

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA‘LIM, FAN VA INNOVATSTIYA VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

GULCHEHRA G‘AFFAROVA

KREATIV FIKRLASH

Darslik

«SARBON LLS»
TOSHKENT – 2024

UO‘K:

KBK:

G‘affarova G. G‘.

Kreativ fikrlash [matn] / G.G‘affarova. Darslik. – T.: “SARBON LLS”, 2024. – 218 b.

Mazkur darslikda kreativ tushunchasining mazmun-mohiyati, kreativ fikrlashning zamonaviy modellari, yoshlarda kreativ fikrlash mezonlari, yoshlarda ijtimoiy kreativlikni shakllantirish omillari, yoshlarda noodatiy fikrlashni shakllantirishning mantiqiy asoslari, munozara - kreativ fikrlashni shakllantiruvchi jarayon sifatida, tanqidiy fikrlash, yoshlar shaxsiy ijodkorligini rivojlantirishning samarali strategiyalari, kreativ shaxs tavsifi, yoshlarda liderlik xususiyatlarini shakllantirishning asosiy mezonlari, yoshlarda kreativ fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda zamonaviy axborot texnologiyalarining va innovatsiyalarning ahamiyati, muvaffaqiyatga erishishda kreativ fikrlashning ahamiyati, pedagogik kreativlik mohiyati hamda kreativ fikrlashning bugungi kundagi ahamiyati to‘g‘risida ma’lumotlar bayon qilingan.

Darslik oliy o‘quv yurtlari talabalari va o‘qituvchilari, ilmiy tadqiqot olib boruvchi izlanuvchilar hamda ijodga, kreativ tafakkurni rivojlantirishga qiziquvchi keng kitobxonlarning barchasiga mo‘ljallangan.

Taqrizchilar:

N.A. Nazarov – Chirchiq davlat pedagogika universiteti, “Milliy g‘oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi” kafedrasi professori, falsafa fanlari doktori;

K.J. Tulenova – Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Falsafa kafedrasi mudiri, falsafa fanlari doktori, professor

O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 11 noyabrda 429-sonli buyrug‘iga asosan darslik sifatida nashrga tavsiya etilgan.

ISBN

KIRISH

Jahon ta'lim tizimida yoshlarning tafakkur yuritish jarayonini to'g'ri yo'naltirish orqali ularda kreativ va nostandart tafakkur tarzini shakllantirish, ijodkorlik fazilatlarini qaror toptirish, egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni real hayotiy vaziyatlarda tezkor qo'llay olish ko'nikmasini rivojlantirishga e'tibor kuchaymoqda. Xususan, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (Organisation for Economic Cooperation and Development, OECD)ning maktab ta'limi sifatini baholashga qaratilgan tadqiqotlarida ta'limni hayotga yaqinlashtirish va integratsiya jarayonlarini kuchaytirish ustuvor maqsad sifatida belgilangan va unda kreativ (noodatiy, nostandart) fikrlovchi yoshlarni tarbiyalash ilm-fan yangiliklari va kashfiyotlarni qo'lga kiritishning asosi sifatida e'tirof etiladi. Shu jihatdan olib qaralganda, ta'lim tizimining barcha bosqichlarida yoshlarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va ularda kreativ (noodatiy, nostandart) tafakkur yuritish ko'nikmalarini shakllantirish texnologiyasini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Dunyo ta'lim amaliyotida ta'lim mazmunini yoshlarning metakognitiv kompetensiyasini rivojlantirish orqali ularda akmeshaxsni tarbiyalash bilan bog'liq an'ana kuchaymoqda va uning ilmiy-pedagogik asoslarini tadqiq etishga qaratilgan ilmiy tadqiqot ishlari ko'paymoqda. AQSH, Yaponiya, Germaniya, Finlyandiya, Singapur, Xitoy kabi mamlakatlarda maktab o'quvchilarining tafakkurini rivojlantirish, xususan, ularda nostandart va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini qaror toptirish, maktab ta'limi mazmunini hayot bilan integratsiyalash natijasida o'quvchilarning iqtidor xususiyatlarini ro'yobga chiqarishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Mamlakatimizda ta'lim tizimini tubdan isloh qilishga, xususan, ta'limda zamonaviy pedagogik yondashuvlar sifatida shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy, akmeologik va evrestik ta'lim texnologiyalari asosida dars mashg'ulotlarining samaradorligini oshirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Albatta, kreativ fikrlash, biron bir ishga kreativ yondashish bugungi kunda jamiyat hayotining va ishlab chiqarish jarayonining barcha sohalarida eng ko'p e'tibor qaratilayotgan va o'rganilayotgan muhim masalalardan biri hisoblanadi.

Prezidentimiz tomonidan ta'lim tizimiga "inklyuziv ta'lim, zamonaviy reabilitatsiya va abilitatsiya usullarini keng joriy etish"¹ hamda "Yangi O'zbekistonni yuksak bilimli, intellektual salohiyatli insonlar yurtiga,

---

¹ Mirziyoyev Sh.M. Hozirgi zamon va yangi O'zbekiston. – Toshkent: "O'zbekiston", 2024. – B.143.

ma'rifiy jamiyatga aylantirish"² g'oyasini ilgari suradi.

Darhaqiqat, bugungi kunda ta'lim sifatini xalqaro baholash dasturlari talablariga muvofiq oshirish, ta'lim mazmunini zamon talablariga moslashtirish, o'quvchilarni hayotga tayyorlash, ularning dunyoqarashini o'zgartirish, nostandart va kreativ tafakkurga ega bo'lgan o'quvchi shaxsini tarbiyalash ta'lim tizimining zamon bilan hamnafas vazifalari sirasiga kiradi. Ta'kidlash lozimki, bu jarayon oila va ta'lim muassasi negizida shakllantiriladigan fundamental tarbiya asosiga qurilib, ta'lim jarayoni bilan uyg'unlashgandagini o'zining samaradorligini ko'rsatadi. Bunda ta'lim va tarbiyaning obyekti hamda subyekti o'rtasida shunday bog'lanish tashkil etilishi kerakki, bu jarayon pedagogik va psixologik omillarning kompleks yondashuv metodlariga asoslanmogi lozim. Bu o'rinda, albatta, ta'lim beruvchidan o'z faoliyatiga nisbatan kreativ yondashuv, nostandart vaziyatlarda maqsadga muvofiqlashgan individual va guruhli manfaatlar uyg'unligining kesishgan nuqtasida ta'limni singdirish bilan bog'liq omilkor vositalardan foydalanish talab etiladi.

Albatta, bu jarayon har bir ta'lim beruvchidan ijodkorlik qobiliyatlarini namoyon etishni, ta'lim jarayonini tashkil etishda qoliplangan yondashuvlardan voz kechishni, dars mashg'ulotiga nisbatan ijodiy jarayon sifatida qarashni, ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiluvchi barcha usul, vosita va texnologiyalardan foydalanishni taqozo qiladi. Zero, har bir dars mashg'uloti individual hodisa bo'lib, turli xil ishlanmalar, ommalashtirilgan metodikalar ayni dars mashg'ulotining samaradorligini ta'minlab bera olmasligi mumkin. Chunki, dars mashg'ulotining samaradorligini ta'minlovchi omillar nihoyatda ko'p va ular qatorida har bir o'qituvchining dars mashg'ulotini olib borishda o'quvchilar bilan tashkil qilingan ruhiy munosabatni ham keltirish lozim. Tanlangan metodika va uni qo'llashda mazkur ruhiy munosabat ham katta rol o'ynaydi.

Kreativ fikrlash bugungi yoshlar ega bo'lishi kerak bo'lgan muhim ko'nikmadir, bu ko'nikma ularga doimiy tarzda va shiddat bilan o'zgarayotgan XXI asr ko'nikmalariga ega kadrlarni taqozo etayotgan dunyoga moslashishga ko'maklashadi. Umuman olganda, bugungi yoshlar kelajakda hozir, hatto mavjud bo'lmagan sohalarida ishlashi, yangi muammolarni yangi texnologiyalar orqali hal etishi kutilmoqda. Talaba-yoshlarda kreativ fikrlash ko'nikmasini shakllantirish ularga tobora murakkablashayotgan mahalliy va global muammolarni noodatiy yondashuv orqali hal etish imkonini beradi.

---

² O'sha joyda. –B.137.

Kreativ fikrlash zamonaviy bilim berishga qaratilgan ta'lim mobaynida ko'r-ko'rona yodlash o'rniga tadqiqot va ixtironi qo'llab-quvvatlaydigan yondashuvlar orqali rivojlantirilishi mumkin, talabalar kreativ fikrlashni ajrata olishlari, bunday fikrlashga mos shart-sharoitlarni bilishlari va o'zlari ham o'quvchilarga fikrlashda ko'proq ijodiy yondashishga yordam bera olishni bilishlari kerak.

Ta'kidlash kerakki, insonni insoniyligini ifodalovchi eng muhim ijtimoiy fazilatlaridan biri hisoblangan "kreativ qobiliyat" va "kreativ tafakkur" tushunchalari insonni yuksak ijodiy imkon sohibi ekanligiga dalolat qilishi bilan birga, ayni paytda shaxs mustaqilligini ifodalovchi eng muhim belgilardan biridir.

Kreativ tafakkur tushunchasi tarixiy manbalarda turli xil ma'no va qarashlarni anglatib kelgan. Bu tushuncha ikki xil xususiyatga ega bo'lgan so'zlar birikmasidan iborat bo'lib, o'zida sifatiylik va miqdoriylikni mujassam etadi. "Kreativlik" uning sifatini bildirsa, "tafakkur" esa fundamental xususiyatini aks ettiradi. Shuningdek, kreativlik keng ma'noda kishining voqea va hodisalarning o'ziga xos mohiyatini ijodiy anglashga asoslangan faoliyat hisoblanadi, kreativ tafakkur esa insonning ijodiy tafakkurini nazarda tutadi. Ko'rinib turibdiki, yuqoridagi ta'riflarda ham ikki tushuncha bir-biridan sifat va miqdor jihatidan farqlanadi. Qadimda yunon faylasuflari bu masala yuzasidan turli xil qarashlarni o'rtaq tashlaganlar.

Ko'plab talabalarning ta'lim olishga nisbatan qiziqishi pasaygan. Buning natijasida o'qituvchilar ham avvalgidek zavqu shavq bilan kasbiy faoliyatni tashkil etishni o'ylashmayapti. Ta'lim tizimini boshqaruvchi organlar ta'lim olishga nisbatan xohish-istagi bo'lmagan talabalar, bu kabi ta'lim oluvchilarni o'qitishni istamayotgan o'qituvchilar faoliyatini o'zgartirish borasida yangidan-yangi choratadbirlar belgilansada, ahvol o'zgarishsiz qolmoqda. Buning sababi nimada? Balki darslarning avvaldan o'ylab, rejalashtirilib qo'yilishi talabalar uchun qiziq bo'lmayotgandir, balki ta'lim mazmunining muayyan qolipga solinganligi talabalar uchun hech qanday stimul bermayotgandir, rag'bat bildirmayotgandir.

O'quv mashg'ulotlarining avvaldan rejalashtirilishidan voz kechish, talabalarda tanqidiy, kreativ tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish, ularni ijodiy fikrlash, yangi g'oyalarni o'ylab topishga majbur qilish ta'lim olishga bo'lgan munosabatni o'zgartirish, ularni yutuqlarga erishishga rag'batlantirishda asosiy omil bo'la olar. O'quv mashg'ulotlarida yetishmayotgan omil - kreativlik sanaladi.

Mazkur masala bugungi kun ta'lim tizimining dolzarb muammo-

laridan biri ekanligi va bu bo'yicha yangi darslik va o'quv adabiyotlarini yaratishga mamlakatimiz rahbari ham alohida urg'u berib, quyidagi fikrlarni bildirilib o'tganlar: "Ta'lim sifatini tubdan yaxshilash maqsadida, avvalo, o'quv dasturlari, o'qituvchi va domlalar uchun metodik qo'llanmalarni ilg'or xalqaro dasturlarga moslashtirish lozim. Bolalarning tahliliy va kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun ularga sermazzmun va tushunarli darsliklar yaratish zarur"³.

Ta'lim beruvchilar kreativ fikrlashni ajrata olishlari, bunday fikrlashga mos shart-sharoitlarni bilishlari va o'zlari ham o'quvchilarga fikrlashda ko'proq ijodiy yondashishga yordam bera olishni bilishlari kerak. Kreativ fikrlash qay tariqa vujudga kelishi borasidagi puxtaroq tasavvur, o'z navbatida, o'qituvchilarga ta'lim jarayonida o'quvchilarda ijodiy g'oyalar "inkubatsiya" bo'lishi uchun muayyan vaqt talab etishini anglashga yordam beradi.

Mazkur darslikda "Kreativ tafakkur" fanini o'qitishning dolzarbligi asoslangan, mazkur fanning tuzilmasi keltirilgan hamda fan bo'yicha o'qitishning mazmuni ochib berilgan. Shuningdek, fan bo'yicha o'qitish texnologiyalari loyihalashtirilgan:

1) ma'ruza mashg'ulotlarini oib borishning kirish - ma'ruza, mavzu asosida ma'ruza, muammoli ma'ruza, munozara ma'ruza, informatsion ma'ruza, ko'rgazmali ma'ruza ko'rinishlari qo'llanilishi;

2) amaliy mashg'ulotlarni olib borishning topshiriqlarni individual tarzda yoki guruhda bajarilishi, loyiha texnologiyasi, nazariy bilimlar asosida bilimlar, ko'nikmalar va malakalarni chuqurlashtirishga yo'naltirilgan amaliy topshiriqlarning bajarilishi yoritilgan.

"Kreativ fikrlash" fanining qonun-qoidalari, tushuncha va tamoyillarini o'rganishda alohida e'tibor berish zarur bo'lgan jihatlar: kreativ tushunchasining mazmun-mohiyati, kreativ fikrlashning zamonaviy modellari, yoshlarda kreativ fikrlash mezonlari, yoshlarda ijtimoiy kreativlikni shakllantirish omillari, yoshlarda noodatiy fikrlashni shakllantirishning mantiqiy asoslari, munozara - kreativ fikrlashni shakllantiruvchi jarayon sifatida, tanqidiy fikrlash, yoshlar shaxsiy ijodkorligini rivojlantirishning samarali strategiyalari, kreativ shaxs tavsifi, yoshlarda liderlik xususiyatlarini shakllantirishning asosiy mezonlari, yoshlarda kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda zamonaviy axborot texnologiyalarining va innovatsiyalarning ahamiyati, muvaffaqiyatga erishishda kreativ fikrlashning ahamiyati, pedagogik kreativlik mohiyati hamda

---

³ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi // Xalq so'zi, 2020 yil 30 dekabr. № 276 (7778).

kreativ fikrlashning bugungi kundagi ahamiyati, talabalarning shaxsiy fikrlash qobiliyatini oshirish, ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini baholash va fikrlash jarayonlarini o'rganish, ijodiy fikrlash va uning vositalari, shuningdek ulardan qanday foydalanish kerakligi, talabalarda ish jarayoni va rahbarlik qobiliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan muammolarni bartaraf etish uchun ijodiy yechimlari topish va strategiyalarni ishlab chiqish ko'nikmalarini shakllantirish kabi masalalar yoritilgan.

Mavzuni o'zlashtirish jarayonida talaba:

- shaxsiy kreativlik hamda kreativ vositalar nima ekanligi va ulardan qanday foydalanish lozimligi haqida tasavvur va bilimga ega bo'ladi;
- kreativ fikrlash vositalaridan foydalanish, qarashlar va yonda-shuvlarni shakllantirish, taqlid qilish va tana tafakkurini tavsiflash, kreativ fikrlash orqali o'ynash, o'zgartirish va sintez qilish jarayonlarining xususiyatlarini bilish va ulardan foydalanish ko'nikmalariga ega bo'ladi;
- kreativ fikrlashda kuzatish, tasavvur qilish va mavhumlikni tasvirlay olish, hissiy munosabat, o'lchovli fikrlash va modellashtirish, kreativlikni o'lchash, turli vaziyatlar va muammolar bo'yicha qarorlar qabul qilish malakasiga ega bo'ladi.

Fanning asosiy jihati kreativ fikrlashning nazariy va amaliy tomonlarini o'rganish - talabalarda ijodiy fikrlashni nima va qanday rag'batlantirishini tadqiq qilish. Shu sababli darslarda kuzatish, tasavvur qilish va mavhumlashtirishdan foydalanish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar batafsil yoritilgan. Qarashlarni shakllantirish, analoglardan foydalanish va tana tafakkuriga kirish jarayoni tushunish va foydalanish oson bo'lgan usullar bilan o'ganiladi. Aqliy vositalar to'liq o'rganilgan, ammo estetika va hissiyot kabi hissiy vositalar ham mavjud. Ushbu tushunchalar barcha kasblardagi barcha turdagi odamlar uchun eng maqbul foydalanish uchun birlashtirilganligiga alohida e'tibor qaratiladi.

Mazkur darslik yuqorida ta'kidlab o'tilgan ta'lim jarayonining dolzarb muammolariga yechim topish yo'lida bir vosita sifatida taqdim etilmoqda. O'ylaymizki, bu darslik ta'lim jarayoni samaradorligi va sifatini oshirishda nafaqat talabalar, balki professor o'qituvchilar uchun ham birdek asqotadi.

1-mavzu. «KREATIV FIKRLASH» FANIGA KIRISH

Reja:

- 1.1. Kreativ fikrlash fanining dolzarbligi va maqsadi
- 1.2. Kreativ va tanqidiy fikrlash tushunchalari
- 1.3. Fikrlashni takomillashtirish (inson ongi va ong ostining shakllanishi)

Tayanch tushunchalar:

kreativlik, kreativ fikrlash, inson ongi, ong ostining shakllanishi, pedagogika, qobiliyat.

Mavzuni o'zlashtirish jarayonida talaba:

- shaxsiy kreativlik hamda kreativ vositalar nima ekanligi va ulardan qanday foydalanish lozimligi haqida ***tasavvur va bilimga ega*** bo'ladi;
- kreativ fikrlash vositalaridan foydalanish, qarashlar va yondashuvlarni shakllantirish, taqlid qilish va tana tafakkurini tavsiflash, kreativ fikrlash orqali o'ynash, o'zgartirish va sintez qilish jarayonlarining xususiyatlarini bilish va ulardan ***foydalanish ko'nikmalariga ega*** bo'ladi;
- kreativ fikrlashda kuzatish, tasavvur qilish va mavhumlikni tasvirlay olish, hissiy munosabat, o'lchovli fikrlash va modellashtirish, kreativlikni o'lchash, turli vaziyatlar va muammolar bo'yicha qarorlar qabul qilish ***malakasiga ega bo'ladi.***

1.1. Kreativ fikrlash fanining dolzarbligi va maqsadi

Hozirgi globallashuv sharoiti, istaymizmi-yo'qmi, bizning ishlash va yashash tarzimizni o'zgartirmoqda. Birinchidan, biz globallashish, ifloslanish, moliyaviy inqirozlar yoki yangi epidemiyalar bo'ladimi, butun dunyoga ta'sir qiladigan murakkab muammolarga tobora ko'proq duch kelmoqdamiz. Ushbu muammolarni hal qilish bo'yicha harakatlarni muvofiqlashtirish uchun bizga ijobiy fikrlash va ijodiy g'oyalar kerak. Shaxsiy darajada globallashuv hayotning tobora tezlashib borayotgan sur'atini keltirib chiqaradi.

Bizda juda ko'p ma'lumot mavjud, ammo bugun o'rgangan narsalarimiz ertaga osonlikcha eskirishi mumkin. Garchi tez o'zgarishlar ham yangi imkoniyatlar keltirsada, endi biz butun dunyo bo'ylab iste'dodli

odamlar bilan raqobatlashishimiz kerak. Ushbu muhitda muvaffaqiyat qozonish uchun bizga ishonchli qarorlar qabul qilishga va tezda yangi bilimlarni egallashga yordam beradigan ijodiy fikrlash qobiliyatlari kerak.

Albatta, kishilik jamiyatining rivojlanishi, tabiat va atrof muhitni o'rganish, tabiat bilan muvozanatli munosabatga kirishish hamda hodisalarni inson manfaatiga muvofiqlashtirish barcha davrlarda ilm-fan kishilarini qiziqtirib kelgan va bu borada turli qarash hamda nazariyalar shakllangan. Bu jarayon individuallikni kasb etib, nostandart ko'rinishni o'zida aks ettirgan holda oddiy kishilardan tortib ilm egalarining yondashuvlarida nostandartlik, qarama-qarshilik va ziddiyatli fikr-mulohazalarning yuzaga kelishiga asos bo'lgan holda insoniyatni yangi kashfiyotlar va taraqqiyot sari yo'naltirgan omillardan hisoblanadi.

Shu nuqtai nazardan olib qaraydigan bo'lsak, kreativlik va ijodiy tafakkur yuritish inson tabiatiga xos xususiyat bo'lib, har bir inson o'z hayotida ijodkorlik bilan duch keladi, uning qaysidir jihatini o'zgartirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Biroq, aynan mana shu masala anglangan va anglanmagan faoliyat turi bilan izohlangan holda nimanidir kashf etish yoki uni bilmasdan o'tkazib yuborishi ehtimoli asosida amalga oshadi. Agarda shaxsda kreativ va nostandart tafakkur tarzi shakllantirilgan bo'lsa, unda yangi narsalarni kashf etish kompetentligi namoyon bo'ladi.

Umuman, kreativ fikrlash tarzi, nostandart tafakkur, ijodiy mushohada bugungi kunda jahonda kadrlar tayyorlash tizimi oldiga qo'yilayotgan eng muhim sifatlardan biri hisoblanadi. "Xususan, AQShning Garvard universitetida tashkil etilgan Career Services markazi tomonidan ish beruvchilar o'rtasida o'tkazilgan ijtimoiy so'rov natijalariga ko'ra ishtirokchilarning 74,8% qismi malakali mutaxassisning kasbiy kompetentligini belgilovchi muhim mezon sifatida kreativlik va nostandart tafakkur tarzi bilan bog'liq sifatlarni belgilagan"⁴. Shunday ekan, o'quvchilarda kreativ qobiliyatni, nostandart fikrlashni rivojlantirishning pedagogik-psixologik aspektlarini, mexanizmlarini, metodikasini ishlab chiqish bugungi kunda dolzarb ilmiy-nazariy masalalardan hisoblanadi.

Xo'sh, kreativ fikrlash qobiliyatlari deganda nimani tushunamiz? Asosan, bu ikki narsaga bog'liq – tanqidiy fikrlash va ijodkorlik. Tanqidiy fikrlash aniq va oqilona fikrlashdir. Bu aniq va muntazam ravishda fikrlashni, boshqa narsalar qatorida mantiq va ilmiy fikrlash qoidalariga rioya qilishni o'z ichiga oladi. Ijodga kelsak, bu yangi va foydali g'oyalarni

---

⁴ Ибрагимова Г.Н. Интерфаол ўқитиш методлари ва технологиялари асосида талабаларнинг креативлик қобилиятларини ривожлантириш. Пед. фан. бўйича фал. док. дисс. автореф. –Т., 2017. –Б.5.

taklif qilish, muqobil imkoniyatlarni yaratishdir. Ushbu masalada fikrlash qobiliyatlarining ikki xil usuli mavjud bo'lib, shu o'rinda siz quyidagilarni so'rashingiz mumkin: Qaysi biri muhimroq, tanqidiy fikrlash yoki ijodkorlik? Qisqa javob shundaki, ular bir xil darajada muhimdir. Muammolarni hal qilish uchun g'oyalarni taklif qilish uchun bizga ijodkorlik kerak, ammo bu g'oyalarni baholash va takomillashtirish uchun tanqidiy fikrlash kerak. Ular bir-birini to'ldiradi va insonlarni fikrlash qobiliyatini mukamallik sari yetaklaydi.

Darhaqiqat, insonda aqliy qobiliyat, kreativ tafakkur va nostandart fikrlash tarzi (teskari rakurs printsiipi) mavjud bo'lsa, unda ijodiy tafakkur o'z-o'zidan rivojlanadi. Chunki bu holatda uning voqea-hodisalarga kreativ munosabatida o'sha voqealarning mohiyatiga chuqur kirish, uning xususiyatlari haqida kishilarga noma'lum qirralarni ko'rish imkoniyati mavjud bo'ladi. Bu esa o'z-o'zidan ilmiy va ijodiy fikr-mulohazalarning tug'ilishiga sabab bo'ladi.

Umuman, **“kreativ fikrlash”**, **“nostandart tafakkur”** va **“ijodiy fikrlash”** tushunchalari ma'no ko'lami, lug'aviy birlik sifatidagi semantik xususiyatiga ko'ra o'zaro bir-biriga yaqin, ammo muayyan ma'no o'ttenkalariga ko'ra farqli jihatlarni o'zida namoyon qiladi.

Ijodiy fikrlovchi bu quyidagilarni bajarishga qodir bo'lgan kishidir:

- *fikrlar orasidagi mantiqiy aloqalarni tushunish;*
- *fikrlarni qisqacha va aniq shakllantirish;*
- *argumentlarni aniqlash, tahlil qilish va baholash;*
- *qarorning ijobiy va salbiy tomonlarini baholash;*
- *gipotezaga qarshi dalillarni baholash;*
- *fikrlashda nomuvofiqliklar va keng tarqalgan xatolarni aniqlash;*
- *muammolarni muntazam ravishda tahlil qilish;*
- *g'oyalarning dolzarbligi va ahamiyatini aniqlash;*
- *o'zining e'tiqodi va qadriyatlarini isbotlash;*
- *o'zining fikrlash qobiliyatini aks ettirish va baholash.*

Ro'yxatdan ko'rinib turibdiki, ijodiy fikrlash qobiliyatlari biz fikr almashish, qaror qabul qilish, tahlil qilish va muammolarni hal qilishimiz kerak bo'lgan barcha kasblar uchun juda muhimdir. Shuning uchun ijodiy fikrlash umumiy fikrlash qobiliyati deb nomlanadi. Ammo ijodiy fikrlash nafaqat ish joyiga tegishli, balki ma'noli hayot kechirish va kelajakni rejalashtirish uchun biz o'zimiz haqida halol va ehtiyotkorlik bilan o'ylashimiz kerak.

Yunon faylasufi **Suqrot** (miloddan avvalgi 469-399) «bir marta» o'rganilmagan hayot yashashga arzimaydi», degan edi. Odamlar va hayvonlar o'rtasidagi bir katta farq bu bizning o'zimizni aks ettirish qobiliyatimizdir. Biz hayotimizning maqsadi va mazmunini tekshirib ko'rishimiz va shunga qarab o'zimizni o'zgartirishimiz mumkin. Ijodiy fikrlash ushbu o'zini o'zi baholash va o'zgartirish jarayoniga yordam beradi. Yaxshi ijodiy fikrlash, shuningdek, fan va demokratiyaning asosidir. Ilm-fan eksperimentlarni loyihalash va nazariyalarni sinashda ratsionallikni talab qiladi.

Rivojlanayotgan va ilg'or demokratiya ijtimoiy va siyosiy masalalarda fuqorolarning xolis fikr yurita olishini talab qiladi. Demak, ijodiy fikrlashni rivojlantirish ta'limning asosiy maqsadi bo'lishi kerak.

1.2. Kreativ va tanqidiy fikrlash tushunchalari

Kreativlik mavjud narsalardan yangiliklar yarata olish, muammoni noan'anaviy usulda hal qilishda namoyon bo'ladi. Kreativlik shaxsning tafakkuri, hissiyotlari, muloqotida, turli faoliyat sohalarida, faoliyat natijalari va mazkur natijalarni yaratishda namoyon bo'luvchi ijod, yangilik yaratishga bo'lgan qobiliyatidir. Oddiy so'z bilan aytganda kreativlik muammoni tez va noodatiy hal qilishdir. Kreativlikni tashkil etuvchilari bo'lib, kompetentsiya, ijodiy tafakkur, ijodiy vazifalarni bajarishga bo'lgan kuchli ishtiyoq xizmat qiladi.

Kreativ inson ishda, o'qish, hayot, turmushda uchraydigan muammolarni hal qilishda boshqalardan farqli ravishda yangi yondashuvlar, g'oyalar asosida faoliyat olib boradi. Oddiy odamlar muammoni o'z tajribasi va vaziyatni tahlil etish asosida hal qilishga harakat qilsa, kreativ insonlar vaziyatga boshqacha ko'z bilan qaraydilar. Muammoni hal qilish vaqtida boshqalarning qarashidan tubdan farq qiluvchi yechimlar va muammoni hal qilish yo'llarini taklif qila oladilar.

Ba'zida kreativ insonlarning g'oyalari juda ham g'ayrioddiy, bema'ni tuyulishi ham mumkin. Ammo muammoning hal bo'lish yo'llari oydinlashgan sari, yechimning to'g'riligi, shu vaziyatda muammoning aynan ular taklif etgan usul bilan samarali hal etilishi oydinlashib boradi. Eng asosiysi, kreativ insonlar doimo duch kelgan muammolarni hal qilishga intiladilar, muammo girdobida oddiy odamlardek turavermaydilar. Ular doimo faolmuammolarni hal qilishga, hayotlari sifatini o'stirishga intilaveradilar.

Kreativlik muammosi ko‘pincha ijod bilan aynan tushuniladi. Ijod va kreativlik aynan emas. Ijodda ma‘lum bog‘lanishlar, munosabatdan yangiliklar yaratilsa, kreativlikda esa oldin noma‘lum bo‘lgan bog‘lanishlar, munosabatlar asosida yangiliklar yaratiladi. Ijodda insayt muhim rol o‘ynasa, kreativlik ma‘lum bir muammoni hal qilish zarur bo‘lganda namoyon bo‘lishi bilan ajralib turadi. Shu sababli zamonaviy korporatsiyalarda kreativ menejment faoliyat olib bormoqda.

Tahlil ko‘rsatadiki, kreativlik insonning qobiliyati sifatida namoyon bo‘ladi. Uni individ yoki guruh birgalikda yarata oladilar.

Kreativlik (ingl. create – yaratish, creative – bunyodkorlik, ijod) – *insonning yangi yangiliklarni yarata olish qobiliyati*.

E.Torrens fikricha, **kreativlik bu** – chuqurroq qidirish, e‘tiborliroq qarash, xatolarni to‘g‘rilash, mushaklar bilan suhbatlashish, chuqurroq sho‘ng‘ish, devorlar ichra o‘tish, quyoshni yoqish, qumdan qasrlar qurish, kelajakka sayohat qilishdir.

Tadqiqotchi G.N.Ibragimova **kreativlikni** shaxsning yaratuvchanlik, ijodkorlik xislatlari bilan bog‘liq ko‘nikmalar majmui sifatida e‘tirof etadi⁵. Mazkur fikr bir oz umumiy xarakterda bo‘lib, kreativlikning mohiyatini to‘la ochib bera olmagan. Bizning nazarimizda, kreativlikning boshlanishi tafakkurda zuhur topadi va u keyingi bosqichda reallashishi mumkin. Agar kreativlik tafakkurda mavjud bo‘lmas ekan, insonda bunday ko‘nimaning ham bo‘lishi mumkin emas. Shunday ekan, kreativlikning ta‘rifida uning tafakkur hosilasi ekanligi o‘z ifodasini topishi lozim.

Tadqiqotchi M.B.Sherovning fikriga ko‘ra, **“kreativ tafakkur”** ikki xil xususiyatga ega bo‘lgan so‘zlar birikmasidan iborat bo‘lib, o‘zida sifat va miqdor bilan bog‘liq xususiyatlarni mujassam etadi. “Kreativlik” uning sifatini bildirsa, “tafakkur” esa fundamental xususiyatini aks ettiradi. Shuningdek, kreativlik keng ma’noda kishining voqea va hodisalarning o‘ziga xos mohiyatini ijodiy anglashga asoslangan faoliyat hisoblanadi, kreativ tafakkur esa insonning ijodiy tafakkurini nazarda tutadi⁶.

Demak, tadqiqotchining fikriga ko‘ra, **“kreativ tafakkur”** va **“ijodiy tafakkur”** tushunchalari bir xil ma‘noni anglatadi. Bizning fikrimizcha, bu ikki tushuncha o‘zaro bir-biriga ma‘no jihatdan yaqin bo‘lsa-da, ammo muayyan ma‘no ottenkalariga ko‘ra farqlanadi. Kreativlik voqea-hodisalar,

⁵ Ибрагимова Г.Н. Интерфаол ўқитиш методлари ва технологиялари асосида талабаларнинг креативлик қобилиятларини ривожлантириш. Пед. фан. бўйича фал. док. дисс. автореф. –Т., 2017. –Б.10.

⁶ Шеров М.Б. Креатив тафаккур ҳақидаги фалсафий қарашлар эволюцияси //Academic Research in Educational Sciences. Vol.1№1, 2020. ISSN2181-1385. P195-201.

ularning ma'no-mohiyatiga nisbatan yondashuvni, ijodiylik esa yaratuvchanlikni nazarda tutuvchi tushunchalardir.

Albatta, **kreativ fikrlash** - bu narsalarga o'ziga xos nuqtai nazardan qarash, noaniq naqshlarni payqash, muammolarga noan'anaviy usullar bilan yondashish va topshiriqlarni bajarish uchun tasavvurni qo'llash qobiliyatidir. Shu bilan birga, kreativlik zahirida ham yaratuvchanlik ma'nosi mavjud, ammo uning birlamchi ma'nosi yondashuv bilan bog'liq bo'lganligi sababli, ma'no ko'lami ijodiylikdan birmuncha kengroq va farqli jihatlariga ega.

Kreativlikning darajalari mavjud. Yuqori darajadagi kreativlik yangi tamoyil, yo'nalish, g'oyalarni yaratishda namoyon bo'ladi. Masalan, buyuk alloma A.Navoiyning turkiy tilni yuksaltirishdagi xizmatlari, internetning, turli kompyuter dasturlarining kashf etilishi, A.Eynshteyn tomonidan nisbiylik nazariyasining yaratilishi shaxs yuqori darajadagi kreativligining ifodasidir.

Oddiy kreativlik esa turli mahsulotlar, g'oyalarni yanada takomillashtirish, faoliyat algoritmlarini yanada samarador qilish va kundalik hayotning turli jabhalarida namoyon bo'ladi.

Kreativlik (lot., ing. "create" – yaratish, "creative" yaratuvchi, ijodkor) – individning yangi g'oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi hamda mustaqil omil sifatida iqtidorlikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati ma'nosini ifodalaydi.

Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, his-tuyg'ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini, zehni o'tkirlikni tavsiflaydi. Shuningdek, kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida aks etadi.

Amerikalik psixolog P.Torrens fikricha, kreativlik muammo yoki ilmiy farazlarni ilgari surish; farazni tekshirish va o'zgartirish; qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash; muammo echimini topish-da bilim va amaliy harakatlarning o'zaro qarama-qarshiligiga nisbatan ta'sirchanlikni ifodalaydi.

Boshqa har qanday sifat (fazilat) kabi kreativlik ham birdaniga shakllanmaydi. Kreativlik muayyan bosqichlarda izchil shakllantirib va rivojlantirilib boriladi.

Tanqidiy fikrlash ba'zan juda ziddiyatli, tanqidiy fikrlash boshqalarni doimo tanqid qilishni anglatadi, deb o'ylashadi, bu to'g'ri emas. Ammo bu tushunmovchilik bo'lib, tanqidiy fikrlash faqat buzuvchi kuch emas. Chunki, tanqidiy fikrlash orqali biz yomon g'oyalarni rad etish

orqali biz haqiqatni topishda yaxshiroq bo‘lamiz. Yoki tanqidiy fikrlash odamlarni doimo tanqid qilishimizni anglatmaydi.

Yaqinda olimlar aniqlaganidek, baʼzan ʻyʻz miyasimiz bizni noqulay qarorlar qabul qilishga undaydi. Xulq-atvor iqtisodiyotining asoschilaridan biri shuni taxmin qiladiki, odamlar ratsional bʻyʻlib, har doim ʻyʻz foydasini maksimal darajada oshirishga intiladi. Ammo keyingi tadqiqotlar shuni kʻyʻrsatdiki, iqtisodiy qarorlar kʻyʻpincha noaniq va foydasiz bʻyʻladi.

Bu noaniqlikning sababi - **kognitiv buzilishlar**. Bu dunyoni obʻyektiv qabul qilish va optimal qarorlar qabul qilishimizga tʻyʻsqinlik qiluvchi fikrlashdagi xatolar. Ulardan butunlay qutulish mumkin emas - inson miyasi hali ham dunyoqarashni soddalashtirishga intiladi. Ammo rivojlangan tanqidiy fikrlash qisman kognitiv buzilishlardan qochishga yordam beradi.

Xo ‘sh, tanqidiy fikrlash nima?

Agar odam tanqidiy fikrlashga qodir bo‘lsa, u turli kognitiv ko‘nikma va strategiyalardan foydalanib, istalgan natijaga erishish ehtimolini oshiradi. Bu kvartirani foydali sotib olishdan tortib, hissiyotlarni samarali boshqarishga qadar bo‘lishi mumkin.

Tanqidiy fikrlash atamasining muallifi amerikalik faylasuf Jon Dyui bo‘lib, u bu fikrlashni quyidagicha tasvirlaydi: faol, qat‘iyatli, ehtiyotkor, barcha axborot shakllariga nisbatan qo‘llaniladigan, reflektiv va avtonom. Bu shuni anglatadiki, tanqidiy fikrlovchi odam har qanday g‘oyani sinchkovlik bilan tekshiradi. U boshqalarning fikri bilan qoniqmay, o‘z tadqiqotini olib boradi. Shuningdek, u o‘z fikrlariga e‘tiborli bo‘lib, ular qanchalik mantiqiy, asosli va xolis ekanligini tekshiradi.

Tanqidiy fikrlash va analitik fikrlash o‘rtasidagi farq mavjudmi?

Analitika - bu ma’lumotni qismlarga ajratish va ularni yaxshiroq tushunish uchun qayta yig‘ishga urinish. Tanqid esa, avvalo, shubhadir: mantiqiy xatolar, yolg‘on va manipulyatsiyalarni, shu jumladan analitik fikrlash yordamida qidirish.

Masalan, agar siz maqolani analitik sifatida o‘qiyotgan bo‘lsangiz, matnni kichik paragraflarga ajratib, ularning mazmuni bilan ketma-ket tanishasiz va keyin o‘zingizga "O‘qiganingizdan qanday xulosa chiqarish mumkin?" degan savolni berasiz.

Agar siz maqolani tanqidchi sifatida o‘qiyotgan bo‘lsangiz, avvalambor, maqola muallifi kim, muallifning fikri qayerda va faktlar qayerda, bu faktlar qayerdan kelib chiqqan va ularning manbalari qanchalik ishonchli ekanligi bilan qiziqasiz.

Tanqidiy fikrlash va sog'lom fikr o'rtasidagi farq nimada?

Sog'lom fikr haqiqatni qidirish bilan bog'liq emas. Bu jamiyat tomonidan qabul qilingan hayotga bo'lgan qarashlar: o'zingiz, tabiat, xulq-atvor meyorlari haqidagi tasavvurlar. Ya'ni, sog'lom fikr - bu muayyan vaqtda va muayyan joyda odamlarning to'g'ri yashashiga javob beradigan o'rtacha javob. Ba'zan bu haqiqatni adekvat aks ettiradi, lekin har doim emas.

Nikita Nepraxin, "Xato anatomiya" kitobining muallifi yozganidek, sog'lom fikrning eng oddiy misoli - maqollar va hikmatlardir. Biroq, xalq donoligi bir-biriga qarama-qarshi bo'ladi: "Xudo kun berdi, oziq-ovqat ham beradi", lekin "Xudoga umid qil, lekin o'zing ham harakat qil"; "Oddiy bo'ling, odamlar sizga yaqinlashadi" va "Oddiylik yomonroqdir".

Tanqidiy fikrlaydigan odam uchun bunday qarama-qarshilik g'oyani tezda tekshirish kerakligini anglatadi.

Sog'lom fikr tanqidiy fikrlash bilan kurashadigan narsadir. Ma'lumot qayta-qayta takrorlanganda, odamlar uchun bu tanish bo'lgani uchun haqiqatdek tuyuladi. Shunday qilib, kognitiv buzilish ishlaydi, bu mavjud ma'lumotlar kaskadi deb ataladi.

Bundan tashqari, sog'lom fikr ko'pchilikning fikridir. Bu tanqidiy fikrlash uchun zarur bo'lgan fikrlarning avtonomligini anglatmaydi. Axir ko'pchilik ham xato qilishi mumkin.

Nima uchun tanqidiy fikrlash muhim?

Miya shunday tuzilganki, u tez-tez xato qiladi. Psixolog va Alfred Nobel xotirasi uchun iqtisodiyot b'ycha mukofot sovrindori Daniel Kaneman tushuntirganidek, tanamizning asosiy organi mulohazalarga imkon qadar kamroq kuch sarflashga harakat qiladi. Natijada, bizning qarorlarimizning aksariyatini tezda, chinakamiga yilamasdan qabul qilamiz. Masalan, uydan chiqishdan oldin eshikni yopamiz, chunki buni qilishga odatlanganmiz.

Bunday kuch tejash juda asosli: agar biz barcha harakatlarimiz haqida yilasak, haqiqatan ham muhim narsalarga vaqt yoki kognitiv resurslarimiz qolmasdi.

Tanqidiy fikrlashni qayerda qo'llash mumkin?

O'qishda. Yangi narsani tushunish va eslab qolish uchun faqat tinglash, o'qish va yozish yetarli emas. Ma'lumotlar bilan faol ishlash muhim: sifatli tadqiqot o'tkazish va turli manbalarni o'rganish, ma'lumotlarni tekshirish, o'zingiz bilan bahslashish. Boshqacha aytganda, yangi narsalarni yodlash emas, balki ularni yaxlit va batafsil rasm hosil qilish uchun anglash kerak.

Tanqidiy fikrlaydigan odam bunday tarzda o'rganishni biladi va ko'nikmalar va bilimlarni muvaffaqiyatli o'zlashtiradi. Bu Kembrij mutaxassisarlari ingliz o'quvchilari bilan o'tkazgan tajriba natijasida aniqlangan. Bitiruv sinflarida taxminan bir xil darajada yaxshi o'qigan 2000 o'quvchi tanlab olindi va ikkita guruhga bo'lindi. Bir guruh odatdagidek o'qishda davom etdi, ikkinchi guruh esa tanqidiy fikrlash kursini o'tdi.

Natijada, birinchi guruhdagi o'quvchilar barcha fanlardan yomon baholar olishdi, xuddi tajribadan oldin. Ammo ular kamdan kam hollarda 9 balldan yuqori olishgan. Tanqidiy fikrlash kursini o'tgan ikkinchi guruhdagi o'quvchilar esa deyarli barcha fanlardan 9 balldan yuqori baholar olishdi. Ularning o'rtacha natijalari maksimal bahoga yaqin edi.

Ishda. Jahon Iqtisodiy Forumining ekspertlari fikriga ko'ra, tanqidiy fikrlash kelajakdagi asosiy beshta ko'nikmadan biridir. Usiz hatto malakali xodim ham ma'lumotlarni noto'g'ri talqin qilib, noto'g'ri qaror qabul qilishi mumkin.

Mana, shunchaki bir misol. Tasavvur qiling, siz foydalanuvchi ma'lumotlarini saqlaydigan kompaniyada ishlaysiz. Huquqni muhofaza qilish organlari xodimlari sizdan favqulodda ma'lumotlarni so'rashadi. So'rovning hammasi joyida ko'rinadi va siz ma'lumotlarni taqdim etasiz. Ammo agar huquqni muhofaza qilish organlarining xodimlari xaker bo'lsa va siz so'rovni yaxshi tekshirmagan bo'lsangiz nima bo'ladi? Ish beruvchingiz foydalanuvchilarning ishonchini yo'qotadi va ular bilan sud jarayonlarida katta miqdorda mablag' sarflaydi, chunki siz so'rovga nisbatan yetarli darajada tanqidiy emas edingiz. Yaqinda shunga o'xshash voqea sodir bo'lgan Apple kompaniyasini, ehtimol, shu narsa kutmoqda.

Yangiliklarni o'qiyotganda. Massachusetts Texnologiya Instituti tadqiqotchilari aniqlaganidek, ijtimoiy tarmoqlarda yolg'on yangiliklar haqiqiy hikoyalarga qaraganda 70% ko'proq qayta tarqatiladi.

Bu shundan kelib chiqadiki, yolg'on yangiliklar ko'pincha salbiy his-tuyg'ularga murojaat qiladi: qo'rquv, g'azab, hayrat, norozilik. Miya salbiy stimullarga sezgir va yolg'onga quruq haqiqatdan ko'ra kuchliroq ta'sir qiladi. Ba'zan bu fojialarga olib keladi.

Masalan, pandemiyaning dastlabki uch oyi mobaynida kamida 800 kishi internetdagi usullar bilan koronavirusdan himoya qilishga urinib, halok bo'lgan. Bu usullar tekshirilmagan, ko'pincha ochiqchasiga bema'ni va xavfli edi. Ularning samaradorligi haqidagi da'volar ishonchsiz edi. Ammo ular ko'plarning qarorlariga ta'sir qildi, chunki ular allaqachon qo'rqan odamlarning salbiy hissiyotlariga murojaat qilishdi.

Internetdan yoki shaxsiy suhbatdan bo'ladimi, har qanday muhim ma'lumotni tekshirish kerak. Ayniqsa, agar u kuchli his-tuyg'ularni uyg'otsa: ehtimol sizni manipulyatsiya qilishga harakat qilishadi. Tanqidiy fikrlash manipulyatsiya va mantiqiy kamchiliklarni aniqlashga, manbalar ishonchliligini tekshirishga va haqiqatni fikr va uydirmalardan ajratishga yordam beradi.

Kundalik hayotda. Ipoteka muddatini qisqartirish yoki oylik to'lovni kamaytirish nimasi foydali? Biz bunday qarorlarni doimiy ravishda qabul qilamiz. Optimal yechim topish uchun nafaqat matematikani bilish, balki mantiqqa ham murojaat qilish kerak. Va bu ham tanqidiy fikrlashning bir qismidir.

Yana tanqidiy fikrlash qobiliyati ruhiy salomatlik uchun muhimdir. Kichik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yuqori tanqidiy fikrlash darajasiga ega odamlar impulsiv bo'lmagan, yuqori o'zini o'zi hurmat qilishga ega va odatda dunyoning ularga yaxshi munosabatda ekanligiga ishonadilar.

Ammo bu haqda kognitiv xulq-atvor psixoterapevtlari ko'proq bilishadi. Ular psixologik muammolarning ildizini fikrlashdagi xatolarda ko'rishadi.

Masalan, kognitiv terapiya asoschisi psixiatr Aaron Bek depressiyaning kognitiv buzilishlarning klassik holati deb hisoblardi. Depressiyaga tushgan odam o'zini muvaffaqiyatsiz deb hisoblaydi, atrofdagi odamlar dushmanlik bilan munosabatda bo'lishadi va hayot ma'nosiz. Kasallik filtr kabi ishlaydi: unga o'z e'tiqodini tasdiqlaydigan faqat ma'lumotlarni ko'rishga imkon beradi. Depressiya tufayli bu odam xolis bo'lib, o'z yutuqlarini baholamaydi, begona odamlarning mehribonligini sezmaydi, lekin dunyoni qorong'u ranglarda aks ettiradigan hamma narsani ko'radi.

Buni hal qilish uchun kognitiv-xulq-atvor terapiyasi o'z fikrlari va e'tiqodlariga shubha qilishni va ularning haqiqatga mos kelishini tekshirishni taklif qiladi. Va bu ruhiy salomatlik uchun shu qadar foydaliki, mutaxassislar kognitiv-xulq-atvor terapiyasini psixoterapiyaning oltin standarti deb atashadi.

Boshqa odamlar haq bo'lsa, biz rozi bo'lmasligimiz mumkin va boshqa odamlar noto'g'ri bo'lsa, tanqidiy fikrlash bizni yo'l qo'yilgan xatolarni tan olishga yordam beradi, ammo biz ularni ochiqchasiga qoralashimizga to'g'ri kelmaydi. Ba'zida xatolarga yo'l qo'yilmaydi. Ba'zan biz xushmuomala bo'lishimiz kerak, ba'zan esa odamlarni ularni tanqid qilish bilan emas, balki boshqa vositalar yordamida yaxshiroq mulohaza qilishga yordam berishimiz mumkin. Masalan, maslahat va takliflarni berish.

Tanqidiy fikrlash ba'zan juda ziddiyatli deb o'ylashadi. Ba'zi odamlar tanqidiy fikrlash boshqalarni doimo tanqid qilishni anglata di, deb o'ylashadi, bu to'g'ri emas. Ammo bu tushunmovchilik, tanqidiy fikrlash faqat buzuvchi kuch emas. *Birinchidan*, yomon g'oyalarni rad etish orqali biz haqiqatni topishda yaxshiroq bo'lamiz. *Ikkinchidan*, tanqidiy fikrlash odamlarni doimo tanqid qilishimizni anglatmaydi. Boshqa odamlar haq bo'lsa, biz rozi bo'lmasligimiz mumkin va boshqa odamlar noto'g'ri bo'lsa, tanqidiy fikrlash bizni yo'l qo'yilgan xatolarni tan olishga yordam beradi, ammo biz ularni ochiqchasiga qoralashimizga to'g'ri kelmaydi. Ba'zida xatolarga yo'l qo'yilmaydi. Ba'zan biz xushmuomala bo'lishimiz kerak, ba'zan esa odamlarni ularni tanqid qilish bilan emas, balki boshqa vositalar yordamida yaxshiroq mulohaza qilishga yordam berishimiz mumkin, masalan, maslahat va takliflarni berish.

Tanqidiy fikrlovchi qarama-qarshilikka emas, balki xushyoqar va samimiy bo'lishi mumkin. Tanqidiy fikrlashga yana bir e'tiroz shundaki, bu amalda foydali emas, chunki real hayotda odamlar aqlga quloq solmaydilar. Ular o'zlariga qiziqish, hissiyot yoki shaxsiy munosabatlar asosida harakat qilishadi. Ushbu e'tirozning birinchi muammosi shundaki, u aql va fikrlashni sabablar haqida gapirish bilan aralashtirib yuboradi. Ehtimol, ko'p odamlar mantiqsiz fikrladirlar va ular-ga ta'sir qilish uchun biz boshqaruv usullariga, hissiyotlarga yoki aqldan boshqa narsalarga murojaat qilishimiz kerak. Ammo biz tanqidiy fikrlashdan maqsadlarimizga erishish uchun eng yaxshi vositalar to'g'risida strategik fikr yuritish uchun foydalanishimiz mumkin.

Tanqidiy fikrlash hissiyotlarga, munosabatlarga va boshqalarga qarama-qarshi deb taxmin qilish noto'g'ri. Masalan, sevgi va do'stlikni ko'rib chiqaylik. Ular, albatta, qadrlidir, ammo tanqidiy fikrlash ularni rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, munosabatlarning yaxshi yoki yomon tomonlari to'g'risida yaxshilab o'ylash, uni yaxshilashga va yanada qoniqarli qilishga yordam beradi. Bundan tashqari, faqat hissiyotlar asosida harakat qilish har doim ham oqilona emas. Ularni xudbinlik, qo'rquv va ochko'zlik tarafkashlik qilishi mumkin. Qarorlarimiz to'g'risida ko'proq o'ylash bu muammoga qarshi turishi mumkin

Shubhasiz, biz hammamiz biron bir darajada tanqidiy fikr yuritishga qodirmiz, aks holda biz juda uzoq yashay olmaymiz. Ammo har doim yaxshilanish uchun imkoniyat bor. Yugurish kabi tabiiy mahoratga ega bo'lsa ham, mutaxassis bilan mashg'ulotlar nafas olish hamda holatimizni yaxshilaydi va hatto yaxshiroq yugurishimizga yordam beradi.

1.3. Fikrlashni takomillashtirish (inson ongi va ong ostining shakllanishi)

Xo'sh, agar tanqidiy fikrlash juda foydali bo'lsa, uni qanday qilib oshirishimiz mumkin? Shubhasiz, biz hammamiz biron bir darajada tanqidiy fikr yuritishga qodirmiz, aks holda biz juda uzoq yashay olmaymiz. Ammo har doim yaxshilanish uchun imkoniyat bor. Yugurish kabi tabiiy mahoratga ega bo'lsa ham, mutaxassis bilan mashg'ulotlar nafas olish hamda holatimizni yaxshilaydi va hatto yaxshiroq yugurishimizga yordam beradi. Fikrlash – bu bar-chamiz bajaradigan va oddiy narsa, ammo haqiqat shundaki, hatto oddiy aqlli odamlar ham ba'zan qaysar va xolis bo'lislari mumkin. Psixologiya tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, odamlar fikr yuritishda juda ko'p xatolarga yo'l qo'yishadi – ular o'zlarining qobiliyatlar-ini ortiqcha baholaydilar, o'zlarining qarashlarini tasdiqlash uchun dunyoni talqin qiladilar va noto'g'ri joylardan sabablar va omillarni qidiradilar.

Tanqidiy fikrlashni o'rganib, biz bunday xatolarga yo'l qo'ymasligimiz mumkin. Biz tanqidiy fikrlashni o'rganish orqali boshqa odamlarga ham yordam bera olamiz. Ba'zan bizda tortishuv noto'g'ri degan fikr paydo bo'ladi, ammo nima uchun ekstremal ekanligini bilmaymiz. Tanqidiy fikrlash bizga nima noto'g'ri ekan-ligini tushuntirish uchun tushunchalar va so'z boyligini beradi. Bu tushunishni va yanada samarali muhokamalarni rag'batlantiradi.

Yaxshi tanqidiy fikrlash bu bilim qobiliyatidir. Umuman olgan-da, mahoratni rivojlantirish uchun uchta shart – nazariyani o'rgan-ish, qasddan amaliyot va to'g'ri munosabatni qabul qilish kerak. Nazariya deganda biz mahoratga ega bo'lishimiz uchun bilishimiz kerak bo'lgan qoidalar va faktlarni nazarda tutamiz. Masalan, o'yin qoidalarini bilmasdan yaxshi basketbolchi bo'la olmaydi, ya'ni basketbolda tepishga yo'l qo'yilmasligini bilib turib nafaqat yax-shi o'ynab bo'lmaydi, balki umuman o'ynashni iloji yo'q.

Xuddi shunday, tanqidiy fikrlash ma'lum bir mantiqni bilishni talab qiladi. Biroq, nazariyani bilish uni qo'llashga qodir emas. Siz velosipedda yurganingizda velosipedni muvozanatlashingiz kerakligini nazariy jihatdan bilishingiz mumkin, ammo bu siz uni amalga oshirishin-giz mumkin degani emas. Bu yerda amaliyot paydo bo'ladi, chunki u sizning nazariy bilimlaringizni haqiqiy qobiliyatga aylantiradi. Biroq, sizning munosa-batingiz sizning amaliyotingiz samarali va barqaror bo'ladimi yoki

bo'lmaydimi katta farq qiladi. Agar siz pianino chalishni yomon ko'rsangiz, mashq qilishga majburlash uzoq muddatda samarasiz bo'ladi.

Fikrlash – bu barchamiz bajaradigan va oddiy narsa, ammo haqiqat shundaki, hatto oddiy aqlli odamlar ham ba'zan qaysar va xolis bo'lishlari mumkin. Psixologiya tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, odamlar fikr yuritishda juda ko'p xatolarga yo'l qo'yishadi – ular o'zlarining qobiliyatlarini ortiqcha baholaydilar, o'zlarining qarashlarini tasdiqlash uchun dunyoni talqin qiladilar va noto'g'ri joylardan sabablar va omillarni qidiradilar. Tanqidiy fikrlashni o'rganib, biz bunday xatolarga yo'l qo'ymasligimiz mumkin.

Biz tanqidiy fikrlashni o'rganish orqali boshqa odamlarga ham yordam bera olamiz. Ba'zan bizda tortishuv noto'g'ri degan fikr paydo bo'ladi, ammo nima uchun ekstremal ekanligini bilmaymiz. Tanqidiy fikrlash bizga nima noto'g'ri ekanligini tushuntirish uchun tushunchalar va so'z boyligini beradi. Bu tushunishni va yanada samarali muhokamalarni rag'batlantiradi.

Yaxshi tanqidiy fikrlash bu bilim qobiliyatidir. Umuman olganda, mahoratni rivojlantirish uchun uchta shart – nazariyani o'rganish, qasddan amaliyot va to'g'ri munosabatni qabul qilish kerak. Nazariya deganda biz mahoratga ega bo'lishimiz uchun bilishimiz kerak bo'lgan qoidalar va faktlarni nazarda tutamiz. Masalan, o'yin qoidalarini bilmasdan yaxshi basketbolchi bo'la olmaydi, ya'ni basketbolda tepishga yo'l qo'yilmasligini bilib turib nafaqat yaxshi o'ynab bo'lmaydi, balki umuman o'ynashni iloji yo'q.

Xuddi shunday, tanqidiy fikrlash ma'lum bir mantiqni bilishni talab qiladi. Biroq, nazariyani bilish uni qo'llashga qodir emas. Siz velosipedda yurganingizda velosipedni muvozanatlashingiz kerakligini nazariy jihatdan bilishingiz mumkin, ammo bu siz uni amalga oshirishin-giz mumkin degani emas. Bu yerda amaliyot paydo bo'ladi, chunki u sizning nazariy bilimlaringizni haqiqiy qobiliyatga aylantiradi. Biroq, sizning munosabatingiz sizning amaliyotingiz samarali va barqaror bo'ladimi yoki bo'lmaydimi katta farq qiladi.

Agar siz pianino chalishni yomon ko'rsangiz, mashq qilishga majburlash uzoq muddatda samarasiz bo'ladi.

Tabiiyki, ba'zi mavzular boshqalarga qaraganda qiziqroq bo'ladi. Ammo biz jang san'atlarini yoki fortepianoni o'rganyapmizmi, asosiy texnikalarni o'zlashtirishimiz kerak. Ular zerikarli bo'lishi mumkin, ammo ular so'nggi zamonaviy texnikaning asosini tashkil qiladi. Xuddi shu narsa tanqidiy fikrlashga ham tegishli. Ba'zi nazariyalar va prinsiplar ancha

quruq va mavhum bo'lib tuyuladi, lekin shuni ta'kidlab o'tish mumkinki, o'quvchi va talabalar ularni qanday qo'llash mumkinligini tushunganlaridan so'ng, ularning kuchini va kundalik fikrlashga bo'lgan munosabatini qadrlashlari aniq.

Mahoratga ega bo'lish haqida gap ketganda psixologlar 10 yillik qoidani aniqladilar. Hatto iste'dodli shaxslar uchun ham ma'lum bir sohada jahon darajasidagi darajaga erishish uchun taxminan 10 yillik intensiv va tizimli amaliyot talab qilinadi – 10000 soatlik amaliyot. Ushbu qoida sport, musiqa, shaxmat, yozish yoki ilm-iy izlanishlar bo'lsin, har qanday tajribaga tegishli bo'lishi kerak. Motsart singari daho ham o'zini ajoyib musiqachi bo'lgan otasining katta bosimi ostida yillar davomida musiqa asboblari bilan shug'ullangan va kichikroq asarlar yozgan.

Motsartning bolalik asarlarining aksariyati boshqa bastakorlarning asarlaridan tashkil topgan yoki qisman otasi tomonidan yozilgan deb o'ylagan. Uning 9-sonli fortepiano kontserti ehtimol tanqidchilar tomonidan yuqori baholanadigan eng qadimgi asl asardir. Ammo o'sha vaqtga qadar Motsart 10 yildan ortiq vaqt davomida bastakorlik qilgan.

Ertar o'qitish yillari va fidoyi ota-onalar jahon miqyosidagi ko'rsatkichlarga erishish uchun ikkita odatiy mavzu. Tiger Woods barcha zamonlarning eng muvaffaqiyatli golfchilaridan biri bo'lgan. Uning otasi Graf unga 9 oyligida o'ynash uchun golf klu-bini sovg'a qildi. Tiger 18 oyligida golf maydoniga borishni boshladi va 4 yoshida murabbiy yollandi. Graf o'g'lini o'qitishni davom ettirdi va 10 yildan ko'proq vaqt o'tgach, 1991-yilda Tiger AQSHning eng yosh o'smirlar havaskorlari chempioniga aylandi.

Albatta, barchamizning fikrlash tarzimizni yaxshilash uchun bir xil kuch sarflashimizni kutish haqiqatga to'g'ri kelmasa kerak. Ammo empirik tadqiqotlar shuni anglatadiki, yaxshi fikrlash bepul kelmaydi. Agar biz aqlimizni yaxshilashga jiddiy yondashsak, reja tuzib, ko'p vaqtни mashg'ulotlarga sarflashga tayyor bo'lishimiz kerak. Faqatgina ushbu sohadagi kitoblarni o'qib chiqish yetarli bo'lmaydi. Shuningdek, mashqlarni bajarishingiz va o'z bilimlarin-gizni kundalik hayotingizda qo'llashingiz kerak.

Tanqidiy fikrlash vaqti-vaqti bilan qiladigan narsadan ko'ra, odatiy odat, turmush tarziga aylanishi kerak.

Qanday qilib tanqidiy fikrlashni tabiiy odatga aylantiramiz?

Mana, sinab ko'rishingiz uchun oddiy va amaliy usul. Biz buni yaxshi fikrlashning to'rtta yo'li deb ataymiz. Usulga rioya qilish uchun biz duch keladigan g'oyalar to'g'risida quyidagi to'rtta asosiy savollarni berishni

odat tusiga kiritdik. Bu savollar sodda ko‘rinishga ega, ammo ular aslida juda kuch-li, chunki ular bizning tahlilimizni tashkil qilish uchun yaxshi tuzilishga ega. Misol tariqasida, hayvonlarni iste‘mol qilish to‘g‘ri yoki yo‘qligini muhokama qilyapmiz.

To‘rt yo‘lni qanday qo‘llashimiz mumkin:

Birinchi savol: bu nimani anglatadi? - muhokama qilinayotgan da‘vo-ni yanada aniqroq tushunishimiz uchun asosiy tushunchalarni aniqlash-tirish kerak.

Hayvonlar deganda nimani tushunamiz? Itlar va tovuqlar hayvonlar ekanligi aniq. Ammo baliqlar, hasharotlar, bakteriyalar haqida nima deyish mumkin? Ularni yeyish ham noto‘g‘ri emasmi? Qayerda chegara belgilaymiz?

Agar hayvonlarni iste‘mol qilish noto‘g‘ri bo‘lsa, unda bu qanchalik noto‘g‘ri? Odamlarni o‘ldirish kabi yomonmi?

Argumentlar sonini sanash har doim yaxshi fikrdir. Masalan, uchta argument qo‘llab-quvvatlandi va ikkitasi qarshi. Muammoning ikkala tomoni haqida o‘ylab ko‘ring. Agar siz go‘shetni iste‘mol qilishni yaxshi deb hisoblasangiz ham, qara-ma-qarshi dalillarni taklif qilish uchun qo‘lingizdan kelganicha harakat qilishingiz kerak. Siz o‘zingizning pozitsiyangizni chuqur-roq tushunsangiz uni yaxshiroq himoya qila olasiz. Ikkala tomonning dalillarini baholang.

Yaxshi dalil bo‘lishi mumkin bo‘lgan narsa, bundan keyin mulohaza yuritishda bo‘lmasligi mumkin. Masalan, nima uchun biz aqlli ekanligimiz sababli hayvonlarni yeyishimiz mumkin? Bu kattalar go‘dakni, aqlli musofirlar esa odamlarni yeyishi mumkin deganimi?

To‘rt tomonlama yo‘lning uchinchi bosqichi bu masalani muhim emasligini ko‘rib chiqishdir.

- Haqiqatan ham to‘g‘ri javobning ahamiyati bormi? Nazariy, ijtimoiy, shaxsiy yoki siyosiy natijalar qanday?

- Ko‘proq odamlar go‘shtdan voz kechsalar, dunyo qanday boshqacha bo‘lar edi?

- Bu savol qashshoqlik va ochlik kabi boshqa masalalar bilan taqqoslaganda qanchalik muhim?

Oxirgi qadam muqobil imkoniyatlarni va boshqa muammolarni o‘rganishdir.

- hayvonning aql darajasi farq qiladimi?

- baxtli muhitda o‘stirilgan va og‘riqsiz o‘ldirilgan hayvonlarni iste‘mol qilish haqida nima deyish mumkin?

- bu ham noto'g'rimi?- tabiiy ravishda o'ladigan hayvonlarni iste'mol qilish haqida nima deyish mumkin?

Agar go'shtni ildiz hujayralaridan o'stirib, hayvonlarni o'ldirmasdan iste'mol qilsak nima bo'ladi?

Ko'rib turganingizdek, to'rtta yo'l to'rtta juda sodda savollardan iborat bo'lsa-da, ular masalani turli nuqtai-nazardan chuqur ko'rib chiqishga yordam beradi.

Fikringizni yaxshilash uchun ushbu usulni kundalik hayotingizda, jurnallarni o'qiyotganingizda, internetda sayr qilganingizda, televizor ko'rayotganingizda yoki boshqalar bilan suhbatda bo'lganingizda tez-tez ishlatib turing. Siz yanada murakkab, tizimli va ijodiy fikrlovchi bo'lasiz.

Agar siz biror mashg'ulotdan zavqlansangiz va bu muhim deb hisoblasangiz, ehtimol siz ko'proq kuch sarflaysiz va ishlashingizga ko'proq e'tibor berasiz. Xuddi shunday, yaxshi fikrlashga ko'proq mos keladigan ijobiy munosabatlar mavjud.

Fikr mustaqilligi. Yaxshi fikrlash qiyin. Ba'zi odamlar javoblarni o'zlari ishlab chiqishdan ko'ra ko'proq bilishni xohlashadi. Boshqalar mavhum yoki murakkab g'oyalarga sabr qilmaydilar. Yaxshi mutafakkir, agar kerak bo'lsa, mustaqil ravishda o'ylay oladi va odatiy donolikka qarshi chiqadi.

Ochiq fikrlilik. Yaxshi fikrlovchi dalillarga xolisona qaraydi va sud qarorini to'xtatishga yoki uning fikriga qarab fikrini o'zgartirishga tayyor. Bu zaiflikning belgisi emas. Ko'ngli ochiq fikrlaydigan odam bir xil fikrlaydigan insonlarga o'xshamaydi. U xatolarini tan olishga, yangi imkoniyatlar haqida o'ylashga tayyor va yangi g'oyalarni asosli sabablarsiz rad etmaydi.

Sovuqqonlik va xolislik. Yaxshi fikrlash tuyg'ulardan voz kechishni talab qilmaydi. Ammo sizning his-tuyg'ularingiz bizning fikrimizga ta'sir qilishiga yo'l qo'ymaslik kerak. Masalan, boshqa odamlar sizning fikringizni tasdiqlamaganda, siz tezda g'azablansangiz, to'g'ri fikr yuritish qiyin. Adolatli va xolisona baholash yanada yaxshi qarorlar qabul qilishga yordam beradi.

Analitik va mulohazali munosabat. Xulosa qilishga shoshilmang. Yaxshi fikrlovchi – bu muammoni muntazam va sinchkovlik bilan tahlil qilish va har ikki tomonning fikr va dalillarini faol izlash uchun vaqt sarflaydigan kishi. U o'z faoliyatini yaxshilash uchun o'zining kuchli va zaif tomonlari haqida ko'proq bilib olishga qiziqadi. Ushbu qarashlar yaxshi fikrlash uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega, ammo ular nazariy bilimlardan ko'ra ko'proq hayot tarzidir.

Bizning odatiy odatlarimiz va shaxsiyatimizga aylanishlari uchun ular ichki holatga keltirilishi kerak. Buni amalga oshirishdan ko'ra osonroq. Yaxshi fikrlash ko'p vaqt va kuch talab qiladi. Ammo bunga quyidagicha qarang: agar biz ko'pchilik o'zgarmagan payt-da o'zimizni o'zgartirishga tayyor bo'lsak, bu bizga ustun bo'lish va o'rtacha ko'rsatkichdan yaxshiroq bo'lish imkoniyatini beradi.

Biz tanqidiy fikr yuritishimiz g'oyat zerikarli bo'lib tuyulishi mumkin va shu bilan birga tanqidiy fikrlash kuchini kamsitmasligimiz kerak. Bizning harakatlarimiz sabablarini aks ettirish uchun intizomga ega bo'lishimiz kerak, agar biz o'zimizni yaxshilashni va yanada muvaffaqiyatli bo'lishni istasak bu juda muhimdir. Warren Buffet dunyodagi eng badavlat kishilardan biri bo'lib, o'zining sarmoyaviy faoliyati va xayrixohligi bilan tanikli. Tanqidiy fikrlashga rioya qilish Buffet muvaffaqiyatining hal qiluvchi omilidir.

Bizning harakatlarimiz uchun sabablarni keltira olishning ahamiyati haqida u quyidagilarni aytadi: "Siz nima uchun o'zingiz qabul qilayotgan ishni, nima uchun o'zingiz kiritayotgan sarmoyagizni yoki nima bo'lishi mumkinligini tushuntirib berishingiz kerak. Agar u qalamni qog'ozga surtishga toqat qilmasa, unda yana bir oz o'ylab ko'rganingiz ma'qul.

Agar siz ushbu savollarga aqlli javob yozolmasangiz, buni qilmang. Men o'zimning sabablarim bo'yicha qogozni to'ldirolmasam, hech qachon hech narsa sotib olmayman. Ehtimol, men xato qilgandirman, lekin men bunga javoban nima qilishni bilaman. Men bugun Coca-Cola kompaniyasi uchun 32 milliard dollar to'layman, chunki ... Agar siz bu savolga javob bera olmasangiz, uni sotib olmasligingiz kerak. Agar siz ushbu savolga javob bera olsangiz va buni bir necha marta bajarsangiz, siz juda ko'p pul topasiz. Pul ishlash bizning ustuvor vazifamiz bo'lmasligi mumkin, ammo agar biz harakatlarimizni sabablarini aytib berishda bir xil intizomni qo'llasak va bu sabablarni yaxshilab o'ylab ko'rsak, biz o'z maqsadlarimizga erishishimiz mumkin.

Nazorat savollar

1. Kreativ fikrlash fanining dorzabligi, kreativ fikrlash kursining maqsadi nimalardan iborat?
2. Kreativ tushunchasining mohiyati tushuntirib bering?
3. Kreativ fikrlashning maqsadi va vazifalari nimada?
4. Kreativ va tanqidiy fikrlash tushunchalari hamda ta'riflarini aytib bering.
5. Fikrlashni takomillashtirishning qanday usullarini bilasiz?

6. Inson ongi va ong ostining shakllanishi nima?
7. Kreativ fikrlashning dolzarbligi nimada?

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ибрагимова Г.Н. Интерфаол ўқитиш методлари ва технологиялари асосида талабаларнинг креативлик қобилиятларини ривожлантириш. Пед. фан. бўйича фал. док. дисс. автореф. –Т., 2017. –Б.5.
2. Рахмонова Г.С. Ўқувчиларда ностандарт тафаккурни ривожлантириш технологияси. Пед. фан. бўйича фал. док. дисс. автореф. – Чирчиқ, 2023. –Б.10.
3. Шеров М.Б. Креатив тафаккур ҳақидаги фалсафий қарашлар эволюцияси //Academic Research in Educational Sciences. Vol.1№1, 2020. ISSN2181-1385. P195-201.
4. G‘affarova G.G‘., Norboyeva D.A. Kreativlik falsafasi. – Chirchiq: “Zero print”, 2023. – 120 b.

2-mavzu. SHAXSIY IJOD VA IJODIY FIKRLASH VOSITALARI

Reja:

- 2.1. Shaxsiy ijod: ta'rifi va ahamiyati
- 2.2. Kreativ fikrlashda ta'limning o'rni
- 2.3. Shaxsiy ijodkorlikni rivojlantirish uchun samarali strategiyalar

Tayanch tushunchalar:

ijod, ijodkorlik, kreativlik, fikrlash, kreativ fikrlash, ijodiy fikrlash, ta'lim, shaxs, shaxsiy ijodkorlik, rivojlantirish, strategiya.

Mavzuni o'zlashtirish jarayonida talaba:

- shaxsiy ijod, uning ta'rifi hamda ahamiyati va o'qish va hayot faoliyatida undan qanday foydalanish lozimligi haqida **tasavvur va bilimga ega bo'ladi**;
- shaxsiy ijodni shakllantirish va rivojlantirish, shaxsiy ijodkorlikka oid qarashlar va yondashuvlarni shakllantirish **ko'nikmalariga ega bo'ladi**;
- shaxsiy ijodiy jarayonni amalga oshirish, shaxsiy ijodni yaratish, ta'lim orqali kreativ fikrlash, shaxsiy ijodkorlikni rivojlantirish **malaka-siga ega bo'ladi**.

2.1. Shaxsiy ijod: ta'rifi va ahamiyati

Hozirgi vaqtda rivojlangan mamlakatlarda sanoat davri innovatsion rivojlanish davri bilan almashtirilmoqda, bunda bilim, yuqori texnologiyalar va yangi ishlanmalar katta rol o'ynaydi. Milliy innovatsion tizimlar yaratilmoqda, ularning maqsadi innovatsiyalarga asoslangan iqtisodiyotni qurishdir. Innovatsion jarayonlar iqtisodiyot, ijtimoiy soha, siyosat, ta'lim, fan, texnika, ishlab chiqarish, biznes va boshqa sohalarni qamrab oladi. Innovatsion jamiyatda uning rivojlanishida yangi g'oyalar va innovatsiyalar katta rol o'ynaydi.

Rivojlanishning innovatsion bosqichida axborot va bilim ijodiy tafakkurning sub'ektiga aylanadi, ularning mahsuli katta ijtimoiy-iqtisodiy samaraga ega bo'lgan yangi g'oyalardir. Bundan tashqari, yangi bosqichga o'tishda oldingi bosqichlarning barcha yutuqlari saqlanib qoladi va yuqori

darajada rivojlanadi. Rivojlangan mamlakatlarda ijodkorlik doimiy amaliyot va raqobatdosh ustunlikning asosiy manbaiga aylanib bormoqda. Deyarli har qanday ishlab chiqarish sohasida ijodiy salohiyatga ega bo'lgan kishi g'olib bo'ladi.

Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, histuyg'ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi. Kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida ham aks etadi. Qolaversa, kreativlik zehni o'tkirlilikni belgilab beradi, "talabalar e'tiborini ta'lim jarayoniga faol jalb etishni ta'minlaydi".

Xorijiy mamlakatlarda barcha sohalarining mutaxassislari kabi o'qituvchilar ham o'zlarida kreativlik sifatлари mavjudligi va uning darajasini aniqlab boradi. Buning uchun ular E.P.Torrens tomonidan 1987 yilda asoslangan va shaxsning kreativ tafakkurga egaligini aniqlovchi testdan o'tadi. Mazkur test shaxs kreativligi va uning darajasini ijodiy faoliyatni tashkil etishdagi faollik, tezkor fikrlash, o'ziga xos (orginal)lik va takomillashganlik kabi mezonlar bo'yicha baholash imkoniyatini yaratadi. Talaba tomonidan tavsiya etilgan savollarga beriladigan javoblar aynan mana shu to'rtta mezonni qanoatlantirishi lozim.

E.P.Torrens fikricha, **"kreativlik"** tushunchasi negizida quyidagi yoritiladi:

- muammoni yoki ilmiy farazlarni ilgari surish;
- farazni tekshirish va o'zgartirish;
- qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash.

Kreativ muammo yechimini topishda bilim va amaliy harakatlarning o'zaro qarama-qarshiligiga nisbatan ta'sirchanlik kreativ fikrlash orqali har bir ijtimoiy sohada yaqqol aks etishi mumkin.

Shaxsiy ijod nima? Yangi g'oyalar eskilaridan kelib chiqadi degan kuzatish amaliy ahamiyatga ega, chunki bu bizga ijodkorlik uchun bilim zarurligini aytadi. Ijodkorlik "vakuum"da bo'lmaydi. Bizning tasavvurimiz qisman bilgan narsamizga bog'liq. Agar siz juda oz narsani bilsangiz, yangilarini olish uchun faqat bir nechta g'oyalarni birlashtira olasiz. Ko'proq bilganingizda, siz ilgari surishingiz mumkin bo'lgan yangi g'oyalar kombinatsiyasi sezilarli darajada oshadi. Ijodiy yutuqlar boshqa odamlar tomonidan ilgari erishilgan yutuqlar asosida qurilganligini ko'pincha unutamiz.

Nyuton fizikasisiz, Eynshteyn, ehtimol, yopiq nisbiylikka ega bo'lmadi. Nyutonning o'zi mashhur: "Agar men bundan bir oz ko'proq narsani ko'rgan bo'lsam, bu ulkanlarning yelkasida turish bilan".

Yangi bir narsa yaratish uchun, bu boshqa odamlarning nima qilganini va qaysi narsalarning ishlayotganini va qaysi birining ishlamasligini bilishga yordam beradi. Ijodiy turlar g'ayratli o'quvchilar ekanligi va ular ko'pincha hamma narsani juda ko'p o'qishlari ajablanarli emas.

Mark Tvenning "O'qimagan odamning o'qiy olmaydigan odamdan ustunligi yo'q" degan mashhur taklifini eslang. O'z-o'zidan yangi narsa bilan tanishish qiyin emas, lekin ijod uchun bu etarli emas. Ilgari hech kim o'ylamagan global isish bilan kurashishning yangi usullari haqida o'ylash oson: dunyodagi odamlarning yarmini o'ldirish yoki havoni sovutish uchun barcha konditsionerlarni yoqish. Ushbu g'oyalar yangi bo'lishi mumkin, ammo ular shunchaki ahmoqdir va ulardan 1000 tasini ishlab chiqarish sizni ijodiy odamga aylantirmaydi.

Ijodkorlik va bilim Hozirgi kunda ta'lim sohasidagi islohotlar ko'pincha ijodkorlikni ta'kidlaydi va uzoq o'qish uchun juda muhimdir. Ammo unutmasligimiz kerakki, ijodkorlik xomashyo sifatida bilim va ma'lumotga tayanadi. Microsoft raisi Bill Geyts: "Siz ulardan tashqarida ixtiro qilish uchun narsalarni tushunishingiz kerak", degan edi. Dunyoning eng innovatsion kompaniyalaridan biri hisoblangan Apple kompaniyasining bosh direktori Stiv Jobs ijodkorlar haqida shunday degan: "Ular o'zlarida bo'lgan tajribalarni bog'lashga va yangi narsalarni sintez qilishga qodir. Va buning uddasidan chiqishlarining sababi shundaki, ular boshqa odamlarga qaraganda ko'proq tajribalarni boshdan kechirgan yoki o'z tajribalari haqida ko'proq o'ylashgan".

Bizning sanoatimizdagi ko'plab odamlar turli xil tajribalarni boshdan kechirmaganlar. Ularda ulanish uchun nuqta yetarli emas va ular juda chiziqli yechimlar bilan tugaydi, muammoga keng nuqtai nazarsiz. Insonning avvalgi hayoti haqidagi tushunchasi qanchalik keng bo'lsa, biz shunchalik yaxshi dizaynlarga ega bo'lamiz.

Ijodkorlik - bu yangi foydali g'oyalarni taklif qilish, shuningdek foydali. Bu bizni kreativlikni rivojlantirishda tanqidiy fikrlashning muhim roliga olib keladi. Birinchidan, biz muammoni tahlil qilish va mavjud yechimlarning chegaralarini aniqlash uchun tanqidiy fikrlashdan foydalanamiz. Shunday qilib, qanday yaxshi yechim bo'lishi mumkinligini bilamiz. Va yangi yechimga ega bo'lganimizda, tanqidiy fikrlash haqiqatan ham ish beradimi yoki yo'qligini aniqlashga yordam beradi.

Haqiqiy ijodiy jarayon sinov va xatolarni o'z ichiga oladi. Eng yaxshi yechimni topishdan oldin biz ming marta muvaffaqiyatsiz bo'lishimiz mumkin. Yaxshi tanqidiy fikrlash xatolarimizdan saboq olishga va muammolarimizni yanada samarali hal qilishga imkon beradi. Bandlikda ko'pincha ijodiy g'oya va yangilik o'rtasidagi farq ajratiladi - g'oya u amalga oshirilganda yangilik bo'lib, sezilarli tijorat yutug'i yoki ijtimoiy ta'sirga ega bo'ladi.

Amaliy ta'sirni yaratishning ushbu hal qiluvchi jarayoni ham yaxshi tanqidiy fikrlashni talab qiladi. Ba'zan tanqidiy fikrlash ijodkorlik uchun zararli deb aytishadi, chunki tanqidiy fikrlash yangi g'oyalarni to'liq rivojlanmasdan o'ldiradi. Biroq, bu juda noto'g'ri tushunchadir.

Tanqidiy fikrlash g'oyalarni to'liq sinab ko'rilishidan oldin ularni rad etishni buyurmaydi. Shuningdek, to'xtovsiz o'ylab, tahlil qilishimiz kerak emas. Agar hukmni to'xtatib turish ba'zan ijodkorlikni kuchaytirsam, buni amalga oshirish oqilona bo'ladi. Ko'pchilik ijod ilhom kutish bilan bog'liq va ilhom oddiy odamlarga qaraganda daholarga osonroq keladi deb o'ylashadi. Bizning bilimimiz va tanqidiy fikrlashning o'rni haqidagi bahsimiz bu to'g'ri emasligini aytadi.

Bundan tashqari, ba'zi psixologlar ijodkorlarning odatda IQ o'rtacha darajadan yuqori, ammo IQ 120 dan yuqori, IQ nihoyatda yuqori ekanligi ijodkorlik darajasiga unchalik katta ahamiyat bermasligini aniqlashgan. Agar taniqli ijodkor daholarning ish tarixiga nazar tashlasak, ular ko'pincha mehnatsevar va intizomli ekanliklarini yutuqlarining asosi ekanligi keng muhokama qilingan. 10 yillik qoidaga amal qilishlarini aniqladik. Motsart yaxshi misoldir. Ommabop afsona shundaki, u g'ayrioddiy musiqani hech qanday kuch sarflamasdan yaratgan daho bo'lgan.

Haqiqat shundaki, u har qanday tug'ma iste'dodga ega bo'lsa ham, u butun hayoti davomida juda ko'p mehnat qildi. Motsartning otasi unga bolaligida musiqa o'rgatgan va Motsart 28 yoshga kirganida, uning qo'llari doimiy mashg'ulot va bastakorlikning sabablari bo'lgan. Ushbu fidoyilik va mehnatsevarlik musiqa bilimlari va g'oyalari haqida ma'lumotlar bazasini yaratdi. Motsart qayta-qayta o'rganishi mumkin edi.

Motsartning o'zi bu haqiqatni do'stiga yozgan maktubida ta'kidlagan: "Mening san'atim menga osonlik bilan keladi deb o'ylaydigan odamlar adashadi. Sizni ishontirib aytamanki, aziz do'stim, hech kim men kabi kompozitsiyaga ko'p vaqt ajratmagan va o'ylamagan".

Kreativ ta'lim mamlakatimizda ta'limning innovatsion turi sifatida o'z mavqeini mustahkamlamoqda, uning asosiy yo'nalishi ijodiy fikrlashni shakllantirish, ijodiy qobiliyat va intellektual salohiyatni rivojlantirish,

zamonaviy muammolarni hal qilishda yangi yondashuvlarni izlashdir. Bu ijodiy o'z-o'zini rivojlantirish, o'z taqdirini o'zi belgilash va shaxsiy o'zini o'zi anglash salohiyatiga ega bo'lgan ijodiy ta'limdir. Bu qoidalar innovatsion oliy ta'limni rivojlantirish bo'yicha milliy ta'lim tashabbusida o'z ifodasini topgan bo'lib, unda ijodiy shaxsni rivojlantirish, uzluksiz ijodiy o'zini-o'zi rivojlantirish va o'z-o'zini takomillashtirishga qodir innovatorlarni yetishtirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

Ta'limda kreativlik insonning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga, bilim va ko'nikmalarni rivojlanish potentsialiga aylantirish orqali uning kasbiy ongida innovatsiyalarga bo'lgan munosabatni mustahkamlashga qaratilgan. Bu ijodiy o'rganish fani va san'atidir.

2.2. Kreativ fikrlashda ta'limning o'rni

Ta'lim ham ijodkorlikni rivojlantiradi. Masalan, san'at, musiqa va adabiyot darslari ijodiy fikrlash va tasavvurni uyg'otadi. Bu nafaqat professional faoliyatda, balki kundalik hayotda ham yordam beradi, turli muammolarga nostandart echimlarni topishga imkon beradi.

Ta'limning kognitiv qobiliyatlarga ta'siri qanday? Kognitiv qobiliyatlarga xotira, diqqat, idrok va fikrlash kiradi. Ularni rivojlantirish va takomillashtirishda ta'lim muhim rol o'ynaydi.

Shu bilan birga ta'lim insonning xotira va e'tiborni yaxshilashga yordam beradi. Ya'ni, ta'lim dasturlari ko'pincha xotira va e'tiborni yaxshilashga qaratilgan mashqlarni o'z ichiga oladi. Masalan, chet tillarini o'rganish yangi so'zlar va grammatik qoidalarni yodlashni talab qiladi, bu esa ushbu kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, muntazam testlar va imtihonlar xotira va e'tiborni o'rgatishda yordam beradi, bu umumiy kognitiv funktsiyaga ijobiy ta'sir qiladi.

Ta'lim murakkab muammolarni hal qilish va oqilona qarorlar qabul qilish uchun zarur bo'lgan tahliliy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, fanni o'rganish ma'lumotlarni tahlil qilishni va farazlarni shakllantirishni talab qiladi. Shu bilan birga, mantiq va falsafa kurslari sizga fikrlarni qanday tuzishni va o'z pozitsiyangizni bahslashishni o'rgatadi, bu ham analitik fikrlashning muhim jihati hisoblanadi.

Ta'lim orqali kognitiv rivojlanish ijodiy fikrlash va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi, ongli qaror qabul qiluvchilarni yaratadi. Sifatli ta'limdan foydalanish shaxsiy salohiyatni rivojlantirishning kalitidir, ijtimoiy inklyuziya va bilimlar jamiyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Ta'lim boshqalar bilan muloqot qilish va muloqot qilish uchun ko'p-lab imkoniyatlarni beradi. Misol uchun, guruh loyihalari va muhokamalarida ishtirok etish muloqot va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, munozaralarda qatnashish va omma oldida nutq so'zlash sizga o'z fikringizni aniq va ishonarli ifoda etishni o'rgatadi, bu hayotning har qanday sohasida muhim mahoratdir.

Ta'limning asosiy vazifasi o'quvchida jamiyatda muvaffaqiyatli hayot kechirishi uchun bugun va kelajakda kerak bo'ladigan ko'nikmalarni shakllantirishdir. Kreativ fikrlash bugungi yoshlar ega bo'lishi kerak bo'lgan muhim ko'nikmadir. Bu ko'nikma ularga doimiy tarzda va shiddat bilan o'zgarayotgan, oddiy savodxonlikdan tashqari XXI asr ko'nikmalariga ega ishchilarni taqozo etayotgan dunyoga moslashishga ko'maklashadi. Umuman olganda, bugungi o'quvchi kelajakda hozir hatto mavjud bo'lmagan sohalarida ishlashi, yangi muammolarni yangi texnologiyalar orqali hal etishi kutilmoqda.

O'quvchida kreativ fikrlash ko'nikmasini shakllantirish ularga tobora murakkablashayotgan mahalliy va global muammolarni noodatiy yondashuv orqali hal etish imkonini beradi. Ta'lim muassasasida kreativ fikrlashni rivojlantirishning ahamiyati faqatgina mehnat bozori bilan cheklanmaydi. Ta'lim muassasasi yoshlar uchun o'z qobiliyat va ko'nikmalarini, shu jumladan ijodiy talantlarini kashf etishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, kreativ fikrlash o'quvchilarning ta'lim olishini hodisalar, tajribalar va xatti-harakatlarni yangicha va shaxsan mazmunli usulda talqin etish orqali qo'llabquvvatlaydi.

O'quvchining xayoli va qiziquvchanligi ta'lim jarayonida qo'l keladi: ijodiy fikrlash shu tariqa o'zaro kelishuvchanlik vositasiga aylanadi, hattoki avvaldan belgilangan ta'lim maqsadlari mazmunida ham. Ta'lim muassasasida o'quvchining motivatsiyasi va qiziqishini oshirish uchun, barcha o'quvchilarning ijodiy salohiyati va shijoatini hisobga oluvchi ta'limning yangi shakllari yo'lga qo'yilishi zarur. Bu ayniqsa ta'lim jarayoniga unchalik qiziqish bildirmayotgan o'quvchilarga yordam berishi mumkin va ular o'z fikrini ayta olishiga, salohiyatini ochishiga xizmat qiladi.

Har qaysi boshqa ko'nikma kabi, kreativ fikrlash ham amaliy va manzilli yondashuv orqali rivojlantirilishi mumkin. Ba'zi o'qituvchilarga o'quvchining kreativ fikrlashini rivojlantirish o'quv dasturidagi boshqa fanlar evaziga bo'layotgandek tuyulishi mumkin. Aslida, o'quvchilar barcha fanlarda kreativ fikrlashi mumkin. Kreativ fikrlash bilim berishga qaratilgan dars mobaynida ko'r-ko'rona yodlash o'rniga tadqiqot va

ixtironi qo'llab-quvvatlaydigan yondashuvlar orqali rivojlantirilishi mumkin.

O'qituvchilar kreativ fikrlashni ajrata olishlari, bunday fikrlashga mos shart-sharoitlarni bilishlari va o'zlari ham o'quvchilarga fikrlashda ko'proq ijodiy yondashishga yordam bera olishni bilishlari kerak. Kreativ fikrlash qay tariqa vujudga kelishi borasidagi puxtaroq tasavvur, o'z navbatida, o'qituvchilarga ta'lim jarayonida o'quvchilarda ijodiy g'oyalar "inkubatsiya" bo'lishi uchun muayyan vaqt talab etishini anglashga yordam beradi.

Shunday qilib, tafakkur kognitiv jarayon sifatida eng katta darajada ta'lim jarayonida rivojlanishi kerak. Bundan tashqari, jarayon sifatida fikrlash muayyan bosqichlarga ega, ular orasida eng muhimlari: muammoli vaziyatning paydo bo'lishi, muammoni qo'yish, muammoni hal qilish, yechimni amalga oshirish. Tafakkurning barcha bosqichlari shaxs tomonidan ta'lim faoliyati jarayonida rivojlanishi va amalga oshirilishi kerak.

Talabalar kreativ (ijodiy) fikrlashning muhim tarkibiy qismi talabalarlarning muammoga yechim topishga bo'lgan ehtiyojining mavjudligidir. Ta'lim subyektlarining ko'rib chiqilayotgan vazifaga shaxsiy munosabatini yangilamasdan, bunday ehtiyoj paydo bo'lishi mumkin emas. Bu ma'naviy ehtiyoj nafaqat o'quvchilarning o'ziga bo'lgan hurmatini oshiradi, balki muammoni hal qilish yo'llarini solishtirish, tanlash va asoslash imkonini beradi.

Hodisalarni tanqidiy idrok etishning mavjudligi kabi talabalar ijodiy fikrlashning bunday tarkibiy qismining roli katta. Shu munosabat bilan, huquqiy vaziyatning haqiqatini ham, uni tushunishning mumkin bo'lgan variantlarini ham muhokama qilishga urinishlar qo'llab-quvvatlanishi kerak. Bunday tarbiyaviy vazifa o'qituvchi vaziyatni tushunish uchun aniqlovchi savollarni berganida, bir xil voqeaga turli baho berganda amalga oshiriladi.

Bo'lajak mutaxassislarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirishning ushbu komponentlarini huquqiy tarbiya jarayonida to'liq amalga oshirish mumkin. Shu bilan birga, o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishning protsessual tomoni huquqiy ta'limning mazmuniga mos kelishi kerak.

Kasb-hunar ta'limida, V.V. Nikandrov, ta'kidlaganidek, ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yetarlicha e'tibor berilmayapti. Talabalar ko'pincha bu jarayonni yetarlicha baholamaslikdan emas, balki uning mazmuni va

dinamikasini tashxislashdagi qiyinchiliklar, ijodiy fikrlashning aql yoki aql bilan chalkashligidan kelib chiqadi⁷.

V.N.Drujininning tadqiqotlarida ijodiy fikrlash va boshqa, garchi o'xshash bo'lsa-da, lekin har xil tushunchalar - ijodiy qobiliyatlar, ijodiy faollik, ijodiy idrok o'rtasida aniq farq yo'qligi ta'kidlangan⁸. Bu tushunchalar o'rtasidagi tarkibiy va funksional bog'liqlik bir qator mualliflar tomonidan qayd etilgan⁹.

Ijodiy imkoniyatlarni shakllantirish yo'llari va vositalarini nazariya ham, fan ham umuman anglab yetmagan, desak xato bo'lmaydi. Bunday yo'l va usullarni ilmiy jihatdan qurish sur'ati ularga bo'lgan ehtiyojning o'sish sur'atiga to'g'ri kelmaydi, desak to'g'riroq bo'ladi.

Binobarin, ijodkorlik mexanizmlari to'g'risida bilim olishning allaqachon ma'lum bo'lgan usullari va usullari asosan o'zlarining fundamental imkoniyatlariga ega. Ijodiy pedagogikaning vazifasi sof ijodiy vazifaga aylanadi: u ijodkorlik muammolarini tadqiq qilish sohasidagi zamonaviy vaziyatning o'ziga xosligiga mos keladigan o'ziga xos, kutilmagan echimlarni izlashni talab qiladi.

2.3. Shaxsiy ijodkorlikni rivojlantirish uchun samarali strategiyalar

Bugungi shiddatli raqobat sharoitida innovatsiyalar hammaga kerak, shuning uchun ham bugungi kunda har qanday soha natijalarga erishishning standart va shablonli usullaridan uzoqlashish uchun rivojlangan kreativ (ijodiy) fikrlash qobiliyatiga ega professional kadrlarga muhtoj. Bu kelajakdagi eng ko'p talab qilinadigan vakolatlardan biridir.

Shunga ko'ra, bugungi mehnat bozori "kreativ fikrlash" malakasini boshqalardan, ba'zan esa tajriba va kasbiy bilimdan ham ustun qo'yadi. Ijodkor odamlarga doimo talab yuqori, ular o'ziga xos va almashtirib bo'lmaydigan. Ular o'z kareralarida muvaffaqiyatga erishadilar va tor doiralarda mashhurdir. Kreativlik va ijodkorlik ularning asosiy raqobatdosh ustunligidir.

---

⁷ Никандров В. В. Психология: Учебник / В.В.Никандров. – М.: ТК Велби, изд-во Проспект, 2008. – 912 с.

⁸ Дружинин В.Н. Психология общих способностей / В.Н. Дружинин. – Пб. : Издательство «Питер», 1999. - 368 с.

⁹ Дружинин В.Н. Психология общих способностей / В.Н. Дружинин. – Пб. : Издательство «Питер», 1999. - 368 с.; Холодная М.А. Структурный подход в психологическом исследовании мышления // Киев: Высшая школа, 1990. –С.94-102.

Kim kreativ (ijodiy) fikrlashni rivojlantirishi kerak?

Albatta, birinchi navbatda, bu ijodiy kasb egalari: rassomlar, dizaynerlar, me'morlar, reklamachilar, fotosuratçilar, stilistlar ... Lekin apriori ular allaqachon bu mahoratga ega bo'lishi kerak.

Biroq, ijodiy qobiliyat juda ko'p turli jihatlariga ega. Yangi g'oyalarni yaratish mahorati, masalan, tadbirkorlar, menejerlar, sotuvchilar, marketologlar, badiiy direktorlar va hatto o'qituvchilar uchun zarurdir. Ijodiy muammolarni hal qilish huquqshunoslar, biznes maslahatchilar, murabbiylar, olimlar va muhandislar uchun juda muhimdir. O'z-o'zidan kreativ (ijodiy) fikrlash yozuvchilar yoki tadbir menejerlari uchun zarurdir.

Darhaqiqat, kreativlik (ijodkorlik) faoliyatning barcha sohalarida muhim ahamiyatga ega. Nostandart yechimlarni izlash, vaqti-vaqti bilan shablonlardan uzoqlashish va narsalarga "yangi" ko'rinish bilan qarash zamonaviy talab va har qanday biznesda muvaffaqiyatga erishishning muhim kalitidir.

Har bir mutaxassis o'z ishiga "mikro-innovatsiya" elementlarini kiritishi va doimiy ravishda mehnat sharoitlarini yaxshilashi kerak. Ish sifati va tezligini oshirish uchun nima qilish mumkinligi, har qanday jarayonlarni qanday qilib optimallashtirish mumkinligi haqida tez-tez o'ylashimiz kerak. Bu shifokor, psixolog, buxgalter va hatto farrosh uchun zarurdir.

Ijodkorlik nima? Bu yangi narsani kashf qilish, yangi g'oyalarni yaratish yoki biron bir muammoning takomillashtirilgan yechimidir. Hozirgi vaqtda ijodiy fikrlashni chet ellik "ijodkorlik" (lotincha creatio - yaratish) so'zi bilan almashtirish moda - bu odamning g'ayrioddiy g'oyalarni yaratish, original yechimlarni topish va an'anaviy fikrlash usullaridan chetga chiqish qobiliyatidir. Eng umumiy shaklda bu ijodkorlik qobiliyatini anglatadi.

Kreativ (Ijodiy) qobiliyatlari yo'qligiga ishonch hosil qilgan mijozlaringiz uchun xushxabar - psixologlarning ta'kidlashicha, har qanday aqliy normal odam ichki cheklovlarni rivojlantirish va yengib o'tish orqali ijodiy fikrlashni o'rganishi mumkin. Bu iste'dod emas, bu inson tabiati. Har bir inson ijodiy qobiliyatga ega, lekin ular har doim ham o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi.

Ijodiy kompetensiyani ish joyida rivojlanish uchun, asosiy ish vazifalarini hal qilishda tajriba o'tkazish, o'z-o'zini o'rganish jarayonida o'rgangan yangi uslub va yondashuvlarni qo'llashga harakat qilish yordam beradi.

Talabalarning kreativ (ijodiy) qobiliyatlarini shakllantirishda strategiya va taktika tushunchalarining ahamiyatiga to'htalsak.

Strategiya tushunchasi grekcha στρατηγία soʻzidan olingan boʻlib, iskusstvo polkovodsa maʼnosini bildiradi¹⁰. YAʼni, urush haqidagi fan, qisman koʻmondonlik fani, harbiy faoliyatda asoslanmagan reja, maʼlum vaqt oraligʻini oʻz ichiga olgan, umuman inson faoliyatidagi murakkab maqsadga erishish imkoniyati. Strategiya vazifasi asosiy maqsadga erishish uchun mavjud resurslardan samarali foydalanish hisoblanadi. Shu sababli ham “strategiya – bu taʼlimot izlash, ifodalash va rivojlantirish tizimi boʻlib, u izchillik bilan va toʻliq amalga oshirilganda uzoq muddatli muvaffaqiyatni taʼminlaydi”¹¹.

Strategiya urushda gʻolib boʻlish uchun kerak. Ammo, bu tushuncha XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab tijorat sohasida metodologiya va amaliy jihatdan, soʻngra davlat boshqaruvi sohasida ham rivojlana boshladi. XXI asrga kelib esa strategiya tushunchasi ancha kengaydi. Darhaqiqat, strategiya deb dunyo miqyosida va davlat ichki hayotidagi iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy hamda boshqa sohalarida vujudga kelgan inqiroziy vaziyatlarni prognozlashtirish va bartaraf etishga qaratilgan boshqaruvni tashkil etish masalalariga doir tushunchalarni qamrab olmoqda. Shu sababli, davlat strategiyasi bir biri bilan oʻzaro bogʻliq, lekin alohida xususiyat kasb etuvchi koʻplab tushunchalarda ifodalanadi.

Taktika umumiy strategiyaga mos keladigan va uning bir qismi boʻlgan maqsadlarga erishish vositasidir.

Pedagogika nuqtai nazaridan taktika - bu oʻquvchilar bilan maʼlum bir birgalikdagi faoliyatda berilgan oʻzaro taʼsirning oʻziga xos, oʻziga xos vazifasiga muvofiq qurilgan pedagogik taʼsirlar tizimi.

Strategiya taktik jihatdan aniq bir lahzalik harakatlar orqali quriladi va strategik qaror taktik qarorlar orqali amalga oshiriladi¹². Ushbu talqin bilan faoliyatning taktik tomoni olingan taʼlim natijalarining "bu yerda va hozir" momentiga taalluqlidir - tugallangan emas, yakuniy emas, hatto barqaror emas, balki shaxsiy, elementma-element, bosqichma-bosqich komponentlar sifatida prognoz qilingan umumiy natijani aks ettiradi va pedagogik texnologiya mutaxassisni taktik operativ qarorlar arsenalini taʼminlaydigan taktikani taʼminlaydi.

Har qanday "yumshoq" qobiliyat singari, ijodiy fikrlash tez yoki oson rivojlanmaydi. Bu odatga aylanishi va natijada sizning ongsiz xatti-

---

¹⁰ Қаранг: Lite| ru.m.wikipedia.org

¹¹Алимардонов Т. Ҳаракатлар стратегияси – Ўзбекистон миллий тараққиётининг янги босқичи // Халқ сўзи, 2019 йил 29 январь, <http://xs.uz>

¹² Щуркова Н. Е. Педагогическая технология. Уч. для вузов. - М.: Педагогическое общество России, 2002. - 224 с.

harakatlaringizga aylanishi kerak. Buning uchun muntazam mashg'ulotlardan tashqari, iroda kuchini qo'llagan holda, ichki ishlarni bajarish kerak.

Shuni ta'kidlash kerakki, inson miyasi o'z ishini "yengillashtirish", "qulaylashtirish" uchun shablon va stereotiplardan foydalanadi. Stereotiplar shu paytgacha ma'lum bo'lgan va umumqabul qilingan fikrlardir. Ular asosida fikrlash bizga hech qanday yangi g'oya bermaydi. Qoliplarning yuzaga kelishida jamiyatda ustuvor bo'lgan ijtimoiy fikr, media-mahsulotlarda taqdim etilayotgan shakl va ko'rinishlar ham yetakchi o'rin tutadi.

Inson ommadan ajrab qolmaslik nuqtayi nazaridan hammaning fikriga qo'shiladi. Qolaversa, "oqim bo'ylab suzish" mustaqil fikrlashdan ko'ra oson tuyuladi. Stereotiplar orqali fikrlaganda muayyan mavzu bo'yicha inson ongiga "so'rov" berilganida odatiy ma'lumot va mulohazalar yuzaga keladi. Masalan, "yangi yil" deganda to'kin dasturxon, reklamadan tushmaydigan gazli ichimliklar, archa va hokazolarni tasavvur qilish, qorbobo obrazida qo'lida hassa tutgan, ko'zoynakli cholni ko'rish qolip asosida fikrlashning ko'rinishi. Kreativ fikrlovchi insonlar odatiy manzaralardan o'zgacharoq tasvirlarni ham tasavvur qilib, hech kim ilg'amagan jihatlarni payqaydi, yangilik yaratoladi.

Eng ajablanarli jihati, ta'lim-tarbiya jarayoni ham bolalarni bir xil fikrlashga o'rgatib qo'yarkan. Mashhur ixtirochi va kashfiyotchilarning aynan maktabdagi ta'lim jarayonidagi bir xillikka ko'nikolmagani, qoliplarga sig'maganini ko'rish mumkin. Masalan, Albert Eynshteynning maktabdan haydalishi yoki Dmitriy Mendeleyevning kimyo fanidan "uch" olgani bunga misol bo'ladi.

Ken Robinson tomonidan tayyorlangan va YouTube saytida 5 million marta tomosha qilingan "Maktab kreativlikni barbod etyaptimi?" nomli videolavhada ham shu xususida so'z boradi. Harf o'rganish jarayonidayoq bolalarning belgilangan chiziqlar bo'ylab yozishi, topshiriqlarni bajarishda namunalar orqali ishlashi, adabiyot darslarida asarni qanday tushunish kerakligi to'g'risida ma'lumotlar berilishi, pedagoglarning yaxshi bajaruvchilarni yaxshi baholashi natijasida bolalar qoliplar doirasida fikrlay boshlaydi. Oqibatda ko'plab yoshlar topshiriq berilsa, namuna bormi, deb so'raydigan holga kelgan. Bu oldin mavjud bo'lgan modellar asosida ishlashga o'rganib qolish natijasi. Bunday vaziyatni bartaraf etish uchun o'quv jarayonida ijodkorlik sifatlarini tarbiyalashga ahamiyat qaratilishi maqsadga muvofiq. Masalan, o'quvchilarga "Sizga bir kunda 86400 AQSh dollari berilsa, uni nimalarga sarflagan bo'lardingiz?" kabi noodatiy savollar berilishi mumkin. Bu savol o'quvchining topqirlik,

bilag'onlik, ijodkorlik, masalaga turli nuqtayi nazardan qaray olish, yashirin jihatlarni ochish kabi xislatlarini rivojlantiradi. Sababi, 86 400 bir kundagi soniyalar miqdorini anglatadi. Savol orqali o'quvchiga har bir soniya qimmati anglatiladi, uni behuda sarflamaslik uqtiriladi. Agar o'quvchi savol tagidagi mohiyatni anglamasa, unda kreativ va evrestik sifatlar past hisoblanadi.

Tasavvur bilimdan muhim(mi?)

Shaxsda kreativlik sifatlarini rivojlantirish uchun dastlab bu tushunchaning mazmunini bilish lozim. Kreativlik inglizcha "create"dan olingan bo'lib, yaratish ma'nosini bildiradi. Kreativlik deganda insonning yangilik yaratish, muammolarni yechishga qaratilgan ijodiy qobiliyati tushuniladi. Uning tagzamidagi originallik, amaliylik, noodatiylik va erkinlik yotadi. Shuningdek, kreativ fikrlash muayyan masala yuzasidan har tomonlama fikrlash, bir nuqtaga turli rakursdan yondashishni anglatadi.

Kreativlik shaxsni rivojlantiruvchi kategoriya sifatida inson tafakkuri, ma'naviyatining ajralmas qismi hisoblanadi, u shaxs ega bo'lgan bilimlarning ko'pqirrali ekanligida emas, balki yangi g'oyalarga intilish, o'rnatilgan stereotiplarni isloh qilish va o'zgartirishda, hayotiy muammolarni yechish jarayonida kutilmagan va noodatiy qarorlar chiqarishda namoyon bo'ladi. Ya'ni, berilgan bilimlarni takrorlash orqali kreativlikka erishib bo'lmaydi, ijodiy fikrlash jarayonida yangi fikr, yangi g'oyaning paydo bo'lishi asosiy shartdir. Masalan, ingliz tilida so'zlarni yodlab, grammatika qoidalarini "suv qilib ichib yuborgan" bo'lsangiz ham, insho yozolmasangiz, barchasi bekor. Shuning uchun kreativ fikrlash jarayonida tasavvur muhim rol o'ynaydi. Albert Eynshteyn "Tasavvur — bilimdan muhim" deganida aynan mana shu jihatni nazarda tutgan. Ko'pincha noodatiy fikrlar, yechimlar kutilmaganda inson xayoliga keladi. Buning uchun, avvalo, fikrlash jarayonidagi bir xillikka, odatiylikka barham berilishi lozim.

Ta'kidlash lozimki, inson ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish uchun quyidagi xususiyatlarni yo'qotishi kerak:

1. **Muvofiqlik** - boshqalarga o'xshash bo'lish istagi. Biror kishi kulgili yoki juda aqlli bo'lib tuyulishidan qo'rqib, g'ayrioddiy g'oyalarni ifoda etishdan qo'rqadi.

2. **Senzura** - ayniqsa ichki senzura. O'z g'oyalaridan qo'rqqan odamlar muammolarni ijodiy hal qilishga intilmaydi.

3. **Maktabda o'qish jarayonida orttirilgan qattqlik.** Odatdagi usullar bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi, lekin yangi muammolarni hal qilish yoki mavjud echimlarni yaxshilashni o'rgatmaydi.

4. **Javobni darhol topish istagi.** Haddan tashqari yuqori motivatsiya ko'pincha noto'g'ri va noto'g'ri qarorlarni qabul qilishga yordam beradi.

5. **Boshqa odamlarning mulohazalaridagi kamchiliklarni aniqlashga qaratilgan tanqidiy fikrlash kuchli rivojlangan.**

Agar inson bu turdagi fikrlashda ko'proq rivojlangan bo'lsa, unga konstruktiv g'oyalarni taklif qilish qiyin, u doimo o'z hukmlarida kamchiliklarni qidirishga e'tibor qaratadi. Shuning uchun, ijodiy vazifalarni bajarayotganda, siz o'zingizning ichki tanqidchingizni "o'chirib qo'yishingiz" va o'zingizni yanada moslashuvchan bo'lishga imkon berishingiz kerak.

Ko'rib turganingizdek, kreativ (ijodiy) fikrlashni rivojlantirishning asosiy usuli va yo'li iste'dod va tug'ma qobiliyatlar emas, balki shaxsning shaxsiy o'zini-o'zi takomillashtirish, uning faolligi va xohishidir. Shu sababli sizlarga kreativlikni rivojlantirish bo'yicha quyida bir nechta usullarni keltirib o'tamiz.

Shaxsiy kreativlikni (ijodkorlikni) rivojlantirish uchun samarali, tahliliy fikrlashning olti quroli. Shaxsiy ijodkorlikni rivojlantirishda tahliliy fikrlashga aloqador tafakkur qurollarining soni faqat oltita emas, aslida ancha ko'p. Lekin biz eng muhimlarini tanlab olib, quyida ularni e'tiboringizga havola qilmoqchimiz.

1-qurol: Talqin

Talqin deganda sizga taqdim etilgan axborotni to'g'ri tushunib, uni boshqalarga to'g'ri yetkazib bera olish qobiliyati tushuniladi. Ishda yoki o'qishda siz turli holatlarda har xil ma'lumotlar bilan yuzlashasiz. Masalan, mijozlar uchun internet saytlarini yaratuvchi kompaniyada ishlasangiz, mijoz sizga qanday saytni xohlashi haqida o'z tushunchasi bilan ma'lumot beradi. Siz bu ma'lumotni to'g'ri tushunib, uni rahbariyatingizga yoki saytni yaratuvchi xodimlarga ular tushunadigan uslubda tushuntirib bera olishingiz kerak.

2-qurol: Tahlil

Tahlil deb turli qismlardan iborat axborotlarni jamlab, ularning xulosasini tushunishga aytiladi. Masalan, siz ishlovchi kompaniya keyingi besh yillik ish rejasi haqida bayonot chiqardi. Unda kutilayotgan o'zgarishlar, kompaniya oldida turgan eng ustuvor vazifalar haqida umumiy ma'lumot berilgan. Siz bu bayonotni o'qib, uning siz egallab turgan lavozimga qanday ta'sir qilishi mumkinligini tahlil qilasiz. Sizning lavozimingiz yoki ishingiz haqida hech qanday aniq ma'lumot aytilmagan bo'lsa ham, kelgusi besh yillik reja va ustuvor vazifalarni tahlil qilib, bu

o'zgarishlar ish o'rningizga qanday ta'sir qilishi mumkinligi haqida xulosa chiqarasiz.

3-qurol: Mantiqiy va dalil asosida fikrlash

Mantiqiy va dalil asosida fikrlash mavjud ma'lumotlar asosida to'g'ri xulosa yoki natijaga erishish uchun yana nimalar lozim bo'lishini anglash qobiliyatidir. Masalan, oxirgi oyda kompaniyangiz mahsulotlarining sotilishi ancha kamaydi. Boshqaruvchi sifatida buning sababini bilishingiz juda muhim. Aniq sababi haqida to'g'ri xulosaga kelish uchun esa sizga yana qo'shimcha ma'lumotlar kerak bo'lishini tushunishingiz kerak. Ishlab chiqarish bilan bog'liq ichki muammolar, bozorda raqobatning kuchaygani yoki talabning sustligi kabi turli omillar savdoning pasayishiga sabab bo'lgan bo'lishi mumkin. Siz ana shu barcha omillarni o'rganib, dalillardan foydalanib, nega savdo kamaygani haqida so'nggi xulosaga kelasiz.

4-qurol: Baholash

Sizga taqdim etilayotgan ma'lumotlarning to'g'riligini aniqlash uchun shu axborotni sizga yetkazayotgan shaxsning tajribasi, fikri va qarorining qanchalik xolisligini to'g'ri baholay olishingiz kerak. Masalan, siz kompaniyangiz mahsulotlarining qanchalik sifatli yoki sifatsiz ekanini aniqlash uchun bir necha mijoz o'rtasida so'rov o'tkazasiz.

Mijozlarning yarimlari mahsulot haqida salbiy, ayrimlari ijobiy fikr bildiradi. Mahsulotingiz haqiqatan sifatli yoki sifatsiz ekani haqida so'nggi xulosaga kelishdan oldin fikr bildirgan mijozlarning aytganlari qanchalik to'g'ri yoki noto'g'riligini boshqa omillarni hisobga olgan holda tekshirib chiqishingiz kerak. Ya'ni, ularning gaplarini tekshirmasdan to'g'ridan to'g'ri qabul qilishingiz sizning baholash qobiliyatingiz zaifligidan dalolat beradi.

5-qurol: Tushuntirish.

Siz ma'lumotlarni nafaqat yetkazishni, balki qo'shimcha ma'lumotlar orqali tushuntirishni ham bilishingiz kerak. Chunki sizdan axborotni qabul qilayotgan odamda tug'iladigan qo'shimcha savollarga ham javob bera olishingiz kerak. Demak, biror masalani o'rganganda uni boshqalarga batafsil tushuntirib bera oladigan darajada bilishingiz kerak. Masalan, kompaniyada sizning qo'l ostingizda ishlaydigan xodim o'tgan oy amalga oshirilgan ishlar haqida hisobot berdi.

Siz bu hisobotni endi rahbaringizga topshirishingiz kerak. O'tgan oy qilingan ishlar haqida gapirganingizda qo'lingizdagi hisobotda mavjud bo'lmagan qo'shimcha ma'lumotlarga ham ehtiyoj tug'ilishi mumkin. Chunki rahbaringiz hisobot bo'yicha qo'shimcha savollar berishi mumkin. Demak, siz mavzuni to'liq tushuntirib berishga tayyor turishingiz kerak.

6-qurol: Imkoniyatingiz chegarasini bilish

Biror ishni amalga oshirishda o'z imkoniyatlaringiz chegarasini hisobga oling va quringiz yetmaydigan ishlarni bajarishga urinmang. Masalan, siz bir kompaniyaga yangi xodim bo'lib ishga keldingiz va mijozlardan biri telefon qilib, ko'rsatilgan xizmat yuzasidan yordam so'ramoqda. Siz mijozga yordam berishni va unda yaxshi taassurot qoldirishni xohlaysiz, ammo u so'rayotgan masalada hali sizda yetarli bilim yoki tajriba yo'q.

Bunday holatda muammoning eng yaxshi yechimi telefonni tajribaliroq boshqa hamkasbingizga berishdir. Ishonchingiz komil bo'lmasa, o'zingiz bilmagan masalada gapirishdan yoki biror qaror qabul qilishdan ehtiyot bo'ling.

Kreativ (ijodiy) g'oyalar shunchaki xayolingizga kelmaydi. Agar biror innovatsion narsani o'ylab topish kerak bo'lsa, u sodir bo'ladigan sharoitlarni yaratishingiz yoki miyangizga ishlash uchun kerakli materialni berishingiz kerak.

Ingliz psixologi Grem Uolles o'zining "Fikrlash san'ati" kitobida ijodiy fikrlashni tashkil etuvchi to'rt bosqichni aniqladi. Ya'ni,

Tayyorgarlik: Siz hal qilmoqchi bo'lgan muammoni aniqlaysiz va mavzu bo'yicha imkon qadar ko'proq bilim to'playsiz.

Incubatsiya: Siz to'plangan ma'lumotlarni qayta ishlaysiz. Muammoni hal qilishga urinmang, lekin ongingiz uni izlashda sarson bo'lsin. Shu tarzda siz ongsizligingizni jalb qilasiz.

Evrika momenti: siz yechim topishga e'tibor qaratmaganingizda yuzaga keladigan "evrika" momenti. Masalan, dushda turish yoki ovqat pishirish.

Tasdiqlash: Siz o'z fikringizni sinab ko'rasiz. Uni takomillashtirish va tinglovchilaringizga etkazish uchun tanqidiy fikrlash qobiliyatingizdan foydalaning.

Kreativ (ijodiy) fikrlash usullari

Aqliy hujum. Bu usul xolis baholash tamoyili asosida g'oyalarni shakllantirishga asoslangan. Har bir guruh a'zosi o'z g'oyalari bilan o'rtoqlasha oladi va aqliy hujum bosqichida hech kim boshqa birovning fikrini baholamaydi. Xayolingizga kelgan hamma narsani yozing va hujumdan keyin nima mos va nima noto'g'ri ekanligini aniqlashni boshlang. Va uchrashuv oxirida eng yaxshi variantlarga ovoz bering.

Usulning bir varianti - teskari miya hujumi. Bu erda siz ishtirokchilardan faqat salbiy holatlar yoki g'oyalarni yaratishni so'raysiz. Bu sizning ishingizdagi nozik fikrlarni ko'rishga yordam beradi, muayyan

muammolarni qanday engishingiz mumkinligini tushunishga va loyiha xatolarini oldindan taxmin qilishga yordam beradi.

Kontseptsiya xaritasi. Kontseptsiya xaritalari odatda muhandislar va dizaynerlar tomonidan bilimlarni shakllantirish uchun ishlatiladi. Bu individual tushunchalar va g'oyalar o'rtasidagi bog'liqlikni vizualizatsiya qilish usulidir. Bu fikrlarni tizimlashtirishga va muammolarni hal qilishning yangi usullarini topishga yordam beradi. Siz undan aqliy hujum paytida foydalanishingiz yoki oddiygina turli g'oyalarni birlashtirishingiz mumkin.

Aql xaritasi. Mind xaritalash dastlab britaniyalik psixolog Toni Buzan tomonidan ishlab chiqilgan. Bu, ayniqsa, axborotni tuzilishda samarali. Bunday xaritani yaratish uchun asosiy g'oyani markazga qo'ying va barcha yo'nalishlarda ishlang, kalit so'zlar, iboralar, tasvirlar yoki videolar yordamida o'sib borayotgan va uyushgan tuzilmani yarating.

Aql xaritasi kontseptsiya xaritasiga o'xshaydi, lekin u qarama-qarshi tomondan keladi. Siz mavjud g'oyalarni bir butunga birlashtirmaysiz, balki g'oyalarga aylanadigan asosiy fikrdan boshlaysiz.

Oltita fikrlovchi shlyapa. Bu usul turli nuqtai nazardan mumkin bo'lgan yechimlarni ko'rib chiqish imkonini beradi. Har bir shlyapa turli xil fikrlash burchagini ifodalaydi va ishtirokchilar faoliyat davomida ularni birma-bir kiyishlari kerak.

Moviy shlyapa: nazorat qilish. Jamoa ishini muvofiqlashtirish, muhokama strategiyalari va muammoning holatini aniqlash uchun foydalaniladi. U mashg'ulot oxirida va boshida kiyiladi.

Oq shapka: ma'lumot va faktlar. Ma'lum faktlarni aniqlash va rasmni to'ldirish uchun qanday ma'lumotlar yetishmayotganligini tushunish uchun foydalaniladi.

Qizil shapka: his-tuyg'ular va his-tuyg'ular. Variantlar sonini kamaytirish va ularni intuitiv va hissiy jihatdan baholash uchun foydalaniladi.

Qora shapka: tanqidiy mulohaza. Xatarlarni, to'siqlarni va xavflarni aniqlash uchun foydalaniladi.

Sariq shapka: optimistik. Afzalliklarni aniqlash va g'oya foydasiga argumentlarni izlash uchun foydalaniladi.

Yashil shlyapa: ijodkorlik. Ijodiy, nostandart g'oyalar va yechimlarni izlash uchun foydalaniladi.

Kayfiyat paneli (mood board). Bu loyihani ko'rishga yordam beradigan kollaj. U ma'lum bir ketma-ketlikda tasvirlar, matnlar, videolar va namunalardan iborat bo'lishi mumkin. Kengashlar ayniqsa dizaynerlar

va rassomlar tomonidan qo'llaniladi. Kayfiyat taxtasi aniq ijodiy yo'nalishning yetishmasligi tufayli umidsizlikni oldini oladi va loyihaning umumiy vaqtini yarmiga qisqartiradi. Ularning yordami bilan siz mijozni dastlabki bosqichda jalb qilishingiz mumkin.

SWOT tahlili. SWOT matritsasi jadval shaklida taqdim etilishi mumkin. Har qanday loyiha, g'oya va mahsulot tashqi va ichki omillarga bog'liq: u qanday tuzilgan va bozorda qanday qabul qilinadi.

Tahlil loyihaning kuchli va zaif tomonlarini, qo'shimcha imkoniyatlar va ehtimoliy xavflarni aniqlashga yordam beradi. Biznesda SWOT tahlili raqobat va vaziyatni tahlil qilish, strategik rejalashtirish, imkoniyatlarni aniqlash va tahdidlarni yumshatishda qo'llaniladi.

SCAMPER texnikasi (uskunalari). 1997 yilda Robert Eberle tomonidan yaratilgan ushbu usul sizga asosiy masalalarni ko'rib chiqishga imkon beradi, uning nomi ingliz tilidan "tez yugurish" deb tarjima qilingan.

SCAMPER qisqartmasida har bir harf muammo ustida ishlash variantlaridan birini ifodalaydi. Rivojlanish qanchalik yaxshi bo'lsa, takomillashtirish va rivojlanish uchun ko'proq imkoniyatlar ochiladi.

O'rinbosar. Komponentlar, materiallar yoki odamlar kabi narsalarni almashtiring.

Birlashtirish. Boshqa funksiyalar yoki qurilmalar bilan birlashtiring.

Moslashtirmoq. Yangi elementlar yoki xususiyatlar qo'shing.

O'zgartirish/kattalashtirish (o'zgartirish, oshirish). Hajmi, shakli, rangi yoki boshqa atributini o'zgartiring.

Boshqa maqsadlarda foydalaning (boshqa tarzda foydalaning). Bu narsa odatda ishlatilmaydigan boshqa narsa uchun foydalaning.

Yo'q qilish. Qismlarni olib tashlang, asosiy narsaga soddalashtiring.

Qayta tartibga solish/teskari (tartibni o'zgartirish). Almashtiring, aylantiring, qarama-qarshi narsa uchun foydalanishni toping.

Sizning g'oyangiz noyob bo'lishi shart emas: Stiv Jobs birinchi iPodni e'lon qilganida, portativ pleyerlar allaqachon dunyoda mavjud edi. Ammo ularning ismlarini hozir hech kim eslamaydi. Apple o'z raqobatchilaridan o'zib keta oldi, chunki uning biznes modeli va qiymat taklifi yaxshiroq edi. Moda qurilmasidan tashqari, u ulkan va ochiq musiqa kutubxonasini taqdim etdi (Kombin).

2.4. Kreativ fikrlash usullari

Kreativ fikrlashni rivojlantirish jarayoni biroz murakkab va uzoq davom etadigan jarayon bo'lishi mumkin. Lekin, buni samarali amalga oshirish uchun bir qator usullar mavjud.

1. *Ishda chap qo'lni harakatga soling* (yoki agar chapaqay bo'lsangiz, o'ng qo'lni). Bu qo'l bilan tishlarni yuving, ko'ylakning tugmalarini qadang, sho'rvani iching, kompyuter klaviaturasida matn tering va xat yozing. Bu nima uchun kerak? Harakatlantirishning faolligini bosh miyaning chap yarim sharidan o'ng yarim shariga o'tkazadi, noan'anaviy fikrlash va ijodiy qobiliyatga samarali ta'sir ko'rsatadi.

2. *Yangi tuyg'ularni boshdan kechiring, yangi qobiliyatlarni rivojlantiring.* Ko'zingizni ochib, dush qabul qiling. Cho'ntakdagi tangelarni ushlab ko'rib, qiymatini aniqlang. Ko'zi ojizlar uchun xat va o'qish tizimi bo'lgan Brayl alifbosidagi matnlarni o'qishga harakat qilib ko'ring. Bir kun davomida oila a'zolaringiz bilan imo-ishoralar orqali gaplashing. Bu nima uchun kerak? Miya faoliyatining odatda kam harakatda bo'lgan yoki umuman ishlamagan yangi qirralarini "o'zlashtirish" butun miyaning neyronlari uchun yaxshi gimnastika sanaladi.

3. *Ko'z o'rganib qolgan imidjni o'zgartirishdan qo'rqmang.*

O'zgacha bo'lgan yangi libosni kiying, qizlar sochlarining rangi va turmagini o'zgartirishlari mumkin. Bu nima uchun kerak? Kishini yangi imidjini sinab ko'rib, o'zini turlicha his etadi (hech bo'lmaganda erkaklar uchun "kostyum taassuroti" yoki ayollar uchun "baland poshna") va fikr yuritishi o'zgaradi.

4. *Ishga yangi yo'nalish bo'ylab boring va yuring* (hatto agar odat bo'lmagan yo'l uzoq bo'lsa ham!), ko'proq sayohat qiling, har bir ta'tilni yangi joyda o'tkazishga harakat qiling, muzey va ko'rgazmalarga boring.

Bu nima uchun kerak? Fiziologiya mutaxassislarining so'nggi izlanishlarida tasdiqlanishicha, xotira maydoni kengayadi va hatto gippokampning hajmi kattalashadi.

5. *Ishda va uydagi interyerni ko'proq o'zgartiring,* har kuni uydagi buyumlar, oshxona asbob-anjomlarining joyini almashtiring, g'aroyib retseptlar asosida taom tayyorlang, yangi atir sotib oling.

Bu nima uchun kerak? Odatlar miyani toliqtiradi, yangiliklar esa rag'batlantiradi, hayotni yanada yorqin va esda qolarli qiladi.

6. *«Ishlar qanday?», «Nima yangiliklar?» kabi asabga teguvchi savollarga ma'noli javob berishga harakat qiling,* har safar yangi iboralarni o'ylab toping – qolip so'zlardan qoching, latifalarni esga oling, yangi

hazillar, qiziqarli voqealarini o‘ylab toping, albatta suhbatda ularni qistirib o‘ting.

Nima uchun kerak? Agar siz barcha narsaga ijodiy, har tamonlama yondoshsangiz, xotirani va miyadagi nutq markazini kuchaytirasiz. Siz, bunday biroz xayolparast qandaydir aqldan ozganga o‘xshash, ozgina muvozanatini yo‘qotib yuradigan, o‘z tasavvurlari ichida yuradigan kishi qayerdan kelib qoladi deb o‘ylayapsizmi? Siz ham shundaydiz!

Har bir insonda – katta yoki kichik bo‘lishidan qat’iy nazar – ijodiy fikrlash qobiliyati bor. Biroq, ko‘pchiligimiz ijodiy fikrlashga ega bo‘lsak-da, (ko‘p vaziyatlarda eng oddiy harakatlar bilan uni uyg‘otish mumkin bo‘lsa-da) ko‘pincha uni harakatsiz qoldirib ketamiz. O‘zingizda ichki olamizdan yozuvchi, kompozitor, rassom, oshpaz, lirik asarlar muallifi, tadbirkor, kino ijodkori, komediyachi topish uchun quyidagilarni bajaring.

Birinchidan, o‘zingizga ijodiy fikrlashga ruxsat bering. Barchamizda fantaziya yoki g‘oyalar bor. Men ularga boshqacha nom beraman: “urug‘lar“. Bu urug‘lar – qisqa hikoyalar, qo‘shiqlar, rasmlar, loyihalar, kashfiyotlarni kurtaklari bo‘lishi mumkin. Masalan hayolingizga to‘satdan kelib qolgan mashina uchun yangi gadjet fikri yoningizdagi mashinadagi haydovchini telefon vositasiz, mashina haydashdan chalg‘itmasdan siz bilan bog‘lab tura oladigan bo‘lsa, bu biznes uchun yangi g‘oyaning “urug‘i” bo‘lishi mumkin.

Zerikarli korporativ uchrashuv paytida chizilgan qing‘ir qiyshiq rasmlaringiz yangi badiiy loyihaning urug‘i yoki barbekyu sousining piyoz va limon bilan aralashmasi keyingi, ajoyib tez pishadigan taomning g‘oyasining urug‘i bo‘lishi mumkin.

Lekin tez-tez, ayniqsa yoshimiz ulg‘aygan sari, ijodkorlik tovushlarini eshitsakda, buni tushunmasdan, ularni e‘tiborsiz qoldiramiz, yoki ularni ko‘rmaymiz – tasavvur qilishdan va ijodkorlikdan qo‘rqamiz yoki, yana ham yomoni, ularga: “Yo‘q“ deymiz.

Ikkinchidan, o‘zingizda ijodingizni topishga kuch toping. Ko‘pincha, odamlardan qo‘shiq aytish, rasm chizish yoki hech bo‘lmasa ovozni chiqarib roman o‘qishni so‘rashganida javoban: “Men rasm chiza olamanmi?”, “Men qo‘shiq ayta olamanmi?” yoki “Men ko‘pchilikni oldida gapira olamanmi?” degan o‘ziga o‘zi bergan savollarni eshitishimiz mumkin. Bu savolga javob har doim ijobiy bo‘lishi kerak, o‘zingizga ozgina ijodiy bo‘lishga ruxsat bering.

Fikrlaringizni birinchi mukammal bo‘lmagan xatolarga to‘liq “urug‘” holatida ko‘rishda o‘zingizda kuch toping. Hech qaysi fikr birinchi

holatida mukammal bo'lmagan. Binobarin, uni o'zingiz rivojlantirishingiz kerak.

Uchinchidan, jasoratli bo'ling. Ijodiy fikrlashni rivojlantirish bilan albatta siz birdaniga qo'shiqchi, rassom yoki aktyor bo'lib qolmaydiz. Ijodiy fikrlash sizga matematika yoki fizika fanidan standart yo'l bilan yecha olmayotgan misolingizni boshqa yo'l izlab ko'rishga undaydi, adabiyot fanidan yod olmayotgan asaringizni qandaydir kichik voqealar sanalar yordamida eslab qolishga yordam beradi. Inson ijodiy fikrlash orqali har qanday qiyin masalalarga yechim topa oladi.

Hamkasblaridan, jamoasidan ajralib tura oladi va umuman olganda juda qiziq suhbatdosh bo'la oladi. Chunki sodda narsalarni gapirish bilan cheklanib qolmaydi.

To'rtinchidan, ijodiy fikrlashni rivojlantirish nimalardan tashkil topadi? Albatta, bu iste'dodga bolalikdan ega odamlar bor. Odatda, bunday odamlar ochiqlik, tashabbuskorlik bilan ajralib turishadi. Eng kamida bunday insonlar – taniqli shaxs va ijodiy fe'l-atvorli kishilar bo'lishadi. Ingliz tilida ko'pchilikka tanish “thinking outside the box” (so'zma so'z “korobka (qutidan) tashqarida fikrlash”) degan ibora mavjud bo'lib, u nostandart xatti-harakatlarni aniqlash uchun ishlatiladi. Buni o'zbek tiliga quyidagicha tarjima qilish mumkin: “doiradan tashqarida o'ylash qobiliyati”.

Barcha bolalar juda ijodiy bo'lishadi – buni ko'plab testlar tasdiqlangan. Lekin vaqt o'tishi bilan, odatiy fikrlash stereotipi ishlab chiqiladi va bu nostandart xatti-harakatlarga “yo'q” deyilishiga olib keladi. Shu sababli, ijodiy fikrlashni rivojlantirishning asosiy vazifasi odatiy xatti harakatlardan qochishdir.

Korobka (quti)ning ramkalari, inson fikrlari psixikaning cheksiz imkoniyatlaridan foydalanish o'rniga kundan kun odat tusiga kirgan tor, o'zi yaxshi biladigan yo'l bo'ylab yurganda kelib chiqadi. Misol uchun, agar biz ham uyga har kuni bitta yo'ldan yurib odatlangan bo'lsak, bir kun boshqa yo'lni topishimiz va har kuni yangi variantlarni o'zimiz uchun ixtiro qilishimiz orqali “korobka”dan chiqishimiz mumkin.

Yangi joylarda bo'lish, bilmagan narsalarni o'rganish yoki bilgan narsamizni tubdan farq qiluvchi biror boshqa yo'l orqali bajarishni o'rganish foydalidir. Ijodiy fikrlashni rivojlantirishning yana bir yo'li – san'atga bo'lgan ehtiros. Misol uchun, musiqa asboblari o'ynash yoki chalish barmoqlarning mayda motorika ko'nikmalarini rivojlantiradi. Ulardan impulslar miyaga keladi. Shu sababli musiqachilar ko'pincha juda aqlli bo'lishadi.

Sport bilan shug'ullanish, raqsga tushish, ko'proq toza havoda yurish ijodiy fikrlashni rivojlantirishga hissa qo'shadi. Istalgan tasvirlarni chizing, jamoaviy o'yinlarni o'ynang, orzularingizni tasavvur qiling – bu faqat lazzat emas, balki orzularingiz ijrosini ta'minlashi va ijodiy fikrlashni rivojlantirish shaklidagi foydali narsalarni keltirib chiqaradi.

Nazorat va muhokama uchun savollar

1. Shaxsiy ijod: ta'rifi va ahamiyatini yoritib bering.
2. Kreativ fikrlashda ta'limning o'rni qanday?
3. Shaxsiy ijodkorlikni rivojlantirish uchun samarali strategiyalardan qaysilarini bilasiz?
4. Ta'lim kreativlikni o'ldiradimi?

Adabiyotlar

1. Алимардонов Т. Харакатлар стратегияси – Ўзбекистон миллий тараққиётининг янги босқичи // Халқ сўзи, 2019 йил 29 январь, <http://xs.uz>
2. Дружинин В.Н. Психология общих способностей / В.Н. Дружинин. – Пб. : Издательство «Питер», 1999. - 368 с.
3. Дружинин В.Н. Психология общих способностей / В.Н. Дружинин. – Пб.: Издательство «Питер», 1999. - 368 с.
4. Холодная М.А. Структурный подход в психологическом исследовании мышления // Киев: Высшая школа, 1990. –С.94-102.
5. Никандров В. В. Психология: Учебник / В.В.Никандров. – М.: ТК Велби, изд-во Проспект, 2008. – 912 с.
6. Щуркова Н. Е. Педагогическая технология. Уч. для вузов. - М.: Педагогическое общество России, 2002. - 224 с.
7. Lite| ru.m.wikipedia.org

3-mavzu. YOSHLAR SHAXSIY IJODKORLIGINI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI STRATEGIYALARI

Reja:

- 3.1. Yoshlarda shaxsiy ijodkorlik va ijodiy fikrlash vositalarining ahamiyati
- 3.2. Yoshlarda shaxsiy ijodkorlikni rivojlantirish elementlari va metodologiyasi
- 3.3. Yoshlar shaxsiy ijodkorligini rivojlantirishning strategiyalari

Tayanch tushunchalar: *yoshlar, shaxsiy ijodkorlik, mulohaza, rivojlantirish, maqsad.*

3.1. Yoshlarda shaxsiy ijodkorlik va ijodiy fikrlash vositalarining ahamiyati

Zamonaviy o'quvchi shaxsini ma'naviy, intellektual va ijodiy jihatdan rivojlantirish muammosi dolzarb ahamiyatga ega ijtimoiypedagogik va ustuvor masala sifatida kreativlik, kreativ qobiliyatlar, intellekt, intellektual faoliyat, ijod, ijodkorlik, intellektual ijodkorlik, qobiliyatlar, intellektual-ijodiy qobiliyatlar, ijodiy tasavvur, intellektual-ijodiy jarayon, faoliyat kabi tushunchalarni o'rganadi. Intellektual-ijodiy qobiliyatlar – bu shaxsning ta'sirchanligi, predmetni idrok qilishining kuchliligi va yaxlitligi, u to'g'risida keng ma'lumotlarga ega bo'lish, tafakkur o'zgaruvchanligi va tezkorligi (tez, xilma-xil, o'ziga xos), mantiqiy va savodli mulohaza yuritish, tizimli harakatlar, sintez-tahlil-sintez, ijodiy ifodalay bilish, umumlashtirish va xulosalash, o'z fikriga ega bo'lish, ishni oxirigacha yetkazish, ishchanlik, o'z bilimlarini boshqalarga yetkaza olish kabi asosiy kreativ fazilatlar majmui bo'lib, nafaqat yuksak ijodiy rivojlanishni, balki umuman shaxs rivojlanishining muhim omili, har qanday faoliyatdagi muvaffaqiyatning garovi, kishilar bilan muloqot, kundalik faoliyatdagi yutuqlar omilidir.

Kreativlik qobiliyatining asosiy mezonlarini egiluvchanlik (aqliy tafakkur), tezkorlik (vaqt birligidagi g'oyalar soni), o'ziga xoslik (tafakkur, yangi g'oyalar), metafora (g'ayrioddiylik, g'aroyiblik), g'oya va tafsilotlarni idrok qilish, sezuvchanlik, qiziquvchanlik (hayratlanish qobiliyati, sinchkovlik, ochiqlik), aniqlik (aniq fikrlash qobiliyati), takomillashtirish,

ijod mahsuliga tugallanganlikni baxsh etish, dadillik kabilar tashkil qilib, ular zarur motivatsiya asosidagina rivojlanadi.

U faol idrok qilish faoliyati asosida intellekt (aqliy qobiliyatlar tuzilmasi, aqliy operatsiyalar, dadil mulohazalar tizimi) bilan bog‘liq holda rivojlanadi hamda vaziyatlarga samarali individual yondashuvlarda namoyon bo‘ladi. Kreativ qobiliyatga xos asosiy xususiyatlar qatoriga o‘ziga xos tafakkur, mustaqil, dadil, shaxsiy fikr; muayyan masala yechimini topishda egallangan bilim, ko‘nikma va malakalarni boshqalarini hal etishga ko‘chirish; obyektning uning qismlarining birligida, yaxlitlikda idrok qilish; tahlil qilish va sintezlash qobiliyati; kerakli axborotni zarur paytda uzatish; turlicha idrok qilish, kuzatish, tekshirib borish; o‘xshatish; ichki tuyg‘uni (intuitsiyani) ishga solish; ajrata bilish, talqin qilish; ijodiy taxmin qilish va tasavvur etish; yakuniga yetkazish, takomillashtirish; aks ettirish, tubdan o‘zgartirish kabilarda ham namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot jarayonida motivatsiya, relaksatsiya, o‘quvchilarda ijodiy izlanish mavjudligini rag‘batlantirish kabi usullarni qo‘llab, ularning shaxsiy faolligini oshirishga, me‘moriy yodgorliklarning badiiy va estetik xususiyatlarini anglashga qaratilgan sinfdan tashqari mashg‘ulotlardagi intellektual-ijodiy faoliyatni jarayon sifatida baholab, o‘quvchi shaxsida o‘quv va ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish hamda uning faol, anglangan-motivatsion, aniq bir maqsadga yo‘naltirilgan, ehtiyojlariga asoslangan, metodik, natijali-bashoratlangan, intellektualijodiy muloqotlarini ta‘limning amaliy va nazariy shakllari, innovatsion didaktik metodlarini qo‘llash asosida takomillashtirishga harakat qildik.

VIII-IX sinf o‘quvchilarida kreativlik qobiliyatini rivojlantirish maqsadida ularning psixologik yosh o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda suhbat, anketa, test, savolnoma va boshqa diagnostik vositalar orqali mavjud kreativlik qobiliyatini tegishli tashxislash, unda mavjud bo‘lgan va rivojlana boshlagan kreativlik qobiliyatini, jumladan, fikrlash va ijod qilish bilan bog‘liq tafakkur darajasini aniqlashni zarur deb topdik. O‘quv jarayonida milliy-madaniy meros idrok qilinibgina qolmay, intellektual-ijodiy nuqtai nazardan o‘rganilishi zarur.

Chunki intellektual - ijodiy kreativ idrok qilish va uni ijodiy faoliyat jarayoniga joriy etishni, zarur kommunikativ munosabatlarni amalga tatbiq qilishni sinfdan tashqari sharoitlarda to‘liq amalga oshirish mumkin. VIII-IX sinf o‘quvchilari bilan amalga oshiriladigan intellektualijodiy ishlar tizimi va sifatiga quyidagi talablar qo‘yiladi: mashg‘ulotlar mavzusi va mazmunning mutanosibli; variativlik va komplekslilik; tarixiy-madaniy materialni o‘rganish davomiyligi va murakkablashganligi; o‘quvchida

kreativlik qobiliyatni rivojlantira olish; ularni o'z-o'zini kreativ rivojlantirishga yo'naltirish.

Kreativ qobiliyatni o'stirishga qaratilgan faoliyat (idrok qilish, axborot materiallarini ijodiy tayyorlash, ularning turli o'quv auditoriyalarida ijtimoiylashtirilishi) o'quvchilar uchun qiziqarli bo'lib, ularning ehtiyojlariga mos keladigan, ahamiyatli, zarur o'quv faoliyati hisoblandi. Bunday faoliyat, ayniqsa, yuqori sinf o'quvchilarini o'ziga jalb qiladi. Bu yosh davri idrok qilish, ijodiy faollik, shakllangan intellekt, ijodiy potensial, ijtimoiy-kommunikativ faoliyatga intilish, intellektual-ijodiy rivojlanish, takomillashishga intilishning kuchliligi bilan ajralib turadi.

O'smirda nafaqat ijodiy-intellektual, balki muloqot qilish, ijtimoiy faoliyatga intilish, ommaviy axborot vositalari, milliy va jahon madaniyatiga qiziqish, o'z bilimlari bilan o'rtoqlashish kabi ijtimoiy-kommunikativ qobiliyatlar ham shakllanadi. Unda oldindan sezish, rejalashtirish, mas'uliyat, qat'iyat, o'z-o'zini boshqarish, nazorat qilish kabi emotsional, intellektual va irodaviy xususiyatlar faollashadi. Biz ushbu tadqiqot ishimizda O'zbekiston tarixiymadaniy yodgorliklarini ijodiy o'rganish bo'yicha sinfdan tashqari mashg'ulotlar jarayonida o'quvchilarning mujassamlangan axborotlarni anglashga qaratilgan intellektual-ijodiy faoliyatiga tayanib, ularda kreativ-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga harakat qildik.

Tadqiqot jarayonida o'quvchilarning emotsional-irodaviy xususiyatlari, ularning qiziqishi, istagi, ehtiyoji motivatsiyaviy omil sifatida faollashtirildi. Ushbu jarayon samaradorligiga o'quvchi kreativ qobiliyatini rivojlantirish mexanizmlarini har taraflama takomillashtirish orqali erishildi.

Mexanizm – tabiat qonunlariga ko'ra amal qiladigan hodisa yoki harakatlar tizimi, shuningdek, uning amalga oshishiga ko'maklashuvchi qurilma yohud asboblardir. O'quvchilarda kreativlik qobiliyatini rivojlantirish mazkur jarayonni amalga oshirishga qaratilgan psixologikpedagogik mexanizmlarni faollashtirishni talab etadi.

Bunday psixologik pedagogik mexanizmlar quyidagilardan iborat:

motivatsion mexanizm – motivsiz, xohish-istaksiz qobiliyatlar yuzaga chiqmaydi;

operatsion mexanizm – operatsiya (usullar) yordamida qobiliyatlar namoyon bo'ladi;

funksional (jarayonli) mexanizm – ruhiy jarayonlar sifati orqali qobiliyatlarning operatsion mexanizmlari amalga oshadi; innovatsion metodlar, usul, uslub va vositalar.

3.2. Yoshlarda shaxsiy ijodkorlikni rivojlantirish elementlari va metodologiyasi

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev o‘quvchi yoshlarni zamon talablariga muvofiq yangicha ishlash va fikrlashga; izlanish, tashabbuskorlik va tadbirkorlikka chaqirmoqda. Shu sababli ta’lim tizimi va mazmunini takomillashtirish, uni real hayotga yaqinlashtirish, shuningdek, yoshlarda intellektual-ijodiy rivojlanish; ijtimoiy kommunikativ qobiliyatni o‘stirish lozimdir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining so‘nggi yillarda qabul qilingan qator qarorlari va farmonlarida ham ushbu g‘oya yetakchi o‘rinni egallaydi. O‘quvchilar intellektual-ijodiy – kreativ faoliyati katta ijtimoiy-pedagogik ahamiyatga ega bo‘lib, u barkamol avlodning bazaviy sifatleri va qobiliyatlarini rivojlantirish va takomillashtirishning omilidir. Zero, intellektual-ijodiy rivojlanish “shaxsning ma’naviy sohosi bilan bog‘liq. Bu faol faoliyat jarayonidagi axloqiy, intellektual va estetik talablar va manfaatlarining shakllantirilishi va qanoatlantirilishidir”

Demak, mazkur jarayonda inson ma’naviyatining muhim qirralari shakllantiriladi, rivojlantiriladi va takomillashtiriladi. Zero, uzluksiz va izchil intellektual-ijodiy faoliyat shaxsda intellektni, ya’ni fikrlash qobiliyati va kreativlik (o‘ziga xos qadriyatlarni yaratish, nostandart, ijodiy qarorlarni qabul qilish qobiliyati)ni rivojlantiradi. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi markazida shaxsning intellektual-ijodiy potentsiali (shiddatli qiziquvchanlik, idrok qilishga oid faollik; idrok qilishning kuchliligi, dadil, o‘ziga xos tafakkur, tahliliy, ijodiy, umumlashtirilgan bilimlarni amaliy faoliyatga ko‘chirish qobiliyati kabilar), intellektual-ijodiy, ayniqsa, ma’rifiy-funksional qobiliyatlarini rivojlantirish masalasi turadi, o‘z navbatida, idrok qilishga oid faoliyatga qiziqish; fikrlarni mantiqiy, aniq, yorqin va tushunarli tarzda ifodalash zarur lug‘aviy tushunchalar zahirasiga ega bo‘lish, undan foydalana bilish, ijtimoiy-kommunikativ qobiliyatlarni safarbar qilish, o‘z-o‘zini tanqid qilish va uzluksiz takomillashtirish kabi o‘ta muhim layoqatlarni rag‘batlantiradi. Shu sababli Milliy dasturda “...inson qobiliyatlarini ochib berish va uning xilma-xil ta’limiy ehtiyojlarini qanoatlantirish” vazifasi ilgari surilgan

O‘tgan vaqt mobaynida ta’lim amaliyotida ushbu vazifalarni hal etishda birmuncha yutuqlarga ham erishildi. Xususan, maktablarda tarixiy-madaniy merosni o‘rganish bo‘yicha sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda o‘quvchilarni ijodiy faoliyatga yo‘naltirish muammosi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Buyuk mutafakkirlar: al-Xorazmiy, imom Buxoriy, Abu

Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Xo‘ja Ahmad ta’kidlagan muhim ma’naviy fazilatlar quyidagilardir:

– ijodiy faoliyatga qodir bo‘lgan shaxsning intellektual-ijodiy rivojlanishini afzal ko‘radigan, umummilliy va milliy ahamiyatga ega oliy qadriyatlarni o‘zlashtirish jarayonida shakllantiriladigan tizim hosil qiluvchi fazilat,

– “uning hayotiy faoliyati asosini barhayot insoniy qadriyatlar tashkil qilib, shaxs rivojlanishi va o‘z-o‘zini boshqarishining eng oliy darajasi sanaladi”.

Yassaviy, Alisher Navoiy, Ogahiy va boshqa buyuk ajdodlarimiz, shuningdek, Mahmudo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat kabi ma’rifatparvarlar pedagogik merosi madaniy-ma’rifiy tarbiyaning asosini tashkil qiladi; bu zamonaviy yetuk shaxsni shakllantirishning ishonchli yo‘nalishidir.

O‘quvchilarning ma’naviy intellektual-ijodiy rivojlanishida xalq pedagogikasidan foydalanish faollashdi. So‘nggi yillarda o‘zbekistonlik olimlar hozirgi zamon sharoitida o‘quvchilarda ijodkorlik fazilatlarini oshirish, xususan, kognitiv-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish muammosi bo‘yicha ilmiy tadqiqot olib bormoqdalar. Xususan, akademik R.X.Djurayev rahbarligidagi ijodiy-pedagogik jamoa tomonidan ishlab chiqilgan ilmiy loyihada “ta’lim mazmunini modernizatsiyalash, o‘quv jarayonida zamonaviy texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy qilish, o‘quvchilarning o‘z imkoniyatlarini samarali namoyon qilishi uchun shart-sharoitlarni yaratish” masalalari ishlab chiqildi.

Unda quyidagilar nazarda tutildi:

o‘quvchilarning kognitiv-ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish uchun qat’iy motivatsiyaga ega bo‘lgan shart-sharoitlarni ta’minlash (intellektual-ijodiy yo‘l bilan egallangan bilimlar qaysi maqsadlar uchun qo‘llanilishi);

o‘quvchilarning hamkorlikdagi kognitiv-ijodiy faoliyatini tashkil qilish, ularga kommunikativ mahoratlarini oshirish imkonini berish;

o‘quvchilarning zarur axborot manbalaridan foydalanish huquqlarini amalga oshirish;

o‘quvchiga samarali rivojlanish imkoniyatini beruvchi shaxsga yo‘naltilgan ijodiy o‘sish, o‘z imkoniyatini namoyon etish jarayonlarini tashkil qilish;

o‘quvchilarning o‘z-o‘zini rivojlantirishi; mustaqil o‘qib, bilim orttirishi, o‘z-o‘zni tarbiyalashi, o‘z shaxsini namoyon etishini rag‘batlantirish.

O'quvchilarning eng yuqori darajada va aniq bir maqsadga yo'naltirilgan kognitiv-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda topshiriq turi, uni bajarish shakli (jamoaviy va individual)ni tanlashni kuchaytirish; o'quvchini tanqidiy fikrlash, o'z-o'zini tanqid qilishga o'rgatish; ularda faollik va tashabbuskorlikni tarbiyalash; dialog va munozara olib borishga o'rgatishga alohida e'tibor berilgan.

Umumiy o'rta ta'lim bosqichi uchun ishlab chiqilgan DTS, o'quv dasturlari, darsliklar, o'quv qo'llanmalar, metodik qo'llanma va tavsiyalarda o'quvchilarning kreativ rivojlanishi, ularning intellektual-ijodiy kreativ qobiliyatni rivojlantirish masalasiga maxsus to'xtalinmagan. Hozirga qadar o'quvchilarda kreativ qobiliyatni rivojlantirish o'quv jarayonida ayrim ijodkor o'qituvchilar tomonidan o'quv jarayoniga stixiyali tarzda tatbiq qilinib kelinmoqda. Ammo, u yuzaki, tizimsiz va aniq bir maqsadga yo'naltirilmagan, ko'p hollarda pedagogik jihatdan samarasiz, o'quvchilarni kreativ faoliyatga yo'naltirishdan maksimal foydalanilmagan holda, qo'llanib kelinmoqda. Ijodiy faoliyat murakkab jarayon sanalib, o'quvchi shaxsiga turli – tuman talablar qo'yadi.

3.3. Yoshlar shaxsiy ijodkorligini rivojlantirishning strategiyalari

Agar o'quvchi shaxsi xususiyatlari tizimi shu talablarga javob bera olsa, u ijodiy faoliyatini muvaffaqiyat bilan amalga oshira oladi, agar talab qilingan xususiyatlardan birortasi rivojlanmagan bo'lsa, o'quvchi faoliyatning muayyan turiga nisbatan kam qobiliyatli deb xarakterlanadi.

Har qanday **qobiliyat** – shaxsiga tegishli bo'lgan murakkab tushuncha hisoblanadi. Qobiliyat o'quvchining ham umumiy, ham maxsus rivojlantirishida maksimal olg'a siljishini, ijrochilik va ijodkorlik faoliyatida yuqori natijalarga erishishini ta'minlaydi. Qobiliyatli o'quvchi mutaxassislikka to'g'ri yo'nalish oladi, uni tez egallay oladi va yuqori mahoratga erishadi, ishlab chiqarish, fan yoki madaniyatga yangilik kiritadi. Ko'nikma va malakalar esa qobiliyatga yaqinroq turadigan tushunchalardir.

Ular faoliyat mexanizmini tashkil qilib, qobiliyat bilan birgalikda mahoratga erishishni ta'minlaydi, buning natijasi o'laroq, o'quv faoliyatida katta yutuqlarga erishiladi. Qobiliyatli o'quvchining ko'nikma va malakalari ko'p qirrali bo'ladi. Ko'nikma va malakalar yetarli bo'lmagan qobiliyatni birmuncha to'ldirishi yoki qobiliyatning kamchiligini tuzatishi mumkin. Demak, qobiliyat ko'nikma va malakalarning paydo bo'lish jarayonida rivojlanadi. Intellektual-ijodiy qobiliyatlar – bu shaxsning

ta'sirchanligi, predmetni idrok qilishining kuchliligi va bir butunligi (to'liq qismlari birligida), u to'g'risida keng ma'lumotlarga ega bo'lish, tafakkur o'zgaruvchanligi va tezkorligi (tez, xilma-xil, o'ziga xos), mantiqiy va savodli mulohaza yuritish, tizimli harakatlar, sintez-tahlil-sintez, ijodiy ifodalay bilish, umumlashtirish va xulosalash, o'z fikriga ega bo'lish, ishni oxirigacha yetkazish, ishchanlik layoqati, o'z bilimlarini boshqalarga yetkazish qobiliyati kabi asosiy kreativ fazilatlar majmui, nafaqat yuksak kreativ rivojlanishni, balki umuman shaxs rivojlanishining muhim omili, har qanday faoliyatdagi muvaffaqiyatning garovi, kishilar bilan muloqot, kundalik faoliyatdagi yutuqlar omili ekanini bilishlari uchun o'quvchilar faoliyati yetarlicha ijimoiy ahamiyatga ega bo'lishi zarur.

Bugungi kunda ta'limning barcha bosqichlarida shu jumladan, umumiy o'rta ta'lim bosqichida o'quvchi shaxsida kreativlikni shakllantirishga, o'quvchi shaxsining ijtimoiylashuviga, intellektual-ijodiy va ma'naviy rivojlanishiga asos yaratuvchi gumanitar fanlarni o'rganish jarayoniga e'tibor qaratish zamon talabidir. O'quv jarayonida milliy-madaniy merosning idrok qilinishiga qolmay, intellektual-ijodiy nuqtai nazardan o'rganilishi zarur. Chunki intellektual-ijodiy kreativ idrok qilish va uni ijodiy faoliyat jarayoniga joriy etishni, zarur kommunikativ munosabatlarni amalga tatbiq qilishni sinfdan tashqari sharoitlarda to'liq amalga oshirish mumkin.

Unga ko'ra, VIII-IX o'quvchilari bilan amalga oshiriladigan intellektual-ijodiy ishlar tizimi va sifatiga quyidagi talablar qo'yiladi: mashg'ulotlar mavzusi va mazmunning munosabatdorlik; variativlik va komplekslilik; tarixiy-madaniy materialni o'rganish davomidagi, murakkablashganlik; o'quvchida kreativlik qobiliyatni rivojlantira olish; ularni o'z-o'zini kreativ rivojlantirishga yo'naltirish.

Kreativ qobiliyatni o'stirishga qaratilgan bunday faoliyat (idrok qilish, axborot materiallarini ijodiy tayyorlash, ularning turli o'quv auditoriyalarida ijtimoiylashtirish) o'quvchilar uchun qiziqarli bo'lib, ularning ehtiyojlariga mos keladigan, ahamiyatli, zarur o'quv faoliyati hisoblandi. Bunday faoliyat, ayniqsa, yuqori sinf o'quvchilarini o'ziga jalb qiladi. Bu yosh davri idrok qilish, ijodiy faollik, shakllangan intellekt, ijodiy potensial, ijtimoiy-kommunikativ faoliyatga intilish, intellektual-ijodiy rivojlanish, takomillashishga intilishning kuchliligi bilan ajralib turadi.

O'smirda nafaqat ijodiy-intellektual, balki muloqot qilish, ijtimoiy faoliyatga intilish, ommaviy axborot vositalari, milliy va jahon madaniyatiga qiziqish, o'z bilimlari bilan o'rtoqlashish kabi ijtimoiy-kommunikativ qobiliyatlar ham shakllanadi. Unda oldindan sezish, rejalashtirish, mas'u-

liyat, qat'iyat, o'z-o'zini boshqarish, nazorat qilish kabi emotsional, intellektual va irodaviy xususiyatlar faollashadi. Zarur shart-sharoitlar ta'minlanganida, unda "o'zo'zini baholash, individualligi va betakrorligi"ni tushunib yetish, bir so'z bilan aytganda, kreativlikning tarkib topishi, estetik did, ma'naviy-axloqiy dunyoqarash; ijtimoiy faollikka ehtiyoj; sinfdan tashqari tadbirlarda faol ishtirok etish; e'tirof etilish va ma'qullanishga ehtiyojning kuchayishi kuzatiladi. Bu yoshdagi o'smirlar xalqimizning tarixi va madaniyatiga katta qiziqish bilan qaraydilar.

Shunga qaramay, O'zbekiston tarixiy-madaniy yodgorliklarini o'rganishga qaratilgan sinfdan tashqari mashg'ulotlarda VIII-IX o'quvchilarida kreativ qobiliyatni tizimli ketma-ketlikda va maqsadga muvofiq ravishda rivojlantirish, bunda o'quvchilarni badiiy tarjima (o'zbek tilidan ingliz tiliga)ga o'rgatish usulidan maqsadli foydalanish umuman nazardan chetda qolmoqda. Qadimiy me'moriy yodgorliklarning noyob ijod mahsuli ekanligini chet ellik sayyohlarga so'zlab, ular bilan suhbatlashar ekan, o'quvchilarda o'z Vatanidan faxr-iftixor, suhbat rejasini tuzishga kreativ yondashuv, O'zbekistonda turizmni kuchaytirishga qaratilgan umumiy manfaatli jarayonda ishtirok etayotganidan g'ururlanish, o'ziga ishonch, ingliz tilida muloqot qila olish malakalari rivojlanadi. Buni esa davlatimiz ta'lim siyosati talab etmoqda.

Bunda iqtisodiyotning globallashuvi sharoitida ingliz tilida muloqotga kirisha bilishning ahamiyati ta'kidlanib, yangi avlod yoshlariga ingliz tilini samarali o'rgatish vazifasi ilgar surilgan. Bizning tadqiqot ishimizda ijodiy tarjimaga oid topshiriqlar chet elliklar bilan suhbat o'tkazish, ulardan intervyu olishda asqotib, o'quvchilarning badiiy-ijtimoiy tafakkurini boyitishga xizmat qiladi. Bunda o'quvchilarga quyidagilarni avvaldan tarjima qildirishga e'tibor qaratiladi: emotsional-mazmundor so'zlarni avvaldan tarjima qilish; emotsional-estetik fikrlarni; iboralar va gaplarni; O'zbekiston hududidagi tarixiy-madaniy me'moriy yodgorliklarni tavsiflaydigan mini-matnlarni.

Tadqiqotimizda chet elliklar bilan elementar muloqot qilish, shunday ijtimoiy vaziyatda o'zini erkin his qilish uchun qoralama ("zagotovka") lar sifatida yuqori sinf o'quvchilariga (o'zbek tilidan murakkab bo'lmagan so'zlar, fikrlar, iboralar, gaplar, mini-matnlarni ingliz tiliga o'girish) ijodiy tarjimaga oid mini-topshiriqlar taklif qilish nazarda tutiladi. Bunday topshiriqlar barcha o'quv jarayonlarida, shu jumladan, sinfdan tashqari mashg'ulotlarning turli ko'rinishlari va shakllarida o'quvchilarning ingliz tilida muloqot qilishini samarali tashkil etish imkonini beradi. Sinfdan tashqari sharoitda gumanitar profildagi fanlar bo'yicha o'quv jarayonini,

jumladan, tarixiy-madaniy va badiiy-tasviriy yodgorliklarni o'rganishga qaratilgan mashg'ulotlarni kuzatganimizda, maktab o'quvchilarining, ayniqsa, yuqori sinf o'quvchilarining kreativ – intellektual-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish masalasi aniq bir maqsadga yo'naltirilmagan, ammo bu jarayon stixiyali ravishda amalga oshayotganini ko'rishimiz mumkin.

Natijada, bundan o'quvchilarning o'quv, tarixiy-madaniy bilim darajalari zarar ko'radi. Maktab o'qituvchisi o'quvchilarda kreativ qobiliyatni rivojlantirish, bu jarayonda ularni ijtimoiylashtirish bo'yicha o'z ijodiy yondashuviga ega bo'lishi zarur. Jumladan, gumanitar o'quv predmetlaridan dars beradigan o'qituvchilar ta'lim jarayonida va sinfdan tashqari o'quv mashg'ulotlarda o'quvchilarda kreativ qobiliyatni shakllantirish va rivojlantirish uchun quyidagilarni bilishlari zarur: zamonaviy metodologik-pedagogik talablarni; o'quvchilarning yoshi psixologiyasini; tarixiy-madaniy yodgorliklar tarixini; kreativlik, kreativlik qobiliyati nima ekani; o'quvchi ijodkorligining nazariy-mezoniy asoslarini; muammoni hal qilishning pedagogik va nazariy asoslarini.

Qobiliyatlarni rivojlantirishning optimal usullari samaradorligi o'qituvchining mahoratiga, o'qitish texnologiyalarini qay darajada mukammal egallaganiga bevosita bog'liq bo'lib, ularni qo'llashda o'qituvchidan yuksak mahorat, nutq ravonligi, pedagogik taktika talab etiladi. O'qituvchi ta'lim natijalarini bashoratlash, tahlil qilish va diagnostikalash ko'nikma va malakalarini puxta egallagan bo'lishi, muammoli ma'ruza va ta'limga evristik yondashuvni bilishi, mashg'ulot jarayonini oldindan loyihalay olishi, to'g'ri texnologiyalashtirishi zarur.

VIII-IX o'quvchilari uchun asosiysi jamoa tarkibida o'zligini to'liq namoyon etish, kasbga to'g'ri yo'nalish olish, mustaqil fikr, kreativ yondashuvga ega bo'lishdir. Shuningdek, u shaxsiyatli qadriyatlar, intellektual va ijodiy potentsial; o'ziga nisbatan ishonch; qadimiy me'morchilik to'g'risida zarur tarixiy-madaniy bilimlarni egallash, yangilikni idrok qilish, tafakkur faolligi va ijodkorligi, estetik tuyg'u, o'z kreativi (intellekt+ijodkorlik)ni oshirish, o'z ijtimoiylashuvini jadallashtirish ehtiyojiga, ya'ni motivatsiyaga ega bo'lishi lozim. Afsuski, o'quv-tarbiya jarayonida, jumladan, sinfdan tashqari ishlarda o'quvchilarda ushbu xususiyatlarni o'stirishga, ularda ijodiy tafakkur va ijodiy tasavvurni tegishli rivojlantirishga, ijodkorlikka yo'naltiruvchi metodlarni qo'llashga yetarlicha e'tibor berilmaydi.

Maktablarimiz ulug' milliy-ma'naviy merosimiz va umuminsoniy qadriyatlarni ifodalaydigan ijtimoiy-tarixiy, madaniy-estetik va badiiy

materiallar asosida ushbu muammolarni ijtimoiy hal etishning pedagogik asoslariga muhtojdir. Masalan, yuqori sinf o'quvchilarining Samarqanddagi Bibixonim madrasasiga bag'ishlangan ijodiy topshiriqlari va intellektual-ijodiy ishlarini o'rganish ularda kreativ qobiliyatni ijtimoiy negizda faollashtirish zarurligini ko'rsatdi.

Me'moriy obidalarni, jumladan, Bibixonim madrasasini o'rganish jarayonida o'quvchilarni ijtimoiylashtirish uchun: o'quvchilar atrofdagi kishilardan olgan axborot materiallari asosida mazkur me'moriy obidani ta'riflashlari, u haqidagi hikoyat va rivoyatlardan so'zlab berishlari, o'z taassuroti va munosabatini aytib berishlari; o'sha zamonning eng ulug'vor qadimiy me'morchilik inshootlaridan biri to'g'risidagi aniq-tarixiy dalillarni hayotiy va ilmiy manbalardan o'rganishlari, "mini-tadqiqot" o'tkazishlari; bu qadimiy me'morchilik mo'jizasi to'g'risida zamondoshlarimiz va tadqiqotchilarimizning fikrlarini izlashlari; madrasaning me'moriy qiyofasini aniq idrok qilishlari, u haqidagi ijtimoiy-badiiy ma'lumotlarni qiyosiy solishtirib, muayyan fikrga kelishlari zarur (bu badiiy jihatdan timsolli fikrlashni talab etadi).

Zero, qadimiy yodgorliklarni o'rganish jarayonida o'quvchilarda kreativ qobiliyatini rivojlantirish ijtimoiy-pedagogik muammo bo'lib, sinfdan tashqari mashg'ulotlarda "Zamondoshning kreativligi – davlat ahamiyatidagi muammo", "Davlat ta'lim siyosatining tarixiy-madaniy meros asosida o'quvchilarni ma'naviy, intellektual, ijodiy, kommunikativ, ijtimoiyfaol hamda barkamol rivojlantirishga yo'naltirilganligi", "O'zbekiston tarixiy-madaniy yodgorliklarining o'rganilishi–o'quvchilarda kreativ qobiliyatni rivojlantirishning muhim negizi", "Kreativ – intellektual-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonida shaxs kreativligi, uning uyg'unligi va bir butunligi" kabi mavzularni o'rganish orqali o'quvchini jamiyatning faol a'zosi, tafakkuri uyg'oq fuqaro sifatida tarbiyalash muhim ahamiyatga ega. Zero, O'zbekiston tarixiy-madaniy yodgorliklarini kreativ o'rganish o'quvchidan ijodiy munosabat; muayyan bilim, tushuncha, tasavvurni; kreativ – intellektual-ijodiy qobiliyatlarini; ularning faollashtirilishi va ijtimoiylashtirilishini talab etadi.

Nazorat savollari:

1. Shaxsiy ijodkorlik nima?
2. Ijodiy fikrlash vositalarining ahamiyati nimada?
3. Yoshlarda shaxsiy ijodkorlikni rivojlantirish elementlari va metodologiyasini yoritib bering

4. Bugungi kunda yoshlarda shaxsiy ijodkorlikni rivojlantirishga qarshi qo‘yilayotgan to‘siqlar nimalar?

5. Yoshlar shaxsiy ijodkorligini rivojlantirishning strategiyalarini tahlil qiling.

Adabiyotlar

1. Ибрагимова Г.Н. Интерфаол ўқитиш методлари ва технологиялари асосида талабаларнинг креативлик қобилиятларини ривожлантириш. Пед. фан. бўйича фал. док. дисс. автореф. –Т., 2017. –Б.5.

2. Рахмонова Г.С. Ўқувчиларда ностандарт тафаккурни ривожлантириш технологияси. Пед. фан. бўйича фал. док. дисс. автореф. – Чирчиқ, 2023. –Б.10.

3. Шеров М.Б. Креатив тафаккур ҳақидаги фалсафий қарашлар эволюцияси //Academic Research in Educational Sciences. Vol.1№1, 2020. ISSN2181-1385. P195-201.

4. G‘affarova G.G‘., Norboyeva D.A. Kreativlik falsafasi. – Chirchiq: “Zero print”, 2023. – 120 b.

4-mavzu. YOSHLARDA KREATIV FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH OMILLARI VA MEZONLARI

Reja:

- 4.1. Kreativ fikrlash ko‘nikmasini shakllantirish
- 4.2. Yoshlarni aqliy va axloqiy qobiliyatlarini rivojlantirish omillari
- 4.3. Yoshlarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish
- 4.4. TRIZ texnologiyasining kreativlikni rivojlantirishda tutgan o‘rni

Tayanch tushunchalar:

Yoshlar, aqliy qobiliyat, axloqiy qobiliyat, orzu-istak, maqsad, xulq-atvor.

4.1. Kreativ fikrlash ko‘nikmasini shakllantirish

Bunda asosiy urg‘u kreativ fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish asosiy e‘tibor markazida bo‘lib, bo‘lajak pedagoglar fe‘llar yordamida kreativ xarakterdagi harakatlarning mohiyatini ifodalashga yo‘naltiriladi. Xususan, o‘qituvchilar kreativ fikrlash ko‘nikmasini samarali shakllantirish maqsadida bo‘lajak pedagoglarga ularni fikrlashga undovchi savollar tarkibida zarur fe‘llarning bo‘lishiga e‘tibor qaratiladi.

Bu holat misollar bilan tushuntirilsa, bo‘lajak pedagoglardan “yurak va qon aylanish tizimi o‘rtasidagi bog‘liqlikni ta‘riflab bering” mazmunidagi nazorat savoli ularda kreativlikni shakllantirmaydi. Zero, savol tarkibidagi “ta‘riflab bering” tushunchasi o‘z mohiyatiga ko‘ra “mavjud bilimlaringizni birma-bir aytib o‘ting” deyish bilan teng.

Nazorat savollarini berishda bo‘lajak pedagoglarni fikrlashga undovchi so‘z (fe‘l)lardan foydalanish ularning kreativ fikrlashlarini osonlashtiradi. Shu sababli shaxsda kreativ sifatlarni shakllantirishning birinchi yo‘liga ko‘ra pedagoglar turli, antiqa, noan‘anaviy hamda puxta javobni berishga majbur qiluvchi so‘z (fe‘l)lardan foydalanishlari maqsadga muvofiq sanaladi. Masalan: “bog‘liqlikni toping”, “yarating”, “bashorat qiling”, “fikrni mantiqan bayon eting”, “tasavvur qiling” kabi so‘z (fe‘l)lardan foydalanish amaliy jihatdan samarali sanaladi.

Agarda pedagog bo‘lajak pedagoglardan “yurak va qon aylanish tizimi o‘rtasidagi bog‘liqlikni ta‘riflab berish” ni talab qilish o‘rniga, “yurak va qon aylanish tizimi o‘rtasidagi bog‘liqlikning barcha turlarini keltirish” ni

so'rashi lozim. Natijada bo'lajak pedagoglar ham mavjud bilimlarni umumlashtirish, ham yangi fikr va g'oyalarni ilgari surish imkoniyatiga ega bo'ladi. Pedagoglar birinchi yo'lni qo'llash – bo'lajak pedagoglarda kreativlik ko'nikmasini shakllantirishda yosh o'qituvchilarning “Kreativlik xaritasi”dan foydalanishlari maqsadga muvofiqdir.

Amaliy kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish. Pedagoglar bo'lajak pedagoglarda kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishda ko'rsatmali metod va usullardan foydalanadi. Bu o'rinda savollardan foydalanish faqat qisqa muddatda yordam berishi mumkin, ammo, bo'lajak pedagoglarda interfaollik va kirishimlilikni rivojlantirmaydi.

Patti Drapeau o'z asarida bir qator bo'lajak pedagoglarda interfaollik va kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali bo'lgan yo'l va metodlarni keltirib o'tadi. Xususan:

- Veb-saytlar bilan ishlash; - vizuallashtirish;
- barcha nuqtai nazarlarni inobatga olish;
- muhim g'oyalarni turli vaziyatlarda va o'rinli qo'llash (g'oyani boshqa sharoitga ko'chirish – transformatsiya);
- ramziylashtirish kabi yo'llar;
- “Aqliy hujum”;
- “Keys-stadi” kabi metodlar.

Kreativ faoliyat jarayonlarni tashkil etish. Mazkur yo'l bo'lajak pedagoglarni muammoni echish va innovatsion g'oyalarni ilgari surish jarayonida kreativ, ijodiy fikrlashga urg'u beradi. Mazkur jarayonlarda kreativ metod va usullar faol qo'llanilmasa-da, kreativ fikrlash yuz beradi. Masalan: “Yurak va qon aylanishi tizimi o'rtasidagi bog'liqlikni topish” (Isaksen & Treffinger, 1985). Topshiriqni bajarar ekan, bo'lajak pedagoglar odamning qon aylanishi tizimi bilan bog'liq turli muammolarni tahlil qiladi. Natijada ushbu jarayonda ko'p tomonlama fikrlash, mushohada yuritish ro'y beradi.

Kreativ mahsulot (ishlanma) lardan foydalanish. Bu yo'lni tutishda pedagog bo'lajak pedagoglarga “Odamning qon aylanish tizimi” mavzusida Power Point dasturi yoki multimediya yordamida taqdimotni yaratish topshirig'ini berishi mumkin. Taqdimotni tayyorlash jarayonida bo'lajak pedagoglarda kreativ fikrlash ko'nikmalari faol rivojlanadi. Bo'lajak pedagoglar o'zlarining kreativ fikrlash qobiliyatlarini qulay muhitda to'la namoyon qilishlari mumkin.

Agar bo'lajak pedagoglarda muvaffaqiyatsizlikka uchrash qo'rquv hissi mavjud bo'lsa, fikrni noto'g'ri ifodalashdan qo'rsalar tanqidga

uchrasalar bunday vaziyatda ularni kreativ fikrlash ko'nikmalarini samarali shakllantirish yoki rivojlantirish mumkin bo'lmaydi. Bo'lajak pedagoglarda kreativlikni odatga aylantirish orqaligina kreativ fikrlash ko'nikmasini muvaffaqiyatli shakllantirish mumkin. Bu jarayonda ular tomonidan mavzu mazmunining puxta anglanishi va kreativ fikrlash ko'nikmalarini baholashda qo'llaniladigan metod va vositalar muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu o'rinda Patti Drapeau quyidagi maslahatni beradi: "Bir manzildan ikkinchi manzilga borish uchun biz ikki va undan ko'p yo'nalishlarni bosib o'tamiz. Bu fikr quyida biliriladigan ko'rsatmalarga ham taalluqlidir. O'qituvchi dars jarayonida bir yoki bir nechta (yuqorida keltirigan) yo'llardan foydalanishi mumkin.

O'qituvchi kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantiruvchi fe'llarni (1-yo'l) qo'llashga qaror qilsa, u bevosita kreativ muammolarni hal etish (3-yo'l) ustida ish olib borayotgan Bo'lajak pedagoglarni kreativ fikrlash strategiyalari (2-yo'l)dan foydalanishga ham samarali jalb etadi. Dars esa kreativ mahsulotni (4-yo'l) ishlab chiqish bilan yakunlanadi.

Kreativ fikrlash jarayonini mohiyatini yorituvchi xarita o'qituvchilarga dars jarayonida namoyon bo'ladigan kreativlik darajasi, turini aniqlashga yordam beradi". Ko'p holatlarda o'qituvchilar hamda bo'lajak pedagoglarning o'zlari ham shunday savolga duch kelishadi: kreativ fikrlash jarayonining odat sifatida namoyon bo'lishiga erishish mumkinmi?

Bu o'rinda Patti Drapeau shunday fikrlarni ilgari suradi: "Miya tadqiqotlari kreativ fikrlash ko'nikmasini rivojlantirish usullari va uni qanday qilib odatga aylantirish mumkinligini tushunish imkonini beradi.

Kreativlik miyaning old (g'oyalar yuzaga keladigan) va chekka (tahlil qilish) sohalarining o'zaro muvofiqlikda ishlashi va dopamin (kishining o'zini yaxshi his etishiga yordam beruvchi) moddasining ishlab chiqarilishi natijasida ro'y beradi. Ta'lim olish miyada kichik burmalarining paydo bo'lishiga olib keladi hamda miyaning faol ishlashi natijasida bu jarayon kuchayadi. Inson miyasi obraz, bashorat, xis tuyg'u, emotsiya va ma'no boy ma'lumotlar olishni ma'qul ko'radi.

"Agarda ma'lumot hech qanay hissiyot va fikriy jarayonlardan holi bo'lsa, u miyada saqlanmaydi" (Willis, 2006). Biroq, kreativ fikrlash miyada uning "ta'lim olish va o'rganish metodlariga zid bo'lgan" yangi usullarni qo'llash va noan'anaviy, original g'oyalarning ishlab chiqilishini taqozo etadi (DiSalvo, 2011.).

Kreativ fikrlash ko'nikmasini mashq qildirish natijasida Bo'lajak pedagoglar faqatgina o'rnatilgan aloqalarga tayanibgina qolmay, balki

miyada yangi, ma'noga boy aloqalarni o'rnatish, yangi g'oyalarni ishlab chiqish va yangicha fikrlashga moyil bo'ladilar. Doimiy ravishda olib borilgan mashqlar natijasida yangicha kreativ fikrlash odatiy va avtomatik xarakterga ega bo'ladi. Inson miyasi doimo to'g'ri ishlashga odatlangan, ya'ni, miya uchun faqat birgina to'g'ri javob mavjud bo'ladi. Vaholanki, bu kreativlik emas.

Kreativlik – b o'lajak pedagoglarning o'z qarashlarini himoya qilish jarayonida barcha javoblar to'g'ri bo'lishi mumkin degani. Kreativlik muhitiga singib ketish sanaladi. Shu sababli kreativ fikrlashni odatga aylantirish uchun bo'lajak pedagoglar mazkur jarayonga ishonch bilan qaray olishlari lozim.

Zamonaviy o'qitish usullari talabalarning o'zaro ta'siri va ularni o'quv jarayoniga jalb qilish, nafaqat materialni passiv idrok etishga yo'naltirish uchun faol usullardir. O'rganishning chekka shakllarining afzalliklaridan samarali foydalanishga imkon beradigan zamonaviy o'quv infratuzilmasi, o'quv, texnologik, tashkiliy komponentlarni o'z ichiga oladi. Bugungi kunda rus va xorijiy pedagogika sohasida ta'lim texnologiyalarining umume'tirof etilgan tasnifi mavjud emas. Ushbu hozirgi ilmiy va amaliy muammoni hal qilish uchun turli xil mualliflar o'z yo'lida mos keladi

4.2. Yoshlarni aqliy va axloqiy qobiliyatlarini rivojlantirish omillari

Hozirgi vaqtda mamlakatimizning barcha sohalarida islohotlarni amalga oshirish, odamlarning dunyoqarashini o'zgartirish, yetuk va zamon talabiga javob beradigan mutaxassis kadrlarni tayyorlashni hayotning o'zi taqozo etmoqda. Respublikamizda ta'lim tizimini mustahkamlash, uni zamon talablari bilan uyg'unlashtirishga katta ahamiyat berilmoqda. Bunda mutaxassis kadrlarni tayyorlash, ta'lim va tarbiya berish tizimi islohotlar talablari bilan chambarchas bog'langan bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilsn birga dunyo miqiyosida shunday o'zgarishlar sodir bo'lmoqdaki, ushbu o'zgarishlar butun boshli xalqni, millatni, elatlarni boringki, butun isoniyatning hayotini o'zgartirib yubormoqda. Ushbu o'zgarishlar jarayonida axloqiy madaniyat va axloqiy munosabatlarning o'rni juda katta hisoblanadi. Bularning barchasiga ta'lim tizimida olib boriladigan sifatli ta'lim – tarbiya orqali erishiladi.

Ta'lim tizimida faoliyat yuritayotgan pedagoglardan bugungi murakab zamonda yoshlarga zamon ruhida ta'lim – tarbiya berish bilan bir qatorda, bashariyatning, Vatanimiz va xalqimizning ertangi kunini o'ylab

yoshlarni ezgulikka, insof – diyonatga, mehr – oqibat va bag‘rikenglikka da‘vat etishga qaratilgan tarbiyaviy ishlarni ham amalga oshirishi talab etiladi. Inson aqli borasida Sharqda qaror topgan qarashlarga ko‘ra, aql insonga tug‘ma in‘om etiladi. Kasbiy aql esa ikki xil, ya‘ni tabiiy va kasbiy bo‘ladi. Tabiiy aql insonga tug‘ma in‘om etiladi. Kasbiy aql esa o‘qish, ilm olish va tajriba tufayli orttiriladi. Kasbiy aqlni shakllantirishdek sharafl va mashaqqatli vazifa aynan pedagoglar zimmasiga yuklatilgandir. Shu sababli mamlakatimizda yoshlarning axloqiy tarbiyasiga jiddiy e‘tibor qaratish bugungi kunning dolzarb vazifasidir.

Yoshlarning axloqiy tarbiyasini rivojlantirish va axloqiy jihatdan yetuk shaxs sifatida shakllantirish bizning oldimizdagi dolzarb vazifa hisoblanadi. Axloqiy tarbiya shaxsning jamiyat axloqiy tajribalarini egallashi va bu tajribalardan boshqa odamlar bilan bo‘lgan munosabatlari foydalanishi, o‘z – o‘zini muntazam takomillashtirib borishi singari jihatlarni o‘z ichiga oladi. Demak, axloqiy tarbiya masalasiga e‘tibor berishimiz va uning elementlarini aniqlab olishimiz muhimdir. Axloqiy jihatdan yetuk tarbiyalangan shaxs axloqiy madaniyatga ham ega bo‘ladi. Axloqiy madaniyat axloqiy hayotning ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish va kishilarni tarbiyalash maqsadidagi ishlov berib yaratilgan qismi bo‘lib, u axloqiy hayotning substansiyasi, ya‘ni asosi hisoblanadi.

Axloqiy madaniyatni substansiya sifatida tashkil etuvchi substansional elementlar, birinchidan, axloqiy madaniyat sifatidagi inson, ikkinchidan, insonlarning axloqiy ehtiyojlari, uchinchidan, axloqiy ehtiyojlarni anglash zaruriyatidan kelib chiqadigan va axloqiy maqsad, reja kabilarni o‘z ichiga olgan – axloqiy ong, to‘rtinchidan, insonning yaratuvchilik faoliyatining bir ko‘rinishi axloqiy anglash negizida va u bilan parallel ravishda amalga oshadigan – axloqiy ijodkorlik, beshinchidan, axloqiy ijodkorlik natijalari bo‘lgan o‘g‘itlar, yurish – turish odoblari, axloqiy urf – odat va muassasalar, oltinchidan, axloqiy ijodkorlik natijalarining hayotda foydalanishidan iborat. Ularning bir butunligidan axloqiy turmush tarzi, individual axloqiy munosabatlar, axloqiy tendensiyalar va xulq shakllanadi. Demak, axloqiy madaniyatning yuqorida ko‘rsatilgan sistema tashkil etuvchi oltita komponentlari axloqiy hayotning yadrovii, ya‘ni markaziy qismini tashkil etadi.

Axloqiy madaniyatning sistemasini tashkil etuvchi bosh substansional elementini tahlil qiladigan bo‘lsak, B.Sh.Mamrasulov: “...barcha jamiyatlar va insoniyat taraqqiyotining hamma bosqichlarida, ijtimoiy o‘zgarishlar zahirida boshqa jonzoatlardan o‘zining ongi va tafakkuri bilan tubdan farq qiladigan va maqsadga muvofiq faoliyatni amalga oshiradigan

inson ijtimoiy hayot sub'yekti hisoblanadi"¹³ . "Inson" so'zi arabchadan olingan bo'lib, "odam" ma'nosini bildiradi. "Odam" tushunchasi ham arabcha so'z bo'lib, fikrlash, so'zlash va mehnat kilish kobiliyatiga ega bo'lgan, shu tufayli hamma maxlukotdan ustun turuvchi jonli zot ma'nolarini bildiradi¹⁴ .

Insoniyat tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, yosh avlodni axloqiy tarbiyalash masalalari azaldan Sharq xalqlari, xususan, Markaziy Osiyo xalqlari tajribasida yaqqol ko'zga tashlanadi. Ayniqsa, ko'plab mutafakkirlarimiz asarlarida xalkimizning murakkab tarixiy – madaniy tajribasi mobaynida yuz bergan vokea – hodisalar mohiyatini jamiyatning ilk bo'g'ini bo'lgan oiladan izlash an'anasini uchratamiz. Xususan, oila va oilaviy tarbiyaga oid fikrlar Abu Nasr Farobiyning "Fozil odamlar shahri", Abu Rayxon Beruniyning " "Mineralogiya ", "Geodeziya", "Hindiston", "O'tgan avlodlar obidalari", Abu Ali ibn Sinoning "Axloq", "Axloq fani", "Oila xo'jaligi", Alisher Navoiyning "Hayrat – ul – abror" va "Mahbub – ul – qulub" asarlarida o'z ifodasini topgan.

Millatimiz boshiga tushgan ko'pgina achchiq qismatlar dastavval oila tarbiyasidagi kamchiliklar oqibati ekanini ma'rifat ahllari yaxshi anglashgan. Bizning ham fikrimizcha, bundan xolos bo'lishda oila tarbiyasi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Fitratning "Oila yoki oilani boshqarish tarbiyalari" asarida bu haqda ibratli mulohazalar ilgari suriladi. "Har bir millatning saodati va izzati, shu xalqning ichki intizomi va totuvligiga bog'liq" – deb yozadi u, tinchlik va totuvlik esa shu millat oilalarining intizomiga tayanadi. Qaerda oila mustaqilligi kuchli intizom va tarbiyaga tayansa, mamlakat va millat ham shuncha kuchli va muazzam bo'ladi"¹⁵.

Yuqoridagi fikrimizga qaytadigan bo'lsak, inson o'z hayotini oilasiz tasavvur qila olmaydi va aynan mana shu oilada u jamiyat a'zosi sifatida tarbiya topadi. Oiladagi tarbiya muhiti esa oilada ayol va unga bo'lgan muomala darajasidan, ayolga muomala mavqeidan bilinadi. Muborak hadislarda ham ayol, ona ulug'langanligini hammamiz yaxshi bilamiz. "Sizlarning har biringiz ayollaringizni o'zlariningizni sevganday sevinglar"¹⁶ deyilgani bejiz emas. Demak, oilada yoshlar tarbiyasi haqida gap borganda, oilaviy muhitning ahamiyatini unutmaslik zarurdir. G'arbni kamsitmagan holda ishonch bilan ayta olamizki, azaldan Sharq oilasi

¹³ Mamarasulov B.Sh. Milliy g'oyaning substansional va institutsional xususiyatlari (O'zbekiston misolida). Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. Avtoreferati. – Samarqand. – 2018. 12 – bet.

¹⁴ O'zbek tilining izohli lug'ati. 1 – tom. – M.: "Rus tili", 1981. 520 – bet

¹⁵ Bobomurodov M. Duronov M. Bunyodkor kuch. "Tafakkur" jurnali. – 2003, - №3.- 17 – bet.

¹⁶ Yoqubov S. Axborot jamiyati: xayolot emas, haqiqat. Tafakkur. – 2007,- №4. - 24 – bet.

G'arb oilasiga qaraganda mustahkamroq bo'lib kelgan. Chunki G'arbda birinchi o'rinda huquq tursa, Sharqda axloq turadi. G'arbda individualizm ustuvor bo'lsa, Sharqda jamoaviylik ustuvor bo'lib kelgan.

Bizda har bir ishni qilishdan oldin, u tadbir bo'ladimi, kiyinish bo'ladimi, shaxsiy muloqotlar bo'ladimi "odamlar nima der ekan?", degan savol bilan yondoshilgan. Qolaversa, Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" asari qahramoni Yusufbek xojining: "Bu xonadondan hech kim norizo bo'lib ketgan emas", degan so'zlarida Sharqona oilaning mohiyati aks etgan¹⁷. Sharq oilasining bir qismi bo'lgan o'zbek oilalarida o'zaro hurmat, qat'iy ichki intizom asosida barcha a'zolarining o'z burch va vazifalarini ado etishlari, bir – birlariga nisbatan ezgulik va mehr – oqibat ko'rsatishlari an'anaga aylangan.

Milliy g'oyani yoshlar ongiga singdirishdan asosiy maqsad, ularning ona Vatan oldidagi burchi, o'z taqdiri uchun ma'sul ekanligi, mahalla, mehnat jamoasi, oila va yaqin kishilar hayoti uchun javobgarlik hissini tarbiyalashdan iborat. Oila ta'lim – tarbiya maskani bo'lib, milliy g'oya va ma'naviyatni yoshlar ongi va qalbiga singdirish aynan oiladan boshlanadi. Ta'limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta'limdan ajratib bo'lmaydi va bu jarayon yuksak ma'naviyatlilikni talab etadi. Mustaqillik yoshlar kamolotida yangicha talablar ham qo'ydi. Har qachongidan ko'ra ko'prok ichki va tashqi go'zallikning axloq bilan birlashuviga ahamiyat kuchaydi.

Yoshlardagi faqat tashqi ko'rinish estetik madaniyatning yaxshi bo'lishiga olib kelmasligi, balki ulardan axloqan pokiza, ma'naviy dunyosi boy, saxovatli, iymonli, muomala madaniyati yuksak bo'lishi kabi umuminsoniy axloqiy qadriyatlar talab etila boshlandi. Mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab ma'naviy sohalarida ham islohotlar olib borish zaruriyati nazarda tutildi. "Biz uchun, - degan edi O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimov, "...ma'naviy, tarixiy va madaniy qadriyatlar, aholining ma'naviy, axloqiy holati, yosh avlodni tarbiyalash eng asosiy ustuvor vazifa bo'lishi lozim".

Binobarin sog'lom avlod tarbiyasi faqat jismoniy jihatdan chiniquqan, kamol topgan yoshlarnigina emas, shuningdek, sharqona axloq – odob va umumbashariy ma'naviy qadriyatlar asosida tarbiya topgan insonni ham ko'zda tutmog'i lozim. Zero, buyuk alloma A. Avloniy aytganidek: "tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo saodat, yo falokat masalasidir"¹⁸.

---

¹⁷ Zokirov B. G'arb tamadduni: inqiroz alomatlari. Tafakkur. – 2007,- №2.- 15 – bet.

¹⁸ Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. T. Ma'naviyat, 2008, - 138 – 140 – bet

Hayotga ongli munosabatda bo'ladigan, mustaqillik g'oyalari va maqsadlaridan faxrlanadigan inson turmushi va faoliyatida estetik zavq, ulug'vorlik shakllanadi va taraqqiy etadi. Shuning uchun O'zbekiston mustaqillikka erishgach, islohotlarni keng ko'lamda isiyosiy, iqtisodiy va ma'naviy jabhalarda avj oldirib yuborgan ekan, bu islohotlar negizini uch ming yillik davlatchilik tariximiz, ma'naviy merosimiz va milliy mentalitetimiz xususiyatlari tashkil qildi va uni og'ishmay amalga oshira boshladi. Ana shu maqsad yo'lida ta'lim va madaniyat sohalarida, aqliy va ma'naviy salohiyatlarni mustahkamlash bo'yicha bosqichma – bosqich islohotlar rejalashtirildi va hayotga tadbiq etildi.

Axloqiy hayot, jumladan, axloqiy madaniyat va axloqiy tarbiyaning bosh substansional elementi inson va uning birliklari ekan, bu borada biz E.T. Dalkonovning quyidagi falsafiy fikrlariga tayandik: "Inson va uning birliklari. Ular madaniy borliq yuzaga kelishining sub'yektlari yaratuvchisi va tashuvchilari hisoblanadilar. Ular vatanparvarlikning ham sub'yektlari hisoblanadilar. Inson tanasining biomadaniy hodisa sifatida va demakki, uning ijtimoiy munosabatlarga bo'ysungan holda va o'ziga xos madaniylashgan jismoniy kuch sifatida namoyon bo'lishi vatanparvarlikning biomadaniy irodaviy zamini bo'lib xizmat qiladi.

Agar biomadaniy organizm insonning birinchi tomoni bo'lsa, ijtimoiy ruhiyat va faoliyat qobiliyati unig ikkinchi tomonini tashkil etadi. Vatanparvarlik ijtimoiy ruhiyat va faoliyat qobiliyatining jihatlaridan hisoblanadi. Demak, inson madaniy borliqning yaratuvchisi va avloddan – avlodga tashuvchisi ekan, u vatanparvarliksiz yuz bermaydi"¹⁹. Fikrimizcha, vatanparvarlik ham axloqiy tarbiya natijasida insonda shakllanadigan xususiyat hisoblanadi.

Yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyev: "Biz uchun o'z dolzarbligi va ahamiyatini yo'qotmaydigan yana bir masala, bu farzandlarimizni mustaqil fikrli, zamonaviy bilim va kasb – hunarlarni egallagan, mustahkam hayotiy pozitsiyaga ega, chinakam vatanparvar insonlar sifatida tarbiyalash vazifasidir"²⁰. Demak, vatanparvarlik axloqiylik tamaddunlaridan biri hisoblanadi. Axloqiylik esa insonlarning ijtimoiy madaniy qismi tarkibiga kiradi. Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, axloqiy tarbiya va axloqiy madaniyat mohiyatan jamiyatning ijtimoiy – iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy taraqqiyotida namoyon bo'ladi.

---

¹⁹ Dalkonov E.T. Vatanparvarlik shakllanishi va amal kilishning bog'liqlik qonuniyatlari (Ijtimoiy falsafiy tahlil). Falsafa fanlari nomzodi... dissert. Avtoreferati.-T., 2011. 12 – bet.

²⁰ Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - T.: "O'zbekiston" – 2017 y. 295 – 297 b.

Axloqiy madaniyatning bosh maqsadi esa insonni haqiqatga olib borish, uni komil shaxs sifatida tarbiyalash masalasidir. Shu asnoda axloqiy madaniyat ijtimoiy hayot bilan bevosita munosabatga kirishadi. Axloqiy madaniyatni rivojlantirish bu sohada dunyo xalqlari to'plagan tajribalarini o'rganish va ijtimoiy hayotga tadbqiq etish dolzarblik kasb etadi. Yoshlarni axloqiy madaniyatini shakllantrish va axloqiy tarbiya bo'yicha asosiy tadbirlarni oila va mehnat jamoalarida, xususan bolalar bog'chasi va umumiy o'rta maktablarida yuksak darajada amalga oshirish maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz. Bu bilan muayyan darajada individ qamrab olinadi: har holda individning axloqiy qiyofasini yuksaltirish jamiyat talablari darajasida amalga oshadi.

4.3. Yoshlarni ijodiy qobiliyatini rivojlantirish

Bizning nuqtai nazarimizcha, insondagi kreativ ijodkorlik hamda nostandart tafakkurni rag'batlantirish biror narsaga bo'lgan qiziqish va e'tibor elementlarini sezgirlik bilan anglash va uni qo'llab-quvvatlash, yuzaga chiqaruvchi omillar bilan ta'minlashga bog'liq. Ilhomning "man-tiqsiz tabiati" deganda esa har bir narsaga qiziqishni shunchaki hayrat va emotsional yondashuv deb emas, balki ichki ruhiy olamning u bilan ko'rinmas zanjirlar orqali bog'langanligini anglash hamda moddiyatga aylantirish resurslarini izlab topish, deb tushunish maqsadga muvofiq. Mavjud shart-sharoitlarni imkon qadar yaratib berish va estetik iste'dodning asosi sifatida yaratilgan ijod mahsulidan motivatsiya olishning psixologik mexanizmlarini yuzaga keltirgan holda ruhiy jihatdan rag'batlan-tirish inson ijodiy tafakkurini rivojlantiradi.

Kreativ tafakkur jarayoni, bizning fikrimizcha, har bir inson ijodkor-ligining manbasi bo'lib, ijodiy tafakkur tarzining rivojiga katta hissa qo'shadi. Har bir kreativ tafakkur sohibi, nostandart fikrlash tarziga ega inson davlat va jamiyatning umummiliy boyligidir. Bunday talant sohibini xalq mulki sifatida qadrlash, ularning salohiyatidan maksimal darajada foydalanish uchun shart-sharoitlar yaratish davlat va jamiyatning umummilliy vazifasidir.

Aytib o'tilganidek, barcha shaxslarda bo'lgani kabi pedagoglarga ham kreativlik sifatleri o'z-o'zidan rivojlanmaydi. Shunga ko'ra tadqiqotlarda shaxs (jumladan, pedagoglar)da kreativlik sifatlarini muvaffaqiyatli rivojlantirishning bir qator yo'llari yoritiladi.

Patti Drepeau tomonidan ham shaxs (jumladan, pedagoglar)da kreativlik sifatlarini muvaffaqiyatli rivojlantirishning to'rtta yo'li ko'rsatilgan:

Kreativ fikrlash ko'nikmasini shakllantirish;

Amaliy kreativ harakat ko'nikmalarini rivojlantirish;

Kreativ faoliyat jarayonlarni tashkil etish;

Kreativ mahsulot (ishlanma)lardan foydalanish.

Quyida mazkur yo'llarning mohiyati xususida so'z yuritiladi.

1-yo'l: kreativ fikrlash ko'nikmasini shakllantirish. Bunda asosiy urg'u kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish asosiy e'tibor markazida bo'lib, b o'lajak pedagoglar fe'llar yordamida kreativ xarakterdagi harakatlarning mohiyatini ifodalashga yo'naltiriladi. Xususan, o'qituvchilar kreativ fikrlash ko'nikmasini samarali shakllantirish maqsadida bo'lajak pedagoglarga ularni fikrlashga undovchi savollar tarkibida zarur fe'llarning bo'lishiga e'tibor qaratiladi. Bu holat misollar bilan tushuntirilsa, bo'lajak pedagoglardan "yurak va qon aylanish tizimi o'rtasidagi bog'liqlikni ta'riflab bering" mazmunidagi nazorat savoli ularda kreativlikni shakllantirmaydi. Zero, savol tarkibidagi "ta'riflab bering" tushunchasi o'z mohiyatiga ko'ra "mavjud bilimlaringizni birma-bir aytib o'ting" deyish bilan teng.

Nazorat savollarini berishda bo'lajak pedagoglarni fikrlashga undovchi so'z (fe'l)lardan foydalanish ularning kreativ fikrlashlarini osonlashtiradi. Shu sababli shaxsda kreativ sifatlarini shakllantirishning birinchi yo'lga ko'ra pedagoglar turli, antiqa, noan'anaviy hamda puxta javobni berishga majbur qiluvchi so'z (fe'l)lardan foyalanishlari maqsadga muvofiqdir. Masalan: "bog'liqlikni toping", "yarating", "bashorat qiling", "fikrni mantiqan bayon eting", "tasavvur qiling" kabi so'z (fe'l)lardan foydalanish amaliy jihatdan samarali sanaladi.

Agarda pedagog Bo'lajak pedagoglardan "yurak va qon aylanish tizimi o'rtasidagi bog'liqlikni ta'riflab berish"ni talab qilish o'rniga, "yurak va qon aylanish tizimi o'rtasidagi bog'liqlikning barcha turlarini keltirish"ni so'rashi lozim. Natijada bo'lajak pedagoglar ham mavjud bilimlarni umumlashtirish, ham yangi fikr va g'oyalarni ilgari surish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Pedagoglar birinchi yo'lni qo'llash – bo'lajak pedagoglarda kreativlik ko'nikmasini shakllantirishda yosh o'qituvchilarning "Kreativlik xaritasi"dan foydalanishlari maqsadga muvofiqdir.

2-yo'l: amaliy kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish. Pedagoglar bo'lajak pedagoglarda kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishda ko'rsatmali metod va usullardan foydalanadi. Bu o'rinda

savollardan foydalanish faqat qisqa muddatda yordam berishi mumkin, biroq, Bo'lajak pedagoglarda interfaollik va kirishimlilikni rivojlantirmaydi.

Patti Drapeau o'z asarida bir qator bo'lajak pedagoglarda interfaollik va kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali bo'lgan yo'l va metodlarni keltirib o'tadi. Xususan:

- Veb-saytlar bilan ishlash;
- vizuallashtirish;
- barcha nuqtai nazarlarni inobatga olish;
- muhim g'oyalarni turli vaziyatlarda va o'rinli qo'llash (g'oyani boshqa sharoitga ko'chirish – transformatsiya);
- ramziylashtirish kabi yo'llar;
- “Aqliy hujum”;
- “Keys-stadi” kabi metodlar.

3-yo'l: kreativ faoliyat jarayonlarni tashkil etish. Mazkur yo'l bo'lajak pedagoglarni muammoni echish va innovatsion g'oyalarni ilgari surish jarayonida kreativ, ijodiy fikrlashga urg'u beradi. Mazkur jarayonlarda kreativ metod va usullar faol qo'llanilmasa-da, kreativ fikrlash yuz beradi. M: “Yurak va qon aylanishi tizimi o'rtasidagi bog'liqlikni topish” (Isaksen & Treffinger, 1985). Topshiriqni bajarar ekan, bo'lajak pedagoglar odamning qon aylanishi tizimi bilan bog'liq turli muammolarni tahlil qiladi. Natijada ushbu jarayonda ko'p tomonlama fikrlash, mushohada yuritish ro'y beradi.

4-yo'l: kreativ mahsulot (ishlanma)lardan foydalanish. Bu yo'lni tutishda pedagog bo'lajak pedagoglarga “Odamning qon aylanish tizimi” mavzusida Power Point dasturi yoki multimediya yordamida taqdimotni yaratish topshirig'ini berishi mumkin. Taqdimotni tayyorlash jarayonida bo'lajak pedagoglarda kreativ fikrlash ko'nikmalari faol rivojlanadi.

Bo'lajak pedagoglar o'zlarining kreativ fikrlash qobiliyatlarini qulay muhitda to'la namoyon qilishlari mumkin. Agar bo'lajak pedagoglarda muvaffaqiyatsizlikka uchrash qo'rquv hissi mavjud bo'lsa, fikrni noto'g'ri ifodalashdan hadiksirasalar, tanqidga uchrasalar bunday vaziyatda ular kreativ fikrlash ko'nikmalarini samarali shakllantirish yoki rivojlantirish mumkin bo'lmaydi. Bo'lajak pedagoglarda kreativlikni odatga aylantirish orqaligina kreativ fikrlash ko'nikmasini muvaffaqiyatli shakllantirish mumkin.

Bu jarayonda ular tomonidan mavzu mazmunining puxta anglanishi va kreativ fikrlash ko'nikmalarini baholashda qo'llaniladigan metod va vositalar muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu o'rinda Patti Drapeau quyidagi maslahatni beradi: "Bir manzildan ikkinchi manzilga borish uchun biz ikki va undan ko'p yo'nalishlarni bosib o'tamiz. Bu fikr quyida biliriladigan ko'rsatmalarga ham taalluqlidir. O'qituvchi dars jarayonida bir yoki bir nechta (yuqorida keltirigan) yo'llardan foydalanishi mumkin. O'qituvchi kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantiruvchi fe'lllarni (1-yo'l) qo'llashga qaror qilsa, u bevosita kreativ muammolarni hal etish (3-yo'l) ustida ish olib borayotgan Bo'lajak pedagoglarni kreativ fikrlash strategiyalari (2-yo'l)dan foydalanishga ham samarali jalb etadi. Dars esa kreativ mahsulotni (4-yo'l) ishlab chiqish bilan yakunlanadi. Kreativ fikrlash jarayonini mohiyatini yorituvchi xarita o'qituvchilarga dars jarayonida namoyon bo'ladigan kreativlik darajasi, turini aniqlashga yordam beradi".

Ko'p holatlarda o'qituvchilar hamda bo'lajak pedagoglarning o'zlari ham shunday savolga duch kelishadi: kreativ fikrlash jarayonining odat sifatida namoyon bo'lishiga erishish mumkinmi? Bu o'rinda Patti Drapeau shunay fikrlarni ilgari suradi: "Miya tadqiqotlari kreativ fikrlash ko'nikmasini rivojlantirish usullari va uni qanday qilib odatga aylantirish mumkinligini tushunish imkonini beradi. Kreativlik miyaning old (g'oyalar yuzaga keladigan) va chekka (tahlil qilish) sohalarining o'zaro muvofiqlikda ishlashi va dopamin (kishining o'zini yaxshi his etishiga yordam beruvchi) moddasining ishlab chiqarilishi natijasida ro'y beradi. Ta'lim olish miyada kichik burmalarining paydo bo'lishiga olib keladi hamda miyaning faol ishlashi natijasida bu jarayon kuchayadi. Inson miyasi obraz, bashorat, xis tuyg'u, emotsiya va ma'no boy ma'lumotlar olishni ma'qul ko'radi. "Agarda ma'lumot hech qanay hissiyot va fikriy jarayonlardan holi bo'lsa, u miyada saqlanmaydi" (Willis, 2006). Biroq, kreativ fikrlash miyada uning "ta'lim olish va o'rganish metodlariga zid bo'lgan" yangi usullarni qo'llash va noan'anaviy, orginal g'oyalarning ishlab chiqilishini taqozo etadi (DiSalvo, 2011.).

Kreativ fikrlash ko'nikmasini mashq qildirish natijasida bo'lajak pedagoglar faqatgina o'rnatilgan aloqalarga tayanibgina qolmay, balki miyada yangi, ma'noga boy aloqalarni o'rnatish, yangi g'oyalarni ishlab chiqish va yangicha fikrlashga moyil bo'ladilar. Doimiy ravishda olib borilgan mashqlar natijasida yangicha kreativ fikrlash odatiy va avtomatik xarakterga ega bo'ladi. Inson miyasi doimo to'g'ri ishlashga odatlangan, ya'ni, miya uchun faqat birgina to'g'ri javob mavjud bo'ladi.

Vaholanki, bu kreativlik emas. Kreativlik – bo‘lajak pedagoglarning o‘z qarashlarini himoya qilish jarayonida barcha javoblar to‘g‘ri bo‘lishi mumkin degani. Kreativlik muhitiga singib ketish sanaladi. Shu sababli kreativ fikrlashni odatga aylantirish uchun bo‘lajak pedagoglar mazkur jarayonga ishonch bilan qaray olishlari lozim.

4.4. TRIZ texnologiyasining kreativlikni rivojlantirishda tutgan o‘rni

Tadqiqot natijalarining ilmiy ahamiyati ilgari surilgan muhim nazariy g‘oya, taklif etilgan fikr, mexanizm va tarkibiy tuzilma, ishlanmalar, ta‘lim jarayonida bo‘lajak pedagoglarda kreativlikni shakllantirish va rivojlantirish yo‘llaridan samarali foydalanishning shakl, metod vositalarini takomillashtirish, «Pedagogika» fani mazmunini yangi tushunchalar bilan boyitishda foydalanish bilan izohlanadi.

TRIZ - ixtirochi vazifalarni hal etish nazariyasi. Muassis - G.Shuller. Buning asosiy g‘oyasi texnologiya. TRIZ yangi ishlab chiqarishni o‘zgartiradi to‘g‘ri fan bo‘yicha texnik g‘oyalar ixtiro vazifalarini hal qilish mantiqiy operatsiyalar tizimiga asoslanadi.

TRIZ GOST - SO‘Z bolalar xayolini rivojlantiring, lekin nima bo‘layotgan ishlarni tushunish bilan tizimli ravishda o‘ylashni o‘rgating.

TRIZ dasturida maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar uchun jamoaviy o‘yinlar va sinflar o‘qituvchilar uchun batafsil ko‘rsatmalar berilgan. Barcha sinflar va o‘yinlar bolalar mavzulari, moddiy mavzulari va faoliyatini mustaqil tanlashini anglatadi. Ular bolalarni ob‘ektlar, hodisalarning qarama-qarshi xususiyatlarini aniqlashni va ushbu qarama-qarshiliklarni hal qilishlarini o‘rgatishadi. Qaror qarama-qarshiliklar ijodiy fikrlashning kalitidir.

Bolalar bilan ishlashning asosiy vositasi pedagogik qidiruv. Pedagog Men bolalarga tayyor bilim bermasligim kerak, ularning oldida haqiqatni oshkor qilish kerak, u buni topishga o‘rgatishi kerak.

Ta‘lim va ta‘lim tizimining chuqur insonparvarligi M. Montessor o‘rgatish, tarbiyalash va bolalarning rivojlanishijamiatda harakat qilishga qodir.

Asosiy yo‘nalishlar pedagogik Faoliyat o‘yin faoliyatini tashkil etishni o‘z ichiga oladi, oilaga oilaga to‘liq aloqa o‘rnatishni, oqilona moddiy ehtiyojlarni shakllantirishda yordam beradi. A. S. Belkin kerakli

ehtiyojlarni shakllantirish uchun quyidagi aniq texnikani taklif etadi.: "Talablarni to'lash", "Barmoqli taklif", "To'lovga o'tish", "Hissiy konvert"

Axborotga oid pedagogika texnologiyalari O'rganish hamma deyiladi texnologiyalarMaxsus foydalanish texnik Axborot vositalari (Kompyuter, audio, video).

Kompyuterning maqsadi texnologiya ma'lumot bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish, rivojlanish Aloqaviy qobiliyat, shaxsiyatni tayyorlash "Axborot jamiyati", Ilmiy ko'nikmalarni shakllantirish, maqbul echimlarni amalga oshirish uchun ko'nikmalar.

Alternativa texnologiyalar An'anaviy kontseptual sabablardan voz kechishni tavsiya eting pedagogik jarayoni(Ijtimoiy-falsafiy, psixologik, umuman qabul qilingan tashkiliy, katta va uslubiy printsiplar va ularni boshqalar bilan almashtiring va alternativa.

Bu o'quv o'yinlari texnologiyasi b. P. Nikitina - bu o'yin faoliyati, u to'plamdan iborat ta'lim o'yinlariUlarning barcha xilma-xilligi umumiy g'oyadan kelib chiqadi va xarakterli xususiyatlarga ega. Hozirgi vaqtda o'quv texnikasi ta'lim maqsadlari o'zgarishi, vakolatli yondashuv asosida qurilgan federal davlat ta'lim standartlarini rivojlantirish bilan bog'liq qiyinchiliklarni boshdan kechirmoqda. Qiyinchiliklar kelib chiqadi va asosiy o'quv dasturida individual buyumlarni o'rganish uchun soat sonini kamaytiradi. O'qitish usulida o'quv jarayoniga innovatsion ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirish bilan bog'liq innovatsion ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirish bilan bog'liq o'qitish va o'qitish usullari va ta'lim shakllari va uslublarini izlash.

Mavjud pedagogik texnologiyalarni mohir va ongli ravishda tanlash uchun, shuningdek, o'quv va ta'limda maqbul natijalarga erishadiganlar muhim ahamiyatga ega bo'lganlar muhim xususiyatlarni tushunish kerak. Pedagogik texnologiya "Qanday qilib samarali o'rganish kerak?"

Mavjud ta'riflarni tahlil qilish, pedagogik texnologiyalarning mohiyatini tashkil etuvchi mezonlarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- o'quv maqsadlarini aniqlash;

- tarkibni tanlash va tuzilishi;

- o'quv jarayonining maqbul tashkiloti;

- usullar, texnikalar va o'rganish vositalari;

- shuningdek, o'qituvchining malakasini hisobga olgan holda buxgalteriya hisobi;

- o'quv natijalarini baholashning ob'ektiv usullari.

Shunday qilib, "Pedagogik texnologiyalar" o'qituvchining faoliyatini amalga oshirishdir, ularda harakatlar ma'lum bir ketma-ketlikda taqdim etiladi va prognoz qilingan natijaning yutuqlarini bildiradi.

"Innovatsion ta'lim texnologiyalari" nima? Bu uchta o'zaro bog'liq komponentlarning majmui:

Talaba bilan uzatiladigan zamonaviy tarkib, ob'ektiv bilimlarning rivojlanishiga qadar unchalik katta ahamiyatga ega emasligini anglatadi vakolat Etarlicha zamonaviy biznes amaliyot. Ushbu tarkib yaxshi tuzilgan va zamonaviy aloqa vositalaridan foydalangan holda uzatiladigan multimedia o'quv materiallari ko'rinishida taqdim etilishi kerak.

Zamonaviy o'qitish usullari talabalarning o'zaro ta'siri va ularni o'quv jarayoniga jalb qilish, nafaqat materialni passiv idrok etishga yo'naltirish uchun faol usullardir.

O'rganishning chekka shakllarining afzalliklaridan samarali foydalanishga imkon beradigan zamonaviy o'quv infratuzilmasi, o'quv, texnologik, tashkiliy komponentlarni o'z ichiga oladi.

Bugungi kunda rus va xorijiy pedagogika sohasida ta'lim texnologiyalarining umume'tirof etilgan tasnifi mavjud emas. Ushbu hozirgi ilmiy va amaliy muammoni hal qilish uchun turli xil mualliflar o'z yo'lida mos keladi.

"Ta'lim" ustuvor yo'nalishida innovatsion zonalar yoki zamonaviy ta'lim texnologiyalari quyidagilardan iborat: rivojlanayotgan trening; Muammolarni o'rganish; Ko'p bosqichli o'qitish; jamoaviy ta'lim tizimi; Texnologiyalar muammolari; O'qishning ilmiy-tadqiqot usullari; Ta'limni loyihalash usullari; Modulni o'rganish texnologiyalari; ma'ruza va tijoriy o'quv tizimi; O'yin o'yinlarida foydalanish (rol o'ynash, biznes va boshqa o'quv o'yinlarining boshqa turlari); Hamkorlik bo'yicha trening (jamo, guruh ishi); Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari; Isitish texnologiyasi.

TRIZ texnologiyasi yordamida kreativlikni shakllantirish

Bo'lajak pedagoglarda kreativlikni shakllantirish

Bo'lajak pedagoglarni .	-qiziqarli; -murakkab vazifalar; -aniq maqsad va vaqt bilan ta'minlash
Bo'lajak pedagoglarga .	- kreativlik muvozanatsizlik xissini yuzaga keltirishini anglatish; -bezovtalik va qo'rquv hissidan xalos bo'lishga yordam berish; -kreativ fikrlash ko'nikmalarini boshqa ko'nikmalar bilan rivojlantirishga yordam berish; -“qutqarib” qolish emas, balki yo'l yo'riq ko'rsatish
Bo'lajak pedagoglarni ...	-suhbatlar orqali rag'batlantirish; -konstruktiv sharhlar bilan ta'minlash; -yangi ko'rsatmalar bilan tanishtirib boorish
Bo'lajak pedagoglar ...	- o'zlarida kreativlikning boshqa turlarini ham rivojlantira olishlari; -guruhda ishlay olishlari; - hissiy jihatdan erkin va ijobiy fikrlarga ega bo'lishlari uchun poydevor bo'ladigan muhitni yaratish

Nazorat savollari:

- 1.Yoshlarni aqliy va axloqiy qobiliyatlarini rivojlantirish omillarini tahlil qiling.
- 2.Yoshlarda kreativ fikrlashning yordamchi omillarini sanab bering.
- 3.Yoshlarni orzu, istak maqsad sari intilishi va ijodiy qobiliyatini rivojlantirish
- 4.Yoshlarda odob, xulq, axloqiy omillarini rivojlantirish va yuksaltirish nima uchun zarur?
- 5.Yoshlarni ijtimoiy muhit va o'zaro hamkorlikka undash jarayoni qaday amalga oshadi?

Adabiyotlar

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. -T.:”O‘zbekiston” – 2017 y. 295 – 297 b.
2. Bobomurodov M., Duronov M. Bunyodkor kuch // “Tafakkur” jurnali. 2003. №3. – 17-bet.

3. Dalkonov E.T. Vatanparvarlik shakllanishi va amal kilishning bog‘liqlik qonuniyatlari (Ijtimoiy falsafiy tahlil): falsafa fanlari nomzodi... dissert. Avtoreferati. -T., 2011.

4. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. - T.: Ma’naviyat, 2008. –Б.138-140.

5. Mamarasulov B.Sh. Milliy g‘oyaning substansional va institutsional xususiyatlari (O‘zbekiston misolida): falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) diss. Avtoreferati. – Samarqand, 2018.

6. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 1 – tom. – M.: “Rus tili”, 1981. 520 – bet

7. Yoqubov S. Axborot jamiyati: xayolot emas, haqiqat // Tafakkur. 2007. №4. – 24-bet.

8. Zokirov B. G‘arb tamadduni: inqiroz alomatlari // Tafakkur, 2007. №2. -15-bet.

5-mavzu. NOODATIY FIKRLASH ASOSLARI (qutichadan tashqarida fikrash)

Reja:

- 5.1. Noodatiy fikrlashning mazmun va mohiyati
- 5.2. Noodatiy fikrlashni shakllantirish
- 5.3. Noodatiy fikrlash usullari

Tayanch tushunchalar:

fikr, fikrlash, noodatiy, noodatiy fikrlash, ko‘nikma, muammo, vaziyat, talaba, shaxs.

Mavzuni o‘zlashtirish jarayonida talaba:

- noodatiy fikrlash va uning mazmun-mohiyati, shakllantirish, shuningdek noodatiy fikrlash usullaridan samarali foydalanish qoidalari va usullari haqida tasavvur va bilim;
- noodatiy fikrlashdan foydalanishni shakllantirish va takomillash-tirish, berilgan muammolarga noodatiy fikrlash orqali yechim berish, tahlil qilish, tavsiflash ko‘nikmalariga;
- noodatiy fikrlash jarayonini qo‘llash va noodatiy fikrlash usullardan foydalanish malakasiga ega bo‘ladi.

5.1. Noodatiy fikrlashning mazmun va mohiyati

Noodatiy fikrlay olish yaxshi xislat. Noodatiy fikrlovchi kishi o‘z faoliyatida va oldingi natijalarda ham qoqilmaydi. U o‘zigacha hech kim qo‘llamagan, boshqalar uchun g‘ayrioddiy va mantiqsiz tuyulgan yangicha yo‘llar, metodlar va usullarni qidiradi. U faqat kelajak bilan yashaydi. Butun taraqqiyot shunday kishilar hisobiga amalga oshadi. Biroq bunday kishilar kamdan-kam uchraydi. Barcha insonlar ma’lum ma’noda noodatiy fikrlashga a bo‘lishi mumkin.

Bugungi kunda noodatiy fikrlash haqidagi ko‘plab tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Bizning tafakkurimiz fikrlash shablonlarini yaratishga mos tuzilgan (ustidan suv quyilayotgan qumni tasavvur qiling: dastlab suv kichik maydon bo‘ylab sizadi, keyin esa chuqurcha hosil qiladi va unda yig‘ila boshlaydi. Inson miyasida ham xuddi shu kabi jarayon sodir bo‘ladi: ma’lumotlar, tajribalar – bu o‘z ortidan iz qoldiruvchi suv,

chuqurcha – bu fikrlash shabloni). Shablonlar ikki omilga - insonning qabul qilishi va tajribasi ko‘ra hosil bo‘ladi. Shablonlar hayotimizni muhofaza qilgan holda tezkor qarorlarni topishimiz uchun zarurdir. Ular tez va mustahkam holda yaratiladi va kundalik masalalar yechimida ko‘mak beradi. Gulni ehtiyotkorlik bilan uzishni o‘rganish uchun bir marta uning tikanidan ozor chekish kifoya.

Noodatiy fikrlash – bu ixtiyoriy vaziyatdan chiqish maqsadida noizchil va hatto, mantiqsiz usullar orqali noodatiy, yangi, eng ma‘qul qarorlarni izlab topa olish qobiliyatidir.

Noodatiy fikrlash kishilarning odatiy fikrlash tarziga nomuvofiq, g‘ayrioddiy fikrlashi, noodatiy usul va yo‘llar bilan xulosalar chiqarishi; vaziyatdan chiqishning hatto g‘ayritabiiy, ammo eng maqbul muqobillarini izlab topish, masalalar va hodisalarga nisbatan har doim ijodiy fikrlash orqali yondashish ko‘nikmasidir.

Har qanday kuchli iqtidor egasi noodatiy fikrlash tarzi mahsulidir. Odatiy fikrlash tarzi kishidagi iqtidorni yuzaga chiqarmaydi, uning ijodiy, intellektual va ilmiy salohiyatining rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi. Oqibatda, qanchalik iqtidor va salohiyat egasi bo‘lmasin, odatiy fikrlash tarziga ko‘nikkan inson nari borsa boy informatsion bazaga ega “bilimli o‘quvchi” yoki “xodim”dan nariga o‘ta olmaydi.

Vaholanki, agar ularda noodatiy fikrlash ko‘nikmasi shakllantirilganda, bu boradagi ularning intilishlari rag‘batlantirilganda mamlakatimizdagi fan va texnologiyalar sohasi bugungidan ko‘ra ancha yuksak marra-larni zabt etgan bo‘lardi. Xush, ilm-fan rivoji uchun shunchalik ahamiyatli bo‘lgan “noodatiy fikrlash” deganda nimani tushunish kerak? U qanday namoyon bo‘ladi va qanday natijalarga olib keladi?

Bir kuni universitet o‘qituvchisi Qirollik Akademiyasi Prezidenti, fizika fani bo‘yicha Nobel mukofoti sovrindori Ernest Rezerfordga bir masalada yordam so‘rab murojaat qiladi. U bir talabasiga fizika fanidan imtihonda eng past baho qo‘ymoqchi ekanligini, lekin talaba bu bahoga rozi emasligini aytadi. Ularning har ikkisi - o‘qituvchi ham, talaba ham uchinchi bir xolis shaxsning fikrini so‘rab ko‘rishga rozi bo‘ladilar. Ular bu masalada Rezerfordni tanlaydilar. Imtihonda berilgan savol quyidagicha edi: “Barometr - yordamida bino balandligini qanday o‘lchash mumkinligini tushuntiring”.

Talabaning javobi quyidagicha edi: “Barometr bilan binoning tomiga chiqib, uzun arqonga barometrni bog‘lab, pastga tushirish, so‘ngra uni yana yuqoriga ko‘tarib, arqon uzunligini o‘lchash lozim, shu uzunlik binoning balandligini ko‘rsatadi”.

Vaziyat murakkab edi, o'z navbatida, javob ham to'liq va to'g'ri bo'lgan. Boshqa bir tomondan, imtihon fizika fanidan bo'lgan, biroq javob esa bu sohada qo'llash mumkin bo'lgan bilimlarga unchalik mos kelmas edi.

Rezerford talabadan javobni yana bir marta takrorlashni so'raydi. Tayyorgarlik uchun olti daqiqa ajratib, talabaga javobda fizik qonuniyatlarni aks etishi lozimligini tayinlaydi. Besh daqiqa o'tgunga qadar talaba imtihon varaqasiga hech narsa yozmaydi.

Rezerford talabadan imtihonni topshirish yoki topshirmasligini so'raganida, u muammoning bir necha yechimi borligini, shunchaki ular orasidan eng maqbulini tanlayotganini aytadi. Qiziqishi ortgan Rezerford vaqt tugamagan bo'lsa ham, yosh talabadan javobni aytishini so'raydi. Savolga endi quyidagicha javob yangraydi: "Barometr bilan binoning tomiga chiqing va barometrni ipga bog'lab, pastga tashlang, tushish vaqtini belgilab qo'ying. So'ngra formuladan foydalanib, bino balandligini hisoblash mumkin". Shunda Rezerford o'z hamkasbi – o'qituvchidan javobning ma'qul bo'lgan yoki ma'qul emasligini so'raydi. O'qituvchi javob qoniqarli ekanligini tan oladi. Biroq, talaba bir necha javobni bilishini eslatadi va qolgan javoblarni ham aytishini so'raydilar.

Barometr yordamida bino balandligini o'lchashning bir necha usullari mavjud, - deb boshlaydi talaba. Masalan, quyoshli kunda ko'chaga chiqib, barometr va uning soyasi uzunligini o'lchash mumkin. Xuddi shuningdek, bino soyasining uzunligi ham o'lchanadi. So'ng oddiy proporsiyani hisoblash orqali binoning uzunligini ham topish mumkin.

– Yomon emas, - dedi Rezerford. – Boshqa usullar ham bormi?

– Ha. Juda oddiy usul bor, bu usulning sizlarga yoqib qolishiga ishonchim komil. Barometrni qo'lingizga olib, zinadan ko'tarilasiz. Barometrni devorga tirab, belgilar qo'yib borasiz. Belgilar sonini barometr uzunligiga ko'paytirib, bino balandligini bilib olasiz. Bu eng ajoyib usul.

– Agar sal murakkabroq usulni hohlasangiz, - davom ettirdi u, - barometrga ip bog'lab, uni mayatnik kabi tebratib, binoning asosi va tomida gravitatsion kattalikni aniqlang. Bu kattaliklar orasidagi tafovutdan bino balandligini hisoblash mumkin.

– Nihoyat, - yakunladi talaba, - boshqa ko'pgina usullar orasida bu masalaning eng ma'qul yechimi shuki, barometrni olib, bino boshqaruvchisini topish va unga: "Janob boshqaruvchi, menda g'aroyib barometr bor.

Shu binoning balandligini aytsangiz, uni sizga tuhfa qilaman" – deb aytish. Shunda Rezerford talabadan nahotki bu masalaning hammaga

ma'lum bo'lgan yechimini bilmasligini so'radi. U yechimni bilishini tan oldi, biroq o'quvchilarga o'z fikrlash usullarini ro'kach qilib, shunday fikrlashga majburlovchi o'qituvchilardan zerikkanini, shuning uchun o'zi to'g'ri deb hisoblagan javobni aytganligini ta'kidladi. (Bu talaba buyuk fizik, Nobel mukofoti sovrindori Nils Bor (1885-1962) edi.)

Yer yuzasining aksariyat aholisi vakillari mantiqiy fikr yuritadilar. Bu oddiy hayotiy formula: "Hamma shunday qilyaptimi, demak, men ham shunday qilishim kerak", - degan fikrni anglatadi.

Obrazli fikrlashni xuddi vertolyotdagi insonning yuqoridan turib, poyezdning parovozidan to oxirgi vagonigacha, hatto, undan uzoqroqni ham kuzatayotgani kabi tasavvur etish mumkin. Ya'ni masala yuqoriroq, teranroq, kengroq, uzoqroq va har tomondan kuzatiladi.

Tomas Edison "Kreativlik - g'ayriixtiyoriy jarayon", deydi. Lekin har kuni ko'plab mutaxassislar muammolarga noodatiy yechim topishga zaruriyat sezadi. Ular mana shu g'ayriixtiyoriy jarayonni ixtiyoriylashtirishi mumkinmi?

Tabiatda yangi fikrlarni yuzaga keltiruvchi "sehrli tayoqcha" yo'q, biroq har qanday mutaxassisning kreativ o'ylashiga ko'maklashadigan ko'plab usullar mavjud. Buning uchun ijodiy fikrlashga vaqt ajratish, ijodiy salohiyatni anglash lozim. Jorj Bernard Shou hazillashib shunday deydi: "Ko'pchilik yiliga ikki-uch marta o'ylaydi. Mening butun dunyoga mashhurligim sababi — haftada bir yoki ikki marta o'ylaganim". Demak, xayolga kelgan yangi fikrlarni e'tiborsiz qoldirmaslik, o'ylash uchun imkon yaratish muhim.

Ijodkorlik chegarasini belgilang. Muammoli masalaga duch kelgan paytingizda ijodkorlik chegaralarini belgilang. O'zingizdan "Eng oddiy yechim nimada?" deb so'rang. Keyin "muammoni hal qilishning aql bovar qilmas varianti"ni tasavvur qiling. Oddiy va hayratlanarli yechim o'rtasida sizga ijodiy maydon paydo bo'ldi. Endi yangi g'oya mavhum emas, uning chegaralari mavjud. Bu ijod jarayonidagi psixologik bosimni yengillashtiradi.

Uolt Disneyning kreativ fikrlash nazariyasi. Uolt Disney ko'ngi-lochar sohada o'z sanoatini yaratgan, animatsion multfilmlari bilan butun dunyoga tanilgan shaxs. U dunyoga mashhur personajlarini yaratishda kreativlikning uch fazasi — **xayolparast, realist, tanqidchi** obrazidan foydalanadi. Ya'ni, xayolparast rolida hech qanday chegarasiz xayol suradi, fantaziya yaratadi. Bu jarayonda u Baxning "Tokkata, fuga re minar" musiqasini eshitishini aytgan. Xayolida obrazlar yaratilgandan keyin uni reallik bilan uyg'unlashtiradi. Personaj qanday harakatlanadi,

qanday gapiradi — barchasini konstruktor sifatida jonlantiradi, reallash-tiradi. Shundan keyin xayolparast va realist ishini tanqidchi ko‘rib chiqadi. Tanqidchi “filtr” vazifasini bajaradi. Uolt Disneyning yutug‘i xayolparast, realist, tanqidchini bitta shaxsda jamlay olganidir. Odatiy fikrlovchilarda ularning bittasi ustuvorlik qiladi.

Noodatiy fikrlay olish yaxshi xislat. Noodatiy fikrlovchi kishi o‘z faoliyatida va oldingi natijalarda ham qoqilmaydi. U o‘zigacha hech kim qo‘llamagan, boshqalar uchun g‘ayrioddiy va mantiqsiz tuyulgan yangicha yo‘llar, metodlar va usullarni qidiradi. U faqat kelajak bilan yashaydi. Butun taraqqiyot shunday kishilar hisobiga amalga oshadi. Biroq bunday kishilar kamdan-kam uchraydi.

Barcha insonlar ma’lum ma’noda noodatiy fikrlashga ega bo‘lishi mumkin:

- ijodiy fikrlash;
- kreativ fikrlash;
- yangi g‘oyalarni o‘ylab topish imkoniyati;
- noodatiy qarorlarni o‘ylab topish qobiliyati.

Nima sababdan kishilar noodatiy fikrlash ko‘nikmasini rivojlantirishni istashadi? Bunga erishish mumkinmi? Yoki biz tug‘ilganimizdayoq bizga berilgan ijod miqdori bilan yashashga mahkummizmi? Ijodiy fikrlashni rivojlantirish zarur ekan, buni qanday amalga oshirish mumkin? Ijodiy qobiliyatga ega bo‘lishning oqibati nimadan iborat?

O‘z kelajagingiz haqida bir lahza o‘ylab ko‘ring. Sizni o‘z kelajagingiz qanday bo‘lishi o‘ylantiryaptimi? O‘ziga xos hayot kechirishni istaysizmi? “Boshqalardan farqli” daromad egasi bo‘lishni hohlaysizmi? Noyob kasb egasi bo‘lmoqchimisiz? Ko‘pchilik erisha olmagan narsalarga erishish istagidamisiz? Demak, sizning tafakkuringiz siz o‘zib ketmoqchi bo‘lgan kishilarning standart, o‘rtamiyona fikrlaridan farq qilmog‘i zarur.

A.Eynshteyn faraz qilish ko‘nikmasini bilimdonlikning eng yuqori pog‘onasi deb hisoblagan, farazsiz yangilik ochish mumkin emasligiga ishongan.

Balki oramizda insoniyat hayotini o‘zgartirishga qodir, buyuk nimadir yaratish istagida bo‘lgan kishilar bordir. Hech bo‘lmaganda, o‘z hayotini yengillashtirishga uringan kishilar bo‘lishi mumkin. Unday bo‘lsa, buyuk olim xitoblariga amal qilib, darhol o‘z tasavvuringizni rivojlantirishga kirishishingiz darkor.

Xo‘sh, nima uchun biz noodatiy tafakkurni shakllantirishimiz zarur?

Buning sabablarini sanab o‘tishimiz mumkin:

- siz tanlagan har bir ishda muvaffaqiyatga erishish;

- hayotingiz yorqin, qiziqarli va baxtga yo‘g‘rilgan bo‘lishi;
- ko‘pchilik topa olmagan ixtiyoriy mushkul vaziyatdan chiqish yo‘lini topa olish (Stiven Spilbergning “Indiana Jons” filmini eslang, unda bosh qahramon unga xiyonat qilganlarida ham yoki qo‘lga tushganida ham doim g‘olib chiquvchi sayohatchi va arxeolog bo‘ladi);
- doimo hazil-mutoyiba qilish va doim ko‘tarinki kayfiyatda yurish imkoniga ega bo‘lish;
- osongina millioner bo‘lish, mayli, hech bo‘lmasa, shunchaki, boy bo‘lish (hayotda, asosan, boy kishilar noodatiy fikr yuritadilar);
- yaqin do‘stlar qurshovida bo‘lish (xuddi shunday noodatiy tafakkur bilan). Menimcha, odamlar kimning noodatiy tafakkuri kuchli bo‘lsa, shunday kishilarga intiladilar.

Hozirgi zamonamiz HR lari shunday fikrlarni ta’kidlaydilar (HR – ixtiyoriy tashkilotdagi shunday mutaxassiski, uning majburiyati ishchilarni tanlash, rivojlantirish, yo‘naltirish, ishdan bo‘shatishdan iborat): “Kompaniya menejerlarining yangi g‘oyalarni kashf etish qobiliyatiga kompaniyaning kelgusidagi taraqqiyoti bevosita bog‘liq”.

Har qanday tijoratda shu kabi lahzalar bo‘ladi: mahsulot sifati va xizmatlarni ko‘tarish imkoni yo‘q, ammo uning narxini esa hech ham kamaytirish mumkin emas. Nima qilmoq kerak? Bunday paytda tijorat uchun yangi g‘oya izlab topish va rivojlanishning yangi bosqichiga chiqish uchun noodatiy tafakkurga ega xodimlar zarur bo‘ladi.

“Noodatiy fikrlovchi” rahbarlar – bu inqiroz paytida tijorat uchun noyob topilmadir, ammo bunday rahbarlar juda kam uchraydi. Shuning uchun ularning qimmati oltinga teng. Shunday rahbarlar toifasiga kirishni istaysizmi?

Qiziq, agar kreativ va noodatiy tafakkur dolzarb bo‘lgan kishilar ro‘yxati tuzilsa, ularga kimlar kiradi:

- kompaniyalar rahbarlari va top-menejerlari (agar ular tijoratning jadal rivojlanishi va yuqori daromad keltirishini hohlasalar);
- o‘z tijoratlarining doimo peshqadam bo‘lishini istovchi tijorat egalari, tijorat taraqqiyotiga ma’sul direktorlar, kompaniyaning artdirektorlari;
- o‘z faoliyatlari davomida agar ular uchun jamoaviy kreativlikni boshqarishni o‘rganish muhim bo‘lsa, jamoaviy muzokaralar (yig‘ilishlar, kengashlar, munozaralar, aqliy hujum tadbirlari) o‘tkazish imkoniyatidan foydalanuvchi mutaxassis va rahbar xodimlar;
- reklama agentliklarida tijorat bo‘yicha mutaxassis-frilanser bo‘lib faoliyat yurituvchi yoki ish boshlamoqchi bo‘lgan mutaxassislar va “erkin

ijodkorlar” (maslahatchilar, trenerlar, koucherlar, jurnalistlar va boshqa mutaxassislar);

- ixtiyoriy ijod va “ijodga yaqin” kasb vakillari;
- yanada oqilroq, samaraliroq va “ildamroq” ishlashni hohlovchilar;
- yanada oson va jo‘shqinroq ish yuritishni istovchilar;
- kasbiy faoliyatda va mansabda tez yuksalish va martabaga erishish

istagida bo‘lganlar;

- shaxsiy hayotida kreativ usullarni qo‘llashni xohlaganlar;
- yangiliklardan hayratga tushadigan va boshqalarni ham hayratga solishni istovchi kishilar va boshqalar.

Qiziq, nima uchun ayrim toifa kishilar kashfiyotlar qilish va yangiliklar yaratishga qodir, boshqa bir toifadagilar esa bunday qila olmasliklarini shaxsan siz qanday izohlagan bo‘lar edingiz?

5.2. Noodatiy fikrlashni shakllantirish

Bugungi kunda noodatiy fikrlash haqidagi ko‘plab tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Bizning tafakkurimiz fikrlash shablonlarini yaratishga mos tuzilgan (ustidan suv quyilayotgan qumni tasavvur qiling: dastlab suv kichik maydon bo‘ylab sizadi, keyin esa chuqurcha hosil qiladi va unda yig‘ila boshlaydi. Inson miyasida ham xuddi shu kabi jarayon sodir bo‘ladi: ma’lumotlar, tajribalar – bu o‘z ortidan iz qoldiruvchi suv, chuqurcha – bu fikrlash shablони).

Shablonlar ikki omilga - insonning qabul qilishi va tajribasi ko‘ra hosil bo‘ladi. Shablonlar hayotimizni muhofaza qilgan holda tezkor qarorlarni topishimiz uchun zarurdir. Ular tez va mustahkam holda yaratiladi va kundalik masalalar yechimida ko‘mak beradi. Gulni ehtiyotkorlik bilan uzishni o‘rganish uchun bir marta uning tikanidan ozor chekish kifoya. 69 Shablonlar kreativlikni ifodalamaydi.

Shablonlar asosida fikrlovchi kishi hech qanday o‘ziga xos narsa yarata olmaydi. Yangilik yaratish uchun miyaning odatiy faoliyatiga umuman mos tushmaydigan “suvning qumdagi chuqurchadan boshqa tarafga sizib ketishiga imkon yaratish” lozim.

G‘oyaning kelishi – tahdid qilmagan ohangda “Nima uchun” degan savolni berishga mo‘ljallangan uskunadir: nima uchun nimadir sodir bo‘ladi, nima uchun bu qanday qilinsa, shunday qilinadi. Natija “Nima uchun?” degan savolga yangi g‘oyalarni o‘ylab topishga olib keluvchi eng aniq

javob tushunchasi hisoblanadi. Maqsad nafaqat muammoli vaziyatlarda, balki har qanday holatda bahsga kirishish imkoniga ega bo'lishdan iborat.

Zamonamiz tadqiqotchilar tomonidan allaqachon o'rganib chiqilgan noodatiy tafakkur rivojiga oid bir necha fikrlar mavjud. Masalan, hozirda quyidagilar mashhur:

- yuqori intellekt ijodiy fikrlashga teng qobiliyat emas;
- ijodiy faoliyat miyaning faqat o'ng yarim sharigagina bog'liq emas, ijod jarayonida har ikki yarim sharlar zarur va muhim.

Olimlar agar miyangiz bo'lsa, siz noodatiy fikrlashni o'rgana olasiz, deb ta'kidlaydilar. Faqat maxsus vositalarni ishga solish zarur (har bir ishning amallarni bajarish predmeti mavjud, ya'ni duradgorda uskunalar solingan quti, shifokorda tibbiyot uskunolari bo'ladi). Turli tadqiqotchilar noodatiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda bu uskunalar to'plamini turlicha talqin qiladilar. Qadimgi Yunonistonda evristik savollar metodi qo'llangan. Kashfiyot masalalarini yechish nazariyasi muallifi Genrix Saulovich Altshuller fikrni odatdagi chegaradan chiqarishning 76 usulini yaratgan.

VVD&O reklama agentligi ishchisi Aleks Osborn barchaga tanish bo'lgan "aqliy hujum" metodini yaratar ekan, insonlar tanqiddan qo'rqmay, miyasiga kelgan barcha fikrni aysalar, foydali qaror paydo bo'lishi mumkinligini aytadi.

Edvard de Bono tomonidan yozilgan kitoblarni o'qib ko'ring. Albatta, ushbu maqolada noodatiy fikrlashni mashq qilish metodlari haqida ko'p narsa yozish mushkul. Biroq, Edvard de Bononing bir qolipdagi va fikrlashning mavjud modellarini chetlab o'tishga oid beshta qoidasini sanab o'tish mumkin:

- sodir bo'layotgan hodisalarga nisbatan shubhali qarash (nima uchun mijozlar sotib olishadi, sotuvchilar esa – sotishadi? Balki, aksincha bo'lishi kerakdir? Insonlar shu orqali o'z-o'ziga xizmat qilinadigan do'konlarni o'ylab topishgan);
- bir nechta turlicha usullarni umumlashtirish (har doim masala echimining variantlari bir qancha bo'ladi, shunchaki ularni ko'rib chiqish zarur va buni "sinchiklab" bajarish kerak);
- yangi g'oyalardan mag'rurlanish va uddalashga intilish lozim (hech narsa chiqmaydi, deb kim aytdi? Echim har doim topiladi! Ijodkor insonlar har doim tavakkalga qo'l uradilar);
- chekinish mumkin bo'lgan yangi kirish nuqtalarini topish (agar daryo suvini plotina orqali chegaralab qo'yilsa, suv boshqa yo'l topishga

majbur bo‘ladi. Aytganday, boshqa kirish nuqtasini hazil-mutoyiba orqali ajoyib tarzda tasvirlash mumkin).

Edvard de Bono ongga oid “telefon liniyasi” deb ataluvchi g‘aroyib usulni o‘ylab topgan. Aytishlaricha, u tez-tez ta‘tilga chiqib, musiqa tinglar, qushlarning sayrashini eshitar, bog‘dorchilik bilan shug‘ullanar ekan. Muhimi, ta‘til paytida hech narsaga diqqatini qaratmaslik. Miya dam olayotganida, ong muntazam xabarlarni jo‘natib turadi. Ular, odatda, noodatiy xabarlardan iborat. Shu tariqa de Bono reklama aksiyalari va matnlarni “yaratadi”.

Shu o‘rinda bir necha maslahatni aytib o‘tish maqsadga muvofiq:

1. Tasavvuringizni shakllantiring (barcha his qilish organlaringizni ishga soling), bir xil qolipdagi fikrlardan qoching. Aynan ular bizning fikrlarimiz ko‘rinishini belgilashini eslaysizmi?

2. Miyangizni “oziqlantiring”: Fantastikaga oid yaxshi adabiyotlarni o‘qing, mulohaza qiling va tahlil qiling. G.A.Altshullarning hisobicha, J.Vernning 108 tadan 99 ta, G.Uellsning 86 tadan 77 ta, A. Belyaevning 50 tadan 47 ta bashorat qilingan g‘oyalari amaliyotda qo‘llanilgan.

3. Miyaning “qotib qolishi”ga yo‘l qo‘ymasdan, doim mashq qildiring. Yuqorida keltirilgan de Bononing 5 qoidasiga qarang: odatiy narsalarga shubha bilan qarang. O‘zingizni ijodiy to‘xtamlar qilishga undang va ularni yodda saqlab qoling (shu yerda g‘oya bo‘lishi lozim). O‘zingizga o‘zingiz shart qo‘ying. O‘zingizga g‘ayrioddiy savollar bering. Turli variantlarni izlang. Bir fikrga bo‘lgan qarashlaringizni almashtirib ko‘ring. O‘zlashtirilgan malakalar har qanday vaziyatda sizga ijodiy yechimlarni topish imkonini beradi.

4. Har qanday bo‘sh daqiqani odatdagi noodatiy narsani topishga sarflang.

5. Izlanishdan to‘xtamang, noodatiy masalalarni yechish – murakkab jarayondir, faqat o‘z ustringizda tizimli va uzluksiz ishlasangizgina istalgan natijaga erishishingiz mumkin.

6. Yangi g‘oyalarni o‘ylab topish qoidasini yodda tuting. Misol uchun, bir kunda beshtadan g‘oya o‘ylang. Hattoki, kreativ bo‘lmagan va umuman o‘zingiz amalda qo‘llamaydigan, ma‘nosiz g‘oyalarni ham yozib boring.

7. G‘oyalaringizni saqlab qo‘ying: vaqt o‘tishi bilan sizga qiziq tuyulgan g‘oyalarni qo‘llamasligingiz mumkin, nuqtai nazaringizni o‘zgartirishingiz yoki mavjud g‘oyalar asosida yangi g‘oyalarni yaratishingiz mumkin.

8. Har bir ijodkor kishi tavakkal qilish qobiliyatiga ehtiyoj sezadi va o'z qaroringiz uchun javobgarlikdan cho'chimasligingizga ishonch hosil qiling.

Xulosa qilib aytganda, inson hayoti tasavvur etish, fikrlash, xotirada saqlash kabi jarayonlar ichida kechadi. Noodatiy fikrlash, noodatiy tafakkurni rivojlantirish orqali, hatto uzoq muddat ichida bo'lsa ham, yangi g'oyalar tug'ilishi mumkin. Bu jarayon harbiy xizmatchilar faoliyatida yanada muhim o'rin tutgan holda, eng murakkab va qiyin vaziyatlardan chiqish uchun noodatiy, biroq samarali qarorlar qabul qilishda qo'l keladi. Aqliy hujum – bu aniq belgilab berilgan muammolarni hal qilish maqsadida o'rganuvchi guruhlar tomonidan g'oyalarni yaratish uchun foydalanadigan usul. Boshqariladigan sharoitda va erkin fikrlash muhitida jamoalar muammoga “Biz qanday hal qilishimiz mumkin?” savollari bilan murojaat qilishadi. Ular juda ko'p g'oyalarni ishlab chiqaradi va potensial yechimlarni topish uchun ular orasidagi aloqalarni o'rnatadi.

5.3. Noodatiy fikrlash usullari

Insonlarning fikrlash tarzi uning jamiyatda tutgan o'rni va darajasiga nisbatan to'g'ri proporsionaldir. E'tibor berganmisiz, odatiy fikrlash tarziga ega insonlar odatdagi insonlar kabi hayot kechiradilar. Aksincha, qaysi sohadaki muvaffaqiyatga erishgan insonlarning barchasi odatdagi insonlardan ko'ra boshqacha fikrlaydilar. Ulardagi nostandart fikrlash tarzi insoniyat uchun hali ma'lum bo'lmagan yechimlarni topishiga sabab bo'lgan va buning natijasida ular biznesda, ilm-fanda yoki san'atda ulkan muvaffaqiyatlarga erishganlar.

«Tafakkur yuritishga harakat qilgan inson, hech shubhasiz, o'zi intilayotgan so'nggi darajadagi baxt-saodatga erisha oladi» Abu Nasr Forobiy

Har qanday masalada yechimga kelishning ko'plab yo'llari mavjud. Aksariyat insonlar qaysidir masalaga duch kelishsa, bu masala o'zidan oldin qaysi yo'llar bilan yechim topganiga e'tibor qaratishadi va shularning orasidan o'ziga eng ma'qulini tanlaydilar. Chunki, ta'lim olish jarayoni bizni uzoq yillar davomida shu tarzda tarbiyalagan. Vaholanki, har qanday masalaning yechimida har doim shu paytgacha ma'lum bo'lganidan tashqari yana boshqa yo'llar ham mavjud bo'ladi. Ularni topish esa noodatiy fikrlaydigan, o'z yo'lini qidiradigan insonlargagina nasib qiladi.

Masalaning yechimida siz topgan yangi yo‘l eng maqbuli bo‘lmasligi mumkin, ammo u sizgagina tegishli ekanligi va yangiligi bilan qadrli bo‘ladi. Yangi topilgan yo‘l biznesda bu yo‘nalishda raqobatchilarning kam bo‘lishi bilan muvaffaqiyatga yetaklasa, ilm-fanda esa insoniyat erishgan ilm-fan sarhadlarining kengayishiga xizmat qilishi bilan qadr topadi. Yangi usullar topish kishidagi faraz qilish qobiliyati bilan amalga oshadi. A.Eynshteyn faraz qilish ko‘nikmasini bilimdonlikning eng yuqori pog‘onasi deb hisoblagan, farazsiz yangilik ochish mumkin emasligiga ishongan.

Matematiklar “yigirmata masalani bitta usul bilan yechgandan ko‘ra, bitta masalani yigirmata usul bilan yechgan yaxshiroq” ekanligini ta’kidlaydilar. Bu, aslida, bir xillikdan qochish bilan birga kreativ yondashuvni, nostandart fikrlashni rag‘batlantirish demakdir.

Tavsiyalar.

Xo‘sh, yoshlarni nostandart fikrlashga o‘rgatish uchun bugungi kun pedagogikamizda qanday usul va vositalardan, metodlardan foydalanish zarur? Bu borada biz quyidagilarni tavsiya qilamiz:

1. O‘qituvchining talabalarga o‘z fikrlash tarzini ro‘kach qilib, ulardan ham shunday fikrlashni talab qilishdan tiyilishi.

2. Talabalarga fikr yuritish uchun imkoniyat berish.

3. Turli-tuman g‘oya va fikrlarni qabul qilish, o‘qitish jarayonida mavjud bilimlarni yodlash va xotirada saqlashdan ko‘ra, masalaning mohiyatini tushuntirishga e‘tiborni qaratish.

4. Ilmiy terminlar va tushunchalarning ta’rifi, qonuniyatlar va qoidalarni shunchaki yodlash emas, balki ularning mazmunini anglash va mohiyatini tushunishga urg‘u berish. Bunda uning mohiyatini o‘quvchilarga tushuntirishda muayyan ta’rif, qoida va qonuniyatni analiz (tahlil) va sintez (tavsif) qilish metodi qo‘l keladi.

5. Dars mashg‘ulotlarida o‘quvchilarni har bir fan, kerak bo‘lsa, har bir mavzu borasida hodisa va mohiyatni, sabab va oqibatni anglashiga, fan doirasida va fanlararo o‘zaro bog‘lanish, munosabat va muvozanatlarni tushunishlariga, taqqoslash, solishtirish va mantiqiy xulosalar chiqarishlariga sharoitlar yaratish.

6. Talabalarda mohiyatga yetib kelishning yangi yo‘llarini qidirishga rag‘bat uyg‘otish, bunda ularga xatoga yo‘l qo‘yishlari tabiiy hol ekanligini va bundan qo‘rqmaslik kerakligini tushuntirish.

7. Talabalarni yangicha fikrlari bilan kulgiga qolmasligiga ishontirish.

8. Bir nechta masalani bir usulda yechishdan ko‘ra, bir masalani bir nechta usullar bilan yechishga qaratilgan metodlardan foydalanish.

9. Talabalardagi ijodiy fikrlash tarzining har qanday ko‘rinishlarini rag‘batlantirish.

10. Talabalarning o‘quv jarayonidagi faolligini ta‘minlash.

11. Har bir talabaning tanqidiy fikr yuritishga qodir ekanligiga o‘zlarida ishonch hissini uyg‘otish va hokazo.

Aslida bu sanab o‘tilgan har bir taklif o‘qituvchidan izlanishni, har bir dars mashg‘ulotiga puxta tayyorgarlik ko‘rishni talab etadi. Shuning uchun biz o‘qituvchilarning har bir dars mashg‘ulotiga ijodiy jarayon sifatida qarashini va unga tayyorgarlik jarayonida mavjud usul va vositalardan foydalanish bilangina chegaralanmasliklarini, balki shu mavzuni o‘quvchilarga yetkazishga yordam beradigan har qanday usul, vosita va shakllardan foydalanishdan qo‘rqmasliklarini aytgan bo‘lar edik.

Demak, nostandart fikrlash tarzini barcha faoliyat turlari qatorida dars mashg‘ulotiga ham tatbiq etish maqsadga muvofiq, degan xulosaga kelish mumkin. Umuman, insondagi nostandart fikrlash tarzining ahamiyati esa talabalarda masalaning mohiyatini anglash, sohada yangilik va kashfiyotlar yaratish, ijodiy fikrlash tarzining rivojlanishi, xato qilishdan qo‘rqmaslik ko‘nikmasining shakllanishi, o‘ziga nisbatan ishonchning ortishi kabi ijobiy oqibatlar bilan xarakterlanadi. Eng asosiysi, nostandart fikrlash ularni o‘qishda hamda ishda kashfiyotlar va yangiliklar sari etaklaydi.

Nazorat va muhokama uchun savollar

1. Noodatiy fikrlashning mazmun va mohiyati nimalardan iborat?
2. Noodatiy fikrlashni shakllantirish usullarini tushuntiring?
3. Noodatiy fikrlash mohiyati nimalardan iborat?

Adabiyotlar

1. Ибрагимова Г.Н. Интерфаол ўқитиш методлари ва технологиялари асосида талабаларнинг креативлик қобилиятларини ривожлантириш. Пед. фан. бўйича фал. док. дисс. автореф. –Т., 2017. –Б.5.

2. Рахмонова Г.С. Ўқувчиларда ностандарт тафаккурни ривожлантириш технологияси. Пед. фан. бўйича фал. док. дисс. автореф. – Чирчиқ, 2023. –Б.10.

3. Шеров М.Б. Креатив тафаккур ҳақидаги фалсафий қарашлар эволюцияси //Academic Research in Educational Sciences. Vol.1№1, 2020. ISSN2181-1385. P195-201.

4. G‘affarova G.G‘., Norboyeva D.A. Kreativlik falsafasi. – Chirchiq: “Zero print”, 2023. – 120 b.

6-mavzu. YOSHLARDA NOODATIY FIKRLARNI SHAKLLANTIRISHNING MANTIQUIY ASOSLARI

Reja:

- 6.1. Bugungi kunda yoshlarni noodatiy fikrlashga o'rgatishning zarurligi va ahamiyati
- 6.2. Noodatiy fikrlash tushunchasining mohiyati
- 6.3. Noodatiy fikrlarni shakllantirishda argumentlashning o'rni va roli

Tayanch tushunchalar:

ta'lim, yoshlar, noodatiy, fikrlash, tafakkur, kreativlik va ijodiy tafakkur.

6.1. Bugungi kunda yoshlarni noodatiy fikrlashga o'rgatishning zarurligi va ahamiyati

Jahon ta'lim tizimida o'quvchilarga xalqaro baholash tadqiqotlarida tan olingan dasturlar asosida ta'lim berishga ehtiyoj ortmoqda. O'quvchilarning tafakkur yuritish jarayonini to'g'ri yo'naltirish orqali ularda kreativ va nostandart tafakkur tarzini shakllantirish, ijodkorlik fazilatlarini qaror toptirish, egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni real hayotiy vaziyatlarda tezkor qo'llay olish ko'nikmasini rivojlantirishga e'tibor kuchaymoqda. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (Organisation for Economic Cooperation and Development, OECD)ning maktab ta'limi sifatini baholashga qaratilgan tadqiqotlarida ta'limni hayotga yaqinlashtirish va integratsiya jarayonlarini kuchaytirish ustuvor maqsad sifatida belgilangan va unda nostandart fikrlovchi o'quvchi shaxsini tarbiyalash ilm-fan yangiliklari va kashfiyotlarni qo'lga kiritishning asosi sifatida e'tirof etiladi. Shu jihatdan olib qaralganda, yoshlarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va ularda nostandart tafakkur yuritish ko'nikmalarini shakllantirish texnologiyasini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Dunyo ta'lim amaliyotida ta'lim mazmunini yoshlarning metakognitiv kompetentsiyasini rivojlantirish orqali ularda akmeshaxsni tarbiyalash bilan bog'liq an'ana kuchaymoqda. AQSh, Yaponiya, Germaniya, Finlyandiya, Singapur, Xitoy kabi mamlakatlarda yoshlarning tafakkurini rivojlantirish, xususan, ularda nostandart va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini qaror toptirishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Mamlakatimizda ta'lim tizimini tubdan isloh qilishga, xususan, maktab ta'limida zamonaviy pedagogik yondashuvlar sifatida shaxsga yo'naltirilgan, kompetentsiyaviy, akmeologik va evrestik ta'lim texnologiyalari asosida dars mashg'ulotlarining samaradorligini oshirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Prezidentimiz tomonidan maktab ta'limi oldiga "2030 yilga kelib PISA xalqaro miqyosda o'quvchilarni baholash dasturi reytingi bo'yicha jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakati qatoriga kirishiga erishish" talabining qo'yilishi soha vakillaridan xalqaro baholash dasturlari talablari asosida ish olib borishni taqozo qilmoqda. Xususan, kompetentsiyaviy yondashuv asosida o'quvchilarda ijodiy tafakkur ko'nikmalarini rivojlantirish orqali ularning iqtidorini ro'yobga chiqarish, hayotiy vaziyatlarga, jarayonlarga va hodisalarga nisbatan nostandart yondashuv malakasini oshirish, mazkur ta'limiy yondashuvlarga mos keladigan o'qitish metodikasi va texnologiyalarini ta'lim amaliyotiga tatbiq etish, mazkur muammoning refleksiv texnologiyasini ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Mahalliy olimlardan M.Quronov, G.Aripova, B.Adizov, U.Inoyatov, U.Mahkamov, R.Safarova, B.Umarov, O.Jamoldinova, D.Ro'ziyeva, B.Xodjayev, Ch.Shakirova, Sh.Shodmonova, E.Yuzlikayeva, N.M.Egamberdiyevalarning tadqiqot ishlarida yoshlarning dunyoqarashini shakllantirish omillari, ularning jamiyatga oson ijtimoiylashuvini ta'minlash, ijodiy, kreativ, nostandart tafakkur tarziga o'rgatish, ma'naviy-axloqiy, badiiy-estetik dunyoqarashini qaror toptirish, ularda milliy qadriyatlarga hurmat va tolerantlik hissini shakllantirishning o'ziga xos jihatlari; J.Tulenov, M.Abdullayeva, G.Tulnova, G.G'affarova, L.A.Qurbonova, G.Jalolova, Sh.Kubayeva, F.Choriyev, E.Yusupovlarning ilmiy ishlarida inson tafakkuri va dunyoqarashini rivojlantirishning falsafiy-metodologik tomonlari; Z.Nishonova, M.Davletshin, N.Safayev, A.Jabborov, E.G'oziyev, R.Sunnatovalarning tadqiqotlarida esa inson tafakkuri muammosining psixologik xususiyatlari yoritib berilgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) mamlakatlari olimlaridan T.A.Barisheva, O.N.Bolshakova, Yu.V.Velichko, L.S.Vygotskiy, N.M.Gnatko, O.A.Grigor'eva, J.E.Ermakova, B.P.Esipov, L.S.Znikina, Ye.P.Ilyin, M.M.Kashapov, O.I.Kokoreva, A.G.Maslou, R.S.Nemovlar tafakkur yuritish mexanizmlari, sog'lom tafakkur kontseptsiyasi va uning nazariy-falsafiy asoslari, tafakkur va ruhiyat munosabati, o'quvchilarda va o'qituvchilarda sog'lom tafakkurni shakllantirish masalalarini tadqiq etishgan.

O'quvchilarning intellektual kompetentligini rivojlantirishda ijodiy tafakkurning o'rni, nostandart fikrlash shaxs ijtimoiy mavqeyini belgilovchi omil ekanligi, shaxsning ijodkorlik salohiyatida nostandart tafakkurning o'rni, kreativ tafakkurning o'quv faoliyati samaradorligini oshirishdagi ahamiyati, o'quvchining psixologik barqarorligini ta'minlashda nostandart tafakkurning o'rni kabi muammolar T.V.Ogorodova, L.Kananchuk, L.Adamyan, P.I.Pidaksistiy, Ya.A.Ponomarev, V.Lysenko, Yu.Kraynova, S.Marchukova, S.Morozyuk, M.Mixaylova, V.Oparina, A.Rossoxin, N.Pavlyuchenkova, A.Rudakov kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

Xorijlik olimlardan Dj.D'yui, J.P.Guilford, I.Arshava, A.Yu.Xilman, X.Geyvin, S.A.Mednik, Ye.Pikard, S.Taylor, S.Maddi, K.Izard, V.Klochko, R.Sternberg, O.Osadbko, N.Pil, K.Sternberg, K.Xorni, A.Xilmanlar nostandart tafakkurning psixologik-pedagogik xususiyatlari, o'z-o'zini anglash qobiliyati, kognitiv psixologiya va kreativlik munosabati, o'quvchilardada nostandart tafakkurni shakllantirishning psixologik jihatlarini o'rganishgan.

Kishilik jamiyatining rivojlanishi, tabiat va atrof muhitni o'rganish, tabiat bilan muvozanatli munosabatga kirishish hamda hodisalarni inson manfaatiga muvofiqlashtirish barcha davrlarda ilm-fan kishilarini qiziqtirib kelgan va bu borada turli qarash hamda nazariyalar shakllangan. Bu jarayon individuallikni kasb etib, nostandart ko'rinishni o'zida aks ettirgan holda oddiy kishilardan tortib ilm egalarining yondashuvlarida nostandartlik, qarama-qarshilik va ziddiyatli fikr-mulohazalarning yuzaga kelishiga asos bo'lgan holda insoniyatni yangi kashfiyotlar va taraqqiyot sari yo'naltirgan omillardan hisoblanadi.

Shu nuqtai nazardan olib qaraydigan bo'lsak, nostandart tafakkur tarzi, kreativlik va ijodiy tafakkur yuritish inson tabiatiga xos xususiyat bo'lib, har bir inson o'z hayotida ijodkorlik talab qilinadigan vaziyatlarga duch keladi, uning qaysidir jihatini o'zgartirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Biroq, aynan mana shu masala anglangan va anglanmagan faoliyat turi bilan izohlangan holda nimanidir kashf etish yoki uni bilmasdan o'tkazib yuborishi ehtimoli asosida amalga oshadi. Agarda shaxsda kreativ va nostandart tafakkur tarzi shakllantirilgan bo'lsa, unda yangi narsalarni kashf etish kompetentligi namoyon bo'ladi.

6.2. Noodatiy fikrlash tushunchasining mohiyati

Umuman, nostandart tafakkur, kreativ fikrlash tarzi va ijodiy mushohada bugungi kunda jahonda kadrlar tayyorlash tizimi oldiga qo'yilayotgan eng muhim sifatlardan biri hisoblanadi. "Xususan, AQShning Garvard universitetida tashkil etilgan Career Services markazi tomonidan ish beruvchilar o'rtasida o'tkazilgan ijtimoiy so'rov natijalariga ko'ra ishtirokchilarning 74,8% qismi malakali mutaxassisning kasbiy kompetentligini belgilovchi muhim mezon sifatida kreativlik va nostandart tafakkur tarzi bilan bog'liq sifatlarni belgilagan". Shunday ekan, o'quvchilarda kreativ qobiliyatni, nostandart fikrlashni rivojlantirishning pedagogik-psixologik aspektlarini, mexanizmlarini, metodikasini ishlab chiqish bugungi kunda dolzarb ilmiy-nazariy masalalardan hisoblanadi.

Tadqiqotchi A.G'aniyev jamiyat rivoji uchun nostandart tafakkur qobiliyatiga ega yoshlarni tarbiyalash muhim ekanligini ta'kidlagan holda, mazkur tushunchaning mohiyatini quyidagicha izohlaydi: "Nostandart fikrlash tanlangan yo'ldan to'g'ri harakat qilmasdan turli yondashuv va imkoniyatlarni tekshirishdir. U ijodga bevosita aloqador. Bunday fikrlash ko'nikmasi qo'yilgan muammoning nostandart, yangicha, o'ziga xos yechish usullarini egallaganida namoyon bo'ladi.

Mantiqiy fikrlash kishini A punkt dan B punktga olib borsa, nostandart fikrlash yangi manzilga olib boradi. Bosh miya yarimsharlarining mutaxassisliklarga aloqadorlik kashfiyotiga asosan analitik va mantiqiy fikrlashga asoslangan ijodiy fikrlash bosh miya chap yarimsharining, tasavvur va intuitsiyaga bog'liq nostandart fikrlash esa o'ng yarimshar mahsulidir".

Bizningcha, tadqiqotchi A.G'aniyevning nostandart va mantiqiy tafakkurni ayri holda tasavvur qilish bilan bog'liq fikrlari bir oz mulohazali. Nostandart tafakkur mantiqsiz tafakkur emas. Mantiqsiz tafakkur hech qanday bog'liqlik va asosga ega bo'lmagan tafakkur bo'lib, sog'lom tafakkur egasiga xos xususiyat emas. Nostandart tafakkur ham shu kabi sog'lom tafakkur mahsuli bo'lib, muayyan mantiqqa asoslanadi. Nostandart tafakkurni faqat intuitsiya bilan bog'lash, bizningcha, shubhali.

"Nostandart tafakkur" tushunchasiga U.Xo'jamqulov shunday ta'rif beradi: "Nostandart tafakkur kishilarning odatiy fikrlash tarziga nomuvofiq, g'ayrioddiy fikrlashi, noodatiy usul va yo'llar bilan xulosalar chiqarishi; vaziyatdan chiqishning hatto g'ayritabiiy, ammo eng maqbul muqobillarini izlab topish, masalalar va hodisalarga nisbatan har doim ijodiy fikrlash orqali yondashish ko'nikmasi" dir.

Bizningcha, "nostandart tafakkur" tushunchasi kreativ va ijodiy tafakkur tushunchalaridan muayyan ma'no xususiyatlariga ko'ra farq-

lanadi. Yondashuvni anglatish xususiyatiga ko'ra kreativlikka, noodatiy usul va yo'llar bilan xulosalar chiqarishiga ko'ra ijodiylikka yaqin turadi. U.Xo'jamqulovning "g'ayrioddiy fikrlash, noodatiy usul va yo'llar bilan xulosa chiqarish" borasidagi fikrlari mantiqsiz va telba-teskari fikrlashni anglatmaydi. Aslida nostandart fikrlash ham muayyan qonuniyatlarga asoslanadi.

Mashhur fizik olim Albert Eynshteynning temir yo'l tomon yura turib, "Temir yo'l menga yaqinlashayapti" tarzida fikrlashi uning nostandart tafakkur egasi ekanligini ko'rsatadi. Aynan jarayon va hodiyaalarga nisbatan mana shunday teskari rakursdan qarash ilmiy kashfiyotlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Insondagi nostandart yondashuv doimiy izlanish va har xil ijodiy yondashuv mahsuli bo'lib, doimiy harakatni taqozo etadi. Bu inson tafakkurini regidlik jarayonidan xalos etib, tafakkur operatsiyalarini, ya'ni analiz va sintezni yanada aniqlik asosida faoliyatga xos xulosalar chiqarishga zamin bo'lib xizmat qiladi.

"Nostandart fikrlash" tushunchasi kishilarning odatiy fikrlash tarziga nomuvofiq, g'ayrioddiy fikrlashi, noodatiy usul va yo'llar bilan xulosalar chiqarishi; vaziyatdan chiqishning hatto g'ayritabiiy, ammo eng maqbul muqobillarini izlab topish, masalalar va hodisalarga nisbatan har doim ijodiy fikrlash orqali yondashish ko'nikmasidir. Darhaqiqat, nostandart fikrlash ko'nikma bo'lib, bunga yillar davomida fikrlash tarzini muntazam mashq qildirish yordamida erishish mumkin. Har qanday kuchli iqtidor egasi nostandart fikrlash tarzi mahsulidir. Odatiy fikrlash tarzi kishidagi iqtidorni yuzaga chiqarmaydi, uning ijodiy, intellektual va ilmiy salohiyatining rivojlanishiga to'sqinlik qiladi.

Bu borada tadqiqotchi S.A.Mednik nostandart fikrlash jarayonida konvergent va divergent komponentlarning mavjudligi haqida ilmiy qarashlarni ilgari surib, uning kognitiv faoliyat bilan bog'liqligiga e'tibor qaratgan. Uning nuqtai nazaricha, mavjud o'rganilayotgan masalaning yechimiga doir yondashuvlar ilmiy-amaliy gipoteza negizida bir nechta muqobil variant asosida shakllantirilsa, jarayon ijodiyroq kechadi. Uning ilmiy yondashuviga ko'ra jarayon o'ziga xosligi bilan emas, balki aqliy sintezning yakuniy bosqichi hamda assotsiatsiyalar maydonining kengligi bilan belgilanadi.

Bugungi ta'lim tizimi oldida qanday vazifalar kun tartibida o'z dolzarbligini namoyon etmoqda, degan savolni qo'ygan holda, ta'lim oluvchi, ya'ni o'quvchi hayot davomida o'rganishi va o'zlashtirishi lozim bo'lgan nostandart ijodkorlik qobiliyatining mobil jihatlarini tarkib

toptirish hamda bu borada o'zini o'zi shakllantirish masalalariga e'tibor qaratish lozim. Albatta, bu kabi jarayon pedagogikada ijodkorlikning muammoli vaziyatlar fonida talqin etilib, o'zgaruvchan ta'lim sharoitida bir qator muammolarni hal etish bilan bog'liq bo'lgan nostandart qobiliyatni tarkib toptirish, turli vaziyatlarda qaror qabul qilish kompetentligi asosida shakllanadi.

Bizning fikrimizcha, nostandart ijodiy qobiliyat shaxsda quyidagi kompetentlikni qaror toptiradi:

- birinchidan, shaxsning mavjud ehtiyoji negizida tarkib topadigan qiziqishlarini ifoda etish qobiliyati;
- ikkinchidan, hayot va faoliyati uchun zarur bo'lgan muqobil axborot manbalarini topish qobiliyati;
- uchinchidan, turli pedagogik vaziyatlarda ta'lim jarayoni mazmunini oshirishga qaratilgan qaror qabul qilish qobiliyati;
- to'rtinchidan, real muammoni hal qilish, original yechimlarni topish va vaziyatni o'z manfaatiga muvofiqlashtirish qobiliyati.

6.3. Noodatiy fikrlarni shakllantirishda argumentlashning o'rni va roli

Argumentatsiya nazariyasi kommunikativ jarayonda ishonitirishning eng samarali mantiqiy va ekstramantiqiy usullari bo'yicha ilmiy tadqiqotlarning faol rivojlanayotgan fanlararo yo'nalishidir. Nisbatan yosh ilmiy fan bo'lib, zamonaviy argumentatsiya nazariyasi mantiq, tilshunoslik, psixologiya, sotsiologiya, falsafa, ritorika, etika va ilmiy bilimlarning boshqa sohalarini birlashtiradi.

Argumentatsiya nazariyasi va uni qo'llash sohasidagi nazariy va amaliy tadqiqotlarning faollashishi dunyoning siyosiy va iqtisodiy tuzilishidagi davom etayotgan o'zgarishlar va buning natijasida polemikaning yangi, yanada samarali usullariga bo'lgan ehtiyoj va argumentativ nutqqa qiziqishning ortishi bilan bog'liq. Zamonaviy axborot jamiyatida argumentatsiya nazariyasi ijtimoiy jarayonlar va jamiyatdagi ziddiyatlarning paydo bo'lishi jarayonida yuzaga keladigan turli muammolarning maqbul echimlarini topish vositasiga aylandi. Argumentatsiya inson faoliyatining sof qo'llaniladigan turlarida ham talabga ega - iqtisodiyot, huquq, moliyaviy va investitsiya menejmenti, reklama va boshqalar.

Aytish mumkinki, argumentatsiya maxsus intellektual faoliyat sifatida oqilona bilim va muloqot asosida yotadi. Rivojlangan ratsionallik shakllari o'zining asl tabiatiga ko'ra ulardan asoslar va mantiqiy benuqson

oqibatlarini izlashga qaratilgan ilmiy tafakkur bilan namoyon bo'ladi. Fan metodologiyasida qattiq sinovdan o'tgan bahslashuvchi protseduralar ravshanlik, aniqlik, qat'iylik, izchillik, eng muhimi, mantiqiy majburiy zarurat ideallarini amalga oshiradigan dalil darajasiga ko'tariladi. Aniqlik va qat'iylikning eng yuqori mezonlari mantiqiy va matematik dalillarga nisbatan qo'llaniladi. Boshqa, unchalik aniq bo'lmagan fanlar argumentlarni tanlash, tushunchalarning aniqligi va xulosalarning ishonchliligi uchun o'ziga xos talablarni ishlab chiqadi.

Argumentatsiya va amaliy muammolarning ilmiy rivojlanishi ko'rsatmalar har qachongidan ham dolzarbdir - individual ong va tafakkur imkoniyatlarini to'liq ochib berish sharoitida birgalikdagi fikrlashning maxsus madaniyatini shakllantirish davrida. Rivojlangan individualizm bilan zamonaviy tafakkur turli xil dialog turlarida amalga oshiriladi, bu muammolarni hal qilishda og'zaki va aqliy o'zaro ta'sirning eng samarali shakliga aylanadi.

Siyosiy sohada vakillik demokratiyasidan oliy tashkiliy tizim sifatida ishtirokchi demokratiyaga o'tish, agar ishtirokchilar tanqidiy munozaralar o'tkazish va ziddiyatli masalalarni hal etishda malakali va mantiqiy bo'lsa, samarali bo'ladi. Fandagi integratsion jarayonlar fanlararo muloqotning vujudga kelishiga yordam berdi. Olimlar hamkorligi natijasida bilimning yangi sohalari paydo bo'ladi. Fanlararo, korporativ, dinlararo munozaralarning rivojlanishi bilan muloqotning madaniy, kasbiy va shaxsiy jihatlari xilma-xilligini hisobga oladigan oqilona dalillarning yangi metodologiyasiga ehtiyoj paydo bo'ladi.

Ilmiy argumentatsiya, boshqa har qanday argumentlardan farqli o'laroq, bir nechta o'ziga xos xususiyatlarga ega:

a) haqiqatni izlashga e'tibor qaratish; b) haqiqiyliги; v) ilmiy terminologiya; d) tinglovchilarning tayyorgarligi.

Albatta, yuqorida keltirilgan argumentlashtirishning xususiyatlari insonlardagi nostandart fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Vaholanki, bizning ongimiz muammolarga an'anaviy va bashorat qilinadigan echimlarni afzal ko'radi. Ko'pgina hollarda biz "vertikal" (mantiqiy), ya'ni muammoni hal qilishning eng istiqbolli yondashuvini tanlashni o'ylaymiz, bu ketma-ket qadamlarni o'z ichiga oladi, ularning har biri oqlanishi kerak. Yanal fikrlash qiyin muammolarni g'ayrioddiy usullar yordamida yoki oddiy mantiqiy fikrlash tomonidan e'tiborga olinmaydigan elementlardan foydalangan holda hal qilishga yordam beradi.

Nostandart fikrlash - bu oddiy va taniqli echimlarni emas, balki ijodiy va yangi turdagi echimlarni olish usuli. Chetdan tashqarida fikr yuritib, ular insonning qanchalik moslashuvchan, potentsial ijodiy va istiqbolli ekanligini hal qilishadi.

Biroq, lateral fikrlash kontseptsiyasining kiritilishi boshqa paradigmalarda etishmayotgan yo‘naltirilgan fikrlash jarayonini almashtirishga urinish bo‘lib, unda muammolarga yechim topish mexanizmi assotsiatsiyalar yoki sinov va xatolikka qisqartiriladi. Psixolog A.G.Asmolovning to‘g‘ri ifodasiga ko‘ra, ijodkorlik hozirda rus tilida eng ko‘p qo‘llaniladigan atama ekanligini qanday izohlash mumkin.

Darhaqiqat, ijodkorlikni baholash mezonlari mutlaqo ravshan ko‘rinadi: ravonlik, moslashuvchanlik, o‘ziga xoslik, ishlab chiqish (ravonlik va moslashuvchanlik aql ko‘rsatkichlari hisoblanadi. Tajriba mezoni ko‘pincha bizning tajribamizga, jumladan, rasm chizish bo‘yicha o‘qitishga aniq bog‘liqligi sababli qo‘llanilmaydi).

Bilish kerak bo‘lgan birinchi narsa shundaki, hamma odamlar tug‘ma fikrlash bilan tug‘ilmaydi. Bu birinchi navbatda texnik ko‘nikma bo‘lib, dalillarga asoslangan va taniqli texnikalar yordamida muvaffaqiyatli ishlab chiqilishi mumkin.

Bolalarda nostandart fikrlash maktabda ham, uyda ham rivojlanishi mumkin. Bu ular uchun, masalan, universitetga kirishda yoki oddiy hayotiy vaziyatlarda vaziyatni tez va samarali baholash va qaror qabul qilish kerak bo‘lganda juda foydali bo‘ladi.

Bugungi kunda globallashtirish, murakkab olamda o‘z o‘rnini topishi, yaxshi yashashi, turli muammolardan chiqish imkonini topish uchun insonlar noodatiy fikrlashni rivojlantirish zarurdir. Bunda ayniqsa argumentlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Albatta, yangi dunyoda nostandart fikrlash ayniqsa muhimdir. Nostandart yondashuv - bu, birinchi navbatda, ichki tsenzurani bo‘ysundirish va oddiy holatlar uchun original echimlarni topish qobiliyatini rivojlantirishdir.

Nazorat savollari:

1. Bugungi kunda yoshlarni noodatiy fikrlashga o‘rgatishning zarurligi va ahamiyati nima?

2. “Nostandart tafakkur” tushunchasi nima?

3. Noodatiy fikrlarni shakllantirishda argumentlashning o‘rni va roli nimada?

4. Dalillar va isbot tushunchasi nima?

5. Nostandart ijodiy qobiliyat kompetentliklarini sanab bering

Adabiyotlar

1. Ибрагимова Г.Н. Интерфаол ўқитиш методлари ва технологиялари асосида талабаларнинг креативлик қобилиятларини ривожлантириш. Пед. фан. бўйича фал. док. дисс. автореф. –Т., 2017. –Б.5.
2. Рахмонова Г.С. Ўқувчиларда ностандарт тафаккурни ривожлантириш технологияси. Пед. фан. бўйича фал. док. дисс. автореф. – Чирчиқ, 2023. –Б.10.
3. Шеров М.Б. Креатив тафаккур ҳақидаги фалсафий қарашлар эволюцияси //Academic Research in Educational Sciences. Vol.1№1, 2020. ISSN2181-1385. P195-201.
4. G‘affarova G.G‘., Norboyeva D.A. Kreativlik falsafasi. – Chirchiq: “Zero print”, 2023. – 120 b.

7-mavzu. MUNOZARA – KREATIV FIKRLARNI SHAKLLANTIRUVCHI JARAYON SIFATIDA

Reja:

7.1. Munozara tushunchasining mohiyati

7.2. Munozara jarayonida yangi fikrlarni vujudga kelishi va amaliyotda qo'llanishi

Tayanch tushunchalar:

Munozara, respondent, opponent, baxs, pozitsiya, o'z-o'zini himoya qilish.

7.1. Munozara tushunchasining mohiyati

Munozara - bahsli masalalarni muhokama qilish va hal qilish usuli. Hozirgi vaqtda bu o'quv faoliyatining eng muhim shakllaridan biri bo'lib, o'quvchilarning tashabbuskorligini rag'batlantirish va reflektiv fikrlashni rivojlantirishdir. Fikr almashish sifatidagi muhokamadan farqli o'laroq, muhokama munozara-nizo, nuqtai nazarlar, pozitsiyalar to'qnashuvi va hokazo. Ammo munozara - bu allaqachon mavjud, shakllangan va o'zgar-mas pozitsiyani maqsadli, hissiy, qasddan noxolis himoya qilish, deb hisoblash xato.

Munozara - bu o'qituvchi va o'quvchilarning maktab va sinfda rejalashtirilgan masalalarni va turli xil tabiatdagi muammolarni teng ravishda muhokama qilishlari. Bu odamlar bitta javob bo'lmagan savolga duch kelganda paydo bo'ladi. Uning davomida odamlar berilgan savolga yangi, yanada qoniqarli javobni shakllantirishadi. Natijada umumiy kelishuv, yaxshiroq tushunish, muammoga yangicha qarash, birgalikdagi yechim bo'lishi mumkin.

Sinflarda muhokamadan muntazam foydalanishning ahamiyati hozircha hech kim tomonidan inkor etilmaydi. Bilimlarni mustahkam o'zlashtirish va undan amaliy faoliyatda foydalanish imkoniyatini tushu-nish uchun nafaqat materialni o'qish va o'rganish, balki uni boshqa shaxs bilan muhokama qilish ham kerak.

L.S. Vygotskiy, S.L.Rubinshteyn va boshqa ko'plab tadqiqotchilar intellektual o'sish ichki va tashqi mahsulot ekanligini ta'kidladilar, ya'ni. ijtimoiy jarayonlar. Ular fikrlashning yuqori darajasi munosabatlardan

yoki oddiyroq aytganda, odamlar o'rtasidagi muloqotdan kelib chiqadi, deb aytishdi. Kosta o'z tadqiqotlarini tahlil qilib, shunday qo'shimcha qiladi: "G'oyalarni birgalikda ishlab chiqish va muhokama qilish orqali odamlar individual shaxslarning imkoniyatlaridan ancha yuqori bo'lgan fikrlash darajasiga erishadilar. Birgalikda va shaxsiy suhbatlarda ular muammolarga turli tomonlardan qarashadi, kelishadilar yoki bahslashadilar, kelishmovchiliklarni kuzatib boradilar, ularni hal qiladilar va muqobil variantlarni ko'rib chiqadilar.

Munozara - har bir ishtirokchining fikrini shakllantirish yoki haqiqatni izlash uchun guruhda fikr, mulohazalar, fikrlarni maqsadli va tartibli almashish.

Munozara belgilari:

odatda yetakchi va ishtirokchi vazifasini bajaradigan bir guruh odamlarning ishi;

ish joyi va vaqtini to'g'ri tashkil etish;

aloqa jarayoni ishtirokchilarning o'zaro ta'siri sifatida davom etadi;

o'zaro ta'sir nutqni, tinglashni va noverbal iboralarni qo'llashni o'z ichiga oladi;

ta'lim maqsadlariga erishishga e'tibor qaratish.

O'quv munozarasidagi o'zaro ta'sir shunchaki muqobil bayonotlar, savollar va javoblarga emas, balki ishtirokchilarning mazmunli yo'naltirilgan o'zini-o'zi tashkil etishiga asoslanadi - ya'ni. g'oyalar, nuqtai nazarlar va muammolarni o'zlari chuqur va xilma-xil muhokama qilish uchun talabalar bir-biriga va o'qituvchiga murojaat qilishadi.

Muhokama jarayonida muloqot o'quvchilarni o'z fikrlarini ifodalashning turli usullarini izlashga undaydi, yangi ma'lumotlarni qabul qilish qobiliyatini, yangicha nuqtai nazarni oshiradi. Muhokamaning shaxsiy rivojlanayotgan natijalari guruhlarda muhokama qilingan o'quv materialida bevosita amalga oshiriladi. Tarbiyaviy munozaraning muhim xususiyati o'qituvchining dialogik pozitsiyasi bo'lib, u amalga oshiradigan maxsus tashkiliy sa'y-harakatlarda amalga oshiriladi, muhokama ohangini belgilaydi va barcha ishtirokchilar tomonidan uning qoidalariga rioya qiladi.

Muhokama uch bosqichdan iborat: tayyorgarlik, asosiy va umumlashtirish va tahlil qilish bosqichi.

Tayyorgarlik bosqichi.

Tayyorgarlik bosqichi, qoida tariqasida, muhokamadan 7-10 kun oldin boshlanadi. O'quv munozaralari, ayniqsa sinfga ularni qanday o'tkazishni o'rgatayotganda, yaxshi tayyorlangan bo'lishi kerak.

Munozarani tayyorlash va o'tkazish uchun o'qituvchi vaqtinchalik guruh tuzadi (besh kishigacha), ularning vazifalari:

sinf muhokamasini tayyorlash: mavzudagi muammoli masalalarni ajratib ko'rsatish; munozara yanada samarali va mazmunli o'tishi uchun barcha talabalar o'zlashtirishi kerak bo'lgan materialni tanlash; sinfning muhokamaga tayyorligini tekshirish; ma'ruzachilar yoki ekspertlar doirasini aniqlash (agar kerak bo'lsa); binolarni, axborot materiallarini, muhokamaning borishini qayd etish vositalarini tayyorlash va boshqalar.

Munozara o'tkazish variantini va darsni umuman o'tkazish variantini tanlash (masalan, loyihalarga o'tish va boshqalar);

aqliy hujum sessiyasini o'tkazish;

qoidalarni ishlab chiqish;

munozara chog'ida qayta ko'rib chiqish va isloh qilish, maqsadlar, muammolar, agar muhokama boshi berk ko'chaga kirgan bo'lsa;

kelishmovchiliklarni yoki turli nuqtai nazarlarni aniqlash va muhokama qilish;

ishtirokchilarga o'z his-tuyg'ularini ifodalash va sinfda sodir bo'layotgan voqealarga reaksiya sifatida bolalarda paydo bo'ladigan tajribalarni baham ko'rish imkoniyatini berish.

O'quv jarayonidagi munozaradan farqli o'laroq, o'quv muhokamasi barcha o'quvchilar muhokama qilinadigan mavzu bo'yicha to'liq ma'lumotga yoki bilimlar yig'indisiga ega bo'lganda amalga oshiriladi, aks holda uning samaradorligi past bo'ladi.

Muhokama bosqichlari: muammoni shakllantirish, ishtirokchilarni guruhlariga bo'lish, muammoni guruhlarda muhokama qilish, natijalarni butun sinf oldida taqdim etish, munozarani davom ettirish va xulosa chiqarish.

Munozarani kiritish usullari: muammoni taqdim etish yoki muayyan holatni tavsiflash; kino namoyishi; materialni namoyish qilish (obyektlar, illyustrativ materiallar, arxiv materiallari va boshqalar); ekspertlarni taklif qilish (mutaxassislar - bu muhokama qilinayotgan masalalarda etarlicha bilimga ega bo'lgan odamlar); dolzarb yangiliklardan foydalanish; lenta yozuvlari; epizodni sahnalashtirish, rol ijro etish; rag'batlantiruvchi savollar - ayniqsa, "nima?", "qanday?", "nima uchun?" va hokazo.

Tayyorgarlik bosqichida ishni rejalashtirishda munozara shakli tanlanadi va moderatorning kirish so'zidan keyin muhokama tanlangan shaklda davom etadi.

Munozara shakllari:

Davra suhbat - bu suhbatda talabalarning kichik guruhlari (5 kishi) teng huquqli ishtirok etadi va qo'yilgan savollarni izchil muhokama qiladi;

Ekspertlar guruhi yig'ilishi, birinchi variant. Odatda 4-6 ishtirokchi, oldindan tayinlangan rais bilan, mo'ljallangan masalani muhokama qiladi va keyin butun sinfga o'z pozitsiyalarini taqdim etadi. Muhokama paytida sinfnings qolgan qismi jim ishtirokchi bo'lib, muhokamaga qo'shilish huquqiga ega emas. Ushbu shakl televizion "Tok-shou" ni eslatadi va agar siz hamma uchun tegishli mavzuni tanlasangizgina samarali bo'ladi;

Ekspertlar guruhi yig'ilishi, ikkinchi variant. Sinf tayyorgarlik bosqichida mikroguruhlarga bo'linadi, har bir mikroguruh qo'yilgan muammoni mustaqil ravishda muhokama qiladi va guruh fikrini ifodalovchi ekspertni tanlaydi. Asosiy bosqichda muhokama mutaxassislar - guruhlar vakillari o'rtasida o'tkaziladi. Guruhlar munozaraga aralashish huquqiga ega emaslar, lekin agar kerak bo'lsa, "taym aut" olishlari va maslahat uchun mutaxassisni chaqirishlari mumkin.

Forum - "ekspertlar guruhi yig'ilishi" ning birinchi versiyasiga o'xshash muhokama, uning davomida ushbu guruh "auditoriya" (sinf) bilan fikr almashishga kirishadi;

Aqliy hujum ikki bosqichda amalga oshiriladi. Birinchi bosqichda sinf mikroguruhlarga bo'lingan holda muammoni hal qilish bo'yicha g'oyalarni ilgari suradi. Bosqich 15 daqiqadan 1 soatgacha davom etadi. Qattiq qoida bor: "Fikrlar ifodalanadi, yozib olinadi, lekin muhokama qilinmaydi". Ikkinchi bosqichda taklif qilingan g'oyalar muhokamasi o'tkaziladi. Shu bilan birga, g'oyalarni bildirgan guruh ularni o'zlari muhokama qilmaydi. Buning uchun yo har bir guruh g'oyalar ro'yxati bilan o'z vakilini qo'shni guruhga yuboradi yoki oldindan ekspertlar guruhi tuziladi, bu birinchi bosqichda ishlamaydi.

Simpozium - bu avvalgisiga qaraganda rasmiylashtirilgan muhokama bo'lib, unda ishtirokchilar o'z nuqtai nazarlarini ifodalovchi taqdimotlar (konspektlar) beradilar, shundan so'ng ular "auditoriya" (sinf) savollariga javob beradilar. Simpozium umumiy dars uchun samarali. Barcha talabalar nutq so'zlashini ta'minlash uchun odatda yil davomida bir nechta simpoziumlar tashkil etiladi;

Munozara - bu ishtirokchilarning - ikki qarama-qarshi, raqib jamoa (guruh) vakillarining oldindan belgilangan nutqlari va raddiyalar asosida qurilgan aniq rasmiylashtirilgan muhokama. Ushbu turdagi muhokamaning varianti Britaniya parlamentida masalalarni muhokama qilish tartibini takrorlaydigan "parlament munozaralari" deb ataladi. Ularda

munozara har ikki tomon vakillarining nutqi bilan boshlanadi, shundan so'ng har ikki tomon vakillarining savollari va sharhlari uchun platforma taqdim etiladi;

Sud majlisi - bu sud muhokamasiga taqlid qiluvchi muhokama (ishni ko'rib chiqish).

O'zaro munozara RKMChPda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish usullaridan biridir. O'zaro munozarani tashkil qilish uchun ikkita qarama-qarshi nuqtai nazarni birlashtiradigan mavzu kerak. Birinchi bosqichda har bir talaba har bir nuqtai nazarni qo'llab-quvvatlovchi uch-beshta dalil yozadi. Argumentlar mikrogruphlarda umumlashtiriladi va har bir mikrogruph bir nuqtai nazar foydasiga beshta va ikkinchi nuqtai nazar foydasiga beshta dalil ro'yxatini taqdim etadi. Argumentlarning umumiy ro'yxati tuzilgan. Shundan so'ng sinf ikki guruhga bo'linadi - birinchi guruhga birinchi nuqtai nazarga yaqinroq bo'lgan o'quvchilar, ikkinchisiga - ikkinchi nuqtai nazarga yaqinroq bo'lgan o'quvchilar kiradi. Har bir guruh o'z dalillarini ahamiyatiga ko'ra tartiblaydi. Gruphlar o'rtasidagi munozara o'zaro rejimda bo'lib o'tadi: birinchi guruh o'zining birinchi dalilini bildiradi - ikkinchi guruh uni rad etadi - ikkinchi guruh birinchi dalilini bildiradi - birinchi guruh uni rad etadi va hokazo.

Tarbiyaviy bahs-muloqot. Ushbu shakl, shuningdek, ikkita qarama-qarshi nuqtai nazarga ega bo'lgan mavzuni talab qiladi. Tayyorgarlik bosqichida sinf to'rtga bo'linadi, har bir to'rtta juftlik aniqlanadi: biri birinchi nuqtai nazarni himoya qiladi, ikkinchisi - ikkinchi. Shundan so'ng, sinf muhokamaga tayyorgarlik ko'radi - mavzu bo'yicha adabiyotlarni o'qiydi, misollar tanlaydi va hokazo. Asosiy bosqichda sinf darhol to'rtlikda o'tiradi va bir vaqtning o'zida to'rtta juftlik o'rtasida munozaralar olib boriladi.

Munozaralar deyarli tugagach, o'qituvchi juftlarga rollarni almash-tirishni buyuradi - birinchi nuqtai nazarni himoya qilganlar ikkinchi va aksincha himoya qilishlari kerak. Bunday holda, qarama-qarshi juftlik tomonidan allaqachon ifodalangan dalillar takrorlanmasligi kerak.

7.2. Munozara jarayonida yangi fikrlarni vujudga kelishi va amaliyotda qo'llanishi

Texnologiya shiddat bilan rivojlanayotgan, ayniqsa, olimlar tomonidan sun'iy intellektning yaratilishi va hayotimizga jadal sur'atlar bilan kirib kelayotgan yoxud kelgusida kundalik hayotimizda sun'iy intellekt-

ning asosiy o‘rin tutush ehtimoli yuksak bo‘lgan bir sharoitda kreativlik har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Kreativ fikrlash bugungi kunda yoshlar egallashi kerak bo‘lgan muhim ko‘nikmadir. Bugungi kunda mamlakatimizda yoshlarning ta‘lim-tarbiya olishi va ushbu jarayonda ularning kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga ham alohida e‘tibor qaratilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2020-yil yakunlari bo‘yicha Oliy Majlisga yo‘llagan Murojaatnomasida maktab ta‘limini tubdan yaxshilash va uning sifatini oshirish, muallimlarga munosib sharoit yaratish borasidagi islohotlar jadal davom ettirilishini va bu borada bolalarning tahliliy va kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun ularga sermazmun va tushunarli darsliklar yaratish zarur ekanligini alohida ta‘kidlab o‘tgan edi.

Kreativlik tushunchasining lug‘aviy ma‘nosi ingliz tilida “create ” – yaratish, “creative” yaratuvchi, yaratish qobiliyati bo‘lgan, tasavvur qilish va taffakur kuchi yordamida yangi bilimlarni yoki narsalarni yaratuvchi ijodkor shaxs ma‘nolarini anglatadi.

E.P.Torrens fikricha, “kreativlik” tushunchasi negizida quyidagilar yotadi:

- muammoni yoki ilmiy farazlarni ilgari surish;
- farazni tekshirish va o‘zgartirish;
- qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash;
- muammo yechimini topishda bilim va amaliy harakatlarning – o‘zaro qarama-qarshiligiga nisbatan ta’sirchanlik. Kreativ fikrlash har bir ijtimoiy sohada yaqqol aks etishi mumkin.

Ushbu faktorlar bevosita bir-biri bilan bog‘liq bo‘lgan va biri ikkinchisini taqozo etadigan elementlardir aslida. Zero, aql yordamida bilimga ega bo‘lishimiz, bilim yordamida fikrlashimiz, shaxsiy qobilaytlarimiz yordamida fikrlash uslublarimiz ham o‘ziga xos bo‘lishini, fikrlash uslublarimizga atrof-muhitning ham ta’siri mavjud ekanligini unutmasligimiz kerak. Motivatsiya esa kreativ fikrlarni vujudga keltirishda ozuqa manbai bo‘lib xizmat qiladi.

Kreativlik aslida oldinda mavjud bo‘lgan fikrlarning ustida yangi aloqlarni o‘rnatish. Oldindan mavjud bo‘lgan ikki fikrni, oldindan mavjud bo‘lmagan shaklda bir joyga jamlash. Ya’ni kreativlik bir fikrni yoki g‘oyani ilk marotaba yaratish degani emas. Bir nechta fikrlarni o‘zaro birlashtirib, yangi bir ma‘no kasb etish.

Xo‘sh kreativ shaxs bo‘lish uchun nima qilish kerak? Kreativ shaxs deganda qanday shaxsni tasavvur qilamiz?

Fikrimizcha kreativlik, hech qanday istisnolarsiz har bir insonga taqdim qilingan tug'ilishidanoq inom etilgan bir qobiliyat. Biroq biz ulg'ayganimiz sari ushbu qobiliyatimizni yo'qotamiz yoki unutamiz.

Bu o'rinda savolni to'g'ri qo'yishimiz lozim. Kreativ shaxs bo'lish uchun emas, balki takroran kreativ shaxs bo'lish uchun nima qilish kerak?

Binobarin, barcha bolalar tug'ma rassom, bastakor va dizaynerdir. Bolalar o'z dunyosida ko'plab fikrlarga ega bo'lib, ushbu fikrlarni avval hech kim qo'llanmagan shaklda, hech kimdan va hech narsadan qo'rqmasdan birlashtira oladi. Ammo bolalar ulg'aygani sari "Bu unday bo'lmaydi, bu ish unday qilinmaydi, bu qanaqangi bemanilik", - deyishimiz orqali bolalarning ichidagi kreativ qobiliyatlarini yo'qotishiga sababchi bo'lamiz. Bunday sharoitda bolalar fikrlarni faraz qila oladi lekin, bir nuqtaga birlashtira olmaydi.

Kattalar va tashqi muhitdan bo'layotgan bunday ta'sirlarga qaramasdan, ba'zi bolalar o'z fikrida sobit turganligi uchun ulg'ayganida san'atkor bo'lishadi va ularning birlashtirgan fikr nuqtalaridan san'at asarlari dunyoga keladi.

Fikrimizni isbotlash uchun quyidagi tajribaga nazar solsak. 1968-yilda AQSHning kosmik tadqiqotlar bilan shug'ullanuvchi tashkiloti NASA dunyodagi eng innovatsion tarzda fikrlaydigan shaxslarni tanlash uchun tajribali professor Jorj Landga murojaat qiladi. Unda professordan dunyodagi eng kreativ fikrlaydigan, eng kuchli ijodkorlarni, innovatsion tafakkurga ega bo'lgan shaxslarni ishga olish uchun kadrlar tanlab berish masalasida yordam so'raydi. Professor Jorj "kreativlik" mavzusida test tuzishga kirishadi va qisqa surada bunga erishadi. So'ngra har xil yoshdagi shaxslardan ushbu testni olishni boshlaydi. Eksperiment yakunidagi natijalar professor bilan birgalikda barchaning hayratiga sabab bo'ldi, Chunki, o'rtacha yoshi 30 yosh atrofida 280 000 nafar shaxslardan faqatgina 2% da kreativlik xususiyatlari mavjudligini aniqlaydi. Ayni ushbu test o'rtacha yoshi 15 yosh atrofida bo'lgan yoshlardan olinganda esa natija 12%ni tashkil etgan. So'ngra ushbu testni o'rtacha yoshi 10 yosh atrofida bo'lgan bolalardan olib ko'rishadi. Natija esa 30%ni tashkil etadi. Boshqacha qilib aytganda, 10 yoshidagi har 3 nafar bolaning bittasi kreativ fikrlaydi degani. E'tiborli jihati ushbu test NASAning ishga olmoqchi bo'lgan aqliy salohiyati yuqori bo'lgan muhandis va olimlarni tanlash uchun tuzilgan edi.

Yosh kichraygan sari natijalar yaxshilanayotganini sezgan professor Jorj Land ushbu testni bog'cha yoshidagi ya'ni 5 yoshidagi bolalardan olishga qaror qiladi. Test natijasi esa hayratlanarli bo'lib, o'rtacha yoshi 5

yosh atrofida bo'lgan bolalarning kreativlik darajasi 98%ni tashkil etadi. Tadqiqotlar yakunlangach NASA "Head start" dasturiga binoan, 1600 nafar bolalarni kelgusida ishga olish uchun ularni kreativlik xususiyatlarini yo'qotmagan holatda tarbiyalashga kirishadi.

Tadqiqot natijasiga ko'ra professor Jorj Land shunday xulosaga keladi: "Biz shunday xulosaga keldik, ijodiy bo'lmagan xatti-harakatlar o'rganiladi". Jorj Landning bu fikridan ayon bo'ladiki kreativlik shaxsda tug'ma ravishda mavjud bo'ladi va vaqt o'tishi bilan uning unitilib, yoki yo'qolib borishiga sababchi bo'lamiz. Professorning tadqiqotlari natijasi shuni ko'rsatadiki, kreativ shaxslar eng ko'p bolalar orasida uchraydi. Binobarin, kreativ shaxslarni tarbiyalamoqchi bo'lsak biz ushbu harakatlarni farzandlarimiz yosh paytidanoq boshlamog'imiz darkor.

Oltin koni kabi qiymatli bo'lgan kreativ xususiyatlarimizni yuzaga chiqarish uchun xuddi konchilar kabi chang-to'zon, balchiqlar, har xil chiqindilarni orasidan oltinni izlashga qaror qilishimiz va bundan chekinmasligimiz kerak.

Kreativ g'oyalar birdaniga hosil bo'lib qolavermaydi, albatta. Kreativ fikr dunyoga kelguniga qadar birmuncha miqdorda mantiqsiz va hech kimga keraksiz fikrlar yaratishimiz mumkin. Masalan, hech kimga keraksiz rasmlar chizishimiz, hech kimning o'qishga toqati bo'lmagan asalar yozishimiz, balki ma'nosi juda sayoz bo'lgan videoroliklarni suratga olishimiz yoki musiqa o'rniga faqat shovqin bastalashimiz mumkin, lekin nimadir qilmasak kreativ fikrlarga erisha olmaymiz. Atrofdagilarning tanbehlariga qaramasdan o'z yo'limizda davom etishimiz lozim. Hech kimga kerakmas bo'lsa ham bir narsalar yoki fikrlar yaratishimiz kerak. Natijada shuncha yaratgan hech kimga keraksiz bo'lgan fikrlarimiz orasida mutlaqo bittasi kreativ fikr bo'ladi.

Takroran kreativ shaxs bo'lish uchun quyidagilarni bajarmog'imiz lozim.

Birinchidan, kreativlik ishonch tuprog'ida yetishgan daraxt kabidir. Kreativ shaxs bo'lish uchun esa, inson, eng avvalo, o'ziga ishonmog'i, biron narsani yaratish qobiliyatiga ishonishi, boshqalar qilayotgan ishni men ham uddalay olaman, chunki ular ham oddiy inson men ham deya o'ziga bo'lgan ishonchini orttirmog'i lozim.

Ikkinchidan, kreativ shaxslar odatda erkinlikda ya'ni uning ustida bosimlar bo'lmagan, biron bir ishni bajarishga majburlanmagan holatda yuzaga keladi. Olimlar va shoirlar tabiatan erkinlikni xush ko'radilar va anashu erkinlik soyasida san'at asarlari va ixtirolarni yaratadilar. Misol uchun, animatsion videolar va dizaynerlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi

PIXAR kompaniyasi o'zining majlislarini uzun bir stol atrofida o'z lavozimlari bo'yicha ketma-ketlikda o'tirib, xodimlaridan kreativ fikrlar olishga harakat qilarkan, kunlardan birida majlis davomida eng quyi lavozimda ishlovchi xodimning o'zidan yuqori turuvchi lavozimdagi shaxslarning oldida va o'sha yerda yaratilgan muhitdagi bosim ostida o'z fikrlarini erkin bildirib olmayotganini anglab yetishadi.

Shundan keyin mutasaddilar stolning shaklini uzun to'g'ri to'rtburchak shaklidan kvadrat shaklga o'zgartirib, lavozimlari va ismlari yozilgan kartochkalarni olib tashlab, har kimni o'zi istagan joyga o'tirishini va o'z fikrlarini istaganicha bildirishi mumkinligini aytishadi. Natijada xodimlar tomonidan kreativ fikrlarning bemalol ifoda qilinayotganini va yanada ortganiga guvoh bo'lishadi.

Uchinchidan, xatolardan qo'rqmaslik lozim. Biron bir ishni boshlashdan oldin buning natijasi qanday bo'ladi, odamlar ustimdan kulmaydimi va boshqa shu kabi savollarni o'zimizga berib, ishni boshlamasdan oq natijasiga bo'lgan qo'rquv bizni kreativ fikrlashdan uzoqlashtiradi. Konstantinopolni fath qilgan Sulton Mehmet II kemalarni quruqlikdan olib o'tish fikrini qo'rqmasdan poylashganida atrofida gilar ushbu fikrni telbanamo amalga oshmaydigan deb o'ylashdi, lekin pirovard natijada bu ish amalga oshadi va Istanbulni fath qilgan kreativ hukmdor sifatida tarixda iz qoldirdi.

Xristofor Kolumbning Amerikaga sayohatini ham xuddi shunday o'ylashgan. Yuqorida keltirilgan NASA tadqiqotidagi natijalar fikrimizning yana bir bor yaqqol isbotidir ya'ni 5 yoshli bola qilayotgan ishining natijasi haqida boshqalarning fikri qanday bo'lishini o'ylab, undan qo'rqmaydi va o'zi istagan ishni bemalol, qo'rqusiz bir shaklda amalga oshiradi.

To'rtinchidan, biron bir g'oya ustida izlanishni yoki biron bir narsa yaratish uchun harakat qilishni boshlash kerak. Kreativ fikrlarni dunyoga kelishi uchun "ilhom parisi"ni yoki "boshimizga olma tushishini" poylash kerak emas. Zero, "ilhom parisi" ham harkat qilayotganlarga keladi yoxud olma ham faqat shu masala yuzasida fikr yuritayotganlarning "boshiga tushadi". Barcha kreativ shaxslarning ijodiga nazar solsak ularning tagida tinimsiz mehnat va izlanishlar yotganiga guvoh bo'lamiz. Zero, kreativlik 1% qobiliyat, 99% mehnat demakdir.

Beshinchidan, takroran kreativ shaxs bo'lish uchun sabrli bo'lish kerak. Arximedga o'xshab vannaga tushib, darxol "Evrika" deb aytishdan umid qilmasligimiz lozim. Dastavval, yuqorida ta'kidlanganidek kreativ fikrlar yaratish uchun biron bir harakatni boshlash hamda sabr bilan uning

natijasiga erishguncha mehnat qilish va izlanish lozim. Oltin kabi qiyimatli bo‘lgan kreativlikni yuzaga keltirish uchun xuddi madanchilar kabi har xil tog‘ jismlari, yoyingki “chiqindilar” orasidan usti-boshi chang-to‘zon bo‘lib, kerak bo‘lsa loyga botib, oltin izlashni ko‘zga olgani kabi kreativlikni yuzaga keltirishda ham mashaqqatlar va qiyinchiliklar qarshisida irodamizni namoyon etmog‘imiz lozim.

Oltinchidan, ishni kichkina qadamlar bilan bo‘lsa ham boshlash kerak. Boshlagan ish yakuniga yetkanida uni hamma bilan poylashish darkor. Bugun internetdan nafaqat muloqot vositasi sifatida foydalaniylayotganini balki, har kimning o‘z qiziqishlaridan kelib chiqib, olimlar, yozuvchilar, dizaynerlar, bastakorlar, suratkashlar va boshqa soha vakillariga turli mavzulardagi maqolalar, tezislar, asarlar haqidagi o‘z fikrlarini ijtimoiy tarmoqlar yoki internet saytlari orqali bildirayotganligini ko‘rishimiz mumkin.

Yettinchidan, harakatlarimiz natijasida “qo‘ygan nuqtalarimiz birlashib”, biz yo‘qotgan kreativ ruhumizni takroran qozonamiz. “Nuqtalarni birlashtirganimizda” hayol kuchining bilimdan ham kuchli ekanligiga ishonch hosil qilamiz.

Texnologiya olamida kreativ shaxs deganda ilk aqlimizga keladigan “Apple korporatsiyasi” asoschisi Stiv Jobs Harvard universiteti bitiruvchilari uchun so‘zlagan nutqida shunday degan edi: “Kelajakka qarab hayotingizdagi nuqtalarni birlashtira olmaysiz, u nuqtalarni o‘tmishga nazar solganingizdagina birlashtira olasiz. Shu sababli nuqtalarning kelajakda bir shaklda birlashishiga hozirdanoq ishonishingiz kerak. Biron bir narsaga ishonishga, e‘tiqod qilishga majbursiz. Taqdirga, hayotga, karmaga yoxud nima bo‘lishidan qat’i nazar biron narsaga qat’iyan ishonishingiz lozim. Ushbu dunyoqarash meni hech qachon umidsizlikka tushisihimga yo‘l qo‘ymadi. Hayotimdagi barcha muvaffaqiyatlarim ushbu e‘tiqodlarim orqasidan ro‘yobga chiqdi”.

Xulosa qilib aytganda kreativ fikrlaydigan shaxslar axborot texnologiyalari taraqqiy etgan va sun‘iy intellekt yaratilishi natijasida turli mexanik harakatlar bilan bajariladigan ishlarning robotlar tomonidan amalga oshirilishi mumkin bo‘lgan sharoitda har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Yuqorida bildirilgan fikrlardan kelib chiqib, kreativ shaxs tushunchasiga quyidagicha ta’riflashni joiz deb topdik: “Kreativ shaxs” – oldindan mavjud bo‘lgan g‘oyalarni, yangicha shaklda birlashtira oladigan ijodkor shaxs.

Kreativ fikrleydigan shaxslarni tarbiyalashda oilada farzand tarbiyasini to'g'ri yo'lga qo'yish lozim. Biz bu borada asqotadigan quyidagi taklif va tavsiyalarni ishlab chiqdik.

Birinchidan, yuqorida ta'kidlanganidek kreativ shaxslarni balog'atga yetgandan keyin emas, balki bolalik paytidan boshlab farzandlarimizga oilada to'g'ri tarbiya berishni yo'lga qo'yishimiz darkor. Ularning o'z fikrini mustaqil bildirishiga sharoit yaratib berishimiz va ushbu fikrlarini hurmat qilishimiz lozim.

Ikkinchidan, farzandlarimizni muayyan fan sohalari bo'yicha bilimlarni faqat yod oldirishga emas, mantiqiy fikrlash qobiliyatini o'stirishga, masalaning mohiyatini chuqur tahlil qila olishga o'rgatishimiz lozim

Uchinchidan, farzandlarimizning orzulariga hurmat bilan qarashimiz va o'zimizning yoshlikda amalga oshmagan orzularimiz ro'yobini ulardan kutmasligimiz lozim. Zero, har bir inson o'z kasbini sevsa va uni sidqidildan bajarsagina muvaffaqiyatga erisha oladi. Ularni o'zimiz istagan biron bir kasbni egallashga majburlash esa, ulardagi kreativ ruxni o'ldiradi.

To'rtinchidan, kreativ shaxsni tarbiyalashda atrof-muhitning o'rniga katta ahamiyatga ega bo'lib, farzandlarimizga bilim olishi bilan bir qatorda sog'lom ilmiy muhitni ham yaratib berishimiz lozim. Oilada, maktabda yoki do'stlar davrasidami ular kreativ g'oyalarni bemalol bildiradi oladigan muhitning bo'lishi kreativ g'oyalarni amaliyotga tatbiq etilishining ilk bosqichidir.

Beshinchidan, ota-onalar kreativ shaxslarni tarbiyalashda sabrli bo'lishi kerak. Farzandlarimiz xato qilgan paytida masalaning mohiyatini teran anglamasdan turib, ularni qattiq urishgandan ko'ra, xatolarining sabablarini tushuntirish va ularni bartaraf etish yo'llarini o'rgatmog'imiz lozim. Zero, falsafa qonunlariga ko'ra sabab oqibatni vujudga keltiradi.

Nazorat savollari:

1. Yangi fikrlarni vujudga kelishi va amaliyotda qo'llanishini nima?
2. Respondent va opponent nima?
3. O'z fikrini va pozitsiyasini doimiy himoya qila olish nima uchun zarur?
4. Kreativ shaxs bo'lish uchun nima qilish kerak?
5. Kreativ shaxs deganda qanday shaxsni tasavvur qilamiz?

Adabiyotlar

1. Ибрагимова Г.Н. Интерфаол ўқитиш методлари ва технологиялари асосида талабаларнинг креативлик қобилиятларини ривожлантириш. Пед. фан. бўйича фал. док. дисс. автореф. –Т., 2017. –Б.5.
2. Рахмонова Г.С. Ўқувчиларда ностандарт тафаккурни ривожлантириш технологияси. Пед. фан. бўйича фал. док. дисс. автореф. – Чирчиқ, 2023. –Б.10.
3. Шеров М.Б. Креатив тафаккур ҳақидаги фалсафий қарашлар эволюцияси //Academic Research in Educational Sciences. Vol.1№1, 2020. ISSN2181-1385. P195-201.
4. G‘affarova G.G‘., Norboyeva D.A. Kreativlik falsafasi. – Chirchiq: “Zero print”, 2023. – 120 b.

8-mavzu. TANQIDIY FIKRLASH

Reja:

- 8.1. Tanqidiy fikrlash tushunchasi va uning mazmun-mohiyati
- 8.2. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish fazalari
- 8.3. Yoshlarda tanqidiy fikrlash ko'nikmasini shakllantirish

Tayanch tushunchalar:

Tanqidiy fikrlash, yoshlar, mustaqil rivojlanish, egosentrizm, ratsionallik.

8.1. Tanqidiy fikrlash tushunchasi va uning mazmun-mohiyati

Tanqidiy fikrlash - bu odamga olingan ma'lumotlarni tahlil qilish va baholash, mantiqiy fikrlash va oqilona qarorlar qabul qilish uchun dalillarni tanlash qobiliyatini beradigan yumshoq ko'nikmalar to'plami. Ushbu fikrlash tizimi bizga turli vaziyatlarda yaxshiroq qaror qabul qilish imkonini beradi.

Tanqidiy fikrlash - bu odamga olingan ma'lumotlarni tahlil qilish va baholash, mantiqiy fikrlash va oqilona qarorlar qabul qilish uchun dalillarni tanlash qobiliyatini beradigan yumshoq ko'nikmalar to'plami. Ushbu fikrlash tizimi bizga turli vaziyatlarda yaxshiroq qaror qabul qilish imkonini beradi. Bu turli kasblar uchun muhim ko'nikmalar to'plami: menejerlar, rahbarlar, tahlilchilar, ishlab chiquvchilar, jurnalistlar, PR mutaxassislari, siyosatshunoslar, tarixchilar, shifokorlar va boshqalar.

Tanqidiy fikrlashning mohiyati nimada?

Tanqidiy fikrlash tushunchasi bilimning bir qancha sohalari bilan chegaralanadi va falsafa, psixologiya, pedagogika va mantiqning elementlarini o'z ichiga oladi. Tanqidiy fikrlashning mohiyati bayonotlarni to'g'ri baholash, xatolarga yo'l qo'ymaslik, hatto katta ma'lumotlar oqimi bilan ishlash, original va amalga oshirilishi mumkin bo'lgan g'oyalarni yaratish, rejalar, g'oyalar va dalillardagi zaifliklar va qarama-qarshiliklarni aniqlashdir.

Tanqidiy fikrlash atamasi Xalqaro terminologiya tizimida grek. «kritikos» "tanqid", «baholash» fikrlashning «*tanqidiy*» shakli sifatida yuritiladi. Ko'p ma'noli so'zdan kelib chiqqan; bu yerda "tanqid" tushunchasi kundalik hayotda «ayblash» ma'nosini anglatmaydi, balki aqliy

qobiliyat ma'nosini bildiradi va «baholash», «aniqlash», «hukm qilish», «ajratish qobiliyati» kabi ma'nolarga ega.

Tanqidiy fikrlashning intellektual asoslari, shuningdek, etimologiyasi ham juda qadim zamonlarga borib taqaladi, ya'ni bundan 2500 yil avval Suqrotning o'qitish amaliyoti va fikrlarida bu tushunchaga yaqin mazmunni uchratish mumkin. Suqrot savollarni tekshirishning yangi usulini ixtiro qildi, bu odamlarning bilimga bo'lgan ishonchini oqilona aniqlashga qodir emasligining zaifligini ko'rsatdi va bunda Sokratik kinoya ham bor edi.

Tanqidiy fikrlash bilan bog'liq eng qadimgi yozuvlar Platon tomonidan yozilgan Suqrot ta'limotini taqdim etgan dialoglardir. Ular Platonning birinchi dialoglari bo'lib, Suqrot bir yoki bir nechta suhbatdoshlari bilan axloqiy masalalar, masalan, Suqrotning qamoqdan qochishi to'g'ri bo'ladimi, degan mavzuda gaplashadi.

Faylasuf bu masalani o'ylab, mulohaza yuritadi va shunday xulosaga keladi: qochish uning ustida tutgan barcha narsalarni (qadriyatlarni) buzadi, masalan, Afina qonunlari va Suqrot tinglayman, degan ichki rahbar ovoz. Suqrot tanqidiy haqiqatni aniqlab berdiki, inson bilim va aqlga 'hokimiyat' (obro') asosida bog'liq bo'lmaydi. U hokimiyat va yuqori lavozim egalari juda sarosimali va mantiqsiz bo'lishi mumkinligini isbotladi.

Suqrotning fikricha, yaxshi hayot kechirish va hayotning qadriga yetish uchun inson tanqidiy savol beruvchi, 'surishtiruvchi ruh'ga ega bo'lishi kerak. U g'oyalarni e'tiqodga loyiq deb qabul qilishdan oldin, uni chuqur o'ylashga undaydigan chuqur savollar berish kerakligini angladi.

Suqrot 'dalil izlash, hukm va taxminlarni sinchiklab tekshirish, asosiy tushunchalarni tahlil qilish, nafaqat aytilgan, balki amalga oshirilayotgan ishning mohiyatiga ham kirib borish' muhimligini belgilab berdi. Uning so'roq qilish usuli hozirda «Suqrotcha so'roq» deb nomlanadi va tanqidiy fikrlashni o'rgatishning mashhur strategiyasi hisoblanadi. O'zining so'rov uslubida Suqrot fikrning ravshanligi va mantiqiy izchillikni ta'kidladi. U odamlarga mantiqsiz fikrlashni fosh qilish yoki ishonchli bilim etishmasligini ko'rsatish uchun savollar berdi.

Suqrotning ta'kidlashicha, hokimiyatga ega bo'lish hech qanday haqiqiy bilimni bera olmaydi. U taxminlarni sinchiklovlik bilan tekshirib chiqdi va dalillar va asosli mulohazalarga asoslangan ishonchlilikka shubha qilish usulini yaratdi. Platon Sokrat ta'limotini yozib qoldirdi va tanqidiy fikrlash an'anasini davom ettirdi. Arastu va undan keyingi yunon skeptiklari Sokrat ta'limotini mukammallashtirib, tizimli tafakkur va

savol-javob orqali voqelikning tashqi ko'rinishini emas, balki asl mohiyatini aniqlashga muvaffaq bo'ldilar.

Suqrot tanqidiy fikrlash an'anasi uchun kun tartibini belgilab beradi, ya'ni umumiy e'tiqod va taxminlarni aks ettirish va oqilona va mantiqiy e'tiqodlarni izchil dalillar yoki mantiqiy asosga ega bo'lmagan e'tiqodlardan ajratish-ular bizning tabiiy egosentrizmimizga murojaat qiladimi yoki bizning manfaatimizga mos keladimi. Ular qanchalik mos bo'lishidan qat'i nazar, qanchalik qulay va qulay bo'lishidan qat'i nazar, ularni diqqat bilan ajratib ko'rsatish kerak.

Tanqidiy fikrlash Richard V.Pol tomonidan ikki to'liqinli harakat sifatida tasvirlangan (1994). Tanqidiy fikrlashning «birinchi to'liqini» ko'pincha «tanqidiy tahlil», tanqidni o'z ichiga olgan sof, oqilona fikrlash deb ataladi. Uning tafsilotlari unga murojaat qilganlar orasida farq qiladi.

Barri K.Beyer (1995) fikriga ko'ra, tanqidiy fikrlash aniq, asosli hukm chiqarishni anglatadi. Tanqidiy fikrlash jarayonida g'oyalar isbotlanishi, to'liq ko'rib chiqilishi va baholanishi kerak.

Tanqidiy fikrlash qobiliyatlari bo'yicha AQSh Milliy kengashi tanqidiy fikrlashni quyidagicha ta'riflaydi: «kuzatish, tajriba, mulohaza yuritish, mulohazalar yoki muloqot orqali to'plangan yoki hosil qilingan ma'lumotlarni e'tiqod va harakatni (kontseptuallashtirish) boshqaradigan tushunchalarga faol va mohirona aylantirish, qo'llash, tahlil qilish, sintez qilish yoki baholashning intellektual, ilg'or jarayoni sifatida aniqlanadi.

Tanqidiy fikrlashning kelib chiqishi Sokrat va Platon edi. Aflotunning dialoglarida Sokrat oddiy tanqidiy fikrlovchiga o'xshaydi: u noqulay savollar berishdan qo'rqmaydi, umume'tirof etilgan g'oyalarga shubha bilan qaraydi, ajoyib mulohaza yuritadi va o'z nuqtai nazarini isbotlaydi va, albatta, haqiqatga intiladi. Uzoq vaqt davomida tanqidiy fikrlash faylasuflar va olimlarning asosiy mahorati hisoblangan, ammo XX-asrning boshlarida amerikalik pedagog va mutafakkir Jon Dyui tashabbusi bilan u maktab ta'limi haqidagi munozaralarda mustahkam o'rin egalladi.

Tanqidiy fikrlash kontseptsiyasini pragmatizm falsafiy harakati vakili Jon Dyui ixtiro qilgan. U "reflektiv fikrlash" atamasini ishlatgan. U aks ettiruvchi fikrlashni har qanday e'tiqod yoki bilimning taxminiy shaklini u asos bo'lgan asoslar va u olib keladigan keyingi xulosalar asosida faol, qat'iyatli va diqqat bilan ko'rib chiqish deb ta'riflagan.

Zamonaviy ta'limda tanqidiy fikrlash universal kompetensiya - turli kontekstlarda turli muammolarni hal qilish qobiliyati sifatida qaraladi. Kompetensiya uchta asosiy komponentdan iborat: bilim, ko'nikma va qobiliyat.

8.2. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish fazalari

Tanqidiy fikr yuritish uchun siz kognitiv tarfakashliklar, manbalarning ishonchlilikligi mezonlari, mantiq qonunlari, to'g'ri fikr yuritish usullari va argumentatsiya tamoyillari haqida tushunchaga ega bo'lishingiz kerak.

Asosiy ko'nikmalarga quyidagilar kiradi: hodisalarni to'g'ri talqin qilish, dalillar va e'tiqodlarni aniqlash va baholash, muqobil echimlarni topish, argumentatsiyani yaratish, sofizm va kognitiv buzilishlarni tan olish.

Tanqidiy fikrlashning asosiy yo'nalishlariga o'z e'tiqodlari uchun sabablar va dalillarni izlash, qiziquvchanlik, hokimiyatga qarshi turishga va o'z pozitsiyasini dalillar bilan himoya qilishga tayyorlik kiradi.

Tanqidiy fikrlash rivojlangan shaxs:

- o'z tanasi va psixikasi o'zaro bog'liqligini tushunadi, tana signallarini tanib, shifrlashni biladi;
- o'z his-tuyg'ularini tan oladi, ularga nima sabab bo'lganini va oqibatlarini qanday bo'lishi mumkinligini tushunadi;
- o'zining kuchli va zaif tomonlarini adekvat baholaydi;
- o'z muvaffaqiyatsizliklarini adekvat idrok etadi, ularning sabablarini tahlil qiladi va o'zi uchun saboq oladi;
- o'z resurslarini adekvat baholaydi va ularni qanday taqsimlashni biladi;
- o'z harakatlari va kutilgan natijalarni o'zaro bog'laydi;
- sabab-natija munosabatlarini aniqlaydi, ularning qarorlari va harakatlarining oqibatlarini bashorat qiladi;
- o'z his-tuyg'ularidan qat'i nazar, boshqa odamlarning bayonotlarini ob'ektiv tahlil qiladi va baholaydi;
- argument tuzadi va o'z pozitsiyasini boshqalarga qanday etkazishni biladi;
- bayonotlar mantiqidagi nomuvofiqliklar va xatolarni sezadi;
- o'z fikri va e'tiqodini to'g'ri baholay oladi;
- yangi sharoitlarga tez moslashadi, vaziyat o'zgarsa, o'z qarorlarini qayta ko'rib chiqishi mumkin;
- tizimli, izchil fikr yuritadi;
- o'zining noyob qobiliyatlari va xususiyatlarini tushunadi va ulardan qanday foydalanishni biladi;
- konfor zonangizni tark etishga va vaziyatga munosabatingizni o'zgartirishga tayyor;
- yangi narsalarni o'rganish va o'zlashtirishga intiladi;

- munosib aks ettirish va yo‘qotishni biladi;
- o‘zining kasbiy rivojlanishini rejalashtiradi, martaba yo‘l xaritasini osongina tuzadi va unga amal qiladi;
- o‘z farovonligi uchun mas’uliyatni o‘z zimmasiga oladi va uni boshqa odamlarga, sharoitlarga, tashqi omillarga o‘tkazmaydi;
- boshqalarning barcha harakatlarini yomon niyat bilan tushuntirmaydi, balki ularning ehtiyojlari va motivatsiyasini belgilaydi. Dunyoga ishonch bilan munosabatda bo‘ladi.

Bu shunday muhim ko‘nikmalarki, ish beruvchilar tanqidiy fikrlashni eng muhim yumshoq mahorat guruhlaridan biri sifatida ko‘rsatadilar.

Tanqidiy fikrlashni qanday qo‘llash kerak?

Tanqidiy fikrlash qobiliyatlari noaniqlik sharoitida ham to‘g‘ri qaror qabul qilishga, mantiqda xatolar qayerda paydo bo‘lganiga e‘tibor berishga, muloqotda ham, matnli ma‘lumotlarda ham manipulyatsiya usullarini aniqlashga, shuningdek, o‘z fikrlaringizni suhbatdoshlaringizga samarali etkazishga imkon beradi.

Tanqidiy fikrlash qayerda yordam berishi mumkin?

Tanqidiy fikrlash qobiliyati har qanday yoshdagi va mutaxassislikdagi odamlar uchun barcha sohalarida foydali bo‘lishi mumkin. Tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega bo‘lish qiyin vaziyatlarda mantiqiy va oqilona qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Ammo biz kun davomida turli vaziyatlarda - ishda, o‘qishda, kundalik hayotda ko‘p marta tanlov qilamiz:

Ta‘lim jarayonida tanqidiy fikrlash to‘g‘ri ma‘lumot manbalarini tanlashga va ma‘lumotlarning bir-biri bilan qanday bog‘liqligini kuzatishga yordam beradi. Siz ma‘lumotni tuza olasiz, xulosalar chiqarasiz va o‘z fikringiz bilan bahslasha olasiz.

Tanqidiy fikrlash — fikrlashning alohida turi bo‘lib, faktlarni tahlil qilish orqali xulosalar hosil qiladi. Ushbu konsepsiya murakkab va turli xil ta‘riflarga ega, jumladan, ratsionallik, s keptitsizm, xolis tahlil va faktlarni tekshirish.

Tanqidiy fikrlash bu — o‘z-o‘zini boshqaradigan, o‘zini o‘zi tarbiyalaydigan, o‘zini o‘zi nazorat qiladigan va o‘zini o‘zi to‘g‘ri laydigan fikrlash shaklidir. Uning zaruriy sharti ongni takomillashtirishning qat’iy me‘yorlariga rozi bo‘lish va ularni hushyorlik bilan qo‘llashdir. Tanqidiy fikrlash samarali muloqot va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini egallashni, shuningdek, tabiatimizga xos egosentrizm va sotsosentrizmnı yengib o‘tishni talab qiladi.

8.3. Yoshlarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmasini shakllantirish

Qozoq falsafasida Abay Qunanbayuli tanqidiy fikrlashning yangi ufqi-ni ochdi. Abayning hokimiyatga bo‘ysunmaslikni tarannum etgan, bilim va e‘tiqodda oqilona aniqlik va dalil talab etgan ayrim she‘r va nutqlarini tanqidiy fikrlashning ajoyib namunasi deyish mumkin. Masalan, Abay shunday deydi: Sababsiz ishonmang, agar biror holatga duch kelsangiz.

An‘anaga ko‘ra, tanqidiy fikrlashning turli xil ta‘riflari mavjud:

- ‘Javob yoki xulosaga kelish uchun axborotni faol, mohirona shakllantirish, qo‘llash, tahlil qilish, sintez qilish va baholash jarayoni‘.

- ‘Aniq, oqilona, ochiq fikrli va asosli intizomli fikrlash‘.

- ‘Maqsadli, o‘z-o‘zini tartibga soluvchi xulosa, sharhlash, tahlil qilish, baholash va xulosa qilish, shuningdek, ushbu xulosaga asos bo‘lgan dalillar, kontseptual, uslubiy, mezon yoki kontekstual tushunchalarni tushuntirish‘.

- ‘E‘tiqodimizni shakllantirishda aqldan foydalanish talab etiladi‘

- Qiziqarli skeptitsizm san‘ati va mahorati (McPeck, 1981)

- tartibga solish va aniqlashtirish, samaradorlikni oshirish, fikrlashdagi xatolar va noto‘g‘rilikni tan olish kabi narsalar orqali o‘z fikrlash haqida o‘ylash.

Tanqidiy fikrlash ‘qattiq fikrlash‘ emas va u muammolarni hal qilishga (o‘z tafakkurini ‘takomillashtirish‘dan tashqari) yo‘naltirilmaydi. Tanqidiy fikrlash ichki yo‘naltirilgan bo‘lib, fikrlovchining ratsionalligini maksimal darajada oshirishga qaratilgan. Inson tanqidiy fikrlash yordamida muammolarni hal qilmaydi, tanqidiy fikrlash yordamida o‘z fikrlash jarayonini yaxshilaydi.

- ‘Ehtiyotkorlik bilan tahliliy aniqlashga asoslangan baholash‘.

‘Tanqidiy fikrlash — bu odamlardan fikr yuritishni va ularning e‘tiqodlari va harakatlarini boshqaradigan qarorlar qabul qilishga e‘tibor berishni talab qiladigan fikrlash usuli. Tanqidiy fikrlash odamni mantiqiy xulosalar chiqarishga, murakkab ma‘lumotlarni qayta ishlashga, narsalarga turli tomonlardan qarashga o‘rgatadi, shuning uchun ular ishonchliroq xulosalar chiqarishi mumkin‘.

- Tanqidiy fikrlashning yettita tanqidiy xususiyati mavjud: izlanuvchan va ishtiyoqli, har xillarga ochiq, tizimli fikrlashga qodir, analitik, haqiqatda qat‘iyatli, tanqidiy fikrlashda ishonchli va keyin etuk.

- Tanqidiy fikrlash bir necha yo‘llar bilan belgilanishi mumkin bo‘lsa-da, uning asosiy tarkibiy qismi — qoniqarli natijaga erishish uchun kuchli intilish haqida umumiy fikr mavjud, bunga oqilona fikrlash va natijaga

asoslangan yondashuv orqali erishish kerak. Xelperning soʻzlariga koʻra, tanqidiy fikrlash, birinchi navbatda, muammolarni hal qilish, hisoblash va ehtimollardan samarali foydalanish kabi oʻrganish koʻnikmalarini oʻz ichiga oladi. Bu fikrlash jarayonida ishtirok etish tendentsiyasini ham oʻz ichiga oladi. Stanovich soʻnggi yillarda zamonaviy IQ testlari tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini oʻlchay olmayotganini aytdi.

Zamonaviy tanqidiy fikrlash olimlari ushbu anʼanaviy taʼriflarni sifat, tushuncha va jarayonga kengaytirishga harakat qilishdi, jumladan ijodkorlik, tasavvur, izlanish, hayajon, empatiya, bilimlarni bogʻlash, feministik nazariya, subʼektivlik, noaniqlik va behudalik. Tanqidiy fikrlashning baʼzi taʼriflari bu subʼektiv tajribalarni istisno qiladi.

- Ennisning fikriga koʻra, "tanqidiy fikrlash — bu eʼtiqod va harakatni boshqaradigan kuzatish, tajriba, fikrlash, oʻrganish yoki assotsiatsiya orqali toʻplangan yoki hosil maʼlumotlarni kontseptsiyalash, qoʻllash, tahlil qilish, sintez qilish va / yoki baholashning intellektual va intizomli jarayoni. Ennisning bu taʼrifi Xarvi Sigel, Piter Fazione va Deanna Kuhn tomonidan ilgari surilgan.

- Ennisning fikricha, tanqidiy fikrlash diqqat va miya faoliyatini talab qiladi. Agar tanqidiy fikrlash taʼlim sohasiga kiritilsa, bu usul oʻquvchilarning miya faoliyatini oshiradi va matnlarni boshqacha tushinishga yordam beradi.

- Tanqidiy fikrlash turli qismlarga boʻlinishi mumkin va boshqa sohadagi talaba tanqidiy fikrlashning boshqa modeliga muhtoj boʻladi. Tanqidiy fikrlash oʻxshash materialdan juda koʻp turli burchak va istiqbollarni ochib beradi.

Tanqidiy fikrlash qobiliyati rivojlangan odamlar gʻoyalar va fikrlarni shubha ostiga qoʻyadi va eshitgan hamma narsani haqiqat deb qabul qilmaydi. Ular argument yoki gʻoyaning yaxlit koʻrinishiga ega boʻlish, har bir imkoniyat haqida tadqiq qilish va oqilona fikr yuritish uchun ishlaydi va qarama-qarshi nuqtai nazarni qabul qiladi. Ular janjalni salbiy narsa sifatida koʻrmaydilar, aksincha oʻsish va oʻrganish imkoniyatidir.

Tanqidiy fikrlovchining xususiyatlari:

- Gʻoyalar orasidagi bogʻlanishni tushunadi
- Bu fikrlarning ahamiyatini aniqlaydi
- Toʻgʻri dalillarni tan oladi va yaratadi
- Mos kelmaslik va fikrlash xatolarini aniqlaydi
- Muammolarga izchil va tizimli yondashadi
- Oʻz eʼtiqodlari, fikrlari va qadriyatlarini aks ettiradi

Tanqidiy fikrlash - bu qaror qabul qilishning ajoyib vositasi, ammo bu biz doimo tanqidiy fikr yuritishimiz kerak degani emas, chunki har bir qaror muhim emas. Bir o'ylab ko'ring: siz losos yoki tovuq go'shti iste'mol qilasizmi, deb tanqidiy o'ylab ko'rishingiz mumkin, lekin hayotingizni o'zgartiruvchi qaror emas. Qaror qabul qilishingiz kerak bo'lgan shunday vaziyatlardan birida bo'lganingizda, tanqidiy emas, intuitiv bo'lgan ma'qul. Siz boshqa muammoni hal qilish uchun foydalanishingiz mumkin bo'lgan vaqt va psixologik resurslarni tejaysiz.

Qanday qilib tanqidiy fikrlashni rivojlantirish mumkin?

1. Har bir eshitganingizga ishonmang

Tanqidiy fikrlash qobiliyatingizni oshirishning birinchi qadami har kuni olingan ma'lumotlarni baholashdir. Bu ma'lumotlarga asosanib biror narsa qilishdan oldin yana kimdir sizga aytdim, o'zingiz tadqiqot qiling! Muammo va qanday echimlar bo'lishi mumkinligini o'ylab ko'ring. Javoblarni topishda yordam kerakmi? Balki xohlaysiz ijodiy fikrlashni ham yaxshilang! Siz nima qilishni xohlayotganingizni va nimani eng yaxshi deb hisoblayotganingizni o'zingiz hal qilishingiz kerak va barcha imkoniyatlarni baholash - buning ajoyib usuli.

2. Maqsadlaringizni belgilang

Nima qilmoqchisiz? Maqsadingiz nima? Buni qanday amalga oshirmoqchisiz? Maqsad nima ekanligini bilish, uni amalga oshirish uchun reja tuzishning muhim qismidir.

3. Tadqiqot

Biz doimo bombardimon qilinmoqdamiz ba'zan juda ko'p bo'lishi mumkin bo'lgan ma'lumotlar, lekin bu doimiy ma'lumot aslida yaxshiroq qarorlar qabul qilishingizga yordam beradi. Ishonchingiz komil bo'lmagan muammo yoki qarorga duch kelganingizda, Internetga qarang, forumlardan so'rang, kitob o'qing, hujjatli film tomosha qiling yoki sizga yordam berishi mumkin bo'lgan odam bilan bog'laning. Turli fikrlar va dalillarga qarang va har tomondan qarang. Qanchalik ko'p ma'lumotga ega bo'lsangiz, to'g'ri qaror qabul qilishga shunchalik tayyor bo'lasiz.

4. O'zingizni har doim to'g'ri deb o'ylamang

Hamma to'g'ri bo'lishni yaxshi ko'radi. Bu bizni hamma narsani bilganimizni va bo'lishimiz mumkinligini his qiladi kayfiyat kuchaytirgich. Ammo boshqa dalillar va g'oyalarni asossiz deb o'ylash bizning ko'zimizni boshqa nuqtai nazarlarga yumadi. Sizning fikrlaringiz, g'oyalaringiz va e'tiqodlaringiz faqat bitta mumkin bo'lgan echimdir, lekin siz bilishingiz kerak bo'lgan boshqa teng darajada to'g'ri g'oyalar ham bor. Hurmat qilish. O'zingizni oching fikr boshqa nuqtai nazarlarga.

5. Ishlarni murakkablashtirmang

Ilmiy tadqiqotlarda qaysi gipoteza to'g'ri ekanligini aniqlashga harakat qilganda tez-tez ishlatiladigan fikrlash chizig'i mavjud. Bu Okkamning ustarasi deb ataladi va agar javob bir nechta mumkin bo'lsa, noto'g'riligi isbotlanmaguncha oddiyoq javobdan foydalaning.

6. Muammoni qismlarga bo'ling

Qiyin muammoga duch kelganingizda, uni kichikroq, boshqariladigan qismlarga ajratishga harakat qiling. Siz jumboqning har bir qismini mustaqil ravishda baholash va qabul qilish osonroq bo'ladi.

Sinfda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish

Biz o'rgatishimiz mumkin bo'lgan eng muhim narsalardan biri bolalar Ularga turli mavzularda qanday fikr yuritish, bahslashish, tadqiq qilish va o'z fikr va mulohazalarini shakllantirishni ko'rsatmoqda. Qarorlar va mavzular jiddiyoq va potentsial jiddiy oqibatlariga olib keladigan bo'lsa, buni bolalarda qilishni o'rganish, kattalar kabi qilishni osonlashtiradi. Biror narsani so'roq qilishni o'rganish va ular eshitgan, o'qigan, ko'rgan va hokazo har bir so'zga ishonmaslik ularga kelajakda o'z qarorlarini qabul qilishga yordam beradi.

Xo'sh, maktabda tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga qanday yordam berishimiz mumkin?

1. Guruh bilan ishlash

Jamoa bo'lib ishlash bolalarga fikrlashni o'rganishga yordam beradi. Ular sinfdoshlari bilan o'ralgan va majbur bo'lganda birga ishlash o'z g'oyalari va fikrlari haqida gapirish, ular nafaqat boshqa g'oyalarga duchor bo'ladilar, balki o'z fikrini shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

2. Ijodiy imkoniyatlaridan foydalanishlariga ruxsat bering

Ijodkorlik tug'ilganimizdan beri mavjud bo'lgan qobiliyatdir, ammo undan ko'proq foydalanish uni rivojlantirish va mustahkamlashga yordam beradi. Muammolarni hal qilish uchun ijodkorlikdan foydalanishni o'rganish bizga yordam beradi biz o'ylamagan g'oyalarni o'ylab toping oldingi, shuning uchun uni sinfda ishlatish juda muhim. Bolalarga biror narsa bo'yicha ko'rsatmalar berish o'rniga, ular buni qanday qilishni o'zlari aniqlashga harakat qilsinlar. Ularga joy bering muammoni hal qilish va ishga kirish uchun turli nazariyalardan foydalanish aniq rejasiz amalga oshiriladi.

3. Darhol ularga yordamga yugurmang

Bolalar o'zlari uchun narsalarni qilishga odatlanib qolishadi. Agar ular biror narsa qilishga urinib, yordam so'rasha, siz ular uchun muammoni hal qilishga moyil bo'lishingiz mumkin, bu esa bo'ladi inhibe qilmoq

muammoni mustaqil hal qilish qobiliyati. Darhol yugurib, ularni qutqargandan ko'ra, ularga kurashib, javobni o'zlari o'ylab ko'rishlariga imkon bergan ma'qul. Masalan, agar ular a bilan muammoga duch kelsa matematik muammoni hal qilish uchun ularga savollar bering.

4. Aqliy hujum mashg'ulotlarini o'tkazing

Aqliy hujum - tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yordam berishning ajoyib usuli. Bu bolaga turli xil imkoniyatlar va nuqtai nazarlarni ko'rishga yordam beradi. Ularga quyidagi savollarni bering: "Kitob nima haqida? yoki Sizningcha, bu bobda nimani o'rganmoqchisiz?"

5. Taqqoslash va solishtirish

Talabalarga yordam berishning ajoyib usuli tanqidiy fikrlashni o'rganish ularga ma'lumotni solishtirish va solishtirish imkonini beradi ular uchun mavjud bo'lganligi. Bu hamma narsa haqida bo'lishi mumkin - kitoblar, sevimli mashg'ulotlarda ham xuddi shunday qilishingiz mumkin.

6. Ularga savollar bering

Savollar berish o'quvchilarga o'rganganlarini real vaziyatda aks ettirishga va qo'llashga yordam beradi, bu esa ularga ma'lumotlarni birlashtirish va ma'lumotli fikr yaratishga yordam beradi. Siz shunday savollar berishingiz mumkin: "Siz bunga rozimisiz? Sizningcha, qaysi variant yaxshiroq? Nima uchun bu sodir bo'ldi deb o'ylaysiz, tushuntiring. Ha yoki yo'q deb javob beradigan savollardan qochishga harakat qiling va ularni o'ylashga va javob ishlab chiqishga majbur qiling.

7. Ular bahslashsin

Munozara o'quvchilarga mavzu yuzasidan fikr yuritish va o'ylash hamda o'rganayotgan narsalari haqida fikr yuritishda yordam beradigan ajoyib vositadir.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning yaxshi usuli bu har bir bolaga o'z fikrini himoya qilish imkonini berishdir. Sizningcha, maktabda forma bo'lishi kerakmi? Bolalarni guruhlarga bo'ling yoki har biriga bir tomonni tayinlang va ularga bahslashishga ruxsat bering.

Nazorat savollari:

- 1.Tanqidiy fikrlash tushunchasi va uning mazmun-mohiyati nima?
- 2.Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish fazalarini sanab bering
- 3.Yoshlarda tanqidiy fikrlash ko'nikmasini shakllantirish nimaga bog'liq?
- 4.Tanqidiy fikrlashni mustaqil rivojlantirishning usullarini sanab bering.

9-mavzu. FIKRLARNI YARATISH: “AQLIY HUJUM” METODI

Reja:

- 9.1. “Aqliy hujum” metodining mazmun-mohiyati va bosqichlari
- 9.2. “Aqliy hujum” metodidan samarali foydalanish qoidalari
- 9.3. “Aqliy hujum” turlari
- 9.4. Aqliy hujum uchun samarali usullar.

Tayanch tushunchalar:

fikr, aqliy hujum, metod, ta’lim, tafakkur, talaba.

Mavzuni o’zlashtirish jarayonida talaba:

- aqliy hujum metodi, uning mazmun-mohiyati, turlari, shuningdek aqliy hujumdan samarali foydalanish qoidalari va usullari haqida tasavvur va bilimga;
- aqliy hujum metodidan foydalanish va jarayonda faol ishtirok etish, aqliy hujumni tashkil etish qoidalarini tahlil qilish, aqliy hujum turlarini tavsiflash, aqliy hujumni tashkil etishda ishchi holatga qarab eng ma’qul tur va usulni tanlash ko’nikmalariga;
- aqliy hujum samarali qo’llash, asosiy qoidalariga rioya qilgan aqliy hujumni tashkil etish, vaziyat va muhitga qarab aqliy hujum turini tanlash, aqliy hujum uchun samarali usullardan foydalanish malakasiga ega bo’ladi.

9.1. “Aqliy hujum” metodining mazmun-mohiyati va bosqichlari

Aqliy hujum - bu aniq belgilab berilgan muammolarni hal qilish maqsadida o’rganuvchi guruhlar tomonidan g’oyalarni yaratish uchun foydalanadigan usul. Boshqariladigan sharoitda va erkin fikrlash muhitida jamoalar muammoga “Biz qanday hal qilishimiz mumkin?” savollari bilan murojaat qilishadi. Ular juda ko’p g’oyalarni ishlab chiqaradi va potensial yechimlarni topish uchun ular orasidagi aloqalarni o’rnatadi.

Mazkur metodda biror muammo bo’yicha ta’lim oluvchilar tomonidan bildirilgan erkin fikr va mulohazalarni to’plab, ular orqali ma’lum bir yechimga kelinadi. “Aqliy hujum” metodining yozma va og’zaki shakllari mavjud. Og’zaki shaklida ta’lim beruvchi tomonidan berilgan savolga ta’lim oluvchilarning har biri o’z fikrini og’zaki bildiradi.

Ta'lim oluvchilar o'z javoblarini aniq va qisqa tarzda bayon etadilar. Yozma shaklida esa berilgan savolga ta'lim oluvchilar o'z javoblarini qog'oz kartochkalarga qisqa va barchaga ko'rinarli tarzda yozadilar. Javoblar doskaga (magnitlar yordamida) yoki "pinbord" doskasiga (ignalar yordamida) mahkamlanadi. "Aqliy hujum" metodining yozma shaklida javoblarni ma'lum belgilar bo'yicha guruhlab chiqish imkoniyati mavjud-dir. Ushbu metod to'g'ri va ijobiy qo'llanilganda shaxsni erkin, ijodiy fikrlashga o'rgatadi. "Aqliy hujum" metodidan foydalanilganda ta'lim oluvchilarning barchasini jalb etish imkoniyati bo'ladi, shu jumladan, ta'lim oluvchilarda muloqot qilish va munozara olib borish madaniyati shakllanadi.

Ta'lim oluvchilarda o'z fikrini faqat og'zaki emas, balki yozma ravishda bayon etish mahorati, mantiqiy va tizimli fikr yuritish ko'nikmasi rivojlanadi. Bildirilgan fikrlar baholanmasligi ta'lim oluvchilarda turli g'oyalar shakllanishiga olib keladi. Bu metod ta'lim oluvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirish uchun xizmat qiladi.

Aqliy hujum metodidan ham ma'ruza, ham amaliy darslarda foydalanish qulay. Bu metod bir zumda auditoriyadagi barcha o'quvchi talabalarni qamrab olib ularni faol holatga keltiradi.

Yaxlit mavzu, uning bir qismi yoki tanlab olingan muammo yuzasidan o'quvchi-talabalarga beriladigan savollar majmuasi o'qituvchi tomonidan oldindan tayyorlangan bo'lishi ishda yaxshi natija beradi.

Aqliy hujum metodi qo'yilgan muammo yechimiga bog'liq ravishda 5-10 daqiqa davom etishi mumkin. Bunda o'quvchi-talabalarning berayotgan javoblariga na o'qituvchining va na boshqalarning aralashuviga, har qanday fikr bildirishlariga yo'l qo'yilmaydi va natijalar baholanmaydi, ballar qo'yilmaydi. Bu qoida ko'pincha o'qituvchi tomonidan avtomatik tarzda buziladi, ya'ni talaba-o'quvchi bildirgan noto'g'ri fikrga tezda o'z munosabatini bildirib to'g'rilaydi. Bu vaziyat talaba-o'quvchilarni fikrlashdan to'xtatadi, darsda foydalanilayotgan aqliy hujum metodiga putur yetkazadi. Maqsad: noto'g'ri bo'lsada o'quvchitalabaning o'z fikrini bildirishiga erishishdan iborat. O'qituvchi umumlashtirishdan so'ng bildirilgan fikrlarning to'g'ri yoki noto'g'riligi har bir talabaga ma'lum bo'ladi.

Talabalarning fikr yuritishlari o'qituvchi tomonidan to'g'ri yo'lga solib turiladi va rag'batlantirilib boriladi. Vaqti-vaqti bilan fikrlar umumlashtirib turiladi.

Muammoning yechimi bo'yicha fikrlar shakllanib bo'lgach u oxirgi marta umumlashtiriladi va aniq fikrga kelinadi. Shundan keyin talabalar

o‘zlarining takliflarini o‘zlari solishtirib, to‘g‘ri va xato fikrlarini anglab yetishadilar va o‘zlarini o‘zlari baholaydilar. Ammo o‘qituvchining ularga baho yoki tanbeh berishiga yo‘l qo‘yilmaydi.

Oddiy guruh muammolarini hal qilish, ko‘pincha foydasiz guruh xatti-harakatlari tufayli buzilishi mumkin. Muammoni hal qilishda tizimli, tahliliy jarayondan boshlash muhim bo‘lsa-da, bu guruhni cheklangan va tasavvurga ega bo‘lmagan g‘oyalarni rivojlantirishga olib kelishi mumkin.

Aksincha, miya hujumi barchani ishtirok etishga undaydigan erkin va ochiq muhitni ta‘minlaydi. Qiziqarli g‘oyalar mamnuniyat bilan qabul qilinadi va ular asosida quriladi va barcha ishtirokchilar o‘zlarining to‘liq ijodiy yechimlarini ishlab chiqishda yordam berib, o‘zlarining to‘liq hissalarini qo‘shishga da‘vat etadilar.

“Aqliy hujum”ning afzalliklari:

- natijalar baholanmasligi ta‘lim oluvchilarda turli fikr-g‘oyalarning shakllanishiga olib keladi;

- ta‘lim oluvchilarning barchasi ishtirok etadi;

- fikr-g‘oyalar vizuallashtirilib boriladi;

- ta‘lim oluvchilarning boshlang‘ich bilimlarini tekshirib ko‘rish imkoniyati mavjud;

- ta‘lim oluvchilarda mavzuga qiziqish uyg‘otadi. “Aqliy hujum”ning kamchiliklari:

- ta‘lim beruvchi tomonidan savolni to‘g‘ri qo‘ya olmaslik;

- ta‘lim beruvchidan yuqori darajada eshitish qobiliyatining talab etilishi.

9.2. “Aqliy hujum” metodidan samarali foydalanish qoidalari

Metoddan samarali foydalanish maqsadida quyidagi umumiy qoidalarga amal qilish lozim:

- o‘quvchilarning o‘zlarini erkin his etishlariga sharoit yaratib berish;

- g‘oyalarni yozib borish uchun yozuv taxtasi yoki varaqlarini tayyorlab qo‘yish;

- muammo(yoki mavzu)ni aniqlash;

- mashg‘ulot jarayonida amal qilinishi lozim bo‘lgan sharoitlarni belgilash;

- bildirilayotgan g‘oyalarning ularning mualliflari tomonidan asoslanishiga erishish;

– qog‘oz varaqlari g‘oya (yoki fikr)lar bilan to‘lgandan so‘ng yozuv taxtasiga osib qo‘yish;

– bildirilgan fikrlarni yangi g‘oyalar bilan boyitish asosida ularni quvvatlash;

– boshqalar tomonidan bildirilgan fikr va g‘oyalar ustidan kulish, kinoyali sharxlarning bildirilishiga yo‘l qo‘ymaslik;

– yangi g‘oyalarni bildirish davom etayotgan ekan, muammoning to‘g‘ri yechimini e‘lon qilishga shoshilmaslik.

Yuqorida keltirib o‘tilgan asosiy qoidalar orqali quyidagi bir qator jihatlariga alohida e‘tibor berish zarur:

– o‘quvchilar tomonidan bildirilayotgan har qanday g‘oya baholanmaydi;

– o‘quvchilarning mustaqil fikr yuritishlari, shaxsiy fikrlarini ilgari surishlari uchun qulay muhit yaratiladi;

– g‘oyalarni turlicha va ko‘p miqdorda bo‘lishiga ahamiyat qaratiladi;

– boshqalar tomonidan bildirilgan fikrlarni yodda saqlash, ularga tayangan holda yangi fikrlarni bildirish, bildirilgan fikrlar asosida muayyan xulosalarga kelish kabi harakatlarning o‘quvchilar tomonidan sodir etilishiga erishiladi.

Aqliy hujumga cheklovlar yo‘qdek tuyulishi mumkin, ammo har kim sakkizta strategik qoidalariga rioya qilishi va kimdir yordamchi vazifasini bajarishi kerak.

1. Vaqt chegarasini belgilang - muammoning murakkabligiga qarab, 15-60 daqiqa normal hisoblanadi.

2. Maqsadli muammo: qisqacha so‘zlardan boshlang – a‘zolar ushbu keskin belgilangan savolga, reja yoki maqsadga murojaat qilishlari va mavzuni saqlab qolishlari kerak.

3. Hukm: tanqiddan tiyiling - hech kim biron bir g‘oyaga salbiy munosabatda bo‘lmasligi kerak.

4. G‘alati va noodatiy g‘oyalarni rag‘batlantiring.

5. Miqdorni maqsad qiling - esda tuting, “miqdor sifatni kuchaytiradi”. Saralash va tanlab olish jarayoni keyinroq amalga oshiriladi.

6. Boshqalarning g‘oyalari asosida qurish - bu a‘zolar boshqalarning tushunchalarini kengaytiradigan va yangi g‘oyalarni qo‘lga kiritadigan, bu g‘oyalarni o‘zlarini boshlashiga imkon beradigan birlashma jarayoni. G‘oyalarni muammoga yaqinroq qilish uchun “va” deb ayting – “lekin” bilan tushkunlikka tushirmaslik o‘rniga.

7. Vizual bo‘lib turing - diagrammalar va undan keyingi yordam g‘oyalarni hayotga tatbiq etishga va boshqalarga narsalarni turli xil ko‘rinishda ko‘rishga yordam beradi.

8. Bir vaqtning o‘zida bitta suhbatga ruxsat bering - aniq natijalarga erishish uchun shu yo‘lda yurish va har kimning g‘oyalariга hurmat ko‘rsatish juda muhimdir.

9.3. “Aqliy hujum” turlari

Osborn va Klarkning fikriga ko‘ra, miya hujumi an‘anaviy ravishda imkon qadar kamroq qoidalar va majburiyatlar yordamida birlashadigan va ijodiy g‘oyalar taklif qiladigan guruhni nazarda tutadi. Shunga qaramay, bugungi kunda “aqliy hujum” atamasi juda erkin talqin qilinmoqda va ko‘pincha g‘oyalarni o‘z-o‘zidan qidirish turini anglatadi, bu guruhda yoki yolg‘iz qalam va qog‘oz bilan amalga oshirilishsa ham²¹. 6

Zamonaviy ishchi muhitlar “aqliy hujum”ning yangi turlarini yaratdi. Fikr almashish ularni yanada rivojlantirish uchun dasturiy ta‘minot va onlayn platformalardan tobora ko‘proq foydalanmoqda. Guruh ishi vositalari tobora takomillashib bormoqda va guruh loyihalari davomida yanada samarali almashinish uchun suhbatlar va kontent almashishni ma‘qul ko‘rilmogda. Bunday vositalardan foydalanishning qulayligi ishchilarni o‘z fikrlarini suhbat xonalarida baham ko‘rishni har doim juda jozibador qiladi, bu esa tezkor qayta aloqa qilish imkoniyatini beradi. Bunday turlarni miya hujumi vositasi deb tasniflash mumkinmi, munozarali bo‘lib qolmoqda.

Osborn va Klarkning fikriga ko‘ra, “aqliy hujum”ning asosiy tushunchasidan uzoqlashadigan quyidagi boshqa turlarini ham keltirib o‘tish mumkin. ABC Aqliy hujumi (ABC Brainstorming) Ushbu tur klassik aqliy hujumni qo‘shimcha qoida bilan to‘ldiradi, unda har bir mashg‘ulot buyurtma qilingan tartib asosida o‘tishi kerakligi aytiladi.

ABC alifboning har bir harfini harflardan biridan boshlangan mos keladigan g‘oyalarga berishga harakat qiladi. Ushbu usul guruhlariga yangi g‘oyalarni o‘ylash qiyin bo‘lganda juda keng tarqalgan. Biroq, bu, ayniqsa, guruhning maqsadi ism yoki shior haqida o‘ylash kerak bo‘lgan vaziyatlarga mos keladi.

ABCning aqliy hujumi xavfi shundaki, ishtirokchilar harflarga haddan tashqari e‘tibor berishadi va shuning uchun ularning ijodiy fikrlashlari

---

²¹ Alex F.Osborn. Applied Imagination: Principles and Procedures of Creative Thinking, 1963.

cheklangan. Axir “E” harfi bilan boshlanadigan “Y” dan ko‘ra ko‘proq so‘zlar va g‘oyalar mavjud, ammo ularning har biri uchun faqat bitta fikr kerak. Shuning uchun ABC aqliy hujumi sizning ishtirokchilaringizning fikrlash jarayonini sezilarli darajada cheklaydi, bu esa “aqliy hujum” atamasi orqasida yashiringan, filtrlanmagan, xom g‘oyalar maqsadiga ziddir. Umuman aytganda, aqliy hujumga bag‘ishlangan qoidalar qancha ko‘p qo‘llanilsa, asl g‘oyalarni yaratish imkoniyati shunchalik kam bo‘ladi.

Elektron aqliy hujum (Electronic brainstorming) Raqamli yo‘naltilgan miya hujumi dasturiy ta‘minot yoki shunga o‘xshash muqobil platformalar bilan birgalikda eng yaxshi darajada ishlaydi. Bunday dasturlar o‘z hamkasblarini birlashtirib, o‘zlarining 47 g‘oyalarni qisqa postlar shaklida tezkor so‘rovlarga imkon beradi. Qisqa vaqt ichida muddatlarni belgilashda ishchilar o‘z-o‘zidan reaksiya ko‘rsatishga majbur. Elektron aqliy hujumi bilan yuzma-yuz muloqotlar ochiq suhbat madaniyatiga kirmaslik va foydalanish qulayligi uchun klassik aqliy hujumning asosiy afzalliklaridan voz kechish mumkin.

Agar ishchi guruh a‘zolari shunchaki uchrasha olmasalar, ko‘pincha sizga bunday elektron aqliy hujumlar usullaridan foydalanishdan boshqa iloj qolmaydi.

Elektron aqliy hujumi ko‘plab variantlarni, shu jumladan forum, jamoaviy platformalar yoki qo‘shma hujjatlar yordamida ma‘lumot almashishni o‘z ichiga oladi. Videokonferensiya eng yaxshi klassik aqliy hujum usullariga mos keladi.

Skype va shu kabi boshqa video chat dasturlaridan foydalanish, aniq aqliy hujumlar sessiyalarining ta‘sirini aks ettiradi. Bu real vaqtda miya hujumi usuli bo‘lgani uchun, o‘z-o‘zidan ijod qilish uchun joy ham mavjud. Shunga qaramay, video suhbat yuzma-yuz muloqotni to‘liq o‘rmini bosa olmaydi, bu ikki ishtirokchi o‘rtasida ruhiy to‘siqni keltirib chiqarishi mumkin. Aqliy hujumning ushbu turida, asosan, videokonferensiyalar ko‘proq sabab bo‘lgan turli xil talablarga va texnik to‘siqlarga dosh berishga majbur bo‘lgan tashkil etuvchi - ulanishning buzilishi, uzatish sifati pastligi yoki texnik yaqinlikning yetishmasligi, bu faqat o‘zaro bog‘liqlikni o‘zgartiradi.

Miya yozuvi (Brainwriting) Klassik aqliy hujumdan farqli o‘laroq, miya yozuvi jamoaviy dinamizmga zarar yetkazish uchun shaxsiy g‘oyalarni yozishni va keyinchalik to‘plashni o‘z ichiga oladi. Belgilangan vaqtdan so‘ng, tashkil etuvchi har bir kishi yozgan narsalarni to‘playdi va yozuvlar ko‘rib chiqiladi va baholanadi. G‘oyalar ko‘pincha noma‘lum bo‘lib qoladi, shuning uchun shaxsiy ma‘lumotnoma berilmaydi.

“Brainwriting” ba’zi ishtirokchilar til to’siqlari, shaxslar to’qnashuvi sababli klassik aqliy hujumga qodir bo’lmaganda yoki joyida uchrashuv o’tkazish imkoni bo’lmaganida (ishtirokchilar orasidagi masofa, belgilangan yig’ilish xonasi yo’q va hokazo) foydali usul hisoblanadi.

“Brainwriting”ning asosiy kuchli tomonlaridan biri bu ishtirokchini qolganlarning ta’siriga tushmaslik qobiliyatidir. Klassik aqliy hujum har bir g’oyani uni ifoda etgan kishiga aniq belgilashga qaratilgan. Shu bilan birga, guruh tuzilishiga va turli guruh dinamikalariga qarab, ushbu shakl sessiyaga salbiy ta’sir ko’rsatishi ham mumkin. Shuning uchun bu usul uyatchan yoki o’z g’oyalariга ishonchsiz bo’lganlar uchun mashg’ulotlarga kirish eshigi bo’lib xizmat qiladi. Shunday qilib, odatiy aqliy hujum sharoitida hech qachon paydo bo’lmaydigan g’oyalar ishtirokchilar tomonidan erkinroq ifoda etilib, jamoaning barcha a’zolariga teng imkoniyat yaratiladi.

“Brainwriting” yana bir muhim afzallikka ega - u barcha g’oyalarning to’liq hujjatlarini o’z ichiga oladi. Ahyon-ahyonda, hatto eng tajribali aqliy hujum o’tkazuvchilar ham g’oyalarni yozib olishni unutishlari mumkin, natijada ular munozarada adashishadi. “Brainwriting” har bir g’oyaning yozilishi va aqliy hujumda ishtirok etishiga ishonch hosil qiladi. Biroq, bu usulning zararli tomoni ham bor, ya’ni g’oyalar bir-biriga hech qanday aloqasi yo’qligi yoki sessiya davomida ular bir necha marta takrorlashlari mumkin (bir nechta javoblarni yuborish imkoniyati).

Aqliy hujum paytida yaxshi g’oyalar yanada rivojlanadi, “Brainwriting” paytida g’oyalar ancha uzoq davom etadigan jarayonda ko’plab bosqichlar orqali rivojlanadi. Miya yurishi (Brainwalking) Bu aqliy hujumning yana bir zamonaviy turidir, bu uning ishtirokchilarining ijodini faollashtiradi, chunki ular plakatlari va kichik yozuvlarni kelishilgan joyda (masalan, xona devorlaridan birida) alohida joylashtiradilar. Bunday yozuvlardan maqsad jamoa a’zolariga o’zlarining g’oyalari yozishlariga imkon berishdir, natijada fikrlar to’plami paydo bo’ladi.

“Brainwalking” odatda uchrashuvlar paytida yoki suhbat xonalarida ko’riladigan har qanday cheklov doirasidan uzilib qoladi va aksariyat hollarda ishtirokchining odatdagi ish kuni davomida o’z-o’zidan yozish va har qanday fikr bilan o’rtoqlashish qobiliyatida namoyon bo’ladi. Shunga qaramay, bu atama tez-tez ishtirokchilar bilan integratsiyalashgan mashqlar va aql-idrok mashg’ulotlarini o’z ichiga olgan tasodifiy tadbirlar bilan bog’liq.

Bu yerda hamma narsa ijod markazlarini faollashtiradigan, ham xotirani, ham idrok etish qobiliyatini yaxshilaydigan miya mashqlari bilan

bog‘liq. Bunday holda, bu atama aqliy hujum usulidan ko‘ra ko‘proq aqliy tayyorgarlikni sinovdan o‘tkazadi. Shunga qaramay, kichik mashg‘ulotlar bilan bunday mashg‘ulotlarni birlashtirish mumkin. Zero, samarali harakat mashqlari ijodiy fikrlashni yaxshilaydi.

Bo‘sh daftar usuli (Blank notebook method)

Daftarlar aqliy hujumlar uchun juda mos keladi, ularni to‘liq bajarish uchun ancha vaqt talab etiladi. Ushbu aqliy hujum usulida sizga bo‘sh daftar kerak bo‘ladi, keyinchalik u sizning ish joyingizda odamdanda odamga uzatiladi. Daftarni olgandan so‘ng, hamkasblar o‘zlarining fikrlarini yozib olishlari va allaqachon yozilgan g‘oyalarga sharh berishlari mumkin (yoki yashirin yoki ism bilan). Ushbu turdagi aqliy hujum va miya yozishining ijobiy tomonlarini birlashtiradi. Xuddi ikkinchisida bo‘lgani kabi, bu daftar ham guruhlariga tegishli g‘oyalarni muhokama qilish va tanlash imkoniyatini beradigan g‘oyalar portfelini shakllantirishga mo‘ljallangan.

Daftar uchun siz ba‘zi qoidalarini belgilashingiz tavsiya etiladi. Ko‘pincha har bir ishtirokchi uchun vaqt chegarasi belgilanadi (masalan, bir kun), undan keyin daftar keyingi odamga uzatiladi. Bundan tashqari, har bir kishi qancha yozishi mumkinligini belgilanishi muhim (har bir kishiga bitta sahifa eng keng tarqalgan chegara). Bu nafaqat g‘oyalarni yaxshiroq ko‘rib chiqishga imkon beradi, balki ko‘proq ijodiy ishchilar kam ijodkorlarning e‘tiborini o‘g‘iraydigan vaziyatni oldini oladi.

9.4. Aqliy hujum uchun samarali usullar

Turli xil o‘quv uslublari va turli xil ish oqimlari afzalliklari bo‘lgani kabi, har birimiz o‘zimizga eng mos keladigan aqliy hujum usuliga egamiz. Siz qanchalik tajribali bo‘lishingizdan qat’iy nazar, ushbu turli xil aqliy hujum vositalarini ochishga, har birining afzalliklari va kamchiliklarini bilib olishga va o‘zingiz va jamoangiz uchun texnikani tanlashga yordam beradi.

Pinbord kartalari usuli (Pinboarda Cards)

Garchi bu usul raqamlashtirish, zamonaviy va murakkab platformalar davrida eskirgan deb hisoblansa-da, odatda bu eng samarali usullardan biri hisoblanadi. Bu yerda g‘oyalar oddiygina devorga bog‘langan va kartalar, markerlar va pinlar yordamida ishlanadi. Bu usulda ishtirokchilar uchun turli xil savollar, vazifalar va maqsadlar ko‘rsatilgan. Shunday qilib, hamma nimaga erishish kerakligini va umumiy mavzu nimani anglatishini

aniq anglaydi. Jarayon davomida har bir kishi devorga bir fikr yoki savolga javob beradi.

Agar allaqachon mavzu bilan post bo'lsa, unda ularni guruhlash yaxshi. Boshqa postlarni boshqalarga qo'shish ham mumkin. Shunday qilib, ishtirokchilar ushbu xabarning mavzusi doirasida bir oz "chuqurlik" yaratishi mumkin. Ushbu aqliy hujum usuli uchun siz ushbu klassik usul natijalarini yanada yaxshilash yoki agar ular o'zlarining fikrlariga yopishib qolsalar yoki yetarli g'oyalar qamrab olinmagan bo'lsa, jarayonni rag'batlantirish uchun qo'shimcha usullardan foydalanishingiz mumkin.

Hemmingway daftarchasi - g'oyalarni to'plash usuli (Hemmingway Notebook – collect ideas)

Ayniqsa, juda ijodiy odamlar g'oyalarni topish oson emasligini, ba'zilar esa o'z-o'zidan paydo bo'lishini bilishadi.

G'oyalar tashqi ta'sirlardan va yangi impulslardan kelib chiqadi. Bu yurish, dush, plyajda yotish yoki odamlar bilan suhbatlashish bo'lishi mumkin. Asosan, bu har doim yoningizda daftar yoki bloknot borligidan boshqa narsa emas. Shu bilan birga, muammolar, yechimlar, aniq g'oyalar, jarayonlar, biznes modellari yoki boshqa ma'lumotlarni bir-biridan ajratish muhimdir. Ammo siz ushbu yozuvlarni muntazam ravishda ko'rib chiqishingiz va ularni o'qishingiz yoki ularni ijro etishingiz kerak. Uni har kimga ajratish va qayta ishlashning o'ziga xos usuli bor.

Shunga qaramay, shuni ta'kidlash kerakki, g'oyalar doimiy ravishda yozib borilishi va shuningdek muntazam ravishda o'qib borilishi kerak, chunki bu usul har bir kishi uchun ishlatilishi mumkin va u bir jamoaga yoki bir marta bog'lanmagan, shuning uchun ishlashga vaqt ajratish tavsiya etiladi.

Disney usuli (Disney method)

Disney usuli, shuningdek Uolt Disney strategiyasi deb ham ataladi, bu ijodkorlik usuli, shuningdek, qaror qabul qilishda yordam beradi. Hamma narsa rol o'ynash bilan amalga oshiriladi. Usul 3-4 kishilik guruh bilan yaxshi ishlaydi, lekin uni yakka o'zi amalga oshirish mumkin. Turli xil rollar mavjud bo'lib, ushbu rolda o'zini o'zi yashaydi.

Xayolparast

Xayolparastning rolda "realistik" yoki "amaliy" fikrlarni erkin o'ylashga harakat qiladi. Maqsad iloji boricha ijodiy g'oyalarni topishdir. Xayolparast, boshqacha aytganda, g'ayratli, ehtirosli va maqsadga muvofiqligi haqida o'ylamaydi.

Realist va bajaruvchi

Realistning eng muhim elementlari mavzularga nisbatan neytrallik bilan bir qatorda xolislikdir. Xarajatlarni, g'oyalarning texnik va amaliy maqsadga muvofiqligini, shuningdek, jamoalarning imkoniyatlarini, texnologiyalarni va ularni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan vaqtni hisobga olish kerak. Realist har bir g'oyani "Men hamma narsani tushunaman" shiori asosida amalga oshirishi kerak.

Tanqidchi

Tanqidchining tanqidiy savollari, eng yomon ssenariylar, yoqimsiz haqiqatlar, narsalarni tortish va zaif tomonlarini topish. Bu tanqidchining roli. G'oyalarni diqqat bilan tortib, amalga oshirish yoki muvaffaqiyatsizlikka olib keladigan zaif tomonlarni topish muhimdir.

Neytral

Neytral usul aslida 3 ta rolik (1-3) bilan ham ishlaydi, ammo begonaning neytral pozitsiyasini egallash tavsiya etiladi. Bu xaridor, yetkazib beruvchi, matbuot yoki tashqaridan kuzatadigan boshqa shaxs bo'lishi mumkin. Ko'pgina hollarda, mavjud g'oya yoki allaqachon topilgan oz sonli g'oyalarni samarali muhokama qilish mumkin. Rollarning o'zgarishini soddalashtirish uchun maskirovka, turli xil stullar yoki shuningdek, odamlar o'zlarini rolgga osonroq kiritishlari mumkin bo'lgan maxsus "fikrlash burchaklari" kabi kichik vositalardan foydalanish mumkin. Bu, ayniqsa, boshqa rolgga o'tmaslik, realistning tanqidchini aldab o'tishi yoki aksincha yolg'on gapirish uchun juda muhimdir.

De Bono 6 shlyapalar usuli (De Bono 6 hats thinking)

Aqliy hujumda g'oyalarni samarali shakllantirish va hosil bo'lgan g'oyalarni texnik-iqtisodiy tekshirish uchun yana bir usul - bu De Bono 6 shlyapalar usuli. Metod butunlay yangi g'oyalarni olish uchun unchalik mos emas, shuning uchun uni yanada ko'proq ishlab chiqilishi kerak bo'lgan bir nechta g'oyalar uchun Disney usuli kabi foydalanish maqsadga muvofiq. Ushbu usul biznes-rejani keyingi bosqichga ko'tarish yoki mahsulot yoki xizmatni takomillashtirish ustida ishlash uchun ham juda mos keladi.

6 ta shlyapa usuli juda ko'rgazmali. Turli xildagi ranglar har xil xususiyatga ega. Vazifalarni taqsimlash uchun kartochkalar, qog'oz shlyapalar yoki boshqa vositalardan foydalanish kerak. Usul 6 xil roldan iborat bo'lganligi sababli, aylanada ham 6 kishi bo'lishi kerak va hamma "shlyapa" oladi. Keyin topshiriq yoki g'oya har kimga ko'rinadigan flip-chart yoki doskaga yozib qo'yiladi.

De Bono 6 shlyapalarining mazmuni

1. **Moviy shlyapa** – moderator. U har xil ishtirokchilarning hamma gaplarini umumlashtiradi, muhim ma'lumotlarni yozib oladi, shuningdek guruh kotibi bo'lishi kerak.

2. **Sariq shlyapa** – optimist. U doimiy ravishda g'oya uchun "Eng yaxshi ish" haqida o'ylaydi. Bu barcha sohalarida maqbul narsani ko'rish 57 haqida. Vaqt jadvallari, byudjet, bozor, mijozlarning talablari va h.k. bo'lishidan qat'iy nazar, u hamma narsa yaxshi deb o'ylaydi.

3. **Yashil shlyapa** – o'ylovchi. U keng ma'noda o'ylashi mumkin. U boshqalarga o'xshab chuqurlashish o'rniga yangi g'oyalarni olib kirishga va "keng" fikrlashga e'tibor qaratishi kerak. Shunday qilib, u g'oyaning tafsilotlariga e'tibor berish o'rniga tashqi g'oyalarni boshqa g'oya bilan birlashtiradi.

4. **Qizil shlyapa** – hissiyotga beriluvchi. U hissiy bo'lishi mumkin, uning didi, hissiyot, ehtiros va shaxsiy fikrlari birinchi o'rinda turadi.

5. **Qora shlyapa** – tanqidchi. Ular zaif tomonlarni topadi, ayniqsa zaif tomonlarga murojaat qiladi, g'oyalarni tanqid qiladi va salbiy tomonlarini ham ta'kidlaydi. "Eng yomon vaziyat ssenariysi" bu uning dunyosi va u uchun hamma noto'g'ri bo'lishi mumkin bo'lgan hamma narsa noto'g'ri bo'ladi.

6. **Oq shlyapa** – obyektiv. Raqamlar, faktlar, bilimlar, jadvallar, dalillar, statistika va hisob-kitoblar obyektivlarning diqqat markazida bo'ladi. Ushbu shaxs betaraf bo'lishi kerak va ushbu shaxsning barcha qarorlari ishonchli bo'lishi kerak va agar kerak bo'lsa raqamlar va dalillarni talab qilish kerak.

Biznes model usuli (Business Model Canvas)

Bu usul ko'pincha biznes-rejaning g'oyalari va jihatlarini ishlab chiqish uchun tavsiya etiladi. Muvaffaqiyatli biznes uchun asosiy elementlar ko'rib chiqiladi. Aleksandr Ostervalder ushbu modelni ishlab chiqdi va u innovatsion biznes g'oyalarini yaratish yoki mavjud biznes modelini qayta ko'rib chiqish uchun eng muvaffaqiyatli modellardan biriga aylandi.

Bu usulning eng muhim elementlari quyidagilar:

1. Asosiy hamkorlar: Qaysi sheriklar bo'lishi mumkin?

2. Asosiy faoliyat: Biznes modelini amalga oshirish uchun qanday harakatlar qilinishi kerak?

3. Qiymat taklifi: mijozlar mahsulot va xizmatlarni sotib olishlari uchun qanday foyda va afzalliklari bor?

4. Mijozlar bilan o'zaro munosabatlar: Maqsadli mijozlarni qanday yutish va ushlab qolish mumkin?

5. Mijozlar segmentlari: Maqsadli mijozlar va maqsadli mijozlar guruhlari qanday?

6. Asosiy manbalar: Qaysi manbalar kerak va qaysi biri ajralmas?

7. Sotish va aloqa kanallari: kerakli maqsadli mijozlar bilan aloqa qilish uchun qaysi kanallardan foydalaniladi? Mahsulotlar va xizmatlar qanday sotiladi?

8. Narxlar tarkibi: xarajatlarning eng muhim omillari qaysi va biznes modeli qaysi xarajatlarsiz ishlamaydi?

9. Daromadlar oqimlari: pul qanday hosil bo'ladi? Biznes modeli qayerdan kelib chiqqan?

G'oyalarni vizualizatsiya qilish usuli (Business Mind Maps & Mind Maps for the visualization of ideas)

Aqliy xaritalar (Mind Maps) fikrlarni tasavvur qilish bilan bir qatorda aqliy hujumni samarali usulidir. G'oyalar tizimli ravishda taqdim etiladi, bu g'oyalar oqimini rag'batlantirishga yordam beradi. Eng sodda jarayon - bu asosiy atamani yoki muammoni flipchart, doska yoki oddiygina qog'oz o'rtasida yozishdir. Fikrlaringizning yangi yo'nalishlari uchun har doim yangi shoxchalar mavjud, shunda siz o'z fikrlaringizni izdan chiqmasdan farqlay olasiz, ammo chuqurroq tushunishingiz mumkin. Pastki toifalarni yaxshiroq aniqlash uchun turli xil ranglardan foydalanish tavsiya etiladi.

Mashqlar

1. "So'zlovchi vaqt bombasi" (Talking Timebomb)

Bu mashqning eng yaxshi jihatlaridan biri shundaki, sizga deyarli hech qanday tayyorgarlik vaqti kerak emas. Bundan tashqari, bu mashq bilan deyarli har qanday auditoriyani qamrab olish mumkin.

Birinchidan, o'qituvchi mavzu yoki g'oyani taklif qiladi. Keyin o'qituvchi musiqani boshlaydi va o'quvchilar ushbu mavzu uchun iloji boricha ko'proq so'zlarni o'ylab topishlari kerak.

Qaysidir ishtirokchi to'p bilan boshlaydi. So'zni aytgandan keyin to'pni boshqa talabaga beradi. Bu jarayon davom etaveradi, ammo ular allaqachon aytilgan narsani takrorlay olmaydilar.

Musiqa to'xtaganda, kim to'pni ushlab tursa, yutqazadi. Va jazo har qanday bo'lishi mumkin. Masalan, ular o'qituvchi bergan mavzu haqida bir daqiqa gapirishlari kerak.

Mashq uchun namunaviy mavzular:

- mamlakat iqtisodiyotiga oid atamalar;
- rivojlangan davlatlar va shaharlar;
- pul birliklari;
- mashhur xalqaro brendlar.

2. Bosqinchi sotuvchi (Pushy Salesperson)

Talabalar hech kim sotib olishni xohlamaydigan narsalarni bosqinchi (majburlovchi) sotuvchiga o'xshab sotishlari kerak. Bunda talabalar o'sha mahsulot yoki xizmatning o'ziga xos xususiyatlari noodatiy fikrlar va usullar bilan yoritib berishlari maqsadga muvofiq.

Mashqda foydalanish uchun namunaviy mahsulotlar:

- o'tmas pichoq;
- audiokasseta;
- singan soyabon;
- eskirgan qatiq;
- eski kalendar;
- Pentium IV kompyuteri.

3. So'zlar zanjiri (Shritori)

Shritori - bu mashhur yapon o'yini bo'lib, unda o'yinchilar avvalgi so'zning oxirgi harfidan boshlanadigan so'zni o'ylashlari kerak. Ikki kishidan iborat guruhda o'yinchilar uzun so'zlar zanjiri yaratish orqali so'z boyligini va imlosini yaxshilashlari mumkin. Bunda ma'lum bir sohaga yoki tanlab olingan muammoga doir so'zlar bo'yicha chegara olinsa o'yin samarasi yanada ortadi.

Agar siz boshqa bir-biriga bog'laydigan so'zlarni o'ylab topolmasangiz, unda siz o'yinni yo'qotasiz.

Nazorat va muhokama uchun savollar

1. "Aqliy hujum" metodining mazmun-mohiyati nimalarda aks etadi?
2. "Aqliy hujum" metodidan samarali foydalanish qoidalari qanday?
3. "Aqliy hujum" turlari?
4. Aqliy hujum uchun samarali usullarning mohiyatini tushuntiring?
5. "Aqliy hujum" metodining qanday bosqichlarini bilasiz?

Adabiyotlar

1. Рахмонова Г.С. Ўқувчиларда ностандарт тафаккурни ривожлантириш технологияси. Пед. фан. бўйича фал. док. дисс. автореф. – Чирчиқ, 2023. – Б.10.

2. Шеров М.Б. Креатив тафаккур ҳақидаги фалсафий қарашлар эволюцияси //Academic Research in Educational Sciences. Vol.1№1, 2020. ISSN2181-1385. P195-201.

3. G'affarova G.G., Norboyeva D.A. Kreativlik falsafasi. – Chirchiq: "Zero print", 2023. – 120 b.

Reja:

- 10.1. Vertikal fikrlash va lateral fikrlash ta'riflari.
- 10.2. Vertikal fikrlash va lateral fikrlashning ahamiyati.
- 10.3. Vertikal fikrlash va lateral fikrlashning xususiyatlari.

Mavzuni o'zlashtirish jarayonida talaba:

- vertikal fikrlash (VF) va lateral fikrlash (LF), ularning mazmunmohiyati, shuningdek ularning o'ziga xos xususiyatlari haqida tasavvur va bilimga;
- vertikal fikrlash (VF) va lateral fikrlash (LF) usullaridan foydalanish va jarayonda faol ishtirok etish, VF va LF ni tashkil etish qoidalarini tahlil qilish ko'nikmalariga;
- muammoni hal qilishda VF va LFni samarali qo'llash, asosiy qoidalarga rioya qilgan VF va LFni tashkil etish, muammo va vaziyatga qarab VF yoki LFni turini tanlash, samarali usullardan foydalanish malakasiga ega bo'ladi.

10.1. Vertikal fikrlash va lateral fikrlash ta'riflari

Vertikal fikrlash - bu odatda tanlangan, analitik va ketma-ket bo'lishni o'z ichiga olgan muammolarga yondashuv turi. Buni lateral fikrlashga qarama-qarshi deb aytish mumkin edi²². Vertikal tafakkur ongsiz va ong ostidagi jarayonlar orqali qo'shimcha sezgi, tavakkal qilish va tasavvurni ishlatishni o'z ichiga olgan lateral fikrlashdan farqli o'laroq, ma'lumot olish yoki qaror qabul qilish uchun oqilona baholash orqali ko'proq ongli yondashuvdan iborat. Fikrlashning bunday turi odamlarni muammoni echishda ketma-ket yondashishga undaydi, bu erda ijodiy va ko'p yo'nalishli javob beparvo deb topiladi. Vertikal mutafakkirlar muvaffaqiyatsizlikka yoki qarama-qarshi fikrlashga yo'l qo'ymaslik uchun tashqi ma'lumotlar va dalillarga tayanishni afzal ko'rishadi.

Muammolarni hal qilish usuli sifatida “vertikal fikrlash” tushunchasi birinchi marta Edvard de Bono tomonidan kiritilgan va uni 1970 yilda “Lateral Thinking: Creativity Step by Step” nomli nashridan boshlab topish mumkin. Kitobda vertikal fikrlash kontseptsiyasi “tanqidiy fikrlash”

---

²² Whetten, David (2011). Developing Management Skills. Upper Saddle River, N.J.: Prentice Hall. p. 744. ISBN 978-0-13-612100-8.

bilan juda ko‘p o‘xshashliklarga ega ekanligini ko‘rish mumkin. De Bono o‘z matnida bu ikki tushunchani ajratib turuvchi asosiy omil tanqidiy fikrlash faqat aql bilan o‘ylashni o‘z ichiga oladi, vertikal fikrlash esa shaxsdan muammo yechimini topishda tartibni qo‘llashni talab qiladi, deb tushuntiradi²³.

Vertikal fikrlashda tanlangan, faqat harakatlanadigan aniq yo‘nalish bo‘yicha, shuningdek ketma-ketlikda harakat qilinadi.

Lateral (yon tomondan) fikrlash - bu darhol aniq bo‘lmagan fikrlash orqali bilvosita va ijodiy yondashuv yordamida muammolarni hal qilish uslubi. Unga faqat an‘anaviy bosqichma-bosqich mantiq yordamida erishib bo‘lmaydigan g‘oyalarni kiradi. Bu atama birinchi marta 1967 yilda Edvard de Bono tomonidan “Lateral Thinking Use” kitobida ishlatilgan. De Bono Sulaymon Hukmini lateral fikrlashga misol qilib keltiradi, bu yerda shoh Sulaymon bolaning ota-onasi to‘g‘risidagi nizoni bolani yarmini kesishga chaqirib, o‘z qarorini ushbu buyruq qabul qilgan reaksiyalarga qarab hal qiladi²⁴.

Edvard de Bono, shuningdek, yonma-yon fikrlashni hazil bilan bog‘laydi, chunki tanish naqshdan yangisini kutilmagan uslubga o‘tkazish borligini ta’kidlaydi. Aynan mana shu ajablanib, kulgi va yangi tushunchalarni vujudga keltiradi, bu dastlab aniq bo‘lmagan boshqa fikr uslubini ko‘rish qobiliyatini osonlashtiradi. De Bononing fikriga ko‘ra, lateral fikrlash ijodkorlikning “vertikal” mantiq, muammolarni hal qilishning klassik usuli sifatida standart idrok etishdan ataylab uzoqlashadi.

Lateral fikrlash muammolarni bilvosita va ijodiy yondashuv orqali hal qilish, darhol aniq bo‘lmagan fikrlash va faqat an‘anaviy bosqichma-bosqich mantiq yordamida erishib bo‘lmaydigan g‘oyalarni o‘z ichiga oladi.

Lateral fikrlashni tanqidiy fikrlashdan farqlash kerak. Tanqidiy fikrlash, birinchi navbatda, xulosalarning haqiqiy qiymatini baholash va xato-larni izlash bilan bog‘liq bo‘lsa, lateral fikrlash xulosalar va g‘oyalarning “harakat qiymati”ga ko‘proq e’tibor beradi. Inson ma’lum bir g‘oyadan yangi g‘oyalarga o‘tish uchun lateral fikrlashni qo‘llaydi.

---

²³ “Vertical Thinking Vs. Lateral Thinking”. Custom training and elearning, anywhere anytime!. Retrieved 2015-11-04.

²⁴ “Oxford English Dictionary: Lateral thinking”. Oxford University Press. Retrieved 19 December 2016.

10.2. Vertikal fikrlash va lateral fikrlashning ahamiyati

Vertikal fikrlashning maqsadi ham muammoga bitta jiddiy javobni berishdir. Vertikal fikrlash, javob allaqachon mavjud bo'lgan va ketma-ket vositalar yordamida tushuntirilishi kerak bo'lgan jarayonlarda ko'proq qo'llaniladi. Shu nuqtai nazardan, vertikal fikrlash orqali olingan javob, shaxs uchun mavjud bo'lgan ma'lumotlarni ko'rib chiqishda ko'pincha "eng to'g'ri" deb hisoblanadi²⁵. Bono talqiniga kelsak, shaxslar yagona fikrlash uslubiga rioya qilishlari shart emas, aksincha ikkalasini sintez qilish yo'li bilan yechimlar hosil qilishadi. Amaldagi fikrlash uslubi jihatidan har xil shaxslar har xil imtiyozlarga ega bo'lishiga qaramay, har ikkalasining muvozanati odatda har qanday muammoga yechim topishda eng maqbul deb hisoblanadi.

Deyarli har qanday "fikrlash uslubi"ning yondashuvlari cheksiz tuyulishi mumkin, chunki odamlar bunday fikrlash usullarini deyarli har qanday jarayonlarda qo'llashlari mumkin. Biroq, vertikal fikrlashni yaratish, yoshligidanoq odamlarda tanqidiy fikrlashga undovchi vosita bo'lib xizmat qilishi kerak. "Olti fikrlovchi shlyapa" singari unchalik mashhur bo'lmasa-da, bu holda de Bononing asarlari yana o'qituvchilarga akademik sharoitda yordam berish vositasi sifatida qaralishi mumkin. De Bono rivojlanayotgan yosh toifasiga kirgan shaxslar uchun tanqidiy fikrlash konsepsiyasini tan olish juda muhim deb hisoblagan. Biroq, bu muammolarni hal qilishda ijodkorlikdan foydalanishni rad etish uchun emas, aksincha ikkalasining ham muvozanatini tasdiqlash edi. De Bononing asarlari "Vaziyat jumboq'i"ni ishlab chiqqan Pol Sloan tomonidan yanada kengaytirildi.

"Vaziyat jumboq"lari - bu har bir savolga bir nechta mumkin bo'lgan javoblarga ega bo'lgan, shuningdek eng to'g'ri bo'lgan jumboqlarning bir qatori. O'yin o'ynayotgan bolalar nafaqat eng to'g'ri javobni to'g'ri tanlagani uchun, balki boshqa javoblarni aniqlagani uchun ham mukofotlanadi. Ushbu usul yordamida shaxsning yonma-yon va vertikal fikrlash qobiliyatlari bir vaqtning o'zida rivojlanadi, shuningdek o'qituvchilarga bolaning qaysi "mutafakkir" turiga mos kelishini baholashga imkon beradi. Bolaning fikrlash uslubini farqlash va tasniflash o'qituvchilar uchun rivojlanish haqida gap ketganda juda muhimdir. Shu sababli, de Bonodan kelib chiqadigan tushunchalarning amaliy qo'llanilishi akademik sharoitda ulkan progressiv ta'sirga ega.

---

²⁵ "Differences Between Vertical and Lateral Thinking - Memorise". Memorise. Retrieved 2015-11-04.

Shunday qilib, ketma-ket fikrlash qobiliyati (bu holda vertikal fikrlash deb tasniflanadi) bu shaxs bilan rezonanslasha boshlaydigan tushunchadir. Odatda shaxslar o'zlarini vertikal yoki keyinroq bo'lgan yagona fikrlash usuli bilan bog'lashganligi sababli, Pol Sloan bunday vaziyat jumboqlarini yoshligida kiritishni taklif qiladi. Bu, aks holda shaxsga qulay bo'lmaydi deb o'ylaydigan fikrni rag'batlantirishga yordam beradi deyilgan²⁶.

Lateral fikrlash – bu jarayonlar to'plami. Lateral fikrlash vositalarining to'rtta asosiy toifalari:

- sizning fikrlash tarzingizni odatdagi yo'llaridan xalos qiladigan g'oyalarni yaratadigan vositalar;
- yangi g'oyalarni izlashda ongingizni yangi imkoniyatlar uchun ochadigan vositalar;
- qiymatni maksimal darajaga ko'tarishga yordam beradigan jamlovchi vositalar;
- yovvoyi g'oyalarni yaratish va ularni haqiqiy dunyo cheklovlari, resurslari va qo'llab-quvvatlashiga moslashtirish orqali ijod jarayonini asoslaydigan vositalar.

Muammoni hal qilish. Agar biror narsa muammo tug'dirsa, vaziyatning ishlashi yoki holati kamayadi. Muammoni hal qilish muammoga nima sabab bo'lganini aniqlash va keyin uni hal qilish yo'llarini aniqlash bilan shug'ullanadi. Maqsad - vaziyatni kerakli joyga yetkazish. Masalan, ishlab chiqarish liniyasi soatiga 1000 ta mahsulotni ishlash tezligiga ega. To'satdan, ish tezligi soatiga 800 ta mahsulotga tushadi. Nima uchun bu sodir bo'lganligi haqida g'oyalar va ishlab chiqarish liniyasini ta'mirlash uchun ishchilarga ish haqini oshirish kabi yechimlarni o'ylash kerak. Muhandislik talabalarining juda ochiq savollarga javob berish qobiliyatlarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, ko'proq lateral fikrlaydigan talabalar muammolarni ancha tezroq va aniqroq yechishga qodir.

10.3. Vertikal va laetral fikrlashning xususiyatlari

Vertikal va laetral fikrlash bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bu xususiyatlar fikrlash jarayonida alohida ahamiyatga ega va ular fikrlash jarayoni samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Vertikal fikrlash xususiyatlari:

- qaytadan faol fikrlash;
- tizimlashtirilgan: ketma-ket yondashishni rag'batlantiradi;

---

²⁶ Sloane, Paul (1992). Lateral Thinking Puzzlers. Kogan Page. ISBN 978-0806982274.

- mantiqiy yondashuvni hisobga oladi;
- ehtimol eng yuqori yo‘lni tutadi; – g‘oyalar bo‘yicha tahlil;
- har bir qadamda albatta to‘g‘ri bo‘lishi kerak;
- aralash va ahamiyatsiz bo‘lgan narsalarni chiqarib tashlaydi;
- yaxshi tahlil qilingan, ammo qarorni qabul qilish qiyin;
- umidvor bo‘lganini topmaguncha, turli xil yondashuvlar ko‘rinishi mumkin.

Vertikal fikrlashning o‘ziga xos jihatlari:

- yechimga o‘tish uchun ma’lumotni o‘zi uchun ishlatadi;
- har bir javob dalilga muhtoj;
- osonlikcha chalg‘imaydi;
- nima to‘g‘ri va noto‘g‘ri ekanligini baholashga qaratilgan.

Vertikal fikrlashning o‘ziga xos namunasi:

Bir kuni siz do‘stlaringiz bilan tennis o‘ynagansiz, uyga borganingizda juda chanqadingiz. Siz oshxonaga kirdingiz va muzlatgichdan bir shisha ichimlik suvini oldingiz. Biroq, siz ochqichni topa olmadingiz. Yechimlar shishani qanday ochishga qaratilgan. Bunday yechimlar narsalarni ochish usullari bo‘yicha ma’lum nazariyalar, bilim va tajribalarni qayta ishlash natijasidir. Shuning uchun, ushbu yechimlar guruhi vertikal fikrlashdan kelib chiqadi.

Ehtimoliy yechimlar quyidagicha:

- tish bilan shishani ochish;
- shishani stol yoki devorning chekkasi bilan ochish;
- ochqichni boshqalardan olib turish;
- shishani muzxonaga qo‘yish. Soda muzlatilganda kengayadi, kengaygan soda tomonidan hosil bo‘ladigan bosim shishani ochishga majbur qilishi mumkin;
- shishani sindirish – boshqalar.

Vertikal fikrlash bo‘yicha umumiy xulosa:

Vertikal fikrlash to‘g‘ridan-to‘g‘ri muammolarni hal qilishda innovatsion jarayonni topish va qabul qilish uchun zarur bo‘lgan yangi narsalardan mahrum qiladi. Bu har qanday yangi g‘oyalarni yaratishga yordam bermaydi, chunki muammoga cheklangan yondashuvni izlaydi. Shunday qilib, vertikal fikrlash har qadamda tafsilotlardan foydalanishga yordam beradi. Agar ma’lumot bo‘lmasa, boshqa choralar ko‘rish mumkin emas. Shuning uchun, biz bitta yo‘nalishni faqatgina ushbu muammoni hal qilish yondashuviga bog‘liq deb o‘ylamaymiz, ayniqsa muammo hal etilmaydigan ko‘rinishda bo‘lsa.

Lateral fikrlash xususiyatlari:

- g‘oyalarni yaratish, maqsadga alternatalarni topishga qaratilgan;
- turli xil imkoniyatlarni topishdan manfaatdor. Baholash yoki qaror qabul qilishdan manfaatdor;
- g‘oyani himoya qilishni yoqtirmaydi, hatto u haqiqat bo‘lsa ham. Ushbu g‘oya hali ham takomillashtirilmagan deb taxmin qilinadi;
- yaxshi g‘oya yaratish imkoniyatiga ega bo‘lish uchun bunday yaxshi g‘oyani topishga qiziqish bildiradi;
- hech qachon hukm qilinmaydi. Qat’iylilikni noto‘g‘ri deb hisoblaydi.
- lateral fikrlash ongning axborotlar bilan muomalasi bilan bevosita bog‘liqdir;
- qadimgi g‘oyalar, yangi g‘oyalar va tushunchalarni yaratish turlarini o‘zgartirish yoki konsepsiya qamoqxonalaridan chiqish bilan bog‘liq – kreativlik bilan chambarchas bog‘liq. Garchi ijodkorlik ko‘pincha natija tavsifiga ega bo‘lsa-da, lateral fikrlash jarayonning tavsifidir.

Lateral fikrlashning o‘ziga xos jihatlari:

- konvensiyalar va qoidalarni chetlab o‘tib, tezda, agar kerak bo‘lsa yon tomondan o‘ylash imkoniyati;
- yangi g‘oyalarni amalga oshirishga imkon beradi;
- buning bir usuli sifatida ikkita tasodifiy, o‘zaro bog‘liq bo‘lmagan g‘oyalarni qabul qilish va yangi narsalarni yaratish uchun ularni birlashtirishdir;
- narsalarni boshqacha aldashga va mumkin bo‘lmagan aloqani o‘rnatishga qodir, bu bizni muammolarni hal qilishning yangi uslubiga olib boradi;
- yangi fikrlash jarayonini sinab ko‘rishga tayyor bo‘lib, bizning fikrlarimiz yaratuvchan bo‘ladi.

Lateral fikrlashning o‘ziga xos namunasi:

Bir kuni siz do‘stlaringiz bilan tennis o‘ynadingiz, uyga kelganingizda juda chanqadingiz. Siz oshxonaga kirdingiz va muzlatgichdan bir shisha ichimlik suvini oldingiz. Biroq, siz ochqichni topa olmadingiz. Yechimlar chanqoqni qanday qondirishga qaratilgan. Bunday yechimlar ehtiyojni qondirish bo‘yicha ma‘lum nazariyalar, bilim va tajribalarni qayta ishlash natijasidir. Siz ehtiyojni qondirishga turli yo‘nalishlarda hujum qila boshlaysiz. Shuning uchun ushbu yechimlar guruhi lateral fikrlash natijasida hosil bo‘ladi.

Ehtimoliy yechimlar quyidagicha:

- boshqa biron narsani iching, masalan oddiy jo‘mrakdan oqayotgan suv;

- do‘kondan ichimlik sotib oling
- o‘rniga bir oz meva bor
- uyda boshqa ichimliklarni qidirishni davom eting
- boshqalar.

Lateral fikrlash bo‘yicha umumiy xulosa:

Noan’anaviy usullar yoki odatda mantiqiy fikrlash e’tiborsiz qoldiradigan elementlar orqali hal qilinmaydigan muammoni hal qilishga intiladigan fikrlash usuli. Tez o‘zgaruvchan tendensiyalar, qattiq raqobat va byudjetga qaramasdan mo‘jizalar yaratish zarurati bilan duch kelganingizda, siz lateral fikrlashingiz kerak. Ilg‘or g‘oyalarni ishlab chiqish omad yoki majburlash kabi harakatlarning natijasi bo‘lishi shart emas.

Lateral fikrlash, shuningdek, kundalik muammolardan tashqarida strategik rejalashtirish va noodatiy yondashuv orqali fikrlashga yordam beradi.

Nazorat va muhokama uchun savollar

1. Vertikal fikrlash deganda nimani tushunasiz?
2. Lateral fikrlash deganda nimani tushunasiz?
3. Vertikal va lateral fikrlashning ahamiyati nimalardan iborat?
4. Vertikal va lateral fikrlashning xususiyatlarini tushuntiring?

Adabiyotlar

1. Рахмонова Г.С. Ўқувчиларда ностандарт тафаккурни ривожлантириш технологияси. Пед. фан. бўйича фал. док. дисс. автореф. – Чирчиқ, 2023. –Б.10.
2. Шеров М.Б. Креатив тафаккур ҳақидаги фалсафий қарашлар эволюцияси //Academic Research in Educational Sciences. Vol.1№1, 2020. ISSN2181-1385. P195-201.
4. G‘affarova G.G‘., Norboyeva D.A. Kreativlik falsafasi. – Chirchiq: “Zero print”, 2023. – 120 b.

11-mavzu. KREATIV FIKRLASHNING ZAMONAVIY MODELLARI

Reja:

11.1. Kreativ jarayonni tashkil etish

11.2. Kreativ fikrlashning zamonaviy modellari tavsifi

11.3. PISA tadqiqotlari va uning kreativ fikrlarni shakllantirishdagi roli

Tayanch tushunchalar: kreativ, jarayon, fikrlash, kreativ fikrlash, PISA tadqiqotlari, model, ijodkorlik, inson.

11.1. Kreativ jarayonni tashkil etish

Hozirgi vaqtda rivojlanayotgan davlatlar uchun eng dolzarb vazifalardan biri iqtisodiy o'sishning yangi modelini amalga oshirishdir. Shu bilan birga, o'sishning yangi mexanizmlarining barcha imkoniyatlaridan, jumladan, tashkilotlarning ijodiy salohiyatidan foydalanish zarur. Ushbu paragrafda kreativlik(ijodkorlik)ning zamonaviy modellari va tushunchalari tahlili beriladi. Kreativlik(Ijodkorlik)dagi to'siqlar va uni shaxsiy va tashkiliy darajada rag'batlantirish usullariga alohida e'tibor beriladi.

Olimlarning kreativlik(ijodkorlik)ni talqin qilishdagi asosiy yondashuvlariga muvofiq, insonda ijodkorlik qobiliyatini uyg'otadigan universal usullar mavjud emas. Shu munosabat bilan kreativlik (ijodkorlik)ning modellari va tushunchalari juda xilma-xildir. Ulardan ba'zilar shaxsning individual ijodiy salohiyatini rag'batlantirish usullariga e'tibor qaratadi. Bu guruhga amerikalik olimlar A. Sent-D'ordi, G. Djons, R.Styuart, A. Kestler, E. de Bono, M. Kirton, Mayers-Brigs, D. Genri kabilarning nazariya va modellari kiradi. Shuningdek, tashkilotlarning umumiy ijodiy salohiyatini oshirish muammolarini tahlil qiluvchi ko'plab modellar mavjud. Ular orasida "virus nazariyasi", "bananni uloqtiruvchilar va ushlovchilar" nazariyasi, Ch. Xendi, P.Kuklarning modellarini ta'kidlash kerak. Va nihoyat, shaxsiy va tashkiliy darajadagi ijodkorlik to'siqlarini tahlil qiladigan va ularni bartaraf etish yoki minimallashtirish yo'llarini asoslaydigan tadqiqotlar katta ahamiyatga ega. Ular orasida P.Kukning "aysberg" va "uch oyoqli kursi" modellari katta qiziqish uyg'otadi.

Kreativlik yoki ijodiy tafakkur (fikrlash) har qanday innovatsion faoliyatda muvaffaqiyatga erishish va tashkilotlar uchun raqobatdosh ustunliklarni yaratishning asosiy shartlaridan biridir. Kreativlik (ijodkorlik) zamonaviy olimlar tomonidan ilhom, ijodiy turtki, idrokni o'z ichiga olgan, lekin ayni paytda ma'lum rag'batlantirish usullari va texnologiyalari bilan qo'llab-quvvatlanadigan maxsus hodisa sifatida tavsiflanadi.

Tashkilotlar rahbariyati tashqi muhitda muvaffaqiyatga erishish uchun o'z xodimlarining kreativligini (ijodkorligini) yoki ijodiy salohiyatini ichki muhitni modernizatsiya qilishga aylantira olishi kerak.

Shunday qilib, Al'bert Sent-D'ordi kontseptsiyasiga ko'ra, ijodkorlik vaziyatga nuqtai nazarni tubdan boshqa pozitsiyalardan qarashga urinishda o'zgartirishni anglatadi., Gereta Djonsning so'zlariga ko'ra, tashkilotdagi ijodiy guruhlar qasddan yaratilgan nizolar sharoitida ishlashi kerak va konfliktli kreativlik (ijodkorlik) muvaffaqiyatining asosiy sharti tashkilot uchun ijobiy natijalarga olib keladigan nizoga erishmaslikdir.

Kreativlik odamlar tafakkurining ayrim xususiyatlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ulardan biri Arturom Kestler tomonidan bisotsiatsiya deb ataladi.

Bisotsiatsiya - vaziyatni ikkita teng darajada mumkin bo'lgan, ammo normal sharoitda mutlaqo mos kelmaydigan koordinatalar tizimida idrok etish qobiliyatidir. Ushbu yondashuv natijasida ko'plab biznes innovatsiyalari paydo bo'ldi. Masalan, sodiq mijozlarni saqlab qolish uchun supermarketlarda chegirma kartalaridan foydalanish g'oyasi (bu kredit karta g'oyasining yangi holatiga moslashuviga imkon berdi).

Bisotsiatsiya insonning kamida ikki xil faoliyat sohasida bilimga ega ekanligini anglatadi. Binobarin, tor dunyoqarashga ega, faqat bitta sohada malakali ishchiga omad kulib boqmaydi. Shu nuqtai nazardan, turli, bir-biriga bog'liq bo'lmagan faoliyat sohalari mutaxassislarini o'z ichiga olgan jamoalarning ijodiy salohiyati yuqori ekanligi ayon bo'ladi.

Shuningdek, kreativlik fikrlashning moslashuvchanlik, intellektual harakatchanlik kabi xususiyatlarini talab qiladi. Bu vaziyat yoki muammoqa turli nuqtai nazardan qarash qobiliyatidir.

Intellektual harakatchanlikning maxsus ijodiy uslub sifatidagi misoli – Edvardom de Bono tomonidan ishlab chiqilgan va oddiy fikrlash uchun unchalik ravshan bo'lmagan yo'nalishlarda muammolarni hal qilish va imkoniyatlarni tahlil qilishni ifodalovchi "lateral tafakkur (fikrlash)" tushunchasidir.

An'anaviy yoki vertikal, mantiqiy fikrlash bir bilim darajasidan ikkinchisiga o'tishni o'z ichiga oladi va tabiatan uzluksizdir, lateral yoki

nostandart (chiziqli bo'lmagan) fikrlashning xarakterli xususiyati uning uzluksizligi va spazmodikligidir. Ehtimol, bu ko'pchilikning fikrlash tarzini rad etishini tushuntiradi. Amalda, ijodiy shaxslar har ikkala fikrlash uslubidan foydalanadilar, bu ularni boshqalardan ajratib turadi.

Kreativlik (ijodkor) odamlarning yana bir muhim ajralib turadigan xususiyati - bu noaniqlikka dosh berish va hatto undan zavqlanish, yangi va noma'lum hamma narsaga intilishdir. Bu qobiliyat yuqori ijodiy salohiyatga ega bo'lgan shaxslarni noaniqlikka toqat qilmaydigan va qiyin vaziyatni imkon qadar tezroq hal qilishga intiladigan odamlarning umumiy massasidan ajratib turadi (echim ko'pincha optimaldan uzoqroq bo'lib chiqadi).

Kreativ fikrlashning qanday turlari mavjud?

Ushbu tamoyilga ko'ra, ijodiy fikrlashning ikki turi mavjud:

divergent - bir xil muammoga bir nechta echimlarni topish qobiliyati

konvergent - mavjud bo'lganlardan eng maqbul echimni tanlash qobiliyati

Kreativ fikrlash modeli nechta asosiy fikrlarni o'z ichiga oladi?

Kreativ fikrlash to'rtta asosiy sifat bilan tavsiflanadi: **tezkorlik**, **moslashuvchanlik**, **o'ziga xoslik**, **aniqlik**.

11.2. Kreativ fikrlashning zamonaviy modellari tavsifi

Kreativ fikrlash XXI asrning asosiy qobiliyatlaridan biri hisoblanadi. Uning rivojining ahamiyati haqida barcha ma'rifatparvarlar gapiradi. Afsuski, ular sizning ijodingizni qanday baholash va uni yaxshilash mumkinligi haqida gapirmaydilar.

Amerikalik tadqiqotchi R. Styuart "kelishuv modeli" deb nomlangan qiziqarli modelni taklif qildi, unga ko'ra har qanday ish uchta komponentdan iborat:

- 1) talablar yoki topshiriqlar;
- 2) cheklovlar yoki nima qilish mumkin emasligi;
- 3) tanlov, yoki yakuniy natijalarga erishish vositalarini tanlashda erkinlik darajasi.

Ba'zi ish turlari katta tanlov erkinligiga imkon beradi, boshqalari - juda cheklangan. Birinchi turdagi ishlarning tipik namunasi olimlarning faoliyati, ikkinchi turdagi ishlar esa an'anaviy sanoat ishlab chiqarishi bo'lib, bu erda aniq va qat'iy talab va cheklovlar mavjud.

Odamlar ijodiy erkinlikka moyillik yoki erkinlik yo'qligi jihatidan ham sezilarli darajada farqlanadi. Ulardan ba'zilar shunchaki ijodiy fikr erkinligiga ega bo'lishlari kerak, boshqalari uchun bu unchalik muhim emas, boshqalari esa aniq tuzilgan faoliyatni afzal ko'rib, umuman kerak emas.

Shu sababli, ayrim turdagi ishlar uchun xodimlarni jalb qilish jarayoni qandaydir bitim tuzish shaklida bo'ladi, shuning uchun R. Styuart modeli o'z nomini oldi. Shu bilan birga, odamlar mehnatdan faqat uning tabiati shaxsiy xususiyatlari va ehtiyojlariga mos keladigan taqdirdagina zavqlanadilar. Sezilarli ijodiy erkinlikka muhtoj bo'lgan ishchi o'zini faqat tanlash erkinligi sharoitida amalga oshirishi mumkin, ijodiy o'zini namoyon qilishga moyil bo'lmagan odam esa mehnatni qat'iy tartibga solish sharoitida o'zini ancha qulay his qiladi.

Aksincha, shaxsning individual xususiyatlari uning ish mazmuniga mos kelishining past darajasi unda ishidan ham, uning natijalaridan ham norozilikni keltirib chiqaradi. Agar tabiatan kreativ (ijodkor) odam o'z erkinligini sezilarli darajada cheklaydigan ishlarni bajarishga majbur bo'lsa, u doimo o'z ijodini amalga oshirishga to'sqinlik qiladigan to'siqlarga duch keladi. Shunga qaramay, iqtisodiy zarurat tufayli odamlar ko'pincha bunday rejimda ishlashga rozi bo'lishadi. Amma haddan tashqari holatda, bunday odam faqat rasmiy cheklovlar atrofida harakat qilib, "partizan" ijodkorligini ko'rsatishi mumkin. Ammo voqealarning eng qulay rivojlanishi bilan ham, uning ishining natijalari faqat o'rtacha, oddiy bo'lishi mumkin.

Shunday qilib, tashkilotlarda kreativlik (ijodkorlik) faqat yuqori ijodiy salohiyatga ega bo'lgan xodimlarga katta tanlov erkinligi bilan ish yuklangan taqdirdagina rivojlanish uchun joy oladi. E'tibor bering, odamlarning individual xususiyatlari va asar mazmunining boshqa barcha kombinatsiyalari ijodkorlik nuqtai nazaridan juda umidsizdir. Masalan, erkin tanlash sharoitida ishlashga intilmagan odamni maxsus tayyorgarlik va doimiy qo'llab-quvvatlash, agar xohlasa, bunday sharoitda ishlashga o'rgatish mumkin, lekin undan kreativlik (ijodkorlik) kutish qiyin.

A. Kastler modeli shaxsning kreativ tafakkur (ijodiy fikrlash) darajasiga ta'sir qiluvchi o'zaro bog'liq parametrlarni tavsiflaydi. Ular orasida ong darajasi, so'zlashuv darajasi, abstraktsiya darajasi, moslashuvchanlik darajasi, motivatsiyaning turi va intensivligi, realistik va mavhum fikrlash, tashqi yoki ichki muhitning ustun ta'siri, muntazamlik va o'ziga xoslik mavjud.

Ma'lumki, kreativ (ijodiy) shaxslar bir vaqtning o'zida ikkita fikrlash turiga ega - konvergent va divergent - va biridan ikkinchisiga osongina o'tishadi. Konvergent tafakkur (fikrlash) muammoga chuqur kirishish, uning mohiyatini batafsil o'rganish, "kattalar" xulq-atvori va konstruktiv tanqid qilish qobiliyatini anglatadi. Divergent tafakkur (fikrlash) - bu har qanday muammoga turli nuqtai nazardan qarashga imkon beradigan erkin o'ynoqi ruhiy holat, ya'ni qayta ramkalashni amalga oshiradi.

M.Kirtonning adaptiv-innovatsion modeli odamlar xulq-atvorining barcha turdagi ijodiy uslublarini o'qi bo'yicha yuqori darajada moslashishdan yuqori innovatsiongacha taqsimlashni ko'rsatadi.

Ushbu modeldagi ijodiy fikrlash ikki tomonlama jarayon sifatida ko'riladi, bunda ikkalasi ham moslashuvchan yoki innovatsion tendentsiyalar hukmron bo'lishi mumkin. Fikrlashda moslashuvchan komponent ustun bo'lgan odamlar odatda muammoni hal qilishga harakat qilishadi, belgilangan qoidalarga rioya qilishadi. Aniq innovatsion komponentga ega bo'lgan odamlar muammoni hal qilishga ushbu me'yorlarni buzishdan qo'rqmasdan yondashadilar. Har ikkala fikrlash turi ham innovatsiyalarni muvaffaqiyatli yaratish uchun zarurdir, ammo shunga qaramay M.Kirton ta'kidlaydiki, moslashishning individual ko'rsatkichlari farqi - innovatsionlik 20 balldan oshsa, nizolar xavfi mavjud. Shu bilan birga, konfliktning o'zi kreativlik (ijodkorlik) darajasini oshiradigan omilga aylanishi mumkinligini hisobga olish kerak.

Jungning shaxsiyat turlari haqidagi g'oyalarining davomiga aylangan Mers-Briggs shaxsiyat turi ko'rsatkichi kontseptsiyasi quyidagi savollarga javob berish orqali aniqlangan to'rtta bipolyar belgilar bo'yicha shaxsning individual afzalliklarini baholashga asoslanadi:

1) Odamlar nimaga e'tibor berishni afzal ko'radi? Bu savolga javoblarni baholash uchun "ekstroversiya - introversiya" shkalasi qo'llaniladi: ekstrovert uchun e'tibor tashqi dunyoga - odamlar va hodisalar dunyosiga, introvert uchun esa - ichki dunyoga qaratiladi. his-tuyg'ular va fikrlar.

2) Inson voqelikni qanday idrok etadi? Bu hissiy-sezgi shkalasi yordamida baholanadi. Sensor vaziyatning haqiqati va tafsilotlariga qaratilgan, intuitiv esa to'liq rasm va uning umumiy naqshlarini idrok etadi.

3) Inson qanday qaror qabul qiladi? Javob "fikrlash - hissiyotlar" shkalasi asosida beriladi. Birinchi holda, qarorlar vaziyatni sinchkovlik bilan o'ylash va tahlil qilish natijasida, ikkinchisida - vaziyatga hissiy munosabat asosida qabul qilinadi.

4) Inson tashqi dunyo bilan qanday munosabatda bo'ladi? Bu yerda biz baholash-idrok shkalasidan foydalanamiz.

Shaxsning baholashga yoʻnaltirilganligi uning tashqi dunyo bilan oʻzaro munosabatlarida tuzilish, rejalashtirish, tartibga solish va boshqarishga intilish ustunligini anglatadi. Sezgiga yoʻnaltirilganlik oʻz-oʻzidan, moslashuvchanlikda, tezkorlikda namoyon boʻladi.

11.3. PISA tadqiqotlari va uning kreativ fikrlarni shakllantirishdagi roli

Bugungi kunda oʻquvchilarda mustaqil va ijodiy fikrlash, yangi gʻoyalar yaratuvchanligini shakllantirish hamda rivojlantirish davr talabidir. Chunki ijodiy fikrlash - yangi bilimlar, innovatsion gʻoyalar tugʻilishining asosi hisoblanadi. Shuningdek, bugungi kun oʻquvchisida kreativ fikrlash qobiliyatining shakllanishi ijtimoiy va maʼnaviy rivojlanishida muhim oʻrin tutadi.

Ayni damda dunyoning aksariyat davlatlarida taʼlim jarayonida oʻquvchilarning kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga juda kata eʼtibor qaratilmoqda. Haqiqatan ham bugungi kunda atrofimizni kuzatar ekanmiz, elektron xizmatlar, virtual olam, texnologiya rivoji kabi inson tasavvuri sigʻmaydigan hayratlanarli namunalardan yoqa ushlaymiz. Bir paytlar insonlar uchun hayratlanarli boʻlgan kitob, televizor, avtomobil kabilar ham aslida aql-idrk asosida paydo boʻlgan, albatta. Bulardan maʼlumki, shaxsda kreativlik sifatlarini rivojlantirish uchun avvalo bu tushunchaning mazmunini bilish lozim.

Til taʼlimida oʻquvchining kreativ fikrlashini taʼminlash orqali yuqori saviyadagi nutqiy savodxonlik bilan bir qatorda tabiiy va aniq fanlarni oson va qulay oʻzlashtirilishiga erishamiz. PISA tadqiqotlari doirasining ham oʻziga xos xususiyatlaridan biri ham 15 yoshli oʻquvchilarning kreativ fikrlashini baholashidir. Kreativlik shaxsni rivojlantiruvchi kategoriya sifatida inson tafakkuri, maʼnaviyatining ajralmas qismi hisoblanadi, u shaxs ega boʻlgan bilimlarning koʻpqirrali ekanligida emas, balki yangi gʻoyalarga intilish, oʻrnatilgan stereotiplarni isloh qilish va oʻzgartirishda, hayotiy muammolarni yechish jarayonida kutilmagan va noodatiy qarorlar chiqarishda namoyon boʻladi. Yaʼni, berilgan bilimlarni takrorlash orqali kreativlikka erishib boʻlmaydi, ijodiy fikrlash jarayonida yangi fikr, yangi gʻoyaning paydo boʻlishi asosiy shartdir. Masalan, ingliz tilida soʻzlarni yodlab, grammatika qoidalarini “suv qilib ichib yuborgan” boʻlsangiz ham, insho yozolmasangiz, barchasi bekor. Shuning uchun kreativ fikrlash jarayonida tasavvur muhim rol oʻynaydi. Albert Eynshteyn

“Tasavvur - bilimdan muhim” deganida aynan mana shu jihatni nazarda tutgan. Ko‘pincha noodatiy fikrlar, yechimlar kutilmaganda inson xayoliga keladi. Buning uchun, avvalo, fikrlash jarayonidagi bir xillikka, odatiylikka barham berilishi lozim.

Kreativ fikrlashni baholash xalqaro dasturini rivojlantirish ta’lim siyosati va pedagogikasida ijobiy o‘zgarishlarga sabab bo‘lishi mumkin. Xalqaro PISA baholash dasturi bo‘yicha olib boriladigan tadqiqotlardagi kreativ fikrlash yo‘nalishining baholashi mutasaddilarga dalillarga asoslangan to‘xtamga kelishda ko‘maklashuvchi aniq, ishonchli va amalga oshirish mumkin bo‘lgan baholash vositasini taqdim etadi. Natijalar, shuningdek, jamiyatda ushbu muhim ko‘nikmani ta’lim orqali rivojlantirishning ahamiyati va usullari borasidagi bahslarga sabab bo‘ladi. PISA xalqaro baholash dasturidagi ushbu faoliyat Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining ijodiy fikrlashni rivojlantirish borasidagi yangi pedagogikani qo‘llab quvvatlashga qaratilgan boshqa bir loyihasi bilan bog‘liqdir.

Kreativ fikrlashda ta’limning asosiy vazifasi o‘quvchida jamiyatda muvaffaqiyatli hayot kechirishi uchun bugun va kelajakda kerak bo‘ladigan ko‘nikmalarni shakllantirishdir.

PISA (The Programme for International Student Assessment) - O‘quvchilarning ta’lim sohasidagi yutuqlarini baholash bo‘yicha xalqaro dastur bo‘lib, dasturning asosiy maqsadi – 15 yoshli o‘quvchi yoshlarning o‘qish savodxonligi, matematik savodxonlik va tabiiy fanlar bo‘yicha savodxonlik darajalarini turli xil testlar ko‘rinishida baholashdan iboratdir. Ushbu loyihalar o‘quvchi yoshlarning ijodiy va tanqidiy fikrlashiga, olgan bilimlarini hayotda qo‘llay olish qobiliyatlariga baho berish va keyinchalik bu ko‘nikmalarni hosil qilishga undashdir. Ushbu dastur 1997 yilda joriy etilgan bo‘lib, xar uch yilda bir marta o‘tkazib kelinadi, birinchi marta 2000 yilda o‘tkazilgan.

Har uch yilda bitta fan yo‘nalishiga afzallik berilib, ja‘mi testlar majmuasining deyarli 50 % shu fanga mansub bo‘ladi. 2000 yilda ilk bor o‘qish savodxonligiga urg‘u berilgan. Aynan 15 yoshli o‘quvchi yoshlar o‘rtasida dasturni amalga oshirilishi sababi ushbu yoshda aksar iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkilotiga a‘zo davlatlarning o‘quvchi yoshlari majburiy ta’limning oxirgi bosqichiga o‘tishadi. Dasturning asosiy maqsadi o‘quvchilarning maktabda olgan bilimini emas, balki olgan malaka, bilim va ko‘nikmalarni hayotda qullashni bilish va natijani tahlil qila olish, vaziyatdan chiqa olish, baholashni bilishni tekshirish.

PISA - dasturi o'quvchilarning katta hayotga tayyorgarlik darajalarini motivatsiyalash, ishontirish va bilimlarini mustahkamlashga asos bo'lib xizmat qiluvchi dastur hisoblanadi. 2000-2015 yillar oralig'ida o'tkazilgan tadqiqot natijalari bo'yicha bugungi kunda Sharqiy Osiyoda – Xitoy, Koreya, Singapur, Yaponiya, Yevropada - Finlyandiya, Estoniya, Shveyt-sariya, Polsha va Niderlandiya kabi mamlakatlarning o'rta ta'lim tizimi yaxshi rivojlangan.

PISA tadqiqotlarining asosiy yo'nalishlaridan biri tabiiy fanlar savodxonligi. Tabiiy-ilmiy savodxonlik - bu shaxsning tabiiy fanlarga bog'liq masalalar bo'yicha faol fuqorolik pozitsiyasiga ega bo'lishi va tabiiy g'oyalarga qiziqishga tayyorgarlik qobiliyatidir. Tabiiy-ilmiy savodli inson tabiiy fanlar va texnologiyalarga oid muammolar muhokamasida ishtirok etishga intiladi va buning uchun quyidagi kompetensiyalarga ega bo'lishi talab etiladi, hodisalarni ilmiy tushuntiradi, baholaydi va ilmiy tadqiqotlarni rejalashtiradi, ma'lumot va dalillarni ilmiy jihatdan sharhlaydi.

PISA topshiriqlari

PISA topshiriqlari bloki muammo bo'lgan real holatlar ko'rinishida bo'ladi. Bunda har bir savol, topshiriq quyidagi kategoriyalar bo'yicha klassifikatsiyalanadi: - kompetensiya - tabiiy-ilmiy bilimlar tipi - kontekst - kognitiv daraja

Kompetensiyalar 1. Hodisalarni ilmiy tushuntira olish; 2. Tabiiy-ilmiy tadqiqotlar metodlarini qo'llay olish; 3. Ilmiy dalillar asosida hulosa qila olish.

Tabiiy - ilmiy bilimlar tipi

1. Mazmunli bilim: a) Tabiiy sistemalar b) Tirik sistemalar c) Yer va koinot ilmi

2. Imperativ bilim (jarayonga oid bilimlar) – ilmiy bilim olishda turli metodlarni qo'llay bilish.

Mazmunli bilim bo'limida - “Tabiiy sistemalar” – bu asosan fizika va kimyo, “Tirik sistemalar”- biologiya, “Er va koinot ilmi” – geografiya, geologiya, astronomiya fani materiallari mavjud. Lekin, PISA dasturi topshiriqlari fanlararo xarakterga ega. - Kontekstlar Kontekst – savol yoki topshiriqqa tegishli muammoli holatning tematik bo'limi.

PISA tadqiqotida quyidagi kontekstlar mavjud.

- Salomatlik –
- Tabiiy resurslar
- atrof muhit
- havf va xaratlar
- ilm – fan va texnologiyaning uzviyligi.

Har bir kontekst 3 ta holatda kurinishi mumkin:

- shaxsiy (o'quvchining o'zi, oilasi, do'stlari bilan bog'liq bo'lgan holatlar)

- mahalliy, ilmiy

- global

Masalan - "Ilm- fan va texnologiyaning uzviyligi" kontekstini har xil darajada ko'rinishi - shaxsiy darajada – elektr priborlari bilan ishlash; mahalliy yoki milliy – energiya tejamkor tommlar ishlatilishi; global darajada – atom yadrosining parchalanishi natijasida energiya olish orqali.

Topshiriq darajasi (kognitiv daraja)

Quyidagi topshiriq darajalari ajratiladi

1. Quyi daraja – bir bosqichli protseduralarni bajarish, masalan faktlarni, terminlarni, printsiplarni bilish.

2. O'rta daraja - hodisalarni tushuntirishda kontseptual bilimlarni qo'llay olish.

3. Yuqori daraja – murakkab ma'lumotlarni tahlil qilish, umumlashtirish, dalillarni baholay olish, hulosaga qila olish.

PISA ta'lim turi bu o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy fanlardan savodxonligini baholashga qaratilgan xalqaro baholash dasturi bo'lib, uning natijalari asosida dunyo mamlakatlari o'quv dasturlarida mavjud talablar doirasida o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini hayotiy vaziyatlarda qo'llash, fikrlash va muloqot qilish qobiliyatlarini aniqlashga qaratilgan. Shu bilan birga, bu hech qanday o'quv dasturini belgilamaydi, targ'ib qilmaydi va umumiy e'tirof etishni taqozo etmaydi.

Mamlakatimizda ta'limni isloh qilish ustuvor vazifalardan biriga aylangan bugungi kunda 2021-yilda o'tkaziladigan PISA baholash dasturida 85 davlat qatori O'zbekiston ham ilk marotaba qatnashadi. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning tadqiqotga munosib tayyorgarlik ko'rishini talab etadi. Bunda o'quvchilarimiz qimmatli tahlil va xulosalarni olishi hamda xalqaro miqyosda o'zini munosib namoyon etishi mumkin.

1990-yillarning oxirida ta'lim siyosatini ishlab chiqish uchun tadqiqotlarda aniq ilmiy yondashuvni qo'llash g'oyasi Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti tomonidan o'quvchilarning ta'limdagi yutuqlarini baholash bo'yicha xalqaro dastur – PISA tadqiqoti yaratilishiga olib keldi. PISA tadqiqotida baholashning asosi, bu – matematika, o'qish, tabiiy fanlar va qator innovatsion sohalar bo'yicha jahon miqyosida muvofiqlashtirilgan topshiriqlar to'plamidir. Bunday baholash har 3 yilda ishtirokchi mamlakatlarning 15 yoshli o'quvchilari o'rtasida tasodifiy tanlov asosida o'tkaziladi.

PISA fanlarga oid bilimlarni, shuningdek, o'quvchilarning shu bilimlarni hatto notanish kontekstda ham ijodiy qo'llash qobiliyatini baholaydi. Shuningdek, bu dastur 16 yoshdan 65 yoshgacha bo'lgan insonlar o'rtasida o'qish savodxonligi, matematik savodxonlik hamda axborot kommunikatsiya texnologiyasi (AKT) sohasidagi bilimlarni o'lchaydigan PIAAC dasturi bilan chambarchas bog'liq.

PISA tadqiqotlari har bir mamlakatga o'zining kuchli va zaif tomonlarini dunyo ta'lim tizimi bilan qiyoslash imkonini beradi. Shuningdek, xorijiy investitsiyalarni jalb etadi, ya'ni investorlar mamlakatda bilimli, malakali kadrlar bormi, degan savolga bu tadqiqot natijalari orqali javob topadi.

2021-yildagi PISA tadqiqotida matematik savodxonlik darajasini tekshirish ustuvorlik kasb etadi. Ma'lumot uchun, PISA tadqiqotiga tayyorgarlik ko'rish uchun matematik savodxonlik yo'nalishi bo'yicha smartfondan foydalanish, daraja xossalarining go'zalligi, xarid qilish qarori, navigatsiya kabi topshiriqlarni bajarib, shug'ullanish kerak bo'ladi. Bu borada jahon tajribasida e'tibor qaratsak, PISA tahlillari: Estoniya eng yuqori reytingga erishgan mamlakatlardan biri bo'lib, Estoniya PISA-2015 tadqiqotida matematika, o'qish va tabiiy fanlar savodxonligi bo'yicha eng yuqori reytingga ega bo'lgan o'nta mamlakatning biri edi. Bu muvaffaqiyat uchun kichkina Boltiqbo'yi davlati "Yangi Finlyandiya" deya atala boshlandi. Chunonchi, 2015-yilda Estoniya matematika va tabiiy fanlar bo'yicha Finlyandiya o'zib ketdi. Finlyandiyalik ekspertlar 1990-yillardagi ta'lim islohotlari masalalari bo'yicha estoniyalik hamkasblariga maslahatlar berdi. Darhaqiqat, bu mamlakatlar muvaffaqiyatida qandaydir umumiylik bor: har ikki mamlakatda, ongli ravishda qilingan niyat bo'ladimi yoki madaniy xususiyatmi, ta'limdagi tenglik katta qadriyat sifatida tan olinadi. Bu yaxshi ta'minlangan yoki kam ta'minlangan oilalardan chiqqan bolalarning natijalaridagi minimal tafovutlar bilan tasdiqlanadi.

Estoniya ta'lim tizimi muvaffaqiyatlari sirishundan iboratki Estoniyada ijtimoiy-iqtisodiy omillarning ta'siri boshqa mamlakatlarga qaraganda ancha past. Bu jihatdan Estoniya o'quvchilarning ijtimoiy-iqtisodiy maqomi va ularning natijalari orasidagi bog'liqlik ancha ochiq bo'lgan Avstriya, Fransiya va Germaniya kabi mamlakatlarga qaraganda Kanada, Gonkong va Norvegiyaga yaqinroqdir.

PISA-2015 natijalari yuzasidan alohida e'tiborga molik omil, bu – maksimal darajaga erishgan o'quvchilar soni emas, 3 muhim yo'nalishning har birida past ko'rsatkichlarga ega o'quvchilar sonining kamligi.

Majburiy ta'lim 7 yoshdan boshlanadi, 3-4 yoshli bolalarning katta qismi davlat bog'chalariga boradi. Bitta tarbiyachiga to'g'ri keladigan tarbiyalanuvchilar sonining nisbati Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti reytingi bo'yicha o'rtachaning yarmini tashkil etadi. Yosh shkalasining ikkinchi uchida – o'rta maktabni muvaffaqiyatli tugatgan ko'p sonli o'quvchilar turadi (sanoati rivojlangan mamlakatlar ichida eng yuqori ko'rsatkichlardan biri), buni ijtimoiy kelib chiqishidan qat'iy nazar har bir o'quvchiga ko'rsatilayotgan yuqori darajadagi ishonch tasdiqlaydi. Mustaqillikka erishganidan so'ng Estoniya markazlashmagan ta'lim tizimiga o'tdi va maktablarga ma'lum darajada avtonomiya, ta'lim dasturi va byudjet bo'yicha qaror qabul qilish huquqi, o'qituvchilarni ishga olish va bo'shatish imkonini berdi. Maktab yoshidagi bolalar sonining qisqarishi eston ta'lim tizimi yetarli darajada kontingent yashaydigan joylarda maktablar bo'lishini, shu bilan birga maktab uchun zarur bo'lgan kontingent sonini nazorat qilishi shartligini talab qiladi.

PISA kabi xalqaro tadqiqotlarida muvaffaqiyatli ishtirok etish uchun nima qilish kerak? Yaxshi natijalar ko'rsatish uchun hech bo'lmaganda 2 maqsadga ega bo'lish kerak: birinchisi, o'qituvchilar va ular ishlaydigan, foydalanadigan materiallarni tayyorlashdir. Zero xalqaro tadqiqotlarda bejizga maktablarda ta'lim sifati o'qituvchilarning kasbiy darajasiga bog'liq, deb aytishmaydi. Demak, o'qituvchilarni tayyorlashga mablag' ajratish va yangi o'quv materiallarini yaratish kerak.

Tegishli vazirliklar malaka oshirish tizimiga investitsiya kiritishi, moliyalashtirishi va uslubiy qo'llab-quvvatlash uchun shart-sharoitlar yaratishi lozim. Xalqaro tadqiqotlardagi natijalarni yaxshilash uchun o'qituvchilarni maqsadli tayyorlash va ta'lim jarayonida o'qitish metodikasi va ustuvor tamoyillarni o'zgartirish zarur. Buning uchun biz o'qituvchilarni tayyorlashimiz, rivojlantiruvchi ta'limning yanada faol tizimini tatbiq etishimiz va o'qituvchilarni ta'lim jarayonida yanada muvaffaqiyatli foydalana oladigan materiallar bilan ta'minlashimiz kerak.

Nazorat savollari:

1. Kreativ jarayonni tashkil etish nima?
2. Bisotsiatsiya nima?
3. M. Kirtonning adaptiv-innovatsion modeli nima haqida?
4. A. Kastler modelini tahlil qiling
5. Amerikalik tadqiqotchi R. Styuart "kelishuv modeli" nima haqida?
6. PISA nima? Uning asosiy xususiyatlarini tushuntiring.

Adabiyotlar

1. Ибрагимова Г.Н. Интерфаол ўқитиш методлари ва технологиялари асосида талабаларнинг креативлик қобилиятларини ривожлантириш. Пед. фан. бўйича фал. док. дисс. автореф. –Т., 2017. –Б.5.

2. Рахмонова Г.С. Ўқувчиларда ностандарт тафаккурни ривожлантириш технологияси. Пед. фан. бўйича фал. док. дисс. автореф. – Чирчиқ, 2023. –Б.10.

3. Шеров М.Б. Креатив тафаккур ҳақидаги фалсафий қарашлар эволюцияси //Academic Research in Educational Sciences. Vol.1№1, 2020. ISSN2181-1385. P195-201.

4. G‘affarova G.G‘., Norboyeva D.A. Kreativlik falsafasi. – Chirchiq: “Zero print”, 2023. – 120 b.

Reja:

- 12.1. Kreativ insonning xislatlari.
- 12.2. Shaxsiy hayotda ijodkorlik. Ijodkor shaxsning xususiyatlari.
- 12.3. Kreativ shaxs bo'lishning afzalliklari.

Tayanch tushunchalar:

Kreativ shaxs, ijtimoiy kreativlik, jamiyat, ijodkorlik, ta'lim-tarbiya.

12.1. Kreativ insonning xislatlari

Texnologiya shiddat bilan rivojlanayotgan, ayniqsa, olimlar tomonidan sun'iy intellektning yaratilishi va hayotimizga jadal sur'atlar bilan kirib kelayotgan yoxud kelgusida kundalik hayotimizda sun'iy intellektning asosiy o'rin tutush ehtimoli yuksak bo'lgan bir sharoitda kreativlik har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Kreativ fikrlash bugungi kunda yoshlar egallashi kerak bo'lgan muhim ko'nikmadir.

Bugungi kunda mamlakatimizda yoshlarning ta'lim-tarbiya olishi va ushbu jarayonda ularning kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2020-yil yakunlari bo'yicha Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomasida maktab ta'limini tubdan yaxshilash va uning sifatini oshirish, muallimlarga munosib sharoit yaratish borasidagi islohotlar jadal davom ettirilishini va bu borada bolalarning tahliliy va kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun ularga sermazmun va tushunarli darsliklar yaratish zarur ekanligini alohida ta'kidlab o'tgan edi.

Kreativlik tushunchasining lug'aviy ma'nosi ingliz tilida "create" – yaratish, "creative" yaratuvchi, yaratish qobiliyati bo'lgan, tasavvur qilish va taffakur kuchi yordamida yangi bilimlarni yoki narsalarni yaratuvchi ijodkor shaxs ma'nolarini anglatadi.

E.P.Torrens fikricha, "kreativlik" tushunchasi negizida quyidagilar yotadi:

- muammoni yoki ilmiy farazlarni ilgari surish;
- farazni tekshirish va o'zgartirish;
- qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash;

- muammo yechimini topishda bilim va amaliy harakatlarning – o‘zaro qarama-qarshiligiga nisbatan ta’sirchanlik. Kreativ fikrlash har bir ijtimoiy sohada yaqqol aks etishi mumkin.

E.P.Torrensning ushbu fikrlari asosan maktab yoshidagi bolalarda kreativlik qoliyatlarini aniqlashga bag‘ishlanganligi uchun tor doirada yondashilganligiga guvohi bo‘lishimiz mumkin. Bizning fikrimizcha esa, kreativlik negizida quyidagi elementlar yotadi:

aql;
bilim;
fikrlash uslublari;
shaxsiyat;
motivatsiya
atrof-muhit.

Kreativlik aslida oldinda mavjud bo‘lgan fikrlarning ustida yangi aloqlarni o‘rnatish. Oldindan mavjud bo‘lgan ikki fikrni, oldindan mavjud bo‘lmagan shaklda bir joyga jamlash. Ya’ni kreativlik bir fikrni yoki g‘oyani ilk marotaba yaratish degani emas. Bir nechta fikrlarni o‘zaro birlashtirib, yangi bir ma’no kasb etish.

Xo‘sh kreativ shaxs bo‘lish uchun nima qilish kerak?

Kreativ shaxs deganda qanday shaxsni tasavvur qilamiz?

Fikrimizcha kreativlik, hech qanday istisnolarsiz har bir insonga taqdim qilingan tug‘ilishidanoq inom etilgan bir qobiliyat. Biroq biz ulg‘ayganimiz sari ushbu qobiliyatimizni yo‘qotamiz yoki unutamiz.

Bu o‘rinda savolni to‘g‘ri qo‘yishimiz lozim. Kreativ shaxs bo‘lish uchun emas, balki takroran kreativ shaxs bo‘lish uchun nima qilish kerak?

Binobarin, barcha bolalar tug‘ma rassom, bastakor va dizaynerdir. Bolalar o‘z dunyosida ko‘plab fikrlarga ega bo‘lib, ushbu fikrlarni avval hech kim qo‘llanmagan shaklda, hech kimdan va hech narsadan qo‘rqmasdan birlashtira oladi. Ammo bolalar ulg‘aygani sari “Bu unday bo‘lmaydi, bu ish unday qilinmaydi, bu qanaqangi bemanilik”, - deyishimiz orqali bolalarning ichidagi kreativ qobiliyatlarini yo‘qotishiga sababchi bo‘lamiz. Bunday sharoitda bolalar fikrlarni faraz qila oladi lekin, bir nuqtaga birlashtira olmaydi.

Kattalar va tashqi muhitdan bo‘layotgan bunday ta’sirlarga qaramasdan, ba’zi bolalar o‘z fikrida sobit turganligi uchun ulg‘ayganida san’atkor bo‘lishadi va ularning birlashtirgan fikr nuqtalaridan san’at asarlari dunyoga keladi.

Fikrimizni isbotlash uchun quyidagi tajribaga nazar solsak. 1968-yilda AQSHning kosmik tadqiqotlar bilan shug‘ullanuvchi tashkiloti NASA

dunyodagi eng innovatsion tarzda fikrlaydigan shaxslarni tanlash uchun tajribali professor Jorj Landga murojaat qiladi. Unda professordan dunyodagi eng kreativ fikrlaydigan, eng kuchli ijodkorlarni, innovatsion tafakkurga ega bo'lgan shaxslarni ishga olish uchun kadrlar tanlab berish masalasida yordam so'raydi. Professor Jorj "kreativlik" mavzusida test tuzishga kirishadi va qisqa surada bunga erishadi. So'ngra har xil yoshdagi shaxslardan ushbu testni olishni boshlaydi.

Eksperiment yakunidagi natijalar professor bilan birgalikda barchaning hayratiga sabab bo'ldi, Chunki, o'rtacha yoshi 30 yosh atrofida 280 000 nafar shaxslardan faqatgina 2% da kreativlik xususiyatlari mavjudligini aniqlaydi. Ayni ushbu test o'rtacha yoshi 15 yosh atrofida bo'lgan yoshlardan olinganda esa natija 12%ni tashkil etgan. So'ngra ushbu testni o'rtacha yoshi 10 yosh atrofida bo'lgan bolalardan olib ko'rishadi. Natija esa 30%ni tashkil etadi. Boshqacha qilib aytganda, 10 yoshidagi har 3 nafar bolaning bittasi kreativ fikrlaydi degani. E'tiborli jihati ushbu test NASAning ishga olmoqchi bo'lgan aqliy salohiyati yuqori bo'lgan muhandis va olimlarni tanlash uchun tuzilgan edi.

Yosh kichraygan sari natijalar yaxshilanayotganini sezgan professor Jorj Land ushbu testni bog'cha yoshidagi ya'ni 5 yoshidagi bolalardan olishga qaror qiladi. Test natijasi esa hayratlanarli bo'lib, o'rtacha yoshi 5 yosh atrofida bo'lgan bolalarning kreativlik darajasi 98%ni tashkil etadi. Tadqiqotlar yakunlangach NASA "Head start" dasturiga binoan, 1600 nafar bolalarni kelgusida ishga olish uchun ularni kreativlik xususiyatlarini yo'qotmagan holatda tarbiyalashga kirishadi. Tadqiqot natijasiga ko'ra professor Jorj Land shunday xulosaga keladi: "'Biz shunday xulosaga keldik, ijodiy bo'lmagan xatti-harakatlar o'rganiladi".

Jorj Landning bu fikridan ayon bo'ladiki kreativlik shaxsda tug'ma ravishda mavjud bo'ladi va vaqt o'tishi bilan uning unitilib, yoki yo'qolib borishiga sababchi bo'lamiz. Professorning tadqiqotlari natijasi shuni ko'rsatadiki, kreativ shaxslar eng ko'p bolalar orasida uchraydi. Binobarin, kreativ shaxslarni tarbiyalamoqchi bo'lsak biz ushbu harakatlarni farzandlarimiz yosh paytidanoq boshlamog'imiz darkor.

12.2. Shaxsiy hayotda ijodkorlik. Ijodkor shaxsning xususiyatlari

Oltin koni kabi qiymatli bo'lgan kreativ xususiyatlarimizni yuzaga chiqarish uchun xuddi konchilar kabi chang-to'zon, balchiqlar, har xil

chiqindilarni orasidan oltinni izlashga qaror qilishimiz va bundan chekinmasligimiz kerak.

Kreativ g`oyalar birdaniga hosil bo`lib qolavermaydi, albatta. Kreativ fikr dunyoga kelguniga qadar birmuncha miqdorda mantiqsiz va hech kimga keraksiz fikrlar yaratishimiz mumkin. Masalan, hech kimga keraksiz rasmlar chizishimiz, hech kimning o`qishga toqati bo`lmagan asalar yozishimiz, balki ma`nosi juda sayoz bo`lgan videoroliklarni suratga olishimiz yoki musiqa o`rniga faqat shovqin bastalashimiz mumkin, lekin nimadir qilmasak kreativ fikrlarga erisha olmaymiz. Atrofdagilarning tanbehlariga qaramasdan o`z yo`limizda davom etishimiz lozim. Hech kimga kerakmas bo`lsa ham bir narsalar yoki fikrlar yaratishimiz kerak. Natijada shuncha yaratgan hech kimga keraksiz bo`lgan fikrlarimiz orasida mutlaqo bittasi kreativ fikr bo`ladi.

Takroran kreativ shaxs bo`lish uchun quyidagilarni bajarmog`imiz lozim.

Birinchidan, kreativlik ishonch tuprog`ida yetishgan daraxt kabidir. Kreativ shaxs bo`lish uchun esa, inson, eng avvalo, o`ziga ishonmog`i, biron narsani yaratish qobiliyatiga ishonishi, boshqalar qilayotgan ishni men ham uddalay olaman, chunki ular ham oddiy inson men ham deya o`ziga bo`lgan ishonchini orttirmog`i lozim.

Ikkinchidan, kreativ shaxslar odatda erkinlikda ya`ni uning ustida bosimlar bo`lmagan, biron bir ishni bajarishga majburlanmagan holatda yuzaga keladi. Olimlar va shoirlar tabiatan erkinlikni xush ko`radilar va anashu erkinlik soyasida san`at asarlari va ixtirolarni yaratadilar. Misol uchun, animatsion videolar va dizaynerlik faoliyati bilan shug`ullanuvchi PIXAR kompaniyasi o`zining majlislarini uzun bir stol atrofida o`z lavozimlari bo`yicha ketma-ketlikda o`tirib, xodimlaridan kreativ fikrlar olishga harakat qilarkan, kunlardan birida majlis davomida eng quyi lavozimda ishlovchi xodimning o`zidan yuqori turuvchi lavozimdagi shaxslarning oldida va o`sha yerda yaratilgan muhitdagi bosim ostida o`z fikrlarini erkin bildirsa olmayotganini anglab yetishadi.

Shundan keyin mutasaddilar stolning shaklini uzun to`g`ri to`rtburchak shaklidan kvadrat shaklga o`zgartirib, lavozimlari va ismlari yozilgan kartochkalarni olib tashlab, har kimni o`zi istagan joyga o`tirishini va o`z fikrlarini istaganicha bildirishi mumkinligini aytishadi. Natijada xodimlar tomonidan kreativ fikrlarning bemaolol ifoda qilinayotganini va yanada ortganiga guvoh bo`lishadi.

Uchinchidan, xatolardan qo`rqmaslik lozim. Biron bir ishni boshlashdan oldin buning natijasi qanday bo`ladi, odamlar ustimdan kulmay-

dimi va boshqa shu kabi savollarni o‘zimizga berib, ishni boshlamasdan oq natijasiga bo‘lgan qo‘rquv bizni kreativ fikrlashdan uzoqlashtiradi. Konstantinopolni fath qilgan Sulton Mehmet II kemalarni quruqlikdan olib o‘tish fikrini qo‘rqmasdan poylashganida atrofidagilar ushbu fikrni telbanamo amalga oshmaydigan deb o‘ylashdi, lekin pirovard natijada bu ish amalga oshadi va Istanbulni fath qilgan kreativ hukmdor sifatida tarixda iz qoldirdi.

Xristofor Kolumbning Amerikaga sayohatini ham xuddi shunday o‘ylashgan. Yuqorida keltirilgan NASA tadqiqotidagi natijalar fikrimizning yana bir bor yaqqol isbotidir ya’ni 5 yoshli bola qilayotgan ishining natijasi haqida boshqalarning fikri qanday bo‘lishini o‘ylab, undan qo‘rqmaydi va o‘zi istagan ishni bemalol, qo‘rquvsiz bir shaklda amalga oshiradi.

To‘rtinchidan, biron bir g‘oya ustida izlanishni yoki biron bir narsa yaratish uchun harakat qilishni boshlash kerak. Kreativ fikrlarni dunyoga kelishi uchun “ilhom parisi”ni yoki “boshimizga olma tushishini” poylash kerak emas. Zero, “ilhom parisi” ham harkat qilayotganlarga keladi yoxud olma ham faqat shu masala yuzasida fikr yuritayotganlarning “boshiga tushadi”. Barcha kreativ shaxslarning ijodiga nazar solsak ularning tagida tinimsiz mehnat va izlanishlar yotganiga guvoh bo‘lamiz. Zero, kreativlik 1% qobiliyat, 99% mehnat demakdir.

Beshinchidan, takroran kreativ shaxs bo‘lish uchun sabrli bo‘lish kerak. Arximedga o‘xshab vannaga tushib, darxol “Evrika” deb aytishdan umid qilmasligimiz lozim. Dastavval, yuqorida ta’kidlanganidek kreativ fikrlar yaratish uchun biron bir harakatni boshlash hamda sabr bilan uning natijasiga erishguncha mehnat qilish va izlanish lozim. Oltin kabi qiymatli bo‘lgan kreativlikni yuzaga keltirish uchun xuddi madanchilar kabi har xil tog‘ jismlari, yoyingki “chiqindilar” orasidan usti-boshi chang-to‘zon bo‘lib, kerak bo‘lsa loyga botib, oltin izlashni ko‘zga olgani kabi kreativlikni yuzaga keltirishda ham mashaqqatlar va qiyinchiliklar qarshisida irodamizni namoyon etmog‘imiz lozim.

Oltinchidan, ishni kichkina qadamlar bilan bo‘lsa ham boshlash kerak. Boshlagan ish yakuniga yetkanida uni hamma bilan poylashish darkor. Bugun internetdan nafaqat muloqot vositasi sifatida foydalaniyotganini balki, har kimning o‘z qiziqishlaridan kelib chiqib, olimlar, yozuvchilar, dizaynerlar, bastakorlar, suratkashlar va boshqa soha vakillariga turli mavzulardagi maqolalar, tezislar, asarlar haqidagi o‘z fikrlarini ijtimoiy tarmoqlar yoki internet saytlari orqali bildirayotganligini ko‘rishimiz mumkin.

Yettinchidan, harakatlarimiz natijasida “qo‘ygan nuqtalarimiz birlashib”, biz yo‘qotgan kreativ ruhumizni takroran qozonamiz. “Nuqtalarni birlashtirganimizda” hayol kuchining bilimdan ham kuchli ekanligiga ishonch hosil qilamiz.

12.3. Kreativ shaxs bo‘lishning afzalliklari

Texnologiya olamida kreativ shaxs deganda ilk aqlimizga keladigan “Apple korporatsiyasi” asoschisi Stiv Jobs Harvard universiteti bitiruvchilari uchun so‘zlagan nutqida shunday degan edi: “Kelajakka qarab hayotingizdagi nuqtalarni birlashtira olmaysiz, u nuqtalarni o‘tmishga nazar solganingizdagina birlashtira olasiz. Shu sababli nuqtalarning kelajakda bir shaklda birlashishiga hozirdanoq ishonishingiz kerak. Biron bir narsaga ishonishga, e‘tiqod qilishga majbursiz.

Taqdirga, hayotga, karmaga yoxud nima bo‘lishidan qat‘i nazar biron narsaga qat‘iyan ishonishingiz lozim. Ushbu dunyoqarash meni hech qachon umidsizlikka tushisihimga yo‘l qo‘ymadi. Hayotimdagi barcha muvaffaqiyatlarim ushbu e‘tiqodlarim orqasidan ro‘yobga chiqdi”.

Kreativ fikrlaydigan shaxslar axborot texnologiyalari taraqqiy etgan va sun‘iy intellekt yaratilishi natijasida turli mexanik harakatlar bilan bajariladigan ishlarning robotlar tomonidan amalga oshirilishi mumkin bo‘lgan sharoitda har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Yuqorida bildirilgan fikrlardan kelib chiqib, kreativ shaxs tushunchasiga quyidagicha ta‘riflashni joiz deb topdik: “Kreativ shaxs” – oldindan mavjud bo‘lgan g‘oyalarni, yangicha shaklda birlashtira oladigan ijodkor shaxs.

Kreativ fikrlaydigan shaxslarni tarbiyalashda oilada farzand tarbiyasini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish lozim. Biz bu borada asqotadigan quyidagi taklif va tavsiyalarni ishlab chiqdik.

Birinchidan, yuqorida ta‘kidlanganidek kreativ shaxslarni balog‘atga yetgandan keyin emas, balki bolalik paytidan boshlab farzandlarimizga oilada to‘g‘ri tarbiya berishni yo‘lga qo‘yishimiz darkor. Ularning o‘z fikrini mustaqil bildirishiga sharoit yaratib berishimiz va ushbu fikrlarini hurmat qilishimiz lozim.

Ikkinchidan, farzandlarimizni muayyan fan sohalari bo‘yicha bilimlarni faqat yod oldirishga emas, mantiqiy fikrlash qobiliyatini o‘stirishga, masalaning mohiyatini chuqur tahlil qila olishga o‘rgatishimiz lozim

Uchinchidan, farzandlarimizning orzulariga hurmat bilan qarashimiz va o'zimizning yoshlikda amalga oshmagan orzularimiz ro'yobini ulardan kutmasligimiz lozim. Zero, har bir inson o'z kasbini sevsa va uni sidqidildan bajarsagina muvaffaqiyatga erisha oladi. Ularni o'zimiz istagan biron bir kasbni egallashga majburlash esa, ulardagi kreativ ruxni o'ldiradi.

To'rtinchidan, kreativ shaxsni tarbiyalashda atrof-muhitning o'rni katta ahamiyatga ega bo'lib, farzandlarimizga bilim olishi bilan bir qatorda sog'lom ilmiy muhitni ham yaratib berishimiz lozim. Oilada, maktabda yoki do'stlar davrasidami ular kreativ g'oyalarni bimalol bildira oladigan muhitning bo'lishi kreativ g'oyalarni amaliyotga tatbiq etilishining ilk bosqichidir.

Beshinchidan, ota-onalar kreativ shaxslarni tarbiyalashda sabrli bo'lishi kerak. Farzandlarimiz xato qilgan paytida masalaning mohiyatini teran anglamasdan turib, ularni qattiq urishgandan ko'ra, xatolarining sabablarini tushuntirish va ularni bartaraf etish yo'llarini o'rgatmog'imiz lozim. Zero, falsafa qonunlariga ko'ra sabab oqibatni vujudga keltiradi.

Nazorat savollari:

- 1.Shaxsiy hayotdagi ijodkorlik nima?
- 2.Ijodkor shaxsning xususiyatlari nimada?
- 3.Kreativ shaxs bo'lishning afzalliklarini misollar yordamida yoritib bering.
- 4.Ijtimoiy kreativlik nima?
- 5.Faol fuqarolarni tarbiyalash zaruriyati bu.....?

Adabiyotlar

1. Ибрагимова Г.Н. Интерфаол ўқитиш методлари ва технологиялари асосида талабаларнинг креативлик қобилиятларини ривожлантириш. Пед. фан. бўйича фал. док. дисс. автореф. –Т., 2017. –Б.5.

2. Рахмонова Г.С. Ўқувчиларда ностандарт тафаккурни ривожлантириш технологияси. Пед. фан. бўйича фал. док. дисс. автореф. – Чирчиқ, 2023. –Б.10.

3. Шеров М.Б. Креатив тафаккур ҳақидаги фалсафий қарашлар эволюцияси //Academic Research in Educational Sciences. Vol.1№1, 2020. ISSN2181-1385. P195-201.

4. G'affarova G.G'., Norboyeva D.A. Kreativlik falsafasi. – Chirchiq: “Zero print”, 2023. – 120 b.

13-mavzu. YOSHLARDA LIDERLIK XUSUSIYATLARINI SHAKLLANTIRISHNING ASOSIY MEZONLARI

Reja:

13.1. Liderlik tushunchasi va uning mazmun-mohiyati

13.2. Liderlik fazilatlarini va uning xususiyatlari

13.3. Yoshlarda liderlik xususiyatlarini shakllantirishning zaruriyati va uni amalga oshirish mezonlari

Tayanch tushunchalar:

Liderlik, mezon, yetakchilik, shaxsiy ehtiyoj, yetakchilik funksiyalari.

13.1. Liderlik tushunchasi va uning mazmun-mohiyati

Har qanday davr va tizimda tuzgan rejalarimiz, qabul qilgan qaror va qonunlarimizning ro'yobga chiqishi, taraqqiyotimiz odimlari, qo'yingki, kishilar kayfiyatiga bog'liq barcha hayotiy masalalarning ahvoli u yoki bu sohada kim rahbar bo'lib ishlayotganligiga, rahbarlik yoki liderlik faoliyatiga bog'liqdir. Korxona, tashkilot, xo'jalik yoki muassasa, hokimlik va uning bo'limlariga fidoyi, ishchan, tajribali, talabchan, ayni paytda kishilarga g'amxo'r, zamon talablarini chuqur his eta oladigan, ko'ngli pok rahbarga odamlarning ishonchi barqaror bo'ladi.

Rahbarlarni tanlash, ularni joy-joyiga qo'yish hozirgi kunda eng dolzarb masala. Zero, xalqning notinchligi, ular o'rtasidagi nizolar, vayronagarchiliklar va davlatlar o'rtasida urushlar kelib chiqishi, begunoh kishilarning qoni to'kilishi, xalqning ahvoli nochor bo'lib qolishiga, tarixda ko'p hollarda sotqin, vijdonsiz rahbarlar, millatchi guruhbozlar sababchi bo'lganligini insoniyat hech qachon unutmasligi kerak. Xullas, insoniyat sivilizatsiyasining hamma davrlarida malakali rahbarlar va mutaxassislar barcha muammolarni hal qilishda muhim o'rin tutadi va shunday bo'lib qolaveradi.

Ma'lumki, har qanday guruh, tashkilot, jamoada, bo'linmada tan olingan obro'-e'tiborga ega bo'lgan shaxs mavjud bolib, u mazkur tashkilotning faoliyatiga bevosita ta'sir o'tkazadi, bu o'zini boshqaruv harakatlari sifatida namoyon qiladi. Buni Amir Temurning "Azmi qat'iy, tadbirkor, hushyor, mard va shijoatli bir kishi mingta tadbirsiz va loqayd kishidan afzaldir", degan fikri ham tasdiqlaydi. Bugungi kunda biz bunday shaxslarni liderlar deb ataymiz.

Lider soʻzi inglizcha “leader” - yetakchi, boshliq, rahbar biror siyosiy partiya yoki tashkilotning rahbari, yoʻlboshchisi maʼnolarini anglatadi.

Liderlik (inglizcha: *leader* - yetakchi, *boshlovchi* soʻzidan) – umumiy bir ishni bajarishda boshqalarning yordami va haraktini birlashtiruvchi ijtimoiy taʼsir jarayoni.

Lider (inglizcha *leader* - yetakchi) - guruh uchun muhim boʻlgan vaziyatlarda masʼuliyatli qarorlar qabul qilish huquqiga ega boʻlgan guruh (ijtimoiy tashkilot) aʼzosi; qoʻshma faoliyatni tashkil etishda va guruhdagi munosabatlarni tartibga solishda haqiqatan ham markaziy rol oʻynaydigan eng obroʻli shaxs²⁷.

Lider atamasi nimani anglatadi?

Lider – har qanday guruh, tashkilot, jamoa, boʻlinmadagi katta, eʼtirof etilgan obroʻ-eʼtiborga ega, taʼsir kuchiga ega boʻlgan, nazorat harakatlari sifatida namoyon boʻladigan shaxsdir. Demak, lider (etakchi) – yoʻl boshlovchi maʼnosini anglatib, boshqalarga taʼsir eta olish qobiliyatiga ega boʻlgan shaxs boʻlsa liderlik (etakchilik) – bu boshqaruvchanlik maqomi, qarorlar qabul qilish bilan bogʻliq boʻlgan ijtimoiy pozitsiyadir.

Oʻzbek tili lugʻatlarida lider soʻziga sinonim soʻzlar - rahbar, yetakchi, partiya, prezident, arbob, boshliq, boshliq, rais.

Shuni taʼkidlash mumkinki, jonzotlar orasidagi faoliyatda ham uchraydigan, ayniqsa insonlarning jamiyatdagi oʻzaro munosabatlarida ular orasidagi baʼzi shaxslarning faoliyatida yaqqol koʻrinadigan, ingliz tilidan bizga rus tili orqali kirib kelgan liderlik, yaʼni yetakchilik xususiyati insonlardagi eng tabiiy xususiyatlardan biri boʻlib hisoblanadi.

Insonlarning ushbu xususiyatini Forobiy oʻz asarlarida sharr va xayr atab, baxt-saodatga intilishdagi yomonlik va yaxshilik orasidagi iroda kuchiga bogʻlab oʻtadi. U insonning ijobiy xayr xususiyati ustida batafsil toʻxtalib baxtga intilish va yetishda aynan mana shu xayr xususiyatining yetakchilik (liderlik) qilishini taʼkidlab, xayr – shaxsdagi yetakchilik xususiyat, deydi. Bu xususiyat insonni va u boshchiligida “shahar aholisini” baxt – saodatga eltadi, ushbu amal esa maʼrifatdan boshlanadi²⁸, deb yozadi.

Koʻrinib turibdiki, inson baxt saodatga erishish uchun birinchi oʻrinda oʻz xususiyatida xayrni, baxt saodatga erishishda yetakchilik xususiyatini maʼrifatdan boshlab, ushbu xususiyatni doimo shaxsiyatida takomillashtirib borishi koʻzda tutiladi. Toʻgʻri, jamiyatda baʼzi hollarda jinoiy guruhlariga boshchilik qilishlar, yomon, razil ishlarda ham yetakchilik

²⁷ <https://ru.wikipedia.org/wiki>

²⁸ Форобий А.Н. Фазилат, бaxт-саодат ва камолот ҳақидаги рисола. - Т., 2001. 12 б.

qilishlar uchrab turadi. Ammo ularning ham asl intilishlarida, o'z tushunchalari doirasida baxtga intilish yotadi. Lekin ular jamiyatda qabul qilingan qonun-qoidalarining aksini, yomonlarini tanlaganini ba'zida tushunib, ba'zida tushunmasdan bu yo'lga kirib qoladi.

Aytish lozimki, liderlik, yetakchilik bu bevosita boshliqlik, rahbarlik, boshqaruvchilik emas. Masalan, fandagi yetakchilik, biron bir moddiy boylikning iste'molidagi yetakchilik va boshqalar. Ko'rinib turiptiki, bizning mavzumiz insondagi yetakchilikning rahbarlik, boshqarish faoliyatidagi ko'rinishiga qaratiladi.

Xo'sh, haqiqiy lider nima? Lider - ta'sir qila oladigan shaxs. U odamlarni uni tinglashga majburlashni biladi. U odamlarni o'z tomoniga qanday jalb qilishni va ularni qanday qilib olib borishni biladi. Lider - bu, albatta, katta xarizmaga ega bo'lgan odam.

Kimni lider deb atash mumkin? Lider - bu odamlar bilan oson aloqada bo'ladigan, ochiqko'ngil, mas'uliyatli, ba'zan hatto stressga chidamli odam. Bundan tashqari, liderni kuchga ega, aniq harakat qiladigan va tinglashga tayyor odam deb atash mumkin.

Lider bo'lish juda qiyin. Kim lider bo'lishi mumkin? Har qanday odam lider (etakchi) bo'la olmaydi, lekin har kim o'zida yetakchilik fazilatlarini rivojlantirib, o'z jamoasida muommoli vaziyatda o'zini lider sifatida ko'rsatishi mumkin.

Ishbilarmon lider (etakchi) - bu bir qator fazilatlarga ega bo'lgan shaxs. Eng qimmatlilaridan ba'zilari biznesni rivojlantirishning strategik qarashlari, biznesni rivojlantirishdagi o'zgarishlarni boshqarish qobiliyati, shuningdek, boshqaruv jamoasini shakllantirish ko'nikmalaridir.

Yaxshi lider nima qiladi? Sizni lider (etakchi) qiladigan narsa - bu sizning bilimingiz, fidoyiligingiz va jamoaviy ish. Haqiqiy liderlar barcha mumkin bo'lgan qiyinchiliklarga qaramay, eng yaxshi natijalarga erishish uchun ilhomlantiradi. Rahbarlar sizning yutuqlaringizga yo'l ochadiganlardir. Aynan shu majburiyat rahbarni lider (etakchi)dan ajratib turadi.

Rahbar tayinlanishi (rasmiy rahbar) yoki guruh (norasmiy rahbar) tomonidan saylanishi mumkin. Ikkinchisi hech qanday vakolatga ega emas, u guruhning teng huquqli a'zosi bo'lib, u yoki bu sabablarga ko'ra uning fikrini jamoa tinglaydi.

Rahbar nima uchun muhim? Rahbar jamoani umumiy maqsadlarga erishish uchun birlashtiradi. U xodimlarga ishonadi va vazifalar bilan bir qatorda mas'uliyatni ham ularga topshiradi.

Oddiy so'z bilan aytganda lider kim? Ya'ni, lider - bu guruhda asosiy rol o'ynaydigan, uning a'zolari uchun avtoritet va harakat vektori bo'lgan

shaxs. Shu bilan birga, u aniq guruhning iltimosiga binoan, u yaratgan umidlar asosida paydo bo'ladi.

Lider o'z guruhiga nisbatan tashqi yoki begona narsa bo'la olmaydi.

Liderlar o'zini qanday tutadi? Haqiqiy lider nimanidir o'z yo'li bilan qilishga intiladi, u stereotiplarga ergashishdan manfaatdor emas. U biznes va jamiyatda qabul qilingan qoidalar va me'yorlarni hisobga olmasdan, o'zi qaror qabul qilishni va tanlov qilishni xohlaydi. Agar bunday odam qoidalariga rioya qilishga majbur qilinsa, u o'zini yo'q qilishni boshlaydi.

Guruh liderining vazifalari qanday? Lider – guruhning rasmiy shaxsi bo'lib, tashqi muhitda hamma nomidan harakat qiladi. Rahbar o'zi bilan guruhning barcha a'zolarini, ularning jamoaviy aqlini, irodasini va boshqalarni aniqlaydi, u guruhdan keladigan va guruh uchun olingan ma'lumotlarni o'zgartiradi.

Liderlik - bu shaxslararo munosabatlar tizimidagi hukmronlik va bo'ysunish, ta'sir va ergashish munosabatlari. Tashkilotga nisbatan bu ma'lum bir vaziyat uchun belgilangan maqsadga erishish uchun kuch manbalari va vositalarining eng oqilona kombinatsiyasiga asoslangan boshqaruv o'zaro ta'sirining bir turi (rahbar va izdoshlar o'rtasidagi).

Liderlikning bir necha turlari mavjud: faoliyat mazmuniga qarab (ilhomlantiruvchi va ijrochi), faoliyat xarakteriga (universal va vaziyatli), faoliyatning yo'nalishiga (hissiy va ishbilarmonlik), rasmiy rahbarga munosabat (ijobiy va salbiy), rasmiy vakolatlarining muvofiqligi va ta'sir darajasi (rasmiy va norasmiy).

13.2. Liderlik fazilatları va uning xususiyatlari

Liderlik fazilatları qanday? Insonning asosiy liderlik fazilatları: mas'uliyat; halollik; tavakkal qilishga tayyorlik; o'ziga va o'z qobiliyatiga ishonch; tashabbus ko'rsatish istagi; harakatlar va qarorlarda izchillik.

Liderlikning mohiyati nimada? Psixologiyada liderlik ijtimoiy ta'sir ko'rsatish jarayoni bo'lib, uning yordamida lider maqsadga erishish uchun jamiyatning boshqa a'zolaridan yordam oladi²⁹. Liderlikni tushuntirish bir nechta nazariyalarda o'z aksini topgan: situatsion, funktsional, xulq-atvor va boshqalar, shuningdek, liderlikning integral nazariyasi.

Nima uchun liderlik kerak? Agar siz jamoani yoki butun kompaniyani boshqarsangiz, liderlik sizning biznesingizni raqobatbardosh saqlashga,

---

²⁹ *Chemers M. An integrative theory of leadership.* — Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 1997. — ISBN 978-0-8058-2679-1.

resurslarni tejashga va aylanmani oldini olishga yordam beradi. Shunga qaramay, kompaniyani rivojlantirish uchun siz birlashishingiz va jamoani rag'batlantirishingiz kerak. Agar siz o'zingizdan boshqa hech narsani boshqarmasangiz, liderlikning afzalliklari bor³⁰.

Xo'sh, lider nima qila olishi kerak? Bunda liderlik fazilatlarini aytib o'tishimiz mumkin. Lider fazilatlarini - hissiy intellekt, motivatsiya darajasi yuqori, o'ziga ishonch va optimizm, professionallik va mas'uliyat, ishlaydigan ishonchlilik, shaxsiy samaradorlik, muzokaralar olib borish qobiliyati, xarizma va aloqa o'rnatish qobiliyati.

Ilmiy adabiyotlarda vaziyatli liderlik nazariyalari mavjud. Vaziyatli liderlik nazariyalari nimaga asoslanadi? Liderlikning situatsion nazariyasi liderning samaradorligi uning vazifaga qay darajada yo'naltirilganligi yoki munosabatlarga yo'naltirilganligiga ham, guruhni qanchalik nazorat qilishi va unga o'z ta'sirini amalga oshirishiga bog'liqligini aytadi. Fidlarning taklifiga ko'ra, liderlarni ikkita keng turga bo'lish mumkin.

Liderlik modeliga nimalar kiradi? Liderlik modeliga kompaniyaning madaniyati, an'analari va urf-odatlarini, shuningdek, sohaning o'ziga xos xususiyatlari ta'sir ko'rsatadi.

Liderlikning ikkita asosiy tushunchasi mavjud: xarizmatik va ekspert.

Xarizmatik model - bu liderning jozibasi va uning liderlik qobiliyatiga asoslangan.

Xarizmatik liderga nima xosdir?

Xarizmatik hokimiyat ma'lum bir shaxsning ajoyib qahramonligi yoki ibratli xarakteriga muqaddaslik berishga, shuningdek, ushbu shaxs tomonidan ishlab chiqilgan yoki buyurilgan me'yoriy naqshlar, buyruqlarga asoslanadi.

Liderlar nimasi bilan ajralib turadi? Lider yaxshi kayfiyat va hushyor aqli bilan ajralib turadi. Lider har doim nima istayotganini biladi. Lider hayotni sevadi. Liderning ketishi tashkilotning qulashiga olib kelishi mumkin.

Rahbar va lider o'rtasidagi farq nima?

Rahbar qo'llab-quvvatlaydi, lider rivojlantiradi. Rahbar asosiy e'tiborni tizimlar va tuzilishga qaratadi, lider odamlarga e'tibor beradi. Rahbar nazoratga tayanadi, lider ishonch uyg'otadi. Rahbar g'oyasi qisqa muddatli, liderning istiqboli keng.

Qancha liderlik uslublari mavjud?

Aynan shu eksperiment uchta asosiy liderlik/rahbarlik uslubini ajratib ko'rsatish imkonini berdi:

---

³⁰ Уша жойда.

- avtoritar (direktiv);
- demokratik (kollegial);
- ruxsat beruvchi (ruxsat beruvchi, liberal).

Kurt Lyuin uchta liderlik uslubini aniqladi: avtoritar, demokratik va ruxsat beruvchi.

Zamonaviy lider kim? Zamonaviy lider - odamlar munosib yashashi mumkin bo'lgan ijtimoiy olamlarning yaratuvchisi. U ijtimoiy, madaniy va shaxsiy xilma-xillikka nisbatan alohida sezgirlik chegarasiga ega bo'lishi kerak. Zamonamizning haqiqiy qahramoni ma'nolar yaratuvchisi bo'lib, u hamisha o'zgalar manfaatini hisobga oladi va hamkorlikka yo'naltirilgan.

Qanday qilib hamma narsada lider bo'lish mumkin?

Ular qanday qilib yaxshiroq lider bo'lish bo'yicha o'z fikr-mulohazalari va maslahatlari bilan o'rtoqlashdilar. Xususan, muloqot qobiliyatlari, jamoangiz bilan tanishing, ijobiy bo'ling, fikr-mulohaza oling, jamoa a'zolariga tushunarli bo'lgan erishish mumkin bo'lgan maqsadlarni qo'ying.

Liderni qanday tasvirlash mumkin?

Siz rivojlantirishingiz mumkin bo'lgan 20 ta liderlik xususiyati

1. Muammolarni hal qilish qobiliyati. Liderlar paydo bo'lgan muammolarni qanday hal qilishni yaxshi bilishadi. ...

2. Blinderlarning yetishmasligi. ...

3. Ilhomlantirish qobiliyati. ...

4. Sezgi. ...

5. Innovatsion qarashlar. ...

6. Yaxshi niyat. ...

7. Ishonch. ...

8. Ajoyib muloqot qobiliyatlari.

9. Rahbar bo'lish uchun rahbarlik lavozimida bo'lish yetarli emas. Rahbar uning ko'nikmalari, fazilatlari va g'oya yoki loyihani amalga oshirish uchun boshqa odamlarni tashkil qilish va ilhomlantirish qobiliyati bilan belgilanadi.

10. Yuqorida aytilganlarning barchasini rivojlantirish talabalar uchun ham, yosh mutaxassislar uchun ham, mansab zinapoyasida ishonch bilan qadam tashlayotgan katta menejerlar uchun ham juda muhimdir. Maqsadga erishish uchun o'z vaqtida mas'uliyatni o'z zimmasiga olish va barcha harakatlarni to'g'ri yo'nalishga yo'naltirish qobiliyati sizning karerangizning har qanday bosqichida sizning asosiy ustunligingizdir.

Rahbar qanday xarakterga ega bo'lishi kerak?

“Rahbar o'ziga ishonch va yetakchilik qilishi, maqsadni aniq tasavvur qilishi, jamoa a'zolarining his-tuyg'ulari bilan qiziqishi va kuchli murab-

biy bo'lishi kerak. Mehribonlik va saxiylik ham bo'ysunuvchilarning hurmatiga hissa qo'shadi. — Barri Rafferti, Ketchum Shimoliy Amerika bosh direktori.

Haqiqiy liderni qanday tavsiflash mumkin?

Rahbarning 50 ta belgisi

1. Rahbar, eng avvalo, kuchli xarakterdir.
2. Rahbar buyruqni kutmaydi - rahbar o'zi harakat qiladi.
3. Rahbar barcha boshqalardan harakat jasorati bilan ajralib turadi.
4. Lider odatda hamma narsada yetakchi bo'ladi.
5. Lider minglab odamlarni boshqarishga qodir.
6. Rahbarning maslahatchilari ko'p.
7. Liderlar tug'ilmaydi – yetakchilar hosil bo'ladi.

Liderlik ta'sir ko'rsatish sifatida. Ushbu kontseptsiyada yetakchilik butun guruh va xususan, alohida izdoshlar faoliyatiga ta'sir qilish jarayoni sifatida qaraladi. Ushbu kontseptsiyaga ko'ra, o'zaro ta'sir jarayonida liderlar o'zlarining yaqin atrofiga, guruhiga, tashkilotiga, ijtimoiy institutlariga yoki butun jamiyatga ta'sir qiladi (agar biz siyosiy etakchilik haqida gapiradigan bo'lsak). Demak, R.Stogdil ta'rifiga ko'ra, yetakchilik – umumiy maqsadga erishish uchun guruh faoliyatiga ta'sir ko'rsatish jarayonidir.

F.Xeymanning fikricha, liderlik bevosita o'zaro ta'sir jarayoni bo'lib, buning natijasida individ boshqalarning xulq-atvoriga ta'sir qiladi, ularni ma'lum bir natijaga erishishga undaydi. Rahbarlikni tushunishga bunday yondashuvning cheklanishi shundaki, u ta'sir qilish jarayoni o'zaro ekanligini hisobga olmaydi. Rahbar nafaqat izdoshlarga ta'sir qiladi, balki uning o'zi ham izdoshlar tomonidan ta'sirlanadi. Har safar, duch kelgan qarshilikka qarab, rahbarning o'zi u yoki bu darajada o'zgaradi.

Liderlik hokimiyat munosabatlari sifatida. Rahbarlar o'z harakatlarida hokimiyatdan foydalanadilar, shuning uchun ba'zi mualliflar etakchilik munosabatlarini birinchi navbatda hokimiyat munosabatlari deb hisoblashadi. Ularning fikricha, rahbarning asosiy vazifasi boshqalarni bo'ysunishga majburlash va o'zi yoki tashkilot uchun kerakli yo'nalishda harakat qilishdir. Shunday qilib, J. Blondel liderlikni (birinchi navbatda siyosiy) millat a'zolarini harakatga undash maqsadida bir yoki bir necha shaxslar tomonidan amalga oshiriladigan hokimiyat sifatida belgilaydi. Shu bilan birga, lider o'zaro ta'sirning tashabbuskori bo'lib, izdoshlarni rag'batlantiradi va ularning dastlabki niyatlarini o'zgartirganda, ular ustidan nazorat o'rnatadi. Bunday ta'riflar ko'proq siyosiy va tashkiliy etakchilik uchun qo'llaniladi.

Rollarni farqlash natijasida yetakchilik. Bu kontseptsiyaga ko'ra, jamiyatning barcha a'zolari, shuningdek, guruhlar va jamoat tashkilotlari ijtimoiy iyerarxiya tizimida ma'lum o'rinni egallaydi va etakchilik-bo'ysunish munosabatlarining har bir ishtirokchisi ma'lum rol o'ynaydi. Shunga ko'ra, etakchilikni o'zaro ta'sir va o'zaro ta'sir jarayoniga asoslangan rollarni farqlash sifatida ko'rish mumkin. Shunday qilib, M. Sherif va K. Sherif guruh a'zolaridan biriga tayinlangan etakchilikni etakchi va izdoshlarning o'zaro umidlari bilan belgilanadigan va kattaroq talablarga ega bo'lgan munosabatlar tizimidagi alohida rol deb tushundilar. boshqa rollarga qaraganda mas'uliyat.

Guruh tuzilishini boshlash va qurish sifatida etakchilik. Bu erda etakchilik guruhning rol tuzilishini yaratuvchi va qo'llab-quvvatlovchi jarayon sifatida qoraladi. Aytishimiz mumkinki, lider o'zining etakchilik maqomini qonuniylashtiradigan ma'lum bir guruh tuzilmasini qurish uchun izdoshlarning xatti-harakatlarini o'zgartirishga va ularning ehtiyojlarini rivojlantirishga intiladi. Ushbu kontseptsiya tarafdorlarining fikriga ko'ra, tuzilmasi hali barqaror bo'lmagan yangi jamoalarni shakllantirish bosqichlarida etakchilik jarayonlari ayniqsa muhimdir.

13.3. Yoshlarda liderlik xususiyatlarini shakllantirishning zaruriyati va uni amalga oshirish mezonlari

Lider qanday xususiyatlarga ega bo'lishi kerak?

Yetakchilikning ya'ni liderlikning asosiy xususiyatlari quyidagilar:

- mas'uliyatli va qiyin qarorlarni qabul qilish qobiliyati, ular uchun tegishli javobgarlikni o'z zimmasiga olish istagi;
- shaxsiy manfaatlar uchun emas, balki odamlarning umumiy manfaatlari va manfaatlari haqida qayg'urish;
- odamlarni butunlay ixtiyoriy asosda boshqarish qobiliyati;
- xarizma va tabiiy ta'sir kuchiga ega bo'lish;
- guruh tomonidan etakchiga bo'lgan ishonch va kuchli hokimiyat mavjudligi;
- xatolarni tan olish qobiliyati va mag'lubiyat uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olish, bundan shaxsiy xatolarni qidirish.

Bir qarashda liderlik rahbarlik kabi ko'rinishi mumkin. Qisman to'g'ri, ammo ularning o'zaro farqli jihatlari mavjud.

Birinchidan, lider har doim parda ortida va o'z-o'zidan aniqlanadi, rahbar esa rasmiy ravishda tayinlanadi.

Ikkinchidan, rahbar u bilan chambarchas bog'liq bo'lgan ma'lum bir guruh vakili bo'lib, yetakchi, aksariyat hollarda, guruhdan ajraladi.

Uchinchidan, liderning asosiy sohasi - bu shaxslararo munosabatlar, rahbar esa rasmiy munosabatlardir. Ammo rahbarning ixtiyorida juda ko'p tashqi ma'lumotlar mavjud, qonuniy sanksiyalarni qo'llash mumkin, ya'ni u rasmiy shaxs.

Ilmiy tilda guruhga kuchli va ta'sirchan ta'sir ko'rsatadigan rasmiy rahbar, ya'ni uning ta'siri pozitsiyaga bog'liq bo'lsa, "bo'ysunuvchilar" ga ta'sir qiladi. Norasmiy rahbar - bu kompaniyada egallagan joyidan qat'i nazar, yetakchilikni ta'minlaydigan shaxs. Uning harakatining mohiyati ijtimoiy bo'lib, u "izdosklariga" qaratilgan bo'ladi.

Yuqorida sanab o'tilgan xususiyatlar shaxsda yillar mobaynidagi tajriba va tug'ma iste'dod asosida shakllanib boradi.

Ta'lim jarayonida yoshlarning liderlik xususiyatlarini rivojlantirishda nimalarga e'tibor qaratish zarur. Bu borada quyidagi jihatlarga e'tibor qaratish muhim ahamiyat kasb etadi:

Xatarlarni (risklarni) o'z zimmasiga olish va muvaffaqiyatsizliklardan o'rganish. Muvaffaqiyatsizliklardan qochib qutulish va har doim hayotda muvaffaqiyatli bo'lish mumkin emas. Shu sababli yosh avlod uchun har bir muvaffaqiyatsizlikdan saboq olish va hayotda davom etish juda muhimdir. Ular tavakkal qilishdan qo'rqmasliklari kerak va muam-molarga duch kelgan holatda tegishli saboqlarni olishni o'rganishlari lozim.

Xato qilmaydiganlar hayotda o'smaydilar. Rasmiy ta'lim tizimi shunday yo'lga qo'yilishi kerakki, bu o'quvchilarni tavakkal qilishga undaydigan va ularni xato va kamchiliklari uchun jazolamaydigan bo'lishi lozim. Insonning aql-idroki o'sishi va hayotdagi yuksalishi orttirgan tajribalari orqali bo'ladi.

Haqiqiy bizneslar bilan aloqa o'rnatish: bizga ma'lumki, maktab va universitet o'qituvchilarining aksariyati korporativ va biznes tajribasiga ega emas. Shuning uchun ular o'qitishlari mumkin bo'lgan narsalar bu rasmiy ta'lim va kitoblardan olgan nazariy bilimlaridir. Biroq korporativ ish maktablarda o'rgatiladigan bilimardan tubdan farq qiladi. Shuning uchun maktablar va universitetlarni haqiqiy biznes dunyosi bilan bog'lash tavsiya etiladi. Bu yerda haqiqiy ish tajribasiga ega bo'lgan odamlar talabalarga real hayotiy misollar bilan ba'zi ma'ruzalar o'qishlari mumkin.

Agar rasmiy ta'lim yaxshi tajribaga ega bo'lgan ishbilarmon tadbirkorlar bilan talabalar uchun murabbiylik va mentorlik dasturlari o'rnatilsa, bu yoshlarda liderlik, innovatorlik va tadbirkorlik qobiliyatini rivojlantirishga tubdan yordam beradi.

Ongni to'g'ri dasturlash. Muvaffaqiyat uchun yoshlarning ongini rivojlantirish va dasturlash juda muhimdir. Hayotiy misollar shuni ko'rsatadiki, xavfdan qochish uchun dasturlashtirilgan odamlar "men buni qila olmayman" yoki "men bunga qodir emasman", deyishadi. Ammo "Men buni qanday qila olaman?" yoki "Nima qilsam buning uddasidan chiqaman?" degan savollar bilan yoshlar ongini to'g'ri yolg'a solishlari mumkin. Chunki bayonot ongni yopadi, savol esa ongni o'ylashga va harakat qilishga ochib beradi.

Guruhlarda ishlashni o'rganish. Bizning hozirgi ta'lim tizimimiz yoshlarga faqatgina o'ziga tayanib ishlashni o'rgatadi. Hatto baholash testlari ham o'quvchi va talabalarning o'z bilimlarini baholashga qaratilgan va bunday tizim o'ziga qaramlikni keltirib chiqaradi. Ammo real hayotda barchamiz bir-birimizga tobemiz va bir kishi o'z kuchi bilan ko'p narsaga erisha olmaydi. Shuning uchun ta'lim tizimi yoshlarda boshqalar bilan ishlash va muloqot qobiliyatini rivojlantirish uchun individual emas, balki guruhda ishlash tizimlarini joriy qilishi lozim. Bu jamoaviy ruhni oshirish va hayotda muhim bo'lgan bir-biriga bog'liqlik hissinı rivojlantirishga yordam beradi.

Moliyaviy savodxonlik. Bugungi dunyoda moliyaviy savodxonlik shaxsiy, oilaviy va biznes byudjeti va moliyasini boshqarishdagi eng muhim mahoratlardan biridir. Ta'lim tizimida yoshlar o'zlarining shaxsiy mablag'larini tejash, sarflash va investitsiya qilish nuqtai nazaridan samarali boshqarish usullarini o'rganishlari kerak. Qarz va soliq savodxonligi yoshlarning kelajakda o'z bizneslarini ochishda va boshqarishda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa qilib aytganda yoshlarda liderlik xususiyatlarini rivojlantirish uchun bugunda kunda mamlakatimizda barcha sharoitlar yaratilgan. Buni O'zbekiston Respublikasi "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risda"gi qonuni, "Ta'lim to'g'risda"gi qonunlarda o'z aksini topganligida ko'rishimiz mumkin. Ushbu normalarni amaliyotga tatbiq etish yoshlarda liderlik xususiyatlarini namoyon bo'lishida muhim rol o'ynaydi.

Nazorat savollari:

- 1.Liderlik tushunchasi nima?
- 2.Yoshlarda liderlik xususiyatlarini shakllantirishning zaruriyati nimada?
- 3.Yetakchi rolini bajarish qanday amalga oshiriladi?
- 4.Yetakchilik funksiyalarini yoritib bering
- 5.Vazifaga ehtiyojlarni aniqlash nima?

Adabiyotlar

1. Ибрагимова Г.Н. Интерфаол ўқитиш методлари ва технологиялари асосида талабаларнинг креативлик қobiliятларини ривожлантириш. Пед. фан. бўйича фал. док. дисс. автореф. –Т., 2017. –Б.5.
2. Рахмонова Г.С. Ўқувчиларда ностандарт тафаккурни ривожлантириш технологияси. Пед. фан. бўйича фал. док. дисс. автореф. – Чирчиқ, 2023. –Б.10.
3. Шеров М.Б. Креатив тафаккур ҳақидаги фалсафий қарашлар эволюцияси //Academic Research in Educational Sciences. Vol.1№1, 2020. ISSN2181-1385. P195-201.
4. G‘affarova G.G‘., Norboyeva D.A. Kreativlik falsafasi. – Chirchiq: “Zero print”, 2023. – 120 b.

14-mavzu. YOSHLARDA KREATIV FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI

Reja:

14.1. Yoshlarda kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda zamonaviy axborot texnologiyalarining va innovatsiyalarning o'rni

14.2. Jamoa bilan ishlashning yangicha usullaridan foydalanish texnologiyalari. To'g'ri va samarali qaror qabul qilish san'ati

14.3. Muvaffaqiyatga erishishda kreativ fikrlarning ahamiyati

Tayanch tushunchalar: jamoa, yangilik, metod, to'g'ri va samarali qaror qabul qilish, maqsad, yoshlar, ko'nikma, malaka, bilim, innovatsiya, texnologiya, axborot, muvaffaqiyat, fikr, maqsad, bilim, inson, jamiyat.

14.1. Yoshlarda kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda zamonaviy axborot texnologiyalarining va innovatsiyalarning o'rni

Ta'lim sohasida bo'layotgan izchil harakatlar qator qaror va qonunlar bu – o'quvchi, talabalarimizni zamon talablariga mos bo'lib ulg'ayishlari, chuqur bilim egallashlari kreativlik salohiyatini shakllantirishlari uchundir. Hozirgi kunda ko'plab yangiliklar idish yuvadigan mashina, virtual dunyo, inson vazifalarini bajaruvchi robotlar bular hammasi inson tomonidan yaratilgan ya'ni inson tasavvur, tafakkuri natijasida dunyoga kelgan g'oya va fikrlar mahsulidir. Insonning tafakkuri, dunyo qarashi, aql-idroki qancha keng bo'lsa, uning ijod namunalari ham shuncha sermazmun bo'ladi. Bu esa o'z navbatida pedagogika fanidagi "kreativ" tushunchasiga borib taqaladi. Kreativ ta'lim texnologiyasi.

Kreativlik (ing "create"-yaratish, "creative"-yaratuvchi, ijodkor) – individning yangi g'oyalarini ishlab chiqishda tayyor tavsiflovchi hamda mustaqil omil sifatida iqtidorlikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyat ma'nosini ifodalaydi. Insondagi kreativlik hususiyati uning aql, tafakkur, tushuncha, dunyoqarashi, fikrlash, his-tuyg'u, zehinning o'tkirligi kabi jarayonlarda o'z aksini topadi.

Kreativlik – muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi. Kreativ insonni oladigan bo'lsak, unda uning iqtidori rivojlangan bo'ladi. Amerikalik psixolog olim Torrensni aytilishicha kreativlik yoki kreativ fikrlay-

digan shaxs har xil dolzarb muammolarni ilmiy sohadagi qarashlarni ko'p gapiradigan shularni yechimini topishga intilishi yoki muammolarni muhokama qilishini ifodalaydi. Kreativ shaxs muammolarni oson hal qiladigan, yashash tarzini osonlashtiradigan, o'ziga bo'lgan ishonchi yuqori darajada bo'lgan odam tushuniladi.

Kreativ fikrlaydigan shaxs o'zining muammolarini bimalol hal qila oladigan yetuk shaxs deb bilaman. Kreativ fikrlash har bir shaxsga kerak tushunchadir. Pedagogning kreativ sifatleri haqida gaplashadigan bo'lsak, shaxsiy faoliyatidagi qiziqishlari, qobiliyatlarini, potensial quvvatini oshirib kasbiy faoliyatning samarali bo'lishiga yordam beradi. Ta'lim sohasida faoliyat yuritayotgan pedagoglarda kreativ fikrlash dars jarayonida eski texnologiyalarni bir chetga surib zamonaviy metodlardan foydalanib, zamonaviy texnologiyalar bilan yangiliklar qilib, bir xil shaklda dars o'tmasdan har xil uslubda dars o'tish, tashabbuskor fikrlar bilan dars jarayonida hammani qiziqishini oshirib, dars ta'sirini yuqoriga ko'taradi.

Pedagogning kreativ sifatleri: bolalarni o'quv faoliyatini, ijobiy sifatlarini rivojlantirish. Shu bilan birga mustaqil ravishda tarbiyani, bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltiradi. Kreativ fikrlash uchun pedagoglar talabalik davrlaridan kasbiy faoliyatni rivojlantirib borishlari kerak. O'zini ustida ko'p ishlashi, o'zini ijodiy faoliyatga yo'naltirishi, muammoli vaziyatlarni tahlil qilishlari lozim. O'zini ijodiy faollashtirish uchun: innovatsion yangiliklarni ta'limga joriy qilib sinab ko'rishi, ijodiy faoliyatini boyitishi qiziqishidan tashqari bo'lgan fanlarni ham o'rganishi kerak. Faoliyatini kreativlik muhitida olib borishi, ijodkor bo'lishi kerak. Islom Karimov Abdug'aniyevich asarlarida "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" ham bu haqida juda ko'p gapirilgan. " Ongli yashaydigan, mantiqiy fikrlashga qodir bo'lgan, o'z qarashlarining ma'no mazmunini har tomonlama asoslab, isbotlab beradigan odamlarni – ma'naviyatli shaxs deya olamiz." "Chindan ham, agarki hozirgi vaqtda dunyoviy ilm-fan va texnologiyalarni chuqur o'zlashtirmasak, faqat tariximizga maxliyo bo'lib yashaydigan bo'lsak ana o'sha noyob meroslarni asrab-avaylab, yanada boyitib, unga oz hissamizni qo'shmasak, zamon bilan hamqadam bo'lib yurmasak, bizning jahon maydonida munosib o'rin egallashimiz qiyin bo'ladi" deyilar.

Darhaqiqat hozirgi zamonaviy axborot texnologiyalari yaxshi o'rganish ular asnosida innovatsion loyihalarni yaratish bizning davlatimizni rivojlanishiga katta yordam beradi. Buning uchun biz o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'naviyatini yuksaltirishimiz, kreativ fikrlashga undashimiz, innovatsion muhitda dars olib borishimiz albatta yoshlarimizni

kelajakda O'zbekiston jahon maydonida o'z o'rnini topishga yordam beradi. O'qtuvchining ta'lim tarbiya jarayonida duch keladigan ko'p ziddiyatli vaziyatlar yoki muammoli vaziyatda mohirona chiqa bilishligi ham pedagogda kreativlik darajasi yuqoriligidan darak beradi. Bu o'qtuvchining qobiliyatiga ham bog'liq. Qobiliyatlar jamlanmasi iste'dod deyiladi. O'qtuvchining qobiliyati qancha yuqoriligi ta'lim olayotgan o'quvchilarning tushunchalari, darsning sifati qay darajadali bilan bilib olish mumkin. Har qanday ko'nikmani shakllantirish mumkin bo'lgandek kreativ fikrlashni ham rivojlantirish mumkin.

Kreativlik ruhida tarbiyalashda pedagogning ro'li katta. Bunda dars jarayonida talabalarni o'z fikrini, g'oyalarini qo'rqmasdan gapirishi, yangi g'oyalar ustida munozara va mulohazalar yuritishi va talabalarni dars jarayonida o'zini erkin his qilishi asosiy qismi hisoblanadi. Bu esa bo'lajak kadrlarimizni muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

Kreativ fikrlashda hosil bo'ladigan qobiliyatlar

- Talabalarni har qanday sohada to'g'ri fikrlash qobiliyati
- Aqliy faoliyatni rivojlanishi ya'ni aqlning charxlanib yaxshi ishlashi
- Muammoli vaziyatlarda to'g'ri fikrlay olish
- Shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchini ortishi
- Tanlovni mustaqil ravishda ikkilanmasdan qabul qila olish
- Ilg'or tajribalarni yo'lga qo'yish
- Hayotda oson, qiyinchiliklarsiz, samarali yashashni o'rganadi
- Insonparvarlik psixologiya tamoyillarini amalga oshiradi.

Kreativ ta'lim jarayonidagi muammolar

1. Pedagoglarning ko'plarida "kreativlik" haqida tushunchaga ega emasligi

2. Hozirda pedagoglar – yangiliklarni ilgari surish, ijodiy mahsulotlar yaratish, dars jarayoniga nostandart usullar bilan yondashishga intilmasligi, o'sha bitta qolipga tushib o'sha qolipdan chiqmasligi

3. Innovatsion yondashuv va pedagogic masalalarni yechimini topishga kreativ yondashmaslik

4. O'z kasbiga ijodiy yondashmaslik

5. Pedagog kasbiga muhabbat qo'ymasdan ishlashi

6. Muammoli ma'ruza, amalyotlarni yo'qligi

7. Aqliy harakatlarni rejalashtirmaslik

8. Ijodiy faollikni oshirishga yordam beradigan o'qitish metodlari va texnologiyalaridan foydalanmasligi

9. Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchilar muloqotning dialogic usullariga e'tibor qaratmasligi

10. Muvaffaqiyatsiz urinishlarni tahlil qilmaslik

Har bir shaxsda kreativlik tushunchani shakllantirish kerak. Kreativlik soʻzini maʼnosini bilmagan odamga kreativ fikrlashga yoʻl boʻlsin. Avval soʻzning maʼnosini chaqib keyin shunday boʻlishga harakat qilishadi. Kadrlar, pedagoglar kasbini sevib unga ijodiy yindashib, sidqidildan ishlashsa ularda kreativ gʻoyalar va kreativ fikrlasha boshlashadi. Dars jarayonlarini qiziqtirib har xil koʻrgazmalar yoki zamonaviy texnologiyalardan foydalanib dars oʻtish bu dars samaradorligini oshirish bilan birg talabalarni kreativlikni shakllanishiga yordm beradi va fanga qiziqishini orttiradi.

Talabalar zerikib qolishmaydilar. Shu bilan birga shaxsni oʻzini-oʻzi shakllanishi oʻziga boʻlgan ishonchini orttiradi. Psixologik muammolarni ham yengib oʻtadilar. Hamkasblari bilan muloqotda boʻlib fikr almashib yangi texnologiyalarni yoki muammoli vaziyatlarni yechimini birga yoki jamoa, individual izlashga, ijodiy faolliyatga berilib ishlash imkonini beradi. Yana oʻquvchilarni tanqidiy fikrlashga, vaziyatga tegishli muhitni muhokama qilishi, yaxshi oʻylangan qarorlar qabul qilishi bilan foydalidir. Kreativ taʼlim texnologiyasida, kreativ taʼlim jarayonini samarasini oshirish uchun har xil metodlardan foydalanish kerak. Masalan : “Idrok xarita”, “Atirgul”, “T-sxemasi”, “Zinama-zina”, “FSMU”, “Aqliy hujum”, “Esse”, “bayon, insho” yozish, “Blits sorov” kabi texnologiya va metodlar.

- Bu metodlar albatta oʻquvchining dars jarayoniga, fang aboʻlgan qizishini oshiradi

- Fikrlash jarayonini kengaytiradi
- Fan boʻyicha keng tushunchaga ega boʻlishini taʼminlaydi
- Oʻqishga boʻlgan motivatsiyani koʻpaytiradi

FSMU texnologiyasi F – fikrni bayon etish S – fikrni bayoniga sabab koʻrsatish M – koʻrsatish sababga misol koʻrsatish U – fikrlarni umumlashtirish

KREATIV TA'LIMni "FSMU" metodiga qo'yib yoritamiz

F	Kreativ ta'lim jarayonida talabalarni fikrlarini,taffakurini,dunyo qarashini kengaytiradi
S	Kreativ ta'limning asosiy maqsadi va sababi kadrlarni,pedagoglarni keng fikrlashga,muammoli vaziyatlardan chiqqa olishi ,taffakurini rivojlanishi uchundir
M	Torrence amerikalik olim komil inson,kreativ fikrlarni ilgari surgan
U	Kreativ ta'lim davlatimizda mustail fikrlaydigan,ta'limda yangi o'quv turlarini olib kira oladigan,yangiliklar qilishdan qorqmaydigan shaxslarni ko'paytirish

14.2. Jamoa bilan ishlashning yangicha usullaridan foydalanish texnologiyalari. To'g'ri va samarali qaror qabul qilish san'ati

Kreativ shaxsga xos fe'l-atvor xususiyatlarini aniqlashga bag'ishlangan tadqiqotlar ko'p. Kreativ shaxslarning fe'l-atvorini va yurish-turishini o'rganadigan amaliy tadqiqotlar, odatda, savolnoma instrumentlaridan foydalanadi va kreativlik nisbatan barqaror va muntazam fe'l-atvor ekanligidan kelib chiqadi

Ushbu tadqiqotlar aksar ijodkor insonlarga bir qator moyilliklar xos ekanligini, lekin, ayniqsa, ochiqlik – ham tajribaga ochiqlik, ham intellektga ochiqlik – ular orasida eng keng tarqalgan xarakter ekanligini namoyon qilmoqda.

Kaufman va boshqalarning aniqlashicha, tajribaga ochiqlik barcha sohalaridagi ijodiy muvaffaqiyat bilan salmoqli va uzilkesil tarzda bog'liq bo'lgan «Katta beshlik»dagi yagona xarakterdir. Ushbu tadqiqot xitoyliklarda ham kuzatilgan va o'xshash natija qayd etilgan (matematika/ilmiy sohadagi ijodkorlikdan mustasno) ham tafovutli fikrlash tarzi doimo tajribaga ochiqlik bilan (lekin fe'l-atvorning boshqa qirralari bilan emas) bog'liq ekanligini kashf etgan. Fe'l-atvor hamda ijodiyot bilan bog'liq tadqiqotlarning meta-tahlillari tajribaga ochiqlik barcha sohada ijodkorlarga xos ekanligini tasdiqlamoqda, qolgan fe'llarning esa ijodiyot bilan bog'liqligi faqatgina muayyan sohada faoliyat yuritayotgan muayyan shaxslarga foydali bo'lishida kuzatilgan (masalan, «batartiblik, ongliklik» fe'li ilmiy ijodkorlikni qo'llab-quvvatlashi, lekin san'atdagi ijodkorlikka xalal berishi mumkin)

Taxmin qilinishicha, bu xususiyat «aqliy (misol uchun xayolot, tasavvur), emotsional (misol uchun qiziquvchanlik, ichki motivatsiya) va

xulq-atvordagi (masalan, komfort zonasidan chiqish, yangi narsalarni faol sinab ko‘rish) ko‘rinishlardan iborat xarakterlarning keng turkumidir»

Bir qator tadqiqotchilar qiziquvchanlik hissini muvaffaqiyatli ijodiy faoliyat uchun muhimligini ta’kidlagan. Shunga bog‘liq, lekin butkul farqli fe’l bo‘lgan «intellektga ochiqlik» ham ijodiy yutuqlarni bashorat qilishda qo‘l keladi. Intellektga ochiqlik deganda, mavhum va semantik ma’lumotni asosan mantiqiy fikrlash vositasida aniqlash tushuniladi. Tajribaga ochiqlikdan farqli o‘laroq, intellektga ochiqlik, ayniqsa, ilmiy ijodkorlik bilan cham bar chas bog‘liqdir (Kaufman va boshqalar.,

Sabr-toqat, qat’iyat hamda o‘z ijodiy kuchiga ishonish insonga maqsad sari intilish hissi va ushbu maqsadlarini ro‘yobga chiqara olishi borasidagi bardavomlik hissini berish orqali uning ijodkorligiga ta’sir qilishi isbotlangan. Sabr – qiyinchiliklarga qaramay maqsad sari harakatni astoydil davom ettirish, qat’iyat – maqsadiga yetishish uchun qiyinchiliklarga chidash va ularni yengish – ijodkorlik uchun muhim xislatlardir. Cropley ijodkor shaxslarning «zo‘r berishga astoydil shayligini» e’tirof etgan bo‘lsa, Torrance ularning eng asosiy xislati qat’iyat ekanligini ta’kidlagan. Amabile fikricha, uzoq muddat davo mida shijoat bilan biror vazifa ustida ishlash va o‘nglanmayotgan ish yuzasi dan hafsalasini pir qilmaslik ijodiy salohiyatning muhim qismidir.

O‘z ijodiy kuchiga ishonish deganda insonlarning vazifaga ijodiy yondasha olishi borasidagi ichki e’tiqodlari tushuniladi. Maqsad sari intilish va o‘z ijodiy kuchiga ishonish chambarchas bog‘liq: bir qator tadqiqotchilar o‘z ijodiy kuchiga ishonch inson o‘nglanmayotgan ish yuzasidan hafsalasi pir bo‘lishi yoki qiyinchiliklarga qaramay davom etaverishida va alal oqibat vazifani ijodiy hal etishida muhim o‘rin egalaydi. Ushbu ishonchga, o‘z navbatida, avvalgi faoliyat yakunlari, kayfiyat hamda vazifa bajarilayotgan ijtimoiy muhit ta’sir o‘tkazishi mumkin

Ta’lim jarayonida o‘quvchining ijodiy fikrlashini qo‘zg‘atishga qaratilgan xatti-harakatlar shu sababli uning o‘z ijodiy salohiyatiga ishonch, sabr va qat’iyatini kuchaytirishga qaratilishi mumkin

Zamonaviy tadqiqot tobora kreativ fikrlashga individual yumush emas, ko‘proq ommaviy xatti-harakat sifatida qaramoqda. Bunga yangi bilim yaratishda guruhlarining faoliyatini tahlil qilishni misol keltirish mumkin.

Kreativ fikrlashni bunday anglashda ilgari surilgan asosiy fikr, ijodiy faoliyat inson va uning muhiti, jumladan, ushbu muhitdagi boshqa insonlar orasidagi munosabatning natijasi ekanligidir. Bu yo‘sinda, kreativ fikrlash va faoliyat doimiy «bajarish» (muhitga qaratilgan xatti-harakat) va

«duchor bo'lish» (muhitning aks harakatini qabul qilib olish) sikli sifatida shakllantirilgan

O'zaro hamkorlik natijasida guruhlar alohida insonning qobiliyati yetmaydigan murakkab muammolarga yangicha yechimlarni taklif etishi. Hamkorlikdagi kreativ fikrlash borasidagi tadqiqotlarga ko'ra, guruh a'zolari maqsadli, opportunistik vaziyatdan kelib chiquvchi va tartibsiz murakkab jarayonlarda ishtirok etgan holda, maqsad qo'yadi va uning ro'yobga chiqishini kuzatadi, bunda guruhning turli a'zolari o'zining kuchli tarafiga asoslanib, guruhda yetakchilikni oladi. Xususan, muzokara va badiha usulidagi olib boriladigan jarayonlarda qatnasha olish yangi g'oyalarni yaratishga zamin tayyorlaydi

Hamkorlik natijasida, faoliyat g'oya yaratish va takomillashtirish bilan bog'lanadi, g'oyalardagi kamchilik tuzatiladi, boshi berk muammolarni aylanib o'tish yo'llari kashf etiladi. 46. Hamkorlikda ishlay olish qobiliyati ta'lim kontekstida ham bilim yaratishning muhim qismidir. O'quvchilar boshqalarning g'oyalarini kashf etib, ular asosida yangi g'oyalarni yaratishi va shu orqali hamkorlikda yangi bilimlarni yaratishida maktab qulay zamin sifatida xizmat qiladi. O'quvchilar o'zgalarning g'oyasidan bahramand bo'lishni, hammualliflik va hamkor faoliyatni o'rganishi kerak

Maqsad sari ishtiyoqning bo'lishi ijodiy faollikning asosiy motori ekanligi ilm-fanda, xususan, Amabile tadqiqotlarida batafsil isbotlangan. Bu yerdagi asosiy faraz shundan iboratki, inson yuqori ijodiy faollikka kerak bo'ladigan barcha xislatlar turkumiga ega bo'lsa ham, lekin bunga yetarlicha ixlos qo'ymagani sababli ijodiy mahsulot bermasligi mumkin. 48. Kreativ bo'lishga ishtiyoq mohiyatan ham tashqi, ham ichki bo'lishi mumkin. Maqsadi sari ichki ishtiyoqi bo'lgan insonlar: o'z faoliyatlarini ma'noli deb biladilar, bu faoliyat bilan faqatgina zavqlanganliklari, o'zlariga qiziqarli bo'lgani yoki o'zlarini sinab ko'rmoqchi bo'lganlari uchungina shug'ullanadilar; ular tashqi rag'batlantiruvchi omillarga nisbatan befarq bo'ladilar. Csikszentmihalyi taxmin qilishicha, turdosh «oqim» hissiyoti ijodiy faollikni sezilarli tarzda qo'llab-quvvatlaydi, zero, oqim holatida «insonlar ochlik, charchoq va noqulayliklarga qaramay, faoliyatlarida qat'iy davom etadilar». Chunki ular maqsadlari sari ichki ishtiyoqlari bo'lganligi sababli, ishga to'liq kirishib ketgan bo'ladilar. Umuman olganda, tadqiqotlar kreativ samara uchun ichki ishtiyoqning ijobiy ta'siri, tashqi ishtiyoqning salbiy ta'siri mavjudligini ko'rsatib keladi

Lekin yaqindan buyon, bosim (misol uchun, topshiriqning yaqinlashayotgan muddati) yoki rag'bat (katta maosh va e'tirof) kabi tashqi

motivatsiya omillari ham insonlarni ijodiy faollikda bardavom bo'lishlarini ta'minlashi e'tirof etilmoqda. O'quvchilar o'zgalarning g'oyasidan bahramand bo'lishni, hammualliflik va hamkor faoliyatni o'rganishi kerak.

Maqsad sari ishtiyoqning bo'lishi ijodiy faollikning asosiy motori ekanligi ilm-fanda, xususan, Amabile tadqiqotlarida batafsil isbotlangan. Bu yerdagi asosiy faraz shundan iboratki, inson yuqori ijodiy faollikka kerak bo'ladigan barcha xislatlar turkumiga ega bo'lsa ham, lekin bunga yetarlicha ixlos qo'ymagani sababli ijodiy mahsulot bermasligi mumkin. 48. Kreativ bo'lishga ishtiyoq mohiyatan ham tashqi, ham ichki bo'lishi mumkin. Maqsadi sari ichki ishtiyoqi bo'lgan insonlar: o'z faoliyatlarini ma'noli deb biladilar, bu faoliyat bilan faqatgina zavqlanganliklari, o'zlariga qiziqarli bo'lgani yoki o'zlarini sinab ko'rmoqchi bo'lganlari uchungina shug'ullanadilar; ular tashqi rag'batlantiruvchi omillarga nisbatan befarq bo'ladilar. Csikszentmihalyi taxmin qilishicha, turdosh «oqim» hissiyoti ijodiy faollikni sezilarli tarzda qo'llab-quvvatlaydi, zero, oqim holatida «insonlar ochlik, charchoq va noqulayliklarga qaramay, faoliyatlarida qat'iy davom etadilar» Chunki ular maqsadlari sari ichki ishtiyoqlari bo'lganligi sababli, ishga to'liq kirishib ketgan bo'ladilar. Umuman olganda, tadqiqotlar kreativ samara uchun ichki ishtiyoqning ijobiy ta'siri, tashqi ishtiyoqning salbiy ta'siri mavjudligini ko'rsatib keladi

Leкин yaqindan buyon, bosim (misol uchun, topshiriqning yaqinlashayotgan muddati) yoki rag'bat (katta maosh va e'tirof) kabi tashqi motivatsiya omillari ham insonlarni ijodiy faollikda bardavom bo'lishlarini ta'minlashi e'tirof etilmoqda.

14.3. Muvaffaqiyatga erishishda kreativ fikrlarning ahamiyati

Kreativ fikrlash, biron bir ishga kreativ yondashish bugungi kunda jamiyat hayotining va ishlab chiqarish jarayonining barcha sohalarida eng ko'p e'tibor qaratilayotgan va o'rganilayotgan muhim masalalardan biri hisoblanadi. Shu o'rinda haqli bir savol tug'iladi. Kreativ fikrlash o'zi nima? Bugungi kunda jamiyatda kreativ fikrlashning o'рни qanday? Kreativlik xususiyatlari shaxsda qanday namoyon bo'ladi? Mazkur masalaga yondashishda chet el tajribasiga ko'proq tayanish zarur, chunki ushbu masala chet ellik olimlar tomonidan keng va batafsil o'rganilganligini ko'rishimiz mumkin. Masalan, amerikalik psixologlar Hennesey va Amabilelarning ta'kidlashicha, Kreativ yondashuv va yutuqlar dunyo bo'ylab fan va texnologiyadan tortib, falsafa, san'at va gumanitar fanlar kabi turli sohalarda insoniyat tamaddunini ilgari surgan.

Yevropaning Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining bayonotiga ko‘ra kreativ fikrlash shunchaki tasodifiy g‘oyalar berishdan kattaroq narsadir. U insonga ba‘zan murakkab sharoitlarda, yanada yaxshiroq natijaga erishishga imkon beruvchi bilim va tajribaga asoslangan real ko‘nikmadir. Butun dunyoda jamiyatlar va tashkilotlar muammolarni hal etishda innovatsion bilim va yaratuvchanlikka tobora ehtiyoj sezmoqdalar. Kreativ fikrlash ta‘siri butun jamiyatga sezilarli innovatsiya turlarining ortida turishi rost, lekin u ayni damda universal va tenglashtiruvchi xususiyatga ega fenomen hamdir, ya‘ni har qanday shaxs, u yoki bu darajada, kreativ fikrlash qobiliyatiga ega.

Amerikalik olim D. Veksler “Kreativlik fikrning shunday turiki, u shaxsga bir muammo yoki masala yuzasidan birdaniga bir nechta yechimlar paydo bo‘lishini taqozo etadi va shablonli, zerikarli fikrlashdan farq qilib, narsa va hodisalar mohiyatidagi o‘zga xoslik, noyoblik sifatlarini anglashga yordam beradi” - deb ta‘rif beradi.

PISA (o‘quvchilarni ta‘limiy yutuqlarini baholash xalqaro dasturi) tadqiqotida kreativ fikrlash bilim sohasida original va samarali yechimlar, yutuqlar va tasavvurlarni ta‘sirchan ko‘rinishlarga olib keladigan g‘oyalarni ishlab chiqish, baholash va takomillashtirishda samarali ishtirok etish qobiliyati deb ta‘riflangan. Kreativlik tushunchasining lug‘aviy ma‘nosi ingliz tilida “create” – yaratish, “creative” yaratuvchi, ijodkor ma‘nolarini anglatadi. Jamiyat hayotining qaysi sohasida qo‘llanilishiga qarab turli soha vakillari tomonidan turlicha ta‘riflar berilganligini ko‘rishimiz mumkin. Masalan, pedagogik nuqtai nazardan yondashganda, kreativlik pedagogning yangi g‘oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi hamda mustaqil omil sifatida iqtidorlikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati ma‘nosini ifodalaydi. Psixologik nuqtai nazardan yondashganda, kreativlik inson shaxsining ijodkorlikka bo‘lgan qobiliyati, ijodkorlik iste‘dod darajasi, individning an‘anaviylik yoki odat tusiga kirgan fikrlash sxemasidan uzoq bo‘lgan, prinsipial yangi g‘oyalarni yaratishga tayyorlikni xarakterlovchi, shuningdek, muammolarni o‘zgacha tarzda bartaraf etish, iqtidorning mustaqil faktori sifatida qabul qilingan ijodiy qobiliyatlaridir.

Umuman olganda, bugungi kunda ijodkorlik, yaratuvchanlik, yangilik yaratishga qaratilgan faoliyat kreativ faoliyat deb tushuniladi. Kreativ shaxs esa, o‘zining fikrlashi, dunyoqarashi, doimo yangiliklarga intilishi, o‘z ustida tinimsiz ishlashi, muammoga boshqa shaxslarga qaraganda noodatiy tarzda yechim topa olishi va original qarashlarni bildira olishi, qiziqarli suhbatdosh bo‘lish va boshqa xususiyatlarni o‘zida aks ettirmog‘i

lozim. Kreativ qobiliyatlarni faqat yangi g'oyalarni yaratishgina uchun emas, balki hayot tarzining, yoki alohida olingan aspektlarni yaxshilash uchun qo'llash va shaxsning ichki dunyosi rivojlanishida muhim o'rin tutadi.

A.Maslou ham kreativlikni – barchaga xos tug'ma ijodiy yo'nalish, atrof muhitning ta'sirida ko'pchilikda yo'qolib ketuvchi faoliyat deb hisoblagan. Amerikalik psixolog olim Djo Pol Gilford o'zining ilmiy tadqiqot ishlarida kreativlik va intellektni birinchi marotaba taqqosladi. U intellekt strukturasi modelini yaratishda tafakkurni konvergent va divergent turiga ajratdi. Konvergent tafakkur - (lotincha convergere– “bir yo‘ldan”) tafakkur formasi bo‘lib, muammoning bir qancha yechimlaridan faqat yagona to‘g‘risini tanlashdir. Konvergent tafakkur asosida intellekt yotadi, shuning uchun intellektual tafakkur deb ham ataladi.

Divergent tafakkur – (lotincha divergere – “bo‘linish”) ijodiy tafakkur metodlaridan biri bo‘lib, berilgan bir muammoning bir qancha yechimlarini topish, shuning bilan bir qatorda, divergent tafakkur “bir vaqtning o‘zida turli yo‘nalishlarga izlanish, ya’ni bir muammoga bir nechta to‘g‘ri javoblar borligini va original ijodiy g‘oyalarning tug‘ilishiga xizmat qiladi

Divergent tafakkurning negizini esa kreativlik tashkil etadi. Kreativlik tafakkurning qay darajada shakllanganiga ham bog‘liq bo‘lib, shaxs tafakkuri qanchalik yaxshi rivojlangan bo‘lsa, kreativ fikrlashi ham shunchalik rivojlangan bo‘ladi. Biroq kreativlik faqatgina tafakkurning yuqori darajada rivojlanganligi bilan hosil bo‘lib qolavermaydi, ya’ni intellektual salohiyati yuqori shaxs har doim ham kreativ fikrlay olmasligi mumkin. Buni Djo Gilford tadqiqotlarida ham ko‘rishimiz mumkin. Gilford o‘z kreativlik strukturasi divergent tafakkurdan tashqari o‘zgaruvchanlik qobiliyati, yechimning aniqligi va boshqa intellektual parametrlarni birlashtirdi. Shuningek, u kreativlik va intellekt o‘rtasida o‘zaro uzviy aloqa borligini isbotladi. Biroq, Gilford o‘z tajribalarida yuqori intellektuallilarning test yechish davomida ijodkorlik xulqini har doim ham ko‘rsatmasligini, kreativ past intellektualli bo‘lmasligini aniqladi. Shunday ekan, divergent tafakkur kreativ jarayonning barcha xususiyatlarini aks ettirmaydi.

E.P.Torrens fikricha, “kreativlik” tushunchasi negizida quyidagilar yoritiladi: - muammoni yoki ilmiy farazlarni ilgari surish; - farazni tekshirish va o‘zgartirish; - qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash; - muammo yechimini topishda bilim va amaliy harakatlarning - o‘zaro qarama-qarshiligiga nisbatan ta’sirchanlik. Kreativ fikrlash har bir ijtimoiy sohada yaqqol aks etishi mumkin. Umuman olganda, kreativlik –

bu yangi, original g'oyalarni yaratish, fikrlashning nostandart shakli, berilgan muammolarga omadli yechimlar topishdir. Kreativ tafakkur esa revolyutsion tafakkur bo'lib, u konstruktiv xarakterni ifodalaydi. Kreativ fikrlashda ta'lim-tarbiya jarayoni muhim ahamiyat kasb etadi. Kreativ fikrlash bugungi kunda yoshlar egallashi kerak bo'lgan muhim ko'nikmadir.

Mazkur ko'nikma, yoshlarga bugungi shiddat bilan o'zgarayotgan, zamonaviy axborot kommunikatsiyalaridan faol foydalana oladigan, oddiy savodxonlikdan ko'ra ko'proq natija ya'ni tashabbuskorlik talab qilinayotgan, bir so'z bilan aytganda XXI asr ko'nikmalariga ega malakali kadrlarga talab kuchayayotgan bir paytda ushbu jarayonga moslashishiga va raqobatbardosh kadr bo'lib yetishishida muhim ahamiyat kasb etadi. Xulosa qilib aytganda, kreativ fikrlash jamiyat hayotida muhim o'ringa ega bo'lgan, shaxsning tafakkuri bilan bevosita bog'liq bo'lgan jarayon hisoblanib, shaxsda, ayniqsa, yoshlarda ushbu ko'nikmani shakllantirish kelgusida mamlakat taraqqiyotining muhim elementlaridan biri hisoblanadi. Yoshlarni kreativ fikrlashini shakllantirish va rivojlantirishda quyidagi jihatlariga ahamiyat qaratish lozim. Birinchidan, shaxs tarbiyasida bolalikdanoq uning fikri muhim ahamiyat kasb etishini va jamoada o'z o'rniga ega ekanligini xis qildirib borish; Ikkinchidan, bugungi kunda jamiyatda shakllangan dogmatik qarashlardan voz kechish; Uchinchidan, boshqaruv jaryonida avtokratik usullardan ko'ra demokratik usullarni ko'proq qo'llash; To'rtinchidan, kreativ fikrlaydigan shaxslarning g'oyalarini va qarashlarini hurmat qilish hamda ularni qo'llab quvvatlash lozim. Zero, jamiyatda lokomotiv sifatida har doim liderlar o'z faoliyatini amalga oshiradi. Bugungi kunda liderlarning aksariyati kreativ fikrlovchi kishilardir.

Borayotgan to'rtinchi sanoat tamaddunining dvigateli — harakatga keltiruvchi kuchi kreativlikdir. Atrofga boqsangiz, har tomonda inson ijodkorligining beqiyos va hayratlanarli namunalariga duch kelasiz: elektron xizmatlar, virtual reallik, to'rtburchak tarvuzlar, tuproqsiz hosil olish... Bularning barchasi inson tasavvuri, tafakkuri mahsuli. Bugun biz uchun odatiy tuyulgan kitob, musiqa, bino, samolyot, hatto lampalar ham qachonlar orzu va tasavvurda bo'lgan, keyinchalik aql-idrok samarasi o'laroq yaratilgan.

G'ildirakning kashf etilishidan boshlangan yaratuvchanlik namunalari bugun koinotda kezib yuribdi. Innovatsiyalar kundalik turmushimizda qulayliklar yaratadi, og'irimizni yengil, uzog'imizni yaqin qiladi. Shu tarzda kreativlik taraqqiyotning ajralmas bo'lagiga aylangan. Barcha

sohada ijodiy fikrlovchi mutaxassislariga talab katta. Dunyoga mashhur dasturiy mahsulotlar, mobil telefonlar ishlab chiqaruvchi kompaniyalar mutaxassislaridan har kuni yangi g'oya so'raladi. Mehnat bozorida kreativ fikrlovchi mutaxassislariga talab oshib borayotgan ekan, ta'lim jarayonida o'quvchi-talabalarning noodatiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish, rivojlantirish dolzarb vazifadir. Haligacha ta'lim tizimida ko'plab yondashuv va metodlar ijodiy fikrlash emas, talqin va tahlilga, ya'ni berilgan ma'lumotni tushunib, to'g'ri yetkazishga, nari borsa, bir necha axborotni umumiyLashtirib, xulosa chiqara olishga yo'naltirilgan.

Xo'sh, ta'lim oluvchilarni qanday qilib kreativ fikrlashga o'rgatish mumkin? Innovatsiya yaratish uchun tafakkurda qanday o'zgarishlar kechishi lozim? Tasavvur bilimdan muhim(mi?) Shaxsda kreativlik sifatlarini rivojlantirish uchun dastlab bu tushunchaning mazmunini bilish lozim. Kreativlik inglizcha "create"dan olingan bo'lib, yaratish ma'nosini bildiradi. Kreativlik deganda insonning yangilik yaratish, muammolarni yechishga qaratilgan ijodiy qobiliyati tushuniladi. Uning tagzamidagi originallik, amaliylik, noodatiylik va erkinlik yotadi. Shuningdek, kreativ fikrlash muayyan masala yuzasidan har tomonlama fikrlash, bir nuqtaga turli rakursdan yondashishni anglatadi.

Kreativlik shaxsni rivojlantiruvchi kategoriya sifatida inson tafakkuri, ma'naviyatining ajralmas qismi hisoblanadi, u shaxs ega bo'lgan bilimlarning ko'pqirrali ekanligida emas, balki yangi g'oyalarga intilish, o'rnatilgan stereotiplarni isloh qilish va o'zgartirishda, hayotiy muammolarni yechish jarayonida kutilmagan va noodatiy qarorlar chiqarishda namoyon bo'ladi. Ya'ni, berilgan bilimlarni takrorlash orqali kreativlikka erishib bo'lmaydi, ijodiy fikrlash jarayonida yangi fikr, yangi g'oyaning paydo bo'lishi asosiy shartdir. Masalan, ingliz tilida so'zlarni yodlab, grammatika qoidalarini suv qilib ichib yuborgan bo'lsangiz ham, insho yozolmasangiz, barchasi bekor. Shuning uchun kreativ fikrlash jarayonida tasavvur muhim rol o'ynaydi. Albert Eynshteyn Tasavvur bilimdan muhim deganida aynan mana shu jihatni nazarda tutgan. Ko'pincha noodatiy fikrlar, yechimlar kutilmaganda inson xayoliga keladi. Buning uchun, avvalo, fikrlash jarayonidagi bir xillikka, odatiylikka barham berilishi lozim.

Qoliplardan voz kechamiz. Inson miyasi o'z ishini "yengillashtirish", "qulaylashtirish" uchun shablon va stereotiplardan foydalanadi. Stereotiplar shu paytgacha ma'lum bo'lgan va umumqabul qilingan fikrlardir. Ular asosida fikrlash bizga hech qanday yangi g'oya bermaydi. Qoliplarning yuzaga kelishida jamiyatda ustuvor bo'lgan ijtimoiy fikr, media-mahsulotlarda taqdim etilayotgan shakl va ko'rinishlar ham yetakchi o'rin

tutadi. Inson ommadan ajrab qolmaslik nuqtayi nazaridan hammaning fikriga qo'shiladi. Qolaversa, "oqim bo'ylab suzish" mustaqil fikrlashdan ko'ra oson tuyuladi. Stereotiplar orqali fikrlaganda muayyan mavzu bo'yicha inson ongiga "so'rov" berilganida odatiy ma'lumot va mulohazalar yuzaga keladi. Masalan, "yangi yil" deganda to'kin dasturxon, reklamadan tushmaydigan gazli ichimliklar, archa va hokazolarni tasavvur qilish, bobo obrazida qo'lida hasa tutgan, ko'zoynakli cholni ko'rish qolip asosida fikrlashning ko'rinishi. Kreativ fikrlovchi insonlar odatiy manzaralardan o'zgacharoq tasvirlarni ham tasavvur qilib, hech kim ilg'amagan jihatlarni payqaydi, yangilik yaratoladi.

Eng ajablanarli jihati, ta'lim-tarbiya jarayoni ham bolalarni bir xil fikrlashga o'rgatib qo'yarkan. Mashhur ixtirochi va kashfiyotchilarning aynan maktabdagi ta'lim jarayonidagi bir xillikka ko'nikolmagani, qoliplarga sig'maganini ko'rish mumkin. Masalan, Albert Eynshteynning maktabdan haydalishi yoki Dmitriy Mendeleyevning kimyo fanidan "uch" olgani bunga misol bo'ladi.

Ken Robinson tomonidan tayyorlangan va YouTube saytida 5 million marta tomosha qilingan "Maktab kreativlikni barbod etyaptimi?" nomli videolavhada ham shu xususida so'z boradi. Harf o'rganish jarayonidayoq bolalarning belgilangan chiziqlar bo'ylab yozishi, topshiriqlarni bajarishda namunalar orqali ishlashi, adabiyot darslarida asarni qanday tushunish kerakligi to'g'risida ma'lumotlar berilishi, pedagoglarning yaxshi bajaruvchilarni yaxshi baholashi natijasida bolalar qoliplar doirasida fikrlay boshlaydi. Oqibatda ko'plab yoshlar topshiriq berilsa, namuna bormi, deb so'raydigan holga kelgan. Bu oldin mavjud bo'lgan modellar asosida ishlashga o'rganib qolish natijasi. Bunday vaziyatni bartaraf etish uchun o'quv jarayonida ijodkorlik sifatlarini tarbiyalashga ahamiyat qaratilishi maqsadga muvofiq. Masalan, o'quvchilarga "Sizga bir kunda 86400 AQSh dollari berilsa, uni nimalarga sarflagan bo'lardingiz?" kabi noodatiy savollar berilishi mumkin. Bu savol o'quvchining topqirlik, bilag'onlik, ijodkorlik, masalaga turli nuqtayi nazardan qaray olish, yashirin jihatlarni ochish kabi xislatlarini rivojlantiradi. Sababi, 86 400 bir kundagi soniyalar miqdorini anglatadi. Savol orqali o'quvchiga har bir soniya qimmati anglatiladi, uni behuda sarflamaslik uqtiriladi. Agar o'quvchi savol tagidagi mohiyatni anglamasa, unda kreativ va evrestik sifatlar past hisoblanadi.

Qolip va stereotiplar asosida fikrlashning bir necha ko'rinishlari bor. Masalan, qutbli tafakkur — hamma narsani ikki shaklda — yaxshi yoki yomon deb qabul qilish, dunyoni oq va qora rangda ko'rishdir. Aslida,

yaxshi yoki yomon narsaning o‘zi mavjud emas, uni fikrlarimiz shundayga aylantiradi. Har bir holat va jarayonning ijobiy hamda salbiy jihatlari bor. Bir tomonlama yondashuv, asoslanmagan xulosalar ham stereotiplar asosida fikrlashning ko‘rinishlaridir.

Ijodkorlikni yuzaga keltirish uchun stereotiplarning ongosti darajasida ijoddan cheklovchi funksiya, shablonlardagi to‘siqni anglash, qoliplardan voz kechish zarur. Kumir, brend va modaga ergashish mustaqil fikr kushan-dasi hisoblanadi. Kiyinish, o‘zini tutish, kasb tanlash, hatto fikrlashdagi taqlid bunyodkorlik faoliyatidan cheklashi mumkin. Shuning uchun nega aynan shu kiyimni tanladim, nima uchun shu ichimlikni xarid qilyapman, deb OAV, reklama orqali inson ongiga majburan singdirilayotgan ta’sirlardan voz kechish mustaqil qaror qabul qilishga, media qurshovidan chiqishga sabab bo‘ladi.

Tomas Edison “Kreativlik — g‘ayriixtiyoriy jarayon”, deydi. Lekin har kuni ko‘plab mutaxassislar muammolarga noodatiy yechim topishga zaruriyat sezadi. Ular mana shu g‘ayriixtiyoriy jarayonni ixtiyoriylashtirishi mumkinmi? Tabiatda yangi fikrlarni yuzaga keltiruvchi “sehrli tayoqcha” yo‘q, biroq har qanday mutaxassisning kreativ o‘ylashiga ko‘maklashadigan ko‘plab usullar mavjud. Buning uchun ijodiy fikrlashga vaqt ajratish, ijodiy salohiyatni anglash lozim. Jorj Bernard Shou hazirlashib shunday deydi: “Ko‘pchilik yiliga ikki-uch marta o‘ylaydi. Mening butun dunyoga mashhurligim sababi — haftada bir yoki ikki marta o‘ylaganim”. Demak, xayolga kelgan yangi fikrlarni e’tiborsiz qoldirmaslik, o‘ylash uchun imkon yaratish muhim.

Ijodkorlik chegarasini belgilang. Muammoli masalaga duch kelgan paytingizda ijodkorlik chegaralarini belgilang. O‘zingizdan “Eng oddiy yechim nimada?” deb so‘rang. Keyin “muammoni hal qilishning aql bovar qilmas varianti”ni tasavvur qiling. Oddiy va hayratlanarli yechim o‘rtasida sizga ijodiy maydon paydo bo‘ldi. Endi yangi g‘oya mavhum emas, uning chegaralari mavjud. Bu ijod jarayonidagi psixologik bosimni yengillashtiradi.

“Olti shlyapa” usuli. Edvard de Bono taklif etgan “Olti rangli shlyapa usuli”da biror mavzu tanlanadi. Navbatma-navbat shapkalar kiyiladi: oq — diqqat bilan, hech qanday emotsiyasiz barcha faktlar tekshiriladi; qora — kamchiliklar aniqlanadi; sariq — mavjud holat tahlil etiladi; yashil — yana yangi bir necha g‘oyalar qo‘shiladi; qizil — emotsional munosabat bildiriladi; ko‘k — ish xotimalanadi. Masalan, ta’lim tizimiga oid qonunchilikni takomillashtirish mavzusi ko‘rilayotgan bo‘lsa, mavjud qonunchilik o‘rganiladi, kamchilik va bo‘shliqlar aniqlanadi. Qonuniy

me'yorlarning real holat bilan mosligi yoki qarama-qarshiligi o'rganiladi. Ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiluvchi takliflar beriladi, ular amalga oshsa, qanday samara berishi izohlanadi. Taklif loyiha shaklida rasmiylashtiriladi.

Uolt Disneyning kreativ fikrlash nazariyasi. Uolt Disney ko'ngilochar sohada o'z sanoatini yaratgan, animatsion multfilmlari bilan butun dunyoga tanilgan shaxs. U dunyoga mashhur personajlarini yaratishda kreativlikning uch fazasi — xayolparast, realist, tanqidchi obrazidan foydalanadi. Ya'ni, xayolparast rolda hech qanday chegarasiz xayol suradi, fantaziya yaratadi. Bu jarayonda u Baxning "Tokkata, fuga re minar" musiqasini eshitishini aytgan. Xayolida obrazlar yaratilgandan keyin uni reallik bilan uyg'unlashtiradi. Personaj qanday harakatlanadi, qanday gapiradi — barchasini konstruktor sifatida jonlantiradi, reallashtiradi. Shundan keyin xayolparast va realist ishini tanqidchi ko'rib chiqadi. Tanqidchi "filtr" vazifasini bajaradi. Uolt Disneyning yutug'i xayolparast, realist, tanqidchini bitta shaxsda jamlay olganidir. Odatiy fikrlovchilarda ularning bittasi ustuvorlik qiladi.

Tasodiflarga befarq bo'lmang. Juda ko'plab ixtirolar favqulodda va tasodifiy holatlarda amalga oshirilgan. Ya'ni, taqdirning o'zi insonga nozik ishoralar beradi. Bu Isaak Nyutonning boshiga tushgan olma, antibiotikni kashf etgan olim Aleksandr Flemingning yuvilmay qolib, mog'orlagan laboratoriya idishlari ko'rinishida bo'lishi mumkin.

Bir-biriga bog'liq bo'lmagan narsalarni bog'lash. Mobil telefon va kompyuter imkoniyatlarini birlashtirish orqali planshet, yuk mashinasiga antenna o'rnatilib ko'chma stansiya, qayiqqa osib qo'yilgan mato tufayli yelkanli kemalar paydo bo'lgan. Shotlandiyalik shifokor J.Danlopning o'g'li tosh yo'ldan velosipedda yurib qiynalar edi. Danlop bog'ini shlang bilan sug'ora turib, uning yengil prujinasimon sakrashiga e'tibor berdi. Natijada birinchi bo'lib shinani kashf etdi.

Shuningdek, kreativlikning mikro va makrosignallarini anglash, uning inson fiziologiyasi bilan bog'liq jihatlari, ya'ni qanday holatlarda inson xayoliga yangi fikrlar kelishini bilish ham muhimdir.

Nazorat savollari:

- 1.Kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish nimaga bog'liq?
- 2.Internet va boshqa axborot kommunikatsiya vositalarining rolini yoritib bering
- 3.Innovatsiyalar yordamida yangi fikrlarni hosil qilish nima asosida shakllanadi?

4. Axborot nima?
5. Axborotning kreativ fikrlashdagi rolini yoritib bering
6. Maqsad nima?
7. Jamoaga xizmat ko'rsatish nima?
8. Tegishli ma'lumotlarni to'plash nima?
9. Tegishli qaror qabul qilish bu....?
10. To'g'ri qaror qabul qilishni shakllantirish metodikalarini yoritib bering
11. Muvaffaqiyatga erishish nima?
12. Muvaffaqiyatga erishishda kreativ fikrlarning ahamiyati nimada?
13. Karerani rejalashtirishda nimaga bog'liq?
14. Maqsadga erishish uchun nimalar qilish kerak?
15. Maqsadni shakllantirish nima?

Adabiyotlar

1. Ибрагимова Г.Н. Интерфаол ўқитиш методлари ва технологиялари асосида талабаларнинг креативлик қобилиятларини ривожлантириш. Пед. фан. бўйича фал. док. дисс. автореф. –Т., 2017. –Б.5.
2. Рахмонова Г.С. Ўқувчиларда ностандарт тафаккурни ривожлантириш технологияси. Пед. фан. бўйича фал. док. дисс. автореф. – Чирчиқ, 2023. –Б.10.
3. Шеров М.Б. Креатив тафаккур ҳақидаги фалсафий қарашлар эволюцияси //Academic Research in Educational Sciences. Vol.1№1, 2020. ISSN2181-1385. P195-201.
4. G'affarova G.G'., Norboyeva D.A. Kreativlik falsafasi. – Chirchiq: “Zero print”, 2023. – 120 b.

Reja:

- 15.1. Pedagogning kreativlik potentsiali
- 15.2. Kreativlik potentsialining tarkibiy asoslari va ustuvor tamoyillari
- 15.3. Pedagogning kreativlik potentsiali darajasini aniqlovchi mezonlar

Tayanch tushunchalar: kreativlik, kreativlikni rivojlantirish, kreativlikni rivojlantirishga to‘sqinlik qiluvchi omillar, kreativ potentsial, pedagogik kreativlik, pedagogning kreativ potentsiali, kreativ potentsialning tarkibiy asoslari va tamoyillari, pedagogning kreativ potentsialini aniqlovchi mezonlar.

15.1. Pedagogning kreativlik potentsiali

Zamonaviy sharoitda pedagogning kreativlik sifatlariga ega bo‘lishi taqozo etadi. So‘nggi yillarda yetakchi xorijiy mamlakatlarning ta‘lim tizimida talaba va talabalarda kreativlik sifatlarini shakllantirish masalasiga alohida, jiddiy e‘tibor qaratilmoqda. Buni Bronson, Merriyman (2010 y.), Ken Robinson (2007 y.), Fisher, Frey (2008 y.), Begetto, Kaufman (2013 y.), Ali (2011 y.), Treffinger (2008 y.) va b. tomonidan olib borilgan ko‘plab tadqiqotlar, ularning natijalarini ko‘rish mumkin. Birgina Ken Robinson tomonidan 2007 yilda tayyorlangan “Maktab kreativlikni barbad etyaptimi?” nomli video lavhani YouTube saytida 5 mln marta tomosha qilingan. Qolaversa, o‘qituvchilar kreativlik asoslarini o‘rganishga jiddiy kirishganlar.

O‘qituvchilarda pedagogik faoliyatni kreativ yondashuv ko‘nikma, malakalarini shakllantirish hamda rivojlantirishga doir adabiyotlar chop etilyapti, Ta‘lim departamenti tomonidan tayyorlangan video lavhalarga asoslanuvchi noan‘anaviy darslar tashkil etilyapti. Salmoqli amaliy ishlar olib borilayotganligiga qaramay, ko‘pchilik o‘qituvchilar hali hanuz shaxs (o‘zlarida hamda talabalarda kreativlik sifatlarini qanday qilib samarali shakllantirish tajribasini o‘zlashtira olmayaptilar. Ta‘lim tizimini boshqarish organlari har yili ta‘lim muassasalarida yuqori samaradorlikka erishishga e‘tibor qaratadi. Ana shu maqsadda o‘quv dasturini ishlab chiqiladi, yangi o‘quv darsliklari yaratiladi. Bu esa ham talabalar, ham o‘qituvchilarni kasbiy o‘sislariga yordam beradi.

Olib boriladigan amaliy harakatlar talabalarda yutuqlarga erishish, olg'a intilishga bo'lgan ehtiyojni muayyan arajada yuzaga keltiradi, ularning o'quv-bilish qobiliyatlarini bir qadar rivojlantirishga yordam beradi. Biroq, o'quv yilining oxirida kelib oliy ta'lim muassasalarida talabalarning fanlarni o'zlashtirishlarida yuqori darajadagi ijobiy natijalar kuzatilmayapti. Ko'plab talabalarning ta'lim olishga nisbatan qiziqishi yo'qolgan. Buning natijasida o'qituvchilar ham avvalgidek zavqu shavq bilan kasbiy faoliyatni tashkil etishni o'ylashmayapti.

Pedagogning kreativlik potentsiali uning umumiy xususiyati sifatida aks etadi. U ijodiy faoliyatning dastlabki sharti va natijasi sanaladi. Mazkur sifat shaxsning o'z-o'zini namoyon qilish layoqatiga egalikni va tayyorlikni ifodalaydi. Qolaversa, kreativ potentsial negizida har bir mutaxassisning shaxsiy qobiliyatlari, tabiiy va ijtimoiy quvvati yaxlit holda namoyon bo'ladi. Kreativ potentsial bilish jarayoniga yo'naltirilgan ijodkorlik bilan chambarchas bog'liq.

Pedagogning kreativ potentsiali an'anaviy tafakkur yuritishdan farqli ravishda quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- tafakkurning tezkorligi va egiluvchanligi;
- yangi g'oyalarni yaratish qobiliyati;
- bir qolipda fikrlamaslik;
- o'ziga xoslik; - tashabbuskorlik;
- noaniqlikka toqat qilish.

Pedagog kreativlik potentsialiga ega bo'lishi uchun kasbiy faoliyatida quyidagilarga e'tiborini qaratishi zarur:

- kasbiy faoliyatiga ijodiy yondashish;
- yangi-yangi g'oyalarni yaratishda faollik ko'rsatish;
- ilg'or pedagogik yutuq va tajribalarni mustaqil o'rganish;
- hamkasblar bilan pedagogik yutuqlar xususida fikr almashish.

Har bir pedagogning o'zini o'zi rivojlantirishi va o'zini o'zi namoyon eta olishi bevosita uning kreativlik qobiliyatiga egaligi bilan bog'liq. Odatda pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo'lishlari pedagogik muammolarni hal qilishga intilish, ilmiy-tadqiqot ishlari yoki ilmiy loyihalarni amalga oshirish va o'zaro ijodiy hamkorlikka erishishlari orqali ta'minlanadi.

Pedagog o'z-o'zidan ijodkor bo'lib qolmaydi. Uning ijodkorlik qobiliyati ma'lum vaqt ichida izchil o'qib-o'rganish, o'z ustida ishlash orqali shakllantiriladi va u asta-sekin takomillashib, rivojlanib boradi. Har qanday mutaxassisda bo'lgani kabi bo'lajak pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo'lishlari uchun talabalik yillarida poydevor qo'yiladi va

kasbiy faoliyatni tashkil etishda izchil rivojlantirib boriladi. Bunda pedagogning o'zini o'zi ijodiy faoliyatga yo'naltirishi va bu faoliyatni samarali tashkil eta olishi muhim ahamiyatga ega.

Pedagog ijodiy faoliyatni tashkil etishda muammoli masalalarni echish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, shuningdek, pedagogik xarakterdagi ijod mahsulotlarini yaratishga alohida e'tibor qaratishi zarur. Muammoli masala va vaziyatlarni hal qilar ekan, pedagogning masala echimini topishga ijodiy yondashishi unda hissiy-irodaviy sifatlarning rivojlanishiga yordam beradi. Pedagog o'z oldiga muammoli masalalarni qo'yish orqali mavjud bilimlari va hayotiy tajribalariga zid bo'lgan dalillar bilan to'qnash keladi. Buning natijasida o'z ustida ishlash, mustaqil o'qib o'rganishga nisbatan ehtiyoj sezadi.

O'qituvchilar darslarda talabalarining erkin fikr yuritishlarini ta'minlay olishlari kerak. Xuddi shu holatdagina ularning fikrlari kreativlik kasb etadi. "Kreativlik darslarida talabalar birgina "to'g'ri" javobni izlash o'rniga o'zlarini erkin va hotirjam sezishlari va yuzaga kelgan muammolarga turli echimlarni izlab topishlari maqsadga muvofiqdir. Qancha ko'p g'oya va fikrlarni o'rta tashlasalar, shuncha ko'p g'oyalar kreativ bo'ladi.

O'quvchilar "Aqliy hujum" metodidan foydalanganlarida noaniqlikka duch kelishlari mumkin. Talabalarni to'g'ri yo'lga yo'naltirish va keyinchalik ularni mustaqil "sayohatga" qo'yib yuborish ularda kreativ va, hattoki noaniq bo'lsada, turli g'oyalarni o'ylab topishga bo'lgan intilishni kuchaytiradi.

Chak Djons aytganiday "Qo'rquv xissining yuzaga kelishi kreativlikka asoslangan har qanday ishda mavjud; havotir kreativlikning xizmatkoridir". Talabalarni yo'naltirish talabalarda o'qituvchiga bog'liq bo'lib qolmay, ularda avtomatik ravishda harakat qilish ko'nikmasini shakllantiradi. Yuqori sinf o'quvchilari yoki yuqori kurslarining malakali talabalari jarayonni kichik alohida qism va bosqichlarga bo'lib, yosh va tajribasiz talabalarni ruhlantirib, bu esa o'z o'rnida kreativlik ko'nikmasining shakllanishiga o'z ta'siri o'tkazadi.

O'qituvchilar talabalarga manbalar bilan ta'minlash, maslahat berish, yo'l-yo'riq ko'rsatish, ularning progress va muvafaqqiyatini aniqlashda mezonlarni ishlab chiqishda murabbiy sifatida xizmat qiladilar. Shuningdek, yuqori kurs talabalari nafaqat ichki kreativlikni shakllantirish, balki kichik guruhlarda ishlash, kreativlik va sharhlar berishga qiziqтира oladilar ham (m: ong sayohati, tasavvur chegarasi, kelajakdagi muammolarni echish, yangilik ochmoq va kashf etmoq)".

Kreativlik potentsialiga ega pedagog o'zida quyidagi malakalarni namoyon eta oladi:

- bajariladigan vazifaning mohiyati va ahamiyatini belgilay bilish;
- masalaning qo'yilishini tahlil qila olish;
- masalani hal qilish rejasini tuzish;
- masalani hal qilishda samarali metodlar (analiz, sintez, induksiya, deduksiya, taqqoslash va b.)larni qo'llash;
- masalani hal qilish usullarini tanlay olish;
- qabul qilingan qarorning to'g'riligini asoslash va qayta tekshirish;
- masalani hal qilishda kichik tadqiqot (izlanish)ni olib borish;
- masalani hal qilish sharoiti, jarayonning borishi va masala echimi yakunlarini umumlashtirishga oid dalillarni rasmiylashtirish.

15.2. Kreativlik potentsialining tarkibiy asoslari va ustuvor tamoyillari

Ta'lim tizimini boshqaruvchi organlar ta'lim olishga nisbatan xohish-istagi bo'lmagan talabalar, bu kabi ta'lim oluvchilarni o'qitishni istamayotgan o'qituvchilar faoliyatini o'zgartirish borasida yangidan-yangi choratadbirlar belgilansa-da, ahvol o'zgarishsiz qolmoqda. Buning sababi nimada? Balki darslarning avvaldan o'ylab, rejalashtirilib qo'yilishi talabalar uchun qiziq bo'lmayotgandir, balki balki ta'lim mazmunining muayyan qolipga solinganligi talabalar uchun hech qanday stimul bermayotgandir, rag'bat bildirmayotgandir.

O'quv mashg'ulotlarining avvaldan rejalashtirilishidan voz kechish, talabalarda tanqidiy, kreativ tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish, ularni ijodiy fikrlash, yangi g'oyalarni o'ylab topishga majbur qilish ta'lim olishga bo'lgan munosabatni o'zgartirish, ularni yutuqlarga erishishga rag'batlantirishda asosiy omil bo'lar. O'quv mashg'ulotlarida yetishmayotgan omil – kreativlik sanaladi.

Shaxsda kreativlik sifatlarini rivojlantirish jarayonining umumiy mohiyatini to'laqonli anglash uchun dastlab "kreativlik" tushunchasining ma'noni tushunib olish talab etiladi. Ken Robinsonning fikriga ko'ra, "kreativlik – o'z qiymatiga ega original g'oyalar majmui" sanaladi.

Gardner esa o'z tadqiqotlarida tushunchani shunday izohlaydi: "kreativlik – shaxs tomonidan amalga oshiriladigan amaliy harakat bo'lib, u o'zida muayyan yangilikni aks ettirishi va ma'lum amaliy qiymatga ega bo'lishi lozim". Emebaylning yondashuvi nuqtai nazaridan ifodalansa,

kreativlik “muayyan soha bo’yicha o’zlashtirilgan puxta bilimlar bilan birga yuqori darajada noodatiy ko’nikmalarga ham ega bo’lish” demakdir.

Ko’plab tadqiqotlarda intellekt va kreativlik o’rtasidagi aloqadorlik xususida turlicha qarashlar mavjud. Bir guruh tadqiqotchilar ular o’rtasida hech qanday bog’liqlik yo’q ekanligini uqtirsalar, ikkinchi guruh vakillari kreativlik va intellekt darajasi bir-biriga bog’liq ekanligini ta’kidlaydilar.

“Kreativlik” tushunchasi o’zida madaniy xilma-xillikni aks ettiradi. G’arb kishilari uchun kreativlik, umuman olganda, yangilik sanaladi. Ular kreativlik negizida noan’anaviylik, qiziquvchanlik, tasavvur, hazil- mutoyiba tuyg’usi va erkinlik mavjud bo’lishiga e’tiborni qaratadilar. Sharqliklar esa, aksincha, kreativlikni ezgulikning qayta tug’ilish jarayoni, deb tushunadilar. Garchi g’arblik va sharqliklarning kreativlik borasidagi qarashlari turlicha bo’lsa-da, biroq, har ikki madaniyat vakillari ham mazkur sifat va unga egalikni yuqori baholaydilar.

Patti Drapeau nuqtai nazariga ko’ra kreativ fikrlash, eng avvalo, muayyan masala yuzasidan har tomonlama fikrlash sanaladi. Har tomonlama fikrlash talabalardan o’quv topshirig’i, masalasi va vazifalarini bajarishda ko’plab g’oyalarga tayanishni talab etadi. Bundan farqli ravishda bir tomonlama fikrlash esa birgina to’g’ri g’oyaga asoslanishni ifodalaydi. Mushohada yuritishda masala yuzasidan bir va ko’p tomonlama fikrlashdan birini inkor etib bo’lmaydi. Binobarin, bir va har tomonlama fikrlash kreativlikni shakllantirishda birdek ahamiyat kasb etadi. Ya’ni, topshiriqni bajarish, masalani yechishda talaba yechimning bir necha variantini izlaydi (ko’p tomonlama fikrlash), keyin esa eng maqbul natijani kafolatlovchi birgina to’g’ri yechimda to’xtaladi (bir tomonlama fikrlash).

Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, histuyg’ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo’ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi. Kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida ham aks etadi. Qolaversa, kreativlik zehni o’tkirlikni belgilab beradi, “talabalar e’tiborini ta’lim jarayoniga faol jalb etishni ta’minlaydi”. Xorijiy mamlakatlarda barcha sohalarning mutaxassisarlari kabi o’qituvchilar ham o’zlarida kreativlik sifatlari mavjudligi va uning darajasini aniqlab boradi. Buning uchun ular E.P.Torrens tomonidan 1987 yilda asoslangan va shaxsning kreativ tafakkurga egaligini aniqlovchi testdan o’tadi. Mazkur test shaxs kreativligi va uning darajasini ijodiy faoliyatni tashkil etishdagi faollik, tezkor fikrlash, o’ziga xos (orginal)lik va takomillashganlik kabi mezonlar bo’yicha baholash imkoniyatini

yaratadi. Talaba tomonidan tavsiya etilgan savollarga beriladigan javoblar aynan mana shu to'rtta mezonni qanotlantirishi lozim.

Pedagogik kreativlik – pedagogning an'anaviy pedagogik fikrlashdan farqli ravishda ta'lim va tarbiya jarayonini samaradorligi ta'minlashga xizmat qiluvchi yangi g'oyalarni yaratish, shuningdek, mavjud pedagogik muammolarni ijobiy hal qilishga bo'lgan tayyorgarligini tavsiflovchi qobiliyati.

“Kreativ pedagogika” quyidagi ikki holatni kafolatlay olishi zarur:

1) o'qituvchilar tomonidan o'quv fanlarini past o'zlashtirayotgan va ularni o'rganishni zerikarli deb hisoblayotgan talabalar e'tiborlarini fan asoslarini o'zlashtirishga jalb etish;

2) o'qituvchilarga talabalarda kreativ fikrlash va ijodiy faoliyat natijalarini rag'batlantirishga xizmat qiladigan strategiya va vositalarni tavsiya etish qilish orqali auditoriyada ulardan samarali foydalanishlari uchun imkoniyat yaratish. Pedagogning kreativlik sifatlariga ega bo'lmasligi tufayli talabalar ham qiziqarli va ajoyib g'oyalarga ega bo'lsalar-da, biroq, ularni ifodalashda sustkashlikka yo'l qo'yadi. Buning sababli ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan metodlar talabalarda erkin, mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qilmasligi bilan belgilanadi.

Muallif tomonidan tavsiya qilingan vosita va strategiyalar talabalarda kreativlikni rivojlantirishda o'qituvchilar uchun qo'l keladi hamda talabalarda o'quv fanlarini o'rganishga bo'lgan qiziqish, intilishni rivojlantiradi.

Pedagog tomonidan ushbu shakllarda kasbiy faoliyatning samarali tashkil etilishi uning kreativligi qay darajaa ekanligiga bog'liq bo'ladi. Psixologiyada E.P.Torrens tomonidan shaxs kreativligini aniqlovchi test ishlab chiqilgan. Muallifning fikricha, shaxs kreativligi o'zida quyidagi belgilarni namoyon qiladi:

1) savollar, kamchiliklar va bir-biriga zid ma'lumotlarga e'tiborsiz bo'lmaslik;

2) muammolarni aniqlash uchun harakat qilish, ilgari surilgan taxminlar asosida ularning yechimini topishga intilish

Talabalarda kreativ fikrlash ko'nikmasini shakllantirishdan oldin sinfda qulay muhitni yaratish lozim. Kreativ muhitda ta'lim olayotgan talabalarda asta-sekin kreativ vazifalarni bajarishga nisbatan qiziqish ortadi, shuningdek, kreativ tafakkurga ega o'qituvchini kuzatish natijasida kreativ fikrlashga moyil bo'ladi (Sternberg & Williams, 1996).

Kreativlik xarakteridagi o'quv-bilish muhiti talabalarda ta'lim jarayonida katta ahamiyatga ega bo'lgan tanqidiy va kreativ fikrlash ko'nikmasining rivojlanishiga olib keladi (Boykin & Noguera, 2011, 2012; Marks,

2000, as cited in Jensen, 2013). Kreativ tafakkurga ega talabalar: - boshqa talabalarning xayoliga kelmagan g'oyalarni bildiradi; - o'zlarini ifoda etishning o'ziga xos uslubini tanlaydi; - ba'zan mavzu aloqasi yo'q yoki g'ayrioddiy savollar beradi; - yechimi ochiq qolgan vazifalardan zavqlanadi; - g'oyalarni aniq dalillar asosida muhokama qilishni afzal ko'radi; - muammoning yechimini topishda noan'anaviy yondashuvni tanlaydi.

Pedagoglar kreativlik sifatlari bilan bir qatorda ijodiy faoliyatni tashkil etishga layoqatlilikni ifodalovchi quyidagi malakalarga ham ega bo'lishlari zarur:

Pedagoglarda kreativ faoliyatni tashkil etishga imkon beradigan malakalar guruhlari:

- 1) bilishga oid (gnostik) malakalar;
- 2) loyihalash malakalari;
- 3) ijodiy-amaliy (konstruktiv) malakalar;
- 4) tadqiqotchilik malakalari;
- 5) muloqotga kiruvchanlik (kommunikativ) malakalari;
- 6) tashkilotchilik malakalari;
- 7) izchillikni ta'minlovchi (protseessual) malakalar;
- 8) texnik-texnologik malakalar.

15.3. Pedagogning kreativlik potentsiali darajasini aniqlovchi mezonlar

Aytib o'tilganidek, barcha shaxslarda bo'lgani kabi pedagoglarga ham kreativlik sifatlari o'z-o'zidan rivojlanmaydi. Shunga ko'ra tadqiqotlarda shaxs (jumladan, pedagoglar)da kreativlik sifatlarini muvaffaqiyatli rivojlantirishning bir qator yo'llari yoritiladi. Patti Drepeau tomonidan ham shaxs (jumladan, pedagoglar)da kreativlik sifatlarini muvaffaqiyatli rivojlantirishning to'rtta yo'li ko'rsatilgan

Quyida mazkur yo'llarning mohiyati xususida so'z yuritiladi.

1-yo'l: kreativ fikrlash ko'nikmasini shakllantirish. Bunda asosiy urg'u kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish asosiy e'tibor markazida bo'lib, talabalar fe'llar yordamida kreativ xarakterdagi harakatlarning mohiyatini ifodalashga yo'naltiriladi. Xususan, o'qituvchilar kreativ fikrlash ko'nikmasini samarali shakllantirish maqsadida talabalarga ularni fikrlashga undovchi savollar tarkibida zarur fe'llarning bo'lishiga e'tibor qaratiladi. Bu holat misollar bilan tushuntirilsa, talabalardan "yurak va qon

aylanish tizimi o'rtasidagi bog'liqlikni ta'riflab bering" mazmunidagi nazorat savoli ularda kreativlikni shakllantirmaydi. Zero, savol tarkibidagi "ta'riflab bering" tushunchasi o'z mohiyatiga ko'ra "mavjud bilimlarinigizni birma-bir aytib o'ting" deyish bilan teng.

Nazorat savollarini berishda talabalarni fikrlashga undovchi so'z (fe'l)lardan foydalanish ularning kreativ fikrlashlarini osonlashtiradi. Shu sababli shaxsda kreativ sifatlarni shakllantirishning birinchi yo'lga ko'ra pedagoglar turli, antiqa, noan'anaviy hamda puxta javobni berishga majbur qiluvchi so'z (fe'l)lardan foydalanishlari maqsadga muvofiqdir. M: "bog'liqlikni toping", "yarating", "bashorat qiling", "fikrni mantiqan bayon eting", "tasavvur qiling" kabi so'z (fe'l)lardan foydalanish amaliy jihatdan samarali sanaladi. Agarda pedagog talabalardan "yurak va qon aylanish tizimi o'rtasidagi bog'liqlikni ta'riflab berish"ni talab qilish o'rniga, "yurak va qon aylanish tizimi o'rtasidagi bog'liqlikning barcha turlarini keltirish"ni so'rashi lozim.

Natijada talabalar ham mavjud bilimlarni umumlashtirish, ham yangi fikr va g'oyalarni ilgari surish imkoniyatiga ega bo'ladi. Pedagoglar birinchi yo'lni qo'llash – talabalarda kreativlik ko'nikmasini shakllantirishda yosh o'qituvchilarning "Kreativlik xaritasi"dan foydalanishlari maqsadga muvofiqdir.

2-yo'l: amaliy kreativ harakat ko'nikmalarini rivojlantirish. Pedagoglar talabalarda kreativ harakat ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishda ko'rsatmali metod va usullardan foydalanadi. Bu o'rinda savollardan foydalanish faqat qisqa muddatda yordam berishi mumkin, biroq, talabalara interfaollik va kirishimlilikni rivojlantirmaydi.

3-yo'l: kreativ faoliyat jarayonlarni tashkil etish. Mazkur yo'l talabalarni muammoni yechish va innovatsion g'oyalarni ilgari surish jarayonida kreativ, ijodiy fikrlashga urg'u beradi. Mazkur jarayonlarda kreativ metod va usullar faol qo'llanilmasa-da, kreativ fikrlash yuz beradi. M: "Yurak va qon aylanishi tizimi o'rtasidagi bog'liqlikni topish" (Isaksen & Treffinger, 1985). Topshiriqni bajarar ekan, talabalar odamning qon aylanishi tizimi bilan bog'liq turli muammolarni tahlil qiladi. Natijada ushbu jarayonda ko'p tomonlama fikrlash, mushohada yuritish ro'y beradi.

4-yo'l: kreativ mahsulot (ishlanma)lardan foydalanish. Bu yo'lni tutishda pedagog talabalarga "Odamning qon aylanish tizimi" mavzusida Power Point dasturi yoki multimediya yordamida taqdimotni yaratish topshirig'ini berishi mumkin. Taqdimotni tayyorlash jarayonida talabalarda kreativ fikrlash ko'nikmalari faol rivojlanadi. Talabalar o'zlarining kreativ fikrlash qobiliyatlarini qulay muhitda to'la namoyon qilishlari

mumkin. Agar talabalarda muvaffaqiyatsizlikka uchrash qoʻrquv hissi mavjud boʻlsa, fikrni notoʻgʻri ifodalashdan hadiksirasalar, tanqidga uchasalar bunday vaziyatda ular kreativ fikrlash koʻnikmalarini samarali shakllantirish yoki rivojlantirish mumkin boʻlmaydi.

Talabalarda kreativlikni odatga aylantirish orqaligina kreativ fikrlash koʻnikmasini muvaffaqiyatli shakllantirish mumkin. Bu jarayonda ular tomonidan mavzu mazmunining puxta anglanishi va kreativ fikrlash koʻnikmalarini baholashda qoʻllaniladigan metod va vositalar muhim ahamiyat kasb etadi. Kreativ xarakterga ega muhitdagina talabalar oʻrganayotgan mavzuning mazmuni, oʻquv axborotlar oʻrtasidagi oʻzaro aloqani tushunish imkoniyatiga ega boʻladi va bu haqida fikrlash boshlashadi. M: talabalar “Immigratsiya hodisasining mohiyati”ni “Aqliy hujum” strategiyasi asosida oʻrganish jarayonda, eng avvalo, strategiyaning oʻzi nimaligini, uni qanday qoʻllash zarurligi haqidagi tushunchalarga ega boʻlishlari lozim.

Muayyan omillar pedagoglarda kreativlik sifatleri, malakalarini rivojlantirishga toʻsqinlik qiladi. Shu sababli pedagogik jarayonda oʻqituvchilar ushbu omillarni barataf etishga eʼtibor qaratishlari lozim. Quyidagi omillar shaxsda kreativlikni rivojlantirishga toʻsqinlik qiladi:

- 1) oʻzini tavakkaldan olib qochish;
- 2) fikrlash va xatti-harakatlarda qoʻpollikka yoʻl qoʻyish;
- 3) shaxs fantaziyasi va tasavvurining yuqori baholanmasligi;
- 4) boshqalarga tobe boʻlish;
- 5) har qanday holatda ham faqat yutuqni oʻylash

Talabalarni kreativ fikrlashga oʻrgatish, ular kreativ tafakkurni shakllantira olish uchun avvalo oʻqituvchining oʻzi kreativ, ijodkor shaxs boʻlishi zarur. Bordi-yu, uning oʻzi kreativlik sifatlariga ega boʻlmasa, u holda qanday qilib, talabalarni kreativ fikrlashga ragʻbatlantira oladi. Chiqariladigan yagona xulosa quyidagicha: oʻqituvchining oʻzi kreativ, ijodkor boʻlsagina, talabalar ham shunday boʻla oladi. Oʻqituvchining ijodkor va kreativ boʻlishi yoki boʻlmasligi emas, balki darslarni ijodkorlik, kreativlik ruhida tashkil etishi, yangi gʻoyalarni taʼlim jarayonida sinab koʻrishga intilishi zarur. Mashgʻulotlarda oʻqituvchi “kreativlik yoʻl xaritasi”ga koʻra quyidagi toʻrtta yoʻnalish boʻyicha harakatlanadi va ulardagi harakatlar pedagoglarning kreativligini ifodalovchi belgilar (Patti Drepreau) sanaladi:

- 1) ijodiy fikrlash koʻnikmalarini namoyon etish;
- 2) talabalarni oʻquv fanlarini qiziqish bilan oʻzlashtirishga ragʻbatlantiruvchi strategiya (metod va vositalar)dan foydalana olish;

3) innovatsion yondashuv va pedagogik masala (muammo)larning yechimini topishga kreativ yondashish;

4) kutiladigan natija.

Pedagogning kreativlik potentsiali uning umumiy xususiyati sifatida aks etadi. U ijodiy faoliyatning dastlabki sharti va natijasi sanaladi. Mazkur sifat shaxsning o'z-o'zini namoyon qilish layoqatiga egalikni va tayyorlikni ifodalaydi. Qolaversa, kreativ potentsial negizida har bir mutaxassisning shaxsiy qobiliyatlari, tabiiy va ijtimoiy quvvati yaxlit holda namoyon bo'ladi. Kreativ potentsial bilish jarayoniga yo'naltirilgan ijodkorlik bilan chambarchas bog'liq. Pedagogning kreativ potentsiali an'anaviy tafakkur yuritishdan farqli ravishda quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- tafakkurning tezkorligi va egiluvchanligi;
- yangi g'oyalarni yaratish qobiliyati;
- bir qolipda fikrlamaslik;
- o'ziga xoslik;
- tashabbuskorlik;
- noaniqlikka toqat qilish;
- zakavatli bo'lish

Har bir pedagogning o'zini o'zi rivojlantirishi va o'zini o'zi namoyon eta olishi bevosita uning kreativlik qobiliyatiga egaligi bilan bog'liq. Odatda pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo'lishlari pedagogik muammolarni hal qilishga intilish, ilmiy-tadqiqot ishlari yoki ilmiy loyihalarni amalga oshirish va o'zaro ijodiy hamkorlikka erishishlari orqali ta'minlanadi. Pedagog o'z-o'zidan ijodkor bo'lib qolmaydi. Uning ijodkorlik qobiliyati ma'lum vaqt ichida izchil o'qib-o'rganish, o'z ustida ishlash orqali shakllantiriladi va u asta-sekin takomillashib, rivojlanib boradi. Har qanday mutaxassisda bo'lgani kabi bo'lajak pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo'lishlari uchun talabalik yillarida poydevor qo'yiladi va kasbiy faoliyatni tashkil etishda izchil rivojlantirib boriladi. Bunda pedagogning o'zini o'zi ijodiy faoliyatga yo'naltirishi va bu faoliyatni samarali tashkil eta olishi muhim ahamiyatga ega. Pedagog ijodiy faoliyatni tashkil etishda muammoli masalalarni yechish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, shuningdek, pedagogik xarakterdagi ijod mahsulotlarini yaratishga alohida e'tibor qaratishi zarur. Muammoli masala va vaziyatlarni hal qilar ekan, pedagogning masala yechimini topishga ijodiy yondashishi unda hissiy-irodaviy sifatlarning rivojlanishiga yordam beradi. Pedagog o'z oldiga muammoli masalalarni qo'yish orqali mavjud bilimlari va hayotiy tajribalariga zid bo'lgan dalillar bilan to'qnash keladi. Buning

natijasida o'z ustida ishlash, mustaqil o'qib o'rganishga nisbatan ehtiyoj sezadi. Pedagog o'zida quyidagi kreativlik malakalarini namoyon eta oladi:

- bajariladigan vazifaning mohiyati va ahamiyatini belgilay bilish;
- masalaning qo'yilishini tahlil qila olish;
- masalani hal qilish rejasini tuzish;
- masalani hal qilishda samarali metodlar (analiz, sintez, induksiya, deduksiya, taqqoslash va b.)larni qo'llash;
- masalani hal qilish usullarini tanlay olish;
- qabul qilingan qarorning to'g'riligini asoslash va qayta tekshirish;
- masalani hal qilishda kichik tadqiqot (izlanish)ni olib borish;
- masalani hal qilish sharoiti, jarayonning borishi va masala yechimi yakunlarini umumlashtirishga oid dalillarni rasmiylashtirish

OTM pedagoglarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish kurslarida P.Torrensning "Tugallanmagan rasmlar" testi qo'llash jarayonida tinglovchilar tomonidan ko'plab takliflar beriladi. Berilgan takliflar tinglov-pedagoglarning qay darajada kreativlik sifatlariga egaligi, tasavvurining qanchalik boyligini ifodalaydi.

Mashg'ulotlarda interfaol metod (strategiya, grafikr organayzer)lar bilan ishlash talabalar tomonidan o'quv axborotlarini tizimli, yaxlit holda o'zlashtirish imkoniyatini yaratadi. Qolaversa, interfaol metodlar yordamida talabalar o'quv axborotlari bilan ishlashda bilimlarni tahlil qilish, sintezlash, muhim tushunchalarni tizimlashtirish, obyekt, jarayon, faoliyat, voqea, hodisalarning umumiy mohiyatini aniq ifodalash kabi ko'nikma, malakalarni o'zlashtirishga muvaffaq bo'ladi. Quyida peagogik turkum fanlarini o'qitish hamda talabalar, OTM pedagoglarini qayta tayyorlash va ularning malakalarini oshirish kurslari tinglovchilarida kreativlik sifatleri, ijodiy-kasbiy faoliyat malakalarini shakllantirishda interfaol metodlardan foydalanishga oid misollar keltiriladi.

J.Still, K.Meredis, Ch.Temil tomonidan ishlab chiqilgan "O'qish va yozish asosida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish dasturi"da har bir talaba (talaba) va talaba (talaba)lar guruhlarining fikrlash faolligini oshirish, ularda tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun "Sinkveyn" strategiyasini qo'llash samarali ekanligi aytiladi. Bu o'rinda strategiyaning mohiyati bilan tanishib o'tish maqsadga muvofiqdir

Sinkveyn (fr. "besh qator") – ma'lumotlarni sintezlash (alohida ma'lumotlar asosida yaxlit g'oyalarni shakllantirish)ga yordam beradigan qofiyasiz she'r bo'lib, u asosida o'rganilayotgan mavzu (tushuncha, hodisa, voqea)larga oid ma'lumotlar to'planadi; har bir talaba ushbu

ma'lumotlar yig'indisi (qofiyasiz she'r)ni o'z so'zlari bilan turli variant yoki qarashlar orqali ifodalash imkoniyatiga ega

Sinkveyn tuzish – murakkab g'oya, sezgi va hissiyotlarni bir necha so'z orqali yaqqol, yorqin ifodalash malakasi bo'lib, bu jarayon mavzuni puxtaroq o'zlashtirish, ma'lumotlarni yaxshiroq anglashga yordam beradi

Sinkveyn tuzish murakkab jarayon bo'lib, uni samarali tashkil etish uchun muayyan qoidalarga amal qilish talab etiladi. Odatda, sinkveyn tuzish besh bosqichli harakatlarni tashkil etish orqali amalga oshiriladi/

Nazorat savollari:

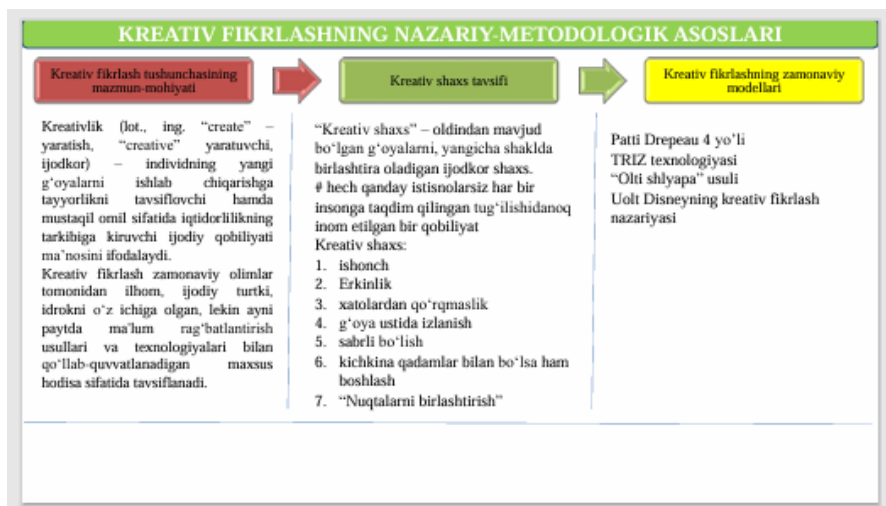
1. “Kreativlik” va “pedagogik kreativlik” tushunchalarining o'ziga xos xususiyatlarini yoritib bering
2. Pedagogning kreativlik potentsiali nima?
3. Kreativlik potentsialining tarkibiy asoslari va ustuvor tamoyillari nima?
4. Pedagogning kreativlik potentsiali darajasini aniqlovchi mezonlar qaysilar?
5. Kreativlikka xos metodlar haqida nimalarni bilasiz?

Adabiyotlar

1. Ибрагимова Г.Н. Интерфаол ўқитиш методлари ва технологиялари асосида талабаларнинг креативлик қобилиятларини ривожлантириш. Пед. фан. бўйича фал. док. дисс. автореф. –Т., 2017. –Б.5.
2. Рахмонова Г.С. Ўқувчиларда ностандарт тафаккурни ривожлантириш технологияси. Пед. фан. бўйича фал. док. дисс. автореф. – Чирчиқ, 2023. –Б.10.
3. Шеров М.Б. Креатив тафаккур ҳақидаги фалсафий қарашлар эволюцияси //Academic Research in Educational Sciences. Vol.1№1, 2020. ISSN2181-1385. P195-201.
4. G'affarova G.G., Norboyeva D.A. Kreativlik falsafasi. – Chirchiq: “Zero print”, 2023. – 120 b.

Amaliy mashg'ulotlar uchun quyidagi mavzular tavsiya etiladi:

1. “Kreativ fikrlash” tushunchasi va mazmun mohiyati
2. Yoshlar shaxsiy ijodkorligini rivojlantirishning samarali strategiyalari
3. Yoshlarda kreativ fikrlashning yordamchi omillari va mezonlari
4. Yoshlarda noodatiy fikrlarni shakllantirishning mantiqiy asoslari
5. Munozara – kreativ fikrlarni shakllantiruvchi jarayon sifatida
6. Xulosa chiqarish – kreativ jarayon.
7. Tanqidiy fikrlash.
8. Kreativ fikrlashning zamonaviy modellari.
9. Kreativ shaxs tavsifi. Yoshlarda ijtimoiy kreativlikni shakllantirish omillari
10. Yoshlarda liderlik xususiyatlarini shakllantirishning asosiy mezonlari.
11. Yoshlarda kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda zamonaviy axborot texnologiyalarining va innovatsiyalarning ahamiyati
12. Jamoa bilan ishlashning yangicha usullaridan foydalanish texnologiyalari. To'g'ri va samarali qaror qabul qilish san'ati.
13. Muvaffaqiyatga erishishda kreativ fikrlarning ahamiyati

JAMIYAT TARAQQIYOTIDA KREATIV FIKRLASHNING AHAMIYATI

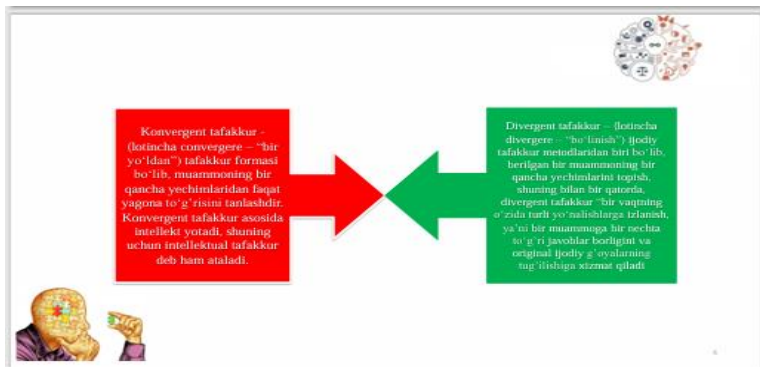
Kreativ fikrlash jamiyat taraqqiyotining muhim omili

Amerikalik olim D. Veksler "Kreativlik fikrning shunday turiki, u shaxsga bir muammo yoki masala yuzasidan birdaniga bir nechta yechimlar paydo bo'lishini taqozo etadi va shablonli, zerikarli fikrlashdan farq qilib, narsa va hodisalar mohiyatidagi o'ziga xoslik, noyoblik sifatlarini anglashga yordam beradi - deb ta'rif beradi.

Kreativ fikrlash ta'siri butun jamiyatga sezilarli innovatsiya turlarining ortida turishi rost, lekin u ayni damda universal va tenglashtiruvchi xususiyatga ega fenomen hamdir, ya'ni har qanday shaxs, u yoki bu darajada, kreativ fikrlash qobiliyatiga ega.

Kreativ fikrlashda tanqidiy tafakkurning o'ri

Tanqidiy fikrlash - fikrlashning alohida turi bo'lib, faktlarni tahlil qilish orqali xulosalar hosil qiladi. Ushbu konsepsiya murakkab va turli xil ta'riflarga ega, jumladan, ratsionallik, skeptitsizm, xolis tahlil va faktlarni tekshirish. Tanqidiy fikrlash bu — o'z-o'zini boshqaradigan, o'zini o'zi tarbiyalaydigan, o'zini o'zi nazorat qiladigan va o'zini o'zi to'g'irlaydigan fikrlash shaklidir. Uning zaruriy sharti ongni takomillashtirishning qat'iy me'yorlariga rozi bo'lish va ularni hushyorlik bilan qo'llashdir. Tanqidiy fikrlash samarali muloqot va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini egallashni, shuningdek, tabiatimizga xos egosentrizm va sotsosentrizmi yengib o'tishni talab qiladi

Birinchidan, shaxs tarbiyasida bolalikdanoq uning fikri muhim ahamiyat kasb etishini va jamoada o'z o'rniga ega ekanligini xis qildirib borish

Ikkinchidan, bugungi kunda jamiyatda shakllangan dogmatik qarashlardan voz kechish

Uchinchidan, boshqaruv jaryonida avtokratik usullardan ko'ra demokratik usullarni ko'proq qo'llash

To'rtinchidan, kreativ fikrlaydigan shaxslarning g'oyalarni va qarashlarini hurmat qilish hamda ularni qo'llab quvvatlash lozim

5

qora — kamchiliklar aniqlanadi

oq — diqqat bilan, hech qanday emotsiyasiz barcha faktlar tekshiriladi

yashil — yana yangi bir necha g'oyalar qo'shiladi

OLTI SHLYAPA METODI

qizil — emotsional munosabat bildiriladi

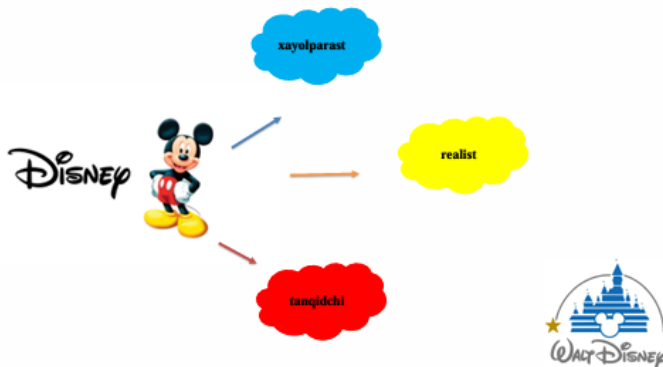

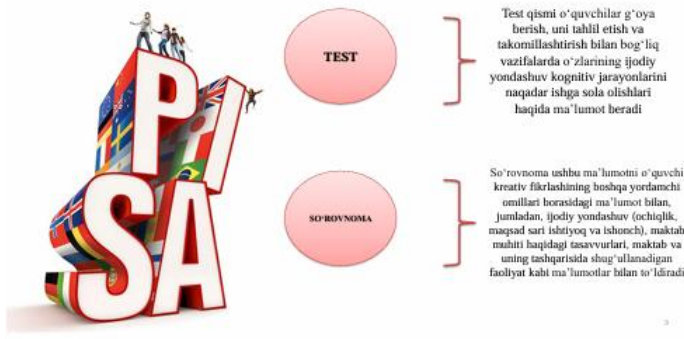
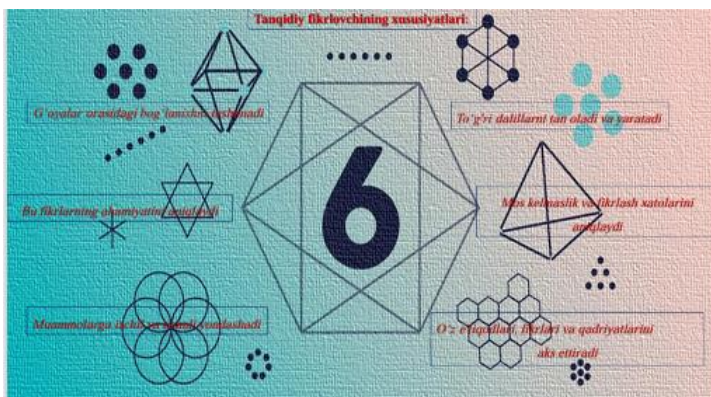
sariq — mavjud holat tahlil etiladi

ko'k — ish xotimalanadi

6

KREATIV SHAXSNING SHAKLLANISH BOSQICHLARI.	
Bosqichlar	Mazmuni
1-bosqich	Pedagogik, psixologiya, falsafa, estetika kabi fanlar (turkum fanlar)ning nazariy metodologik asoslarini o'zlashtirish
2-bosqich	O'zlashtirilgan nazariy bilimlarni uzluqli va uzluksiz pedagogik amaliyot davrida, shuningdek, amaliy mashg'ulotlar va mustaqil ta'lim jarayonida amaliyotga tadbiq etish ko'nikmalarini hosil qilish
3-bosqich	Mustaqil ravishda o'qib-o'rganish va ijodiy izlanish asosida hosil qilingan amaliy ko'nikmalarning malakalarga aylanishiga erishish
	Mavjud nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarga tayangan

XXI asr ko'nikmalari

Savodxonlik

- O'qish savodxonligi
- Raqamli savodxonlik
- Ilmiy savodxonlik
- Media (AKT) savodxonlik
- Moliyaviy savodxonlik
- Fuqarolik va madaniy savodxonlik

XXI asr ko'nikmalari

Kompetensiyalar

- Tanqidiy fikrlash/ Muammoni yecha olish
- Ijodiy fikrlash
- Kommunikativlik
- Hamkorlikda ishlay olish

PEDAGOGLARDA KREATIV FAOLIYATNI TASHKIL ETISHGA IMKON BERADIGAN MALAKALAR GURUHLARI:

PEDAGOGNING KREATIV POTENSIALI QUYIDAGI TARKIBIY ASOSLARNI O'Z ICHIGA OLADI :

Tarkibiy asoslari	
Maqsadli-motivli yondashuv (ijodiy faoliyat qadriyat sanaladi va upedagogning qiziqishlari, motivlari, faoliyatni tashkil etishga intilishida ko'zga tashlanadi)	Mazmunli yondashuv (o'zida pedagogik, psixologik, maxsus va innovatsion xarakterdagi BKMni aks ettiradi)
Tezkor-faoliyatli yondashuv (o'zida ma'lum fikriy-mantiqiy fikrlashga doir harakatlar, shuningdek, amaliy (maxsus, texnik, texnologik) faoliyat usullarini	Refleksiv-baholash (bunda shaxsiy ijodiy faoliyat mohiyatini anglash, o'z-o'zini tahlil qilish vao'z-o'zini baholash ko'zga tashlanadi)

PEDAGOGNING KREATIVLIK POTENSIALI KO'P DARAJALI JARAYON VA U QUYIDAGI TAMOYILLARGA TAYANADI:

Ustuvor tamoyillar	
Muammoli xarakterga egalik	Ijodiy yo'naltirilganlik
Imkoniyatlarni oshirib borish	Individuallikka erishish
Kreativlikning yorqin namoyon bo'lishi	Bir butunlik, izchillik, tizimlilik
Shaxsning individual xususiyatlari va hayotiy faoliyatda o'rttirgan sifatlarining o'zaro uyg'unligi	

KASBIY FAOLIYATDA PEDAGOGNING KREATIVLIGI TURLI SHAKLLARDA NAMOYON BO'LADI. ULAR QUYIDAGILARDIR:

ASOSIY SHAKLLAR	
Me'yoriy hujjatlar (o'quv fanlari bo'yicha DTS, o'quv dasturi va rejalarini tayyorlash	O'quv manbalari (darslik, o'quv-metodik va metodik qo'llanma, tavsiyanoma, lug'at, ensiklopediya, atlas, ish daftari va b.) ni yaratish
Ta'lim jarayoni va ma'naviy ma'rifiy ishlar loyihalarini tayyorlash	O'quv axborotlari, nazorat hamda sinov topshiriqlarini shakllantirish
Ta'lim jarayonini qiziqarli, jonli, jo'shqin tashkil etish	Ilmiy-tadqiqotlarni muvaffaqiyatli olib borish
Ilmiy va metodik anjumanlarda faol ishtirok etish, chiqishlar qilish	Ilmiy, ilmiy-metodik va metodik ishlarni chop ettirish
Davriy hisobotlarni topshirish, attestatsiyadan o'tish	

MUSTAHKAMLASH UCHUN NAZORAT SAVOLLARI

1. “Kreativ fikrlash” tushunchasi va mazmun mohiyati
2. Kreativ fikrlashning dolzarbligi, fanning obekti va predmeti, maqsadi va vazifalari
3. Kreativ fikrlash ta’riflari va ko‘nikmalari
4. Inson ongi va ong ostining shakllanishi, ongni ishlatishning ahamiyati
5. Ongning funksiyalari, ongni chuqur ishlatish tamoyillari, ongni samarali ishlatishning asosiy jihatlar
6. Yoshlarda shaxsiy ijodkorlik va ijodiy fikrlash vositalarining ahamiyati
7. Yoshlarda shaxsiy ijodkorlikni rivojlantirish elementlari va metodologiyasi
8. Bugungi kunda yoshlarda shaxsiy ijodkorlikni rivojlantirishga qarshi qo‘yilayotgan to‘siqlar.
9. Yoshlar shaxsiy ijodkorligini rivojlantirishning strategiyalari.
10. Yoshlarni aqliy va axloqiy qobiliyatlarini rivojlantirish omillari.
11. Yoshlarni orzu, istak maqsad sari intilishi va ijodiy qobiliyatini rivojlantirish
12. Yoshlarda odob, xulq, axloqiy omillarini rivojlantirish va yuksaltirish. Yoshlarni ijtimoiy muhit va o‘zaro hamkorlikka undash.
13. Bugungi kunda yoshlarni noodatiy fikrlashga o‘rgatishning zarurligi va ahamiyati
14. Noodatiy fikrlarni shakllantirishda argumentlashning o‘rni va roli.
15. Dalillar va isbot tushunchasi
16. Baxs jarayonida yangi fikrlarni vujudga kelishi va amaliyotda qo‘llanishi.
17. Respondent va opponent o‘rtasidagi munosabatlar tahlili
18. O‘z fikrini va pozitsiyasini doimiy himoya qila olishning muhim mezonlari.
19. Yoshlarni voqea va hodisalar asosida tafakkur yordamida xulosa chiqarishga ko‘nikmalarini shakllantirish
20. Xulosa chiqarish turlari va bosqichlari.
21. Ijodiy jarayon va uning xususiyatlari
22. Kreativ jarayonning bosqichlari.
23. Kreativ jarayonni takomillashtirishning asosiy omillari.
24. Tanqidiy fikrlash tushunchasi va uning mazmun-mohiyati.
25. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish fazalari.

26. Yoshlarda tanqidiy fikrlash ko'nikmasini shakllantirish.
27. Tanqidiy fikrlashni mustaqil rivojlantirishning usullari.
28. Kreativ jarayonni tashkil etish
29. Kreativ fikrlashning zamonaviy modellari tavsifi
30. PISA tadqiqotlari va uning kreativ fikrlarni shakllantirishdagi roli.
31. Kreativ insonning xislatlari
32. Shaxsiy hayotda ijodkorlik. Ijodkor shaxsning xususiyatlari
33. Kreativ shaxs bo'lishning afzalliklari
34. Ijtimoiy kreativlik tushunchasi va uning mazmun-mohiyati.
35. . Jamiyatning yangiliklarga munosabati va o'zgarishlarni qabul qilish darajasi.
36. Jamiyat uchun foydali bo'lgan shaxslarni, faol fuqarolarni tarbiyalash zaruriyati.
37. Liderlik tushunchasi va uning mazmun-mohiyati.
38. Yoshlarda liderlik xususiyatlarini shakllantirishning zaruriyati va uni amalga oshirish mezonlari
39. Yetakchi rolini bajarish
40. Vazifaga ehtiyojlarni aniqlash
41. Shaxsiy ehtiyojlar.
42. Yetakchilik funksiyalari.
43. Kreativ fikrlash ko'nikmalrini shakllantirishda internet va boshqa axborot kommunikatsiya vositalarining roli
44. Innovatsiyalar yordamida yangi fikrlarni xosil qilish.
45. Axborotning kreativ fikrlashdagi roli.
46. Maqsadni aniqlash
47. Jamoaga xizmat ko'rsatish ehtiyojlari
48. Tegishli ma'lumotlarni to'plash. Mumkin bo'lgan variantlarni yaratish.
49. Tegishli qaror qabul qilish. Amalga oshirish va baholash.
50. To'g'ri qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish.
51. To'g'ri qaror qabul qilishni shakllantirish metodikalari.
52. Butun dunyo miqyosida muvaffaqiyatga erishgan shaxslarning fikrlari va tajribalari bilan talabalarni tanishtirish
53. Maqsadni shakllantirish va muvaffaqiyatli karerani rejalashtirish
54. Maqsadga erishishda amalga oshirilishi lozim bo'lgan jihatlar.
55. Muvaffaqiyatga erishishda kreativ fikrlarning ahamiyati

MUSTAQIL TA'LIM UCHUN MATERIALLAR

Mustaqil ishni tashkil etishning shakli va mazmuni

OTM pedagoglarida kreativlik sifatleri va ijodiy tafakkurni rivojlantiruvchi metodlarni urganish. OTM pedagoglarida kreativlik sifatleri va ijodiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat kiladigan vositalar bilan tanishish. OTM pedagoglarida kreativlik sifatleri va ijodiy tafakkurni rivojlantirishda samarador bulgan texnologiyalarni aniklash va ularni uzlashtirish.

Tinglovchi mustakil ishni tayyorlashi uchun kuyidagicha yul tutish tavsiya etiladi: OTM pedagoglarida kreativlik sifatleri va ijodiy tafakkurni rivojlantiruvchi metod, vosita va texnologiyalarga oid ukuv va ilmiy adabiyotlar, shuningdek, Internet materiallari bilan tanishish; OTM pedagoglarida kreativlik sifatleri va ijodiy tafakkurni rivojlantiruvchi metod, vosita va texnologiyalar borasidagi bilimlarni uzlashtirish; shaxsda kreativlik sifatlarini shakllantirish va rivojlantiruvchi maxsus testlar bilan ishlash; maxsus adabiyotlar asosida mavzu ustida ishlash.

Mustaqil ta'lim mavzulari

1. Kreativ fikrlashning inson faoliyatidagi ahamiyati va uning dolzarbligi.
2. Kreativ fikrlash yo'nalishidagi nazariy qarashlar va amaliy tadqiqotlar.
3. "Olti shlyapa fikrlash usuli", uning xususiyatlari va amaliy ahamiyati.
4. Mantiqiy asoslash: nazariya va amaliyot uyg'unligi.
5. Kuzatishlar va noaniqliklar sharoitida mantiqiy yondashuvlar.
6. Gipotezani shakllantirish vositalari.
7. Insonning ruhiy-holatiy kechinmalari.
8. Ta'lim jarayonida kreativ fikrlashning o'ziga xos xususiyatlari.
9. Biznes jarayonlarini tashkil etishda kreativ fikrlashning o'rni.
10. Kreativ fikrlash va ijodkorlik.
11. Kreativ va tanqidiy fikrlash xususiyatlari.
12. Birlamchi va ikkilamchi axborot manbalarini tanqidiy tahlil qilish.
13. Kreativ fikrlashda evristik qoidalarning turlari.
14. Tasodifiy hodisalar, ularni baholash usullari.
15. Raqamli texnologiyalarga tanqidiy fikrlarni shakllantirish.
16. Tanqidiy fikrlashning o'n qoidasi.

17. Ijodiy va lateral fikrlashning xususiyatlari.
18. G'oyaning shakllanishi va uni amalga oshirish yo'llari.
19. Boylar kabi fikrlashning o'ziga xos xususiyatlari.
20. Kreativ fikrlashga ta'sir ko'rsatuvchi omillar.

GLOSSARIY

Bunyodkor shaxs - ham jarayon, ham natija sifatida obyektiv ijodkorlikni amalga oshiradigan va talablar darajasida ijodiy maxsulotlarini yarata oladigan shaxs.

Davrlashtirish - (yunon. “peridos” - “doira buylab aylanish”) - muayyan xodisani uzida kdndaydir yakunlangan jarayonni kamrab olgan ma'lum vakt birliklariga ajratilishi.

Kasbiy-ijodiy imkoniyat - 1) kasbiy kompetensiya, malakaga egalik; 2) kasbiy ijod metodologiyasi asoslarini uzlashtirganlik; 3) ijodiy tafakkurning shakllanganlik darajasi; 4) kasbiy-ijodiy layokat va shaxsiy sifatlarining rivojlanganligi.

Kasbiy-ijodiy faoliyat - mutaxassisning kasbiy masalalarni ijodiy hal qilish muvaffaqiyatini tavsiflovchi faoliyati, innovatsion xatti-harakati.

Kasbiy ijodkorlik metodologiyasi - ijodkorlikning jarayon va natija sifatida obyektlar hamda muayyan kasbiy faoliyat turlariga munosabat ko'rinishidagi tuzilishi, mantiqiy tashkil etilishi, metod va vositalari haqidagi ta'limot.

“Keys-stadi” texnologiyasi - (ingl. “sa.che” - chemodan, metod, “study” - muammoli vaziyat; vaziyatli taxlil yoki muammoli vaziyatlarni taxlil qilish) - talabalarda anik, real yoki sun'iy yaratilgan muammoli vaziyatni taxlil qilish orqali eng makbul variantlarini topish kunikmalarini shakllantirishga xizmat kiladigan texnologiya.

Kreativlik - (lot., ing. “create ” - yaratish, “creative” - yaratuvchi, ijodkor) - individning yangi goyalarni ishlab chikarishga tayyorlikni tavsiflovchi va mustaqil omil sifatida iqtidorlikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati.

Kreativlikning rivojlanish bosqichi - muayyan kreativlik sifatlarining rivojlanganlik darajasi.

Kreativlikning rivojlanish davri - ma'lum kreativlik sifatlarining rivojlanishi yakuniga yetgan qandaydir vaqt birligi.

Kreativ pedagogika - pedagogda ta'lim va tarbiya jarayonini tashkil etishga nisbatan ijodiy, kreativ yondashish, mavjud pedagogik muammolarni ijobiy hal qilishga bulgan kobiliyat va malakalarini rivojlantirish; talabalarda o'quv materiallarini o'zlashtirishga ijobiy, mustaqil yondashish, ukuv topshiriklarini bajarishda yangi, ijodiy va kreativ goyalarni ilgari surish qobiliyati kunikmalarini shakllantirish hamda bosqichma-bosqich rivojlantirish asosida kasbiy tayyorlash asoslarini yoritadigan, shaxs kreativligining turli yosh bosqichlari xususiyatlariga muvofik rivojlanishi masalalarini o'rganuvchi fan.

Kreativ shaxs - jarayon yoki natija sifatida ijodkorlikni namoyon etuvchi, masalalarni yechishga nostandart usullar bilan yondasha olishga moyil, uziga xos harakatlarni tashkil etish, yangiliklarni ilgari surishga, ijodiy maxsulotlarni yaratishga layoqatli va tayyor shaxs.

Kreativ shaxsni tayyorlash - ijodkorlikka urgatish va o'zini o'zi ijodiy namoyon etish jarayonida shaxsda barqaror kreativ sifatlarni shakllantirish va rivojlantirish mazmuni.

Kreativ qobiliyat - shaxsning ijodiy faoliyatni tashkil etish va uning natijalanganligiga erishishni ta'minlash imkoniyatini belgilovchi individual xususiyati.

Ijod - ijtimoiy subyektning yangiligi, ahamiyati va foydaliligi jamiyat yoki muayyan gurux tomonidan tan olingan faoliyati yoki faoliyati natijasi.

Ijodiy tafakkur - tafakkurning ijod jarayonini tashkil etish va ijodnatijalari(maxsullari)ni bashoratlashni ifodalovchi turi.

Ijodiy topshiriqlar - muammoli vaziyatlarni tizimli taxlil asosida xal qilishga yunaltilgan masalalar tizimi.

Ijodkorlik – muayyan yangilikning ahamiyati va foydali ekanligini belgilovchi shaxs faoliyati va uning natijasi.

Ijodkor shaxs - ijodiy jarayonni muvaffakiyatli amalga oshira oladigan xamda anik ijodiy natija (maxsulot)larga ega shaxs.

Ijodkor shaxsni shakllantirish - kasbiy-ijodiy faoliyat tajribalarini qaror toptirish va boyitish asosida ijodiy g'oya, ularni amalga oshirish ko'nikma va malakalariga ega shaxsni shakllantirish hamda rivojlantirish.

Ijodiy qobiliyat - ijodiy faoliyatni muvaffakiyatli amalga oshirish va uning natijalanganligini baholashda namoyon buladigan individual xususiyati/

Tabaqalashtirish - (lot. “diferentia” - “farklanish”, “darajalanish”) - butunning turli bosqich yoki darajalarga ajratilishi.

O'zini o'zi ijodiy faollashtirish - shaxsning ijodiy faoliyatda o'z imkoniyatlarini tulaqonli namoyon qilishi va rivojlantirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. Normativ-huquqiy hujjatlar va metodologik ahamiyatga molik nashrlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 09.10.2019 y., 06/19/5847/3887-son.

2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.(23.09.2020) // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020., 03/20/637/1313-son.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-son Qarori // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6-son, 70-modda, 20-son, 354-modda. 20.04.2017 y.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-con Farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6-son, 70-modda, 20-son, 354-modda.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 08.10.2019 y.

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3775-son Qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 05.06.2018 y.

7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 31 dekabrda "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 1059-son Qarori 1-ilovasi. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 03.01.2020 y., 09/20/1059/4265-son.

8. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2020 yil 24 yanvar.

9. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi // Xalq so'zi, 2020 yil 30 dekabr. № 276 (7778).

10. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. -T.: "O'zbekiston" – 2017 y. 295 – 297 b.

11. Mirziyoyev Sh.M. Hozirgi zamon va yangi O'zbekiston. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2024. –B.143.

II. Dissertatsiya, avtoreferat, monografiya, ilmiy maqola, patent, ilmiy to'plamlar

1. Karimova V.M. Fikr tarbiyasi va mustaqil fikrlash. – «Ma'rifat» 1999.

2. Mualliflar jamoasi. Shaxsiy rivojlanish. Darslik. – T.: TDYUU, 2019. – 160 b.

3. “Kreativ pedagogika asoslari” moduli bo'yicha o'quv –uslubiy majmua. Toshkent - 2016– 193 b.

4. PISA tadqiqotida kreativ fikrlashni baholash doirasi (PISA 2021 Creative Thinking Framework (Third Draft))/ Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti/ Umumiy tahrir – U.Sharifxodjayev, D.Norboyeva / Tarjima – M. Maxsudov/ Xalq ta'limi vazirligi – Toshkent, 2020-yil, 76 bet.

5. Mednick, S.A. The associative basis of the creative process./ S.A. Mednick // Psychological Review. – 1962. – № 69. P. 220-232.

6. Pickard, E. Toward a theory of creative potential / E. Pickard //The journal of creative behaviour. -1990. - Vol. 24. - № 1. - P. 1 - 9.

7. Taylor, C. Various approaches to and definitions of creativity / C.Taylor// Sternberg R., Tardif T. (eds.). The nature of creativity. — Cambridge: Cambr. Press, 1988. - P.99-126.

8. Torrance, E.P. The nature of creativity as manifest in the testing / E.P. Torrance // Sternberg R., Tardif T. (eds.).The nature of creativity. - Cambridge: Cambr. Press, 1988. - P.43 - 75.

9. Hojiyev R.B., Norboyeva D.A.Yoshlar ijtimoiy hayotning kognitiv asoslari / “Academic Research in Educational Sciences” (O'zbekiston), 2021 № 2(2), 544-555-b

10. Norboyeva D.A. Yangi O'zbekiston-yangi siyosat / “Academic Research in Educational Sciences” (O'zbekiston), 2021 № 3(2), 320-328-b

11. Hojiyev R.B., Norboyeva D.A. Creative thinking is an important factor of social development / Zamonaviy fan, ta'lim va tarbiyaning dolzarb muammolari (Mintaqada zamonaviy fan, ta'lim va tarbiyaning dolzarb muammolari) (Elektron ilmiy to'plam), 2021, №7. P.26-29

12. Hojiyev R.B., Norboyeva D.A. Barkamol avlodni tarbiyalash-mamlakatimizda amalga oshirilayotgan demokratik islohatlarning ustuvor yo'nalishlari / Falsafa va huquq, 2021, №2. 128-131 b.

13. Hojiyev R.B., Norboyeva D.A Yoshlar ijtimoiy faolligini rivojlantirish konsepsiyalari / “Муғаллим ҳам узликсиз билимдендирў” (Нөкис), 2021 №3(2), 4-11-б

14. Hojiyev R.B., Norboyeva D.A Yoshlarning ijtimoiy qatlam sifatida mavjudligining Ontologik asosi / “Муғаллим ҳам узликсиз билимдендирў” (Нөкис), 2021 №3(2), 155-159-б

15. Hojiyev R.B., Norboyeva D.A Креативное мышление – важный фактор социального развития. / “Вестник науки и образования” (Россия), 2021 №10(113), 76-79-б

16. Hojiyev R.B., Norboyeva D.A Kreativ fikrlash – jamiyat taraqqiyotining muhim omili / «Pedagogik ta’lim klasteri: muammo va yechimlar» 1-son xalqaro konferensiya materiallari, Chirchiq, 2021, 1408-1413-b.

17. Hojiyev R.B., Norboyeva D.A Когнитивные основы молодежной социальной жизни / “Инновации в технологиях и образовании” (Болгария), 2021, 45-54-б

18. Norboyeva D.A Nostandart ba nevrologik tafakkurni shakllantirish muammosi / “Zamonaviy fan va ta’lim-tarbiya: muammo va yechimlari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari 1-qism, Qo‘qon - 2022 yil, 25-noyabr. 625-628-b

19. Norboyeva D.A Kreativlik - bilimdan muhim / “Zamonaviy fan va ta’lim-tarbiya: muammo va yechimlari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari 1-qism, Qo‘qon - 2022 yil, 25-noyabr. 625-628-b

20. G‘affarova G.G‘., Norboyeva D.A. Kreativlik falsafasi. – Chirchiq: “Zero print”, 2023. – 120 b.

22. Ибрагимова Г.Н. Интерфаол ўқитиш методлари ва технологиялари асосида талабаларнинг креативлик қобилиятларини ривожлантириш. Пед. фан. бўйича фал. док. дисс. автореф. –Т., 2017. –Б.10.

23. Шеров М.Б. Креатив тафаккур ҳақидаги фалсафий қарашлар эволюцияси //Academic Research in Educational Sciences. Vol.1№1, 2020. ISSN2181-1385. P195-201.

24. Mamarasulov B.Sh. Milliy g‘oyaning substansional va institutsional xususiyatlari (O‘zbekiston misolida). Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) diss. Avtoreferati. – Samarqand. – 2018. 12 – bet.

25. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 1 – tom. – M.: “Rus tili”, 1981. 520 – bet

26. Bobomurodov M. Duronov M. Bunyodkor kuch. “Tafakkur” jurnali. – 2003, - №3.- 17 – bet.
27. Yoqubov S. Axborot jamiyati: xayolot emas, haqiqat. Tafakkur. – 2007,- №4. - 24 – bet.
28. Zokirov B. G‘arb tamadduni: inqiroz alomatlari. Tafakkur. – 2007,- №2.- 15 – bet.
29. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. T. Ma’naviyat, 2008, - 138 – 140 – bet
30. Dalkonov E.T. Vatanparvarlik shakllanishi va amal kilishning bog‘liqlik qonuniyatlari (Ijtimoiy falsafiy tahlil). Falsafa fanlari nomzodi... dissert. Avtoreferati.-T., 2011. 12 – bet.
31. Alex F.Osborn. Applied Imagination: Principles and Procedures of Creative Thinking, 1963.
32. Whetten, David (2011). Developing Management Skills. Upper Saddle River, N.J.: Prentice Hall. p. 744. ISBN 978- 0-13-612100-8.
33. “Vertical Thinking Vs. Lateral Thinking”. Custom training and elearning, anywhere anytime!. Retrieved 2015-11-04.
34. “Oxford English Dictionary: Lateral thinking”. Oxford University Press. Retrieved 19 December 2016.
35. "Differences Between Vertical and Lateral Thinking - Memorise". Memorise. Retrieved 2015-11-04.
36. Sloane, Paul (1992). Lateral Thinking Puzzlers. Kogan Page. ISBN 978-0806982274.
37. <https://ru.wikipedia.org/wiki>
38. Форобий А.Н. Фазилят, бахт-саодат ва камолот ҳақидаги рисола. - Т., 2001. 12 б.
39. Chemers M. An integrative theory of leadership. — Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 1997. — ISBN 978-0-8058-2679-1.
40. Рахмонова Г.С. Ўқувчиларда ностандарт тафаккурни ривожлантириш технологияси. Пед. фан. бўйича фал. док. дисс. автореф. – Чирчиқ, 2023. –Б.10.

Annotatsiya

Texnologiya shiddat bilan rivojlanayotgan, ayniqsa, olimlar tomonidan sun'iy intellektning yaratilishi va hayotimizga jadal sur'atlar bilan kirib kelayotgan yoxud kelgusida kundalik hayotimizda sun'iy intellektning asosiy o'rin tutush ehtimoli yuksak bo'lgan bir sharoitda kreativlik har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Kreativ fikrlash bugungi kunda yoshlar egallashi kerak bo'lgan muhim ko'nikmadir. Bugungi kunda mamlakatimizda yoshlarning ta'lim-tarbiya olishi va ushbu jarayonda ularning kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. Mazkur darslikda kreativlikning bugungi kundagi ahamiyati, uning asosiy jihatlari yoritilgan. Xorij va mahalliy olimlar ishlari tahlil qilingan.

Аннотация

Креативность важна как никогда в ситуации, когда технологии быстро развиваются, особенно когда искусственный интеллект создается учеными и быстро входит в нашу жизнь, или когда существует высокая вероятность того, что искусственный интеллект будет играть важную роль в нашей повседневной жизни. в будущем достаточно. Креативное мышление — важный навык, который молодые люди должны приобрести сегодня. Сегодня в нашей стране особое внимание уделяется образованию молодежи и развитию ее творческого мышления в этом процессе. В этом пособие описывается важность творчества сегодня, его основные аспекты. Проанализированы работы зарубежных и отечественных ученых.

Abstract

Creativity is more important than ever in a situation where technology is rapidly developing, especially when artificial intelligence is being created by scientists and is rapidly entering our lives, or where there is a high probability that artificial intelligence will play a major role in our daily lives in the future. is enough. Creative thinking is an important skill that young people need to acquire today. Today, in our country, special attention is paid to the education of young people and the development of their creative thinking skills in this process. This tutorial describes the importance of creativity today, its main aspects. The works of foreign and local scientists were analyzed.

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
1-mavzu. «KREATIV FIKRLASH» FANIGA KIRISH.....	8
1.1. Kreativ fikrlash fanining dolzarbligi va maqsadi	8
1.2. Kreativ va tanqidiy fikrlash tushunchalari	11
1.3. Fikrlashni takomillashtirish (inson ongi va ong ostining shakllanishi).....	19
2-mavzu. SHAXSIY IJOD VA IJODIY FIKRLASH VOSITALARI.....	26
2.1. Shaxsiy ijod: ta’rifi va ahamiyati	26
2.2. Kreativ fikrlashda ta’limning o‘rni	30
2.3. Shaxsiy ijodkorlikni rivojlantirish uchun samarali strategiyalar	33
2.4. Kreativ fikrlash usullari.....	43
3-mavzu. YOSHLAR SHAXSIY IJODKORLIGINI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI STRATEGIYALARI	47
3.1. Yoshlarda shaxsiy ijodkorlik va ijodiy fikrlash vositalarining ahamiyati	47
3.2. Yoshlarda shaxsiy ijodkorlikni rivojlantirish elementlari va metodologiyasi	50
3.3. Yoshlar shaxsiy ijodkorligini rivojlantirishning strategiyalari	52
4-mavzu. YOSHLARDA KREATIV FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH OMILLARI VA MEZONLARI	58
4.1. Kreativ fikrlash ko‘nikmasini shakllantirish.....	58
4.2. Yoshlarni aqliy va axloqiy qobiliyatlarini rivojlantirish omillari	61
4.3. Yoshlarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish	66
4.4. TRIZ texnologiyasining kreativlikni rivojlantirishda tutgan o‘rni	70
5-mavzu. NOODATIY FIKRLASH ASOSLARI (qutichadan tashqarida fikrlash).....	75
5.1. Noodatiy fikrlashning mazmun va mohiyati	75
5.2. Noodatiy fikrlashni shakllantirish.....	81
5.3. Noodatiy fikrlash usullari.....	84
6-mavzu. YOSHLARDA NOODATIY FIKRLARNI SHAKLLANTIRISHNING MANTIQUIY ASOSLARI.....	87
6.1. Bugungi kunda yoshlarni noodatiy fikrlashga o‘rgatishning zarurligi va ahamiyati	87
6.2. Noodatiy fikrlash tushunchasining mohiyati	90

6.3. Noodatiy fikrlarni shakllantirishda argumentlashning o‘rni va roli	
7-mavzu. MUNOZARA – KREATIV FIKRLARNI	
SHAKLLANTIRUVCHI JARAYON SIFATIDA.....	96
7.1. Munozara tushunchasining mohiyati	96
7.2. Munozara jarayonida yangi fikrlarni vujudga kelishi va amaliyotda qo‘llanishi	100
8-mavzu. TANQIDIY FIKRLASH.....	108
8.1. Tanqidiy fikrlash tushunchasi va uning mazmun-mohiyati	108
8.2. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish fazalari	111
8.3. Yoshlarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmasini shakllantirish	113
9-mavzu. FIKRLARNI YARATISH: “AQLIY HUJUM”	
METODI	118
9.1. “Aqliy hujum” metodining mazmun-mohiyati va bosqichlari	118
9.2. “Aqliy hujum” metodidan samarali foydalanish qoidalari	120
9.3. “Aqliy hujum” turlari	122
9.4. Aqliy hujum uchun samarali usullar	125
10-mavzu. VERTIKAL VA LATERAL FIKRLASH	131
10.1. Vertikal fikrlash va lateral fikrlash ta’riflari.....	131
10.2. Vertikal fikrlash va lateral fikrlashning ahamiyati	133
10.3. Vertikal fikrlash va lateral fikrlashning xususiyatlari	134
11-mavzu. KREATIV FIKRLASHNING ZAMONAVIY	
MODELLARI.....	138
11.1. Kreativ jarayonni tashkil etish	138
11.2. Kreativ fikrlashning zamonaviy modellari tavsifi	140
11.3. PISA tadqiqotlari va uning kreativ fikrlarni shakllantirishdagi roli.....	143
12-mavzu. KREATIV SHAXS TAVSIFI.....	150
12.1. Kreativ insonning xislatlari	150
12.2. Shaxsiy hayotda ijodkorlik. Ijodkor shaxsning xususiyatlari.....	152
12.3. Kreativ shaxs bo‘lishning afzalliklari	155
13-mavzu. YOSHLARDA LIDERLIK XUSUSIYATLARINI	
SHAKLLANTIRISHNING ASOSIY MEZONLARI	157
13.1. Liderlik tushunchasi va uning mazmun-mohiyati	157
13.2. Liderlik fazilatlarini va uning xususiyatlari	160
13.3. Yoshlarda liderlik xususiyatlarini shakllantirishning zaruriyati va uni amalga oshirish mezonlari.....	164
14-mavzu. YOSHLARDA KREATIV FIKRLASH	
KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI... 168	

14.1. Yoshlarda kreativ fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda zamonaviy axborot texnologiyalarining va innovatsiyalarning o‘rni	168
14.2. Jamoa bilan ishlashning yangicha usullaridan foydalanish texnologiyalari. To‘g‘ri va samarali qaror qabul qilish san’ati	172
14.3. Muvaffaqiyatga erishishda kreativ fikrlarning ahamiyati	175
15-mavzu. PEDAGOGIK KREATIVLIK MOHIYATI	184
15.1. Pedagogning kreativlik potentsiali	184
15.2. Kreativlik potentsialining tarkibiy asoslari va ustuvor tamoyillari	187
15.3. Pedagogning kreativlik potentsiali darajasini aniqlovchi mezonlar	190
Amaliy mashg‘ulotlar uchun mavzular	196
Mustahkamlash uchun nazorat savollari	203
Mustaqil ta’lim uchun materiallar	205
GLOSSARIY	207
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR	209
ANNOTATSIYA	213

GULCHEHRA G‘AFFAROVA

KREATIV FIKRLASH

Darslik

Muharrir: X. Tahirov
Texnik muharrir: S. Meliqo‘ziyeva
Musaxhih: M. Yunusova
Sahifalovchi: A. Muxammadiyev

Nashr. lits № 2244. 25.08.2020 y.
Bosishga ruxsat etildi 28.11.2024 y.
Bichimi 60x84 1/16. Ofset qog‘ozi.
“Times New Roman” garniturası.
Xisob-nashr tabogi. 13,5.
Adadi 100 dona. Buyurtma № 78.

«Sarbon LLS» MChJ bosmaxonasida chop etildi.

**Nashriyot tel. raqami +998 (97) 017-01-01
+998 (94) 673-66-56**

QAYDLAR UCHUN